

A,

ISSN 0015-8445

FORUM

RUJAN — LISTOPAD 1997.

PETAR ŠEGEDIN / NEOBIČNO OBIČNA PRIČA

Austrijski i talijanski pjesnici

**PIERO BIGONGIARI, CHRISTINE BUSTA, ELENA CLEMETELLI,
FABIO DOPLICHER, GERHARD FRITSCH, PETRA GANGLBAUER,
ALOIS HERGOUTH, HEIDI PATAKI, VALERIA ROSSELLA,
PAOLO RUFFILLI, ANDREA ZANZOTTO, BRUNO WEINHALS
Preveli Mate A. Ivandić i Karmen Milačić**

TOMISLAV SABLJAK / MJESEČARI

TEA BENČIĆ / JESI LI DOBIO PISMO?

CHRISTIAN BOBIN / MALA SVEČANA HALJINA

LUKO PAJETAK / ŽVJEZDANA PRAŠINA

BORIS BILETIĆ / OBLIK ZA DUŠU

IRENA LUKŠIĆ / LOVAC NA ŠTAKORE

Vanjskopolitički pregled

IVO SANADER / NOVA EUROPSKA SIGURNOST

**IVAN PEDERIN / VELIKOSRPSKA PROMIDŽBA I SUBVERZIJA U
DALMACIJI 1908. I 1912.**

MIRKO TOMASOVIĆ / VRAZOV I NERAZVRSTANI PREPJEVI

ANTE MARINOVIĆ / FILOLOZI I KNJIŽEVNICI O HRVATSKOM JEZIKU

BOŽIDAR PETRAČ / FANCEVLJEVI POGLEDI NA REFORMACIJU

ANTE STAMAČ / O PJESNIŠTVU BORISA BILETIĆA

Kazališna kronika

Forumov izlog knjiga

9-10

FORUM Osnivač i izdavač: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb,
Trg Nikole Šubića Zrinjskog 11.
Uredništvo i uprava: Zagreb, Ulica Andrije Hebranga 1
Tel. 456-9081, 434-508.

FORUM Urednički savjet: Razred za književnost HAZU
Glavni i odgovorni urednik: Slavko Mihalić
Urednik: Dubravko Jelčić
Tajnik i lektor: Davor Piskač
Korektor: Nada Anić
Računalni slog: Kolumna d.o.o.

K A Z A L O

PETAR ŠEGEDIN	NEOBIČNO OBIČNA PRIČA	1071
Suvremeni talijanski pjesnici (II.) prevela Karmen Milačić		
PIERO BIGONGIARI	Nausikaja spram Arahne ili ničija smrt; Nausikajin monolog	1125
ANDREA ZANZOTTO	Riječ kao promjena u organizmu	1130
ELENA CLEMENTELLI	Zbogom, Hans Krüger; Škarambeč; Razmišljanje o jasnoći	1133
FABIO DOPLICHER	Usnuli mljn; Bijela mora, beskrajna tjeskoba	1136
PAOLO RUFFILLI	Leopardievska	1139
VALERIA ROSSELLA	Zamke, utvare, mrtve prirode; Nevrijeme, nemir; Mnemoinsanie	1142
TOMISLAV SABLJAK	Mjesečari	1145
TEA BENČIĆ	JEŠI LI DOBIO PISMO? (Breza; Jesi li dobio pismo?; Šutljiva veza i zeleni krik; Pismo; Nesklad; Stah u prostoru leta; Vaga; Temperatura; U šumi; Razumna; Selice; Poezija; Blizina; Spaljivanje vještica (II); Grijeħ; Venecija; Umanjenica u zbroju; Nokti; Drveni pod; Cogito	1173
CHRISTIAN BOBIN	MALA SVEČANA HALJINA, prevela Vanda Mikšić	1186
LUKO PALJETAK	ZVJEZDANA PRAŠINA, drama u dva dijela	1190
BORIS BILETIĆ	OBLIK ZA DUŠU, ciklus pjesama	1208

(Nastavak na 3. str. korica)

Forum izlazi mjesečno. Cijena pojedinom broju 15,00 K, dvobroju 30,00 K, trobroju 45,00 K. Godišnja pretplata za Republiku Hrvatsku, s popustom, 140,00 K, za inozemstvo 60 USD, odnosno odgovarajuća protuvrijednost u drugoj valuti. Narudžbe prima FORUM, Ulica Andrije Hebranga 1, 10000 Zagreb. Žiro-račun Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti 30102-603-22293. Devizni račun HAZU: 7026-3205 207 kod Zagrebačke banke Zagreb. Prilikom uplate molimo da se na virmanu odnosno na poledini bankovne uplatnice označi da se doznaka odnosi na časopis FORUM.

Tisak: TISKARA PULJKO, ZAGREB

2/94

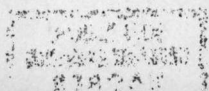
NEOBIČNO OBIČNA PRIČA

I.

»Da, upoznao sam je još prošlog ljeta: nju, tu malu lopticu...«

Tako je počimao tekst bilježaka, ili dnevnih zapisa, što mi ih je predala gospođa Karmen, žena pisca tog teksta i, moram reći, u strogom povjerenju. A upoznao sam i nju i supruga njena ovdje, gdje prvi put provodim sâm svoj godišnji odmor. Oni su također ljetovali ovdje, rekoše mi, uzastopce već nekoliko godina i bili, u ovom svratištu seoskom, kao kod svoje kuće. Kažem svratište, jer bi se teško moglo govoriti o hotelu u pravom smislu. Bila je to, istina, nova dvokatnica, izgrađena odmah uz neku staru zgradu, koja nije imala krova, već je završavala kao terasa. Vidjelo se to odmah sa ceste, po kamenim stupovima što su bili dignuti na sva njena četiri ugla. Dvokatnica je sagrađena tako blizu stare zgrade, da je mogao biti prebačen uski mostić, s jedne na drugu zgradu, u visini drugog kata. To je, dakako, izazivalo pažnju posjetitelja ovog mjestanca, pa i omogućavalo razne misli i priče o kojima ne ćemo ovdje govoriti. Ali potrebno je ipak reći da su mještani nazivali staru zgradu »kaštil«, riječ koja je sigurno proizlazila od »castello«, kako su je nazivali stari vlasnici. Za samu terasu danas kažu vidikovac.

Moji prvi dojmovi, pri dolasku ovamo, bili su dobri, gotovo ohrabrujući: našao sam što sam tražio! Sobu sam dobio na drugom katu novogradnje: i čistu i urednu, a prozor njen gledao je na pučinu morsku, što me je posebno obradovalo. Vlasnica, gospođa Tereza, ona

koja me je i uvela u tu sobu, odmah me je upozorila kako se od tu, s ovog drugog kata njihove novogradnje, može prijeći preko mostića u »kaštil« i tako se popeti na vidikovac. Naglašavala je to naročito, smatrajući, vjerojatno, da je pogled s terase »kaštila« jedna od najvažnijih atrakcija ovog mjestanca i da mi to mora odmah reći.

Našavši se u ovom svratištu šjor Luke, kako se zvao gazda, mislio sam: tu ću zaista, biti sâm, jer nikoga nisam sreo ni oko, pa ni u samom svratištu, osim njega, vlasnika: šjor Luku i njegovu ženu. Ali, upravo ona, šjora Tereza, me je, obavijestila, posve usput, kako imaju i goste: gospodina Luju Borića, profesora, njegovu ženu, gospođu Karmen, te još i njihova sinčića od nekih pet godina. Malo su neoobični, primjećivala je gospođa Tereza, ali su tihi i ugodni. Tu su, veli, ali i kao i da nisu tu, jer ili se kupaju, ili odlaze na duge šetnje, a on, sam gospodin profesor, rado boravi na vidikovcu. Sam dječak je posve tih: pravo, milo dijete... Oni vas sigurno ne će uznemirivati.

Da: i eto, završivši sve formalnosti oko prijama u svratište, povukao sam se u svoju sobu, smjestio garderobu u ormar, knjige na mali писаći stolić, a ostale sitnice, što su sačinjavale moj toaletni pribor, na sâm umivaonik, pa, završivši sve to, osjetio sam se, ipak, nekako izgubljen, što mi se često događa, ali spasio me pogled kroz prozor u kojemu mi se prikazala neizmjerena pučina morska, puna sunca. Prepustio sam joj se: gledajući je zaboravljao sam sebe sama i, kao obično, postajao sam ona sâma. Tako, eto, zaboravljen od sebe, bacio sam se obučen na krevet, zatvorivši oči. Nađem se tako sred pučine mraka i, ni sam ne znajući kako, izgubim se posve u snu. San je bio kratak: rastvorivši oči, trgnem se, te odmah ustanem. Pučina morska još je uvijek bila sâmo sunčano blještavilo. Zove me, pomislim... Osvježim lice vodom, pa se odmah spustim u prizemlje namjeravajući prošetati okolicom. To se, mislio sam, mora odmah učiniti.

Izlazeći iz svratišta sreo sam gospođu Terezu i obavijestim je kako idem upoznati mjestance te njegovu okolicu.

II.

Vratio sam se sa šetnje ranije nego što sam mislio, a šećući padalo mi je na um kako bi bilo dobro stići ranije u svratište te tako upoznati obitelj s kojom ću boraviti u istom svratištu, pa što prije i odlučiti kako ću se vladati prema njima. Jer ono što su mi rekli sami vlasnici pomalo me uznemirivalo, ali, moram priznati, probudilo je u meni čak i neku vrst znatiželje. Njih, eto, i nije bilo u svratištu. Povukao

sam se u sobu namjeravajući tu pričekati večeru koja će, po svemu, biti zajednička. A tu, u mojoj sobi, morao sam se sresti i s njom: pučinom, koja me je, ukazivalo mi se, znatiželjno gledala kroz moj prozor. I gle, pomislim, ona postaje bivati sve tamnija... Znači: sunce zalazi! Dakle: približava se i njegova prva noć ovdje. To me zaokupi, ali trgnulo me i neočekivano kucanje na vratima, a, prije nego sam se sâm oglasio, pojavila se na vratima moje sobe gospođa Tereza obavještavajući me kako mogu večerati kad god zaželim, jer njezini gosti i nisu točni, a može se čak i dogoditi da dođe i gospođa sama s djetetom. On, gospodin, zna i zakasniti, pa mu ona, u takvu slučaju, ostavlja večeru na štednjaku, a on se onda sâm poslužuje.

— Jest, on je malo čudan, a i gospođa se kadikad ljuti na njega.

— Ništa, ništa, ja ću odmah doći.

— Volite li vi ribu? Pečena je...

— Pa volim, zašto ne?

— Priredila sam vam fažolete i pečene bukve.

— Nije loše... Odmah ću doći.

Gospođa se Tereza povukla, a ja pospremljiv svoj stol. Sišavši sjetih se da sam mogao časkom i vidikovac vidjeti. Kolebao sam se nekoliko trenutaka, bih li se vratio, ali prevlada ipak pomisao kako je bolje ne razgledavati tu terasu na brzinu. Poslije večere mogu ostati gore koliko me bude volja.

A večeralo se u »tinelu«. Ušavši našao sam stol već pripremljen. Bacio sam pogled po prostranoj sobi i odmah sjeo. Gospođa Tereza je već dolazila iz kuhinje noseći dva tanjura: na jednom fažoleti, a na drugom počene bukve.

— Vino, ili pivo, gospodine?... A bukve su svježije, jutros su ulovljene.

Šutio sam, pa se ona nanovo javila:

— Znaite, nije u nas kao u velikim hotelima, ali...

— Sve je u najboljem redu, gospođo... — odgovorio sam već kusujući fažolete. — Da, fažolete ja posebno volim.

— A naši će gosti, kao i obično, zakasniti.

I upravo u tom času uletjeo je u sobu dječak, plave kose, i odmah upitao:

— A nema Žutka?! Gdje je?

Gospođa Teresa se oglasi iz kuhinje:

— Tu je tu, uz mene...

Dječak odmah poleti u kuhinju, ali utoliko se pojavila i njegova mama. Odmah se i oglasila:

— Dobar večer... U slast! A vi, vi ste novi gost? Drago mi je. Ne ćemo se rukovati kod jela... Ja sam Karmen, a dečko je moj sin. Moj muž, kao i obično, zakasnit će, ili uopće ni doći ne će. Gospodo Tereza, za večeru imamo fažolete i ribu?

— Da, gospodo, Branko je ovdje.

— Znam, znam... A novi gost je stigao poslije podne?

— Da, stigao sam poslije podne, — odgovorio sam i dodao: — Imate krasnog dečka.

— A gospodin ne će doći? — oglasila se gospođa Tereza iz kuhinje.

— Ne znam, možda i dođe... On je na vidikovcu sa svojom krasoticom. — Odgovarala je Karmen više meni nego glasu iz kuhinje.

Ali pojavila se i domaćica s pladnjem na kojemu je bila večera za gospodu Karmen i njena sina. Otvarala je vrata kuhinje nogom, pa ih istom nogom i zatvorila.

— A gospodin je opet sâm? — pitala je domaćica pogledavajući značajno na mene.

— On ne može biti sâm, jer veli da sebe nema... Što se može!... Popeo se na vidikovac... Doći će kasnije. Ostavite mu u kuhinji kao i obično.

— On još uvijek traži? — primijetila je gospođa Tereza, pogledavajući opet značajno na mene.

— Da, gospodo, ali, nažalost, ne nalazi... On je zapravo davno i našao ono što traži!

Utoliko se pojavio dječak, iz kuhinje, za Žutkom na rukama.

— Eto, otac mu nalazi ono što nitko ne može naći, a njegov sin nalazi samo mačke... — obraćajući se sinu povisila je glas: — Živim te Bogom molim, ostavi tog Žutka, operi ruke i priđi stolu! — A obraćajući se domaćici, koja je, uozbiljivši se, šutljivo gledala. — Njemu, po običaju mali šnicl s krumpirima.

Dječaćić posluša mamu i odloži mačka na svoju stolicu te krene za domaćicom da opere ruke.

Gospođa Karmen je već jela i jedući obraćala se meni:

— A vi, naravno, vi ste sâm, niste oženjeni?

— Ne, nisam... Nažalost... još... — odgovorim.

Gospođa Karmen prestane jesti i uozbiljivši se zapita:

— Zašto nažalost?!

— Šalim se, ali gledajući vašeg dječaćića...

Odgovor je zadovoljio gospodu Karmen i ona nastavi jesti, ali, sačekavši časak, i odgovori:

— Pa još ste i mladi!

— Kada se čovjek počne približavati četrdesetoj, onda...

— Onda, onda, moj gospodine... Ja sam udata, eto, imam i dečka kojega volim, ali, vidite, vrlo često i objeđujem sama... Nego, ostavimo to. Svidjelo vam se ovdje i ostajete?

— Prvi su dojmovi dobri, pa mislim zaista ostati ovdje neko vrijeme.

Gospođa Karmen jedva da je i čula što sam rekao, a već se oglašavala zvučnim kontraaltom:

— Gospođu Tereza, Domagoj jede?

— Jedu i on i Žutko... — javljala se domaćica iz kuhinje. — Lud je za mačkama, ali i uopće za životinjama. Jučer je donio u jednoj limenki nekoliko listova salate i dva puža. Jedan od njih bio je golać...

— A gospodin ne će doći?

— Ne znam, gospodine, — odgovorila je nešto povišenim glasom i zatim spuštenim tonom: — Čudite se?...

Gledao sam je sa smiješkom, koji joj je morao reći: znam, znam, poznata su mi ta stanja...

— Vi mi se podrugujete?

— Bože sačuvaj...

— Nitko nas ne može očuvati od nas samih. Da, a vidite, ja volim tog čovjeka usprkos svemu, — izreče to kao usput i odmah se oglasi zovući sina:

— Tonči, Tonči... — Obraćajući se neposredno meni doda: — Draže mi je to ime od onog Domagoj... Tog Domagoja je on, moj muž, nametnuo.

Tonči se pojavio za Žutkom u krilu, a ja sam ustajao namjeravajući otići. Obraćajući se gospođi Karmen rekнем:

— Gospođo, bilo mi je jako drago što sam vas upoznao, ali moram otići..

— Pa mogli ste još malo ostati. Razgovor je bio ugodan.

— Hvala vam, — rekao sam odlazeći.

III.

Izašao sam u dvorište ni sam ne znajući što bi trebalo početi: povući se u sobu, ili prošetati mjestancem, uz obalu mora. Odlučio sam prošetati i krenem puteljkom, uz vinograde, prema morskoj obali, ali gospođa Karmen me nije napuštala. Ni lijepa, ni ružna, ali ipak, moram priznati, nekako značajna. I taj dječacić sa svojim mačkama... A ona, da, čini se, i previše je samostalna... Voli razgovarati

i u razgovoru igrati se. Razgovor je njeno ogledalo: u njemu se vidi... I otvorena je. Ali, eto, upravo kada sam trebao doći do same obale, puteljak je naglo zaokretao i, čim sam došao do ugla, ispred mene stvorio se čovjek visok, bez šešira, sa štapom... Sumrak mi nije dopuštao da razaberem bolje njegovo lice. Iznenadio me i ja sam stao, a on je bez riječi prošao uz mene te zaokrenuo prema svratištu. Nije pozdravio. Dakle: morao je biti stranac. Domaći seljaci pozdravljaju u prolazu. Naravno, odmah sam pomislio: to je on, suprug gospođe Karmen. Okrenuo sam se za njim, ali on je već prolazio i nestajao u kasnom sutonu. Čudno, dakle: nije na vidikovcu kako je rekla domaćica. Ipak, slijedio sam ga. Iskrslu odmah u meni i pitanje: zašto i zbog kojeg razloga ja slijedim tog čovjeka, a zatim objavilo mi se i novo pitanje: zašto sam se ja toliko zainteresirao za tu obitelj? Nisam li ja i sâm imao neke planove radi kojih sam došao ovamo? Ali nisam ni pokušao odgovoriti, jer sam ugledao kako neznanac ulazi u svratište. Dakle: on je, nema sumnje, on je! Zastanem i kada je neznanac ušao u dvorište svratišta, okrenem se i počnem se vraćati obali morskoj, tražeći u sebi samome razloge te svoje neočekivane povezanosti s tom obitelji. Pitao sam se: je li to ona, ta žena, ili one riječi što ih je izgovorila govoreći o njemu, ono, dakle, što je kazala o tom čovjeku i ja šapnem sebi samome te riječi: »on sam misli da nema sebe, da se traži...« Živi, djeluje, eto, i oženio se, a sada misli kako nema sebe. Ha, pa to nije nevažno ni za mene samoga... Ta misao prekinula je sve ostale moje misli i ja osjetim sebe kao prazninu neku, koja se kreće prostorom.

Išao sam već u gustom sutonu posve prazan i kada mi se javila prva jasna misao zastanem. Ha, pa to čak i nije bila prava misao, tek samo slika: bujna crna kosa gospođe Karmen... Da: to sam ja volio. Da: što je sve moglo govoriti lice, ali ona, kosa, kosa skriva... Uho, vrat... To sam sve gledao večeras! Ali i inteligentna je, a u hod, držanju...

Zastao sam iznenađen sâm od tih svojih misli-slika... Odmahnem rukom pokušavajući ne misliti.

Stigao sam tako do same obale, do morskog žala: ni daha vjetra tu, a more se jedva bibalo dotičući pijesak i golo stijenje. Zaustavio sam se neposredno pred crtom gdje se more dodirivalo obale. Gledajući tu crtu dodira pitao sam se: što, što ja hoću tim svojim takvim gledanjem, tim življenjem takvim kao što se meni događa? Pa i on sam, takav, zašto je stigao ovamo? O tome nikakva traga u mojim mislima... Da, čekat ću nju, a, zapravo, već čekam nju i, eto, umjesto

da mislim o njoj, ja se već predajem tek upoznatim ljudima!... Gledam tu drhtavu crtu obale koju more dodiruje. I to, eto, ipak, budi u meni moguće dodirivanje s njom, onom koju čekam. Iznenaden sam od tih svojih misli-slika i naglo se okrenem od obale te žurno krenem prema svratištu.

U dvorištu sam sreo vlasnika svratišta, Luku.

— Vi brzo natrag? — ogласi se Luka.

— Da moram srediti neko dopisivanje, — odgovorio sam gotovo zbunjen.

— A vi još niste bili na našem vidikovcu? Gospodin se malo prije popeo gore.

— I ja ću i ja, samo ne večeras. Sutra, sutra u jutro.

Gazda Luka mu se neposredno približi i šapne mu:

— Znate, onaj naš gost nije posve u redu. Toliko samo da znate i da budete oprezni.

Gledao sam ga začuđen i čudeći se upitam također povjerljivo:

— Ali, nadam se, da nije opasan...

— Ne, ne, to nisam htio reći, samo toliko da se ne čudite ako bi nešto neobično rekao, ili čak učinio!

— Hvala vam... — rekнем i dotakнем se rukom gazdina ramena: kao znak prihvaćanja, zatim, posve poslovno, krenem u svratište.

Penjući se uz stepenice na drugi kat, učini mi se kao da za sobom ostavljam jedan svijet, koji moram već godinama trpjeti, pa i varati ga, a uzlazim prema svijetu kojega želim i nazivam svojim... I kakvo je to moje povjerljivo došaptavanje s tim gazdom, što sam ga tek upoznao. A kada sam već bio u svojoj sobi te zatvorio za sobom vrata, spustio sam kapke svojih očiju i otkrije mi se toliko željeni mrak. Napipao sam krevet i prošaputao:

— Eto, Borka, želim te dovesti ovamo da ti pokažem pučinu. Jest, ona nas mora mnogome naučiti.

I tako obućen bacim se na krevet te zarijem lice u jastuk.

IV.

Nisam dobro spavao. Budio sam se u tri maha. Buđenje pred zoru natjeralo me je da napišem pismo Borki. Ne znam hoću li joj ga i poslati, ali napisano je. Čitajući ga osjetio sam ponovno kako se u njemu ogledam kao u ogledalu. Znam, ne posve i čitav, ali onaj dio što se ogledava u njemu, pravo je moje lice. Je li svijetlo, ili mračno, ne znam, ali evo ga:

Borka,

stigao sam ovamo: u ono malo mjestance za koje sam ti rekao da mi se neobično sviđjelo, a uostalom, pričao sam ti već o njemu. Prije par godina boravio sam ovdje nekoliko dana. Maleno je, ljudi su poluseljaci, ali i neka vrst suvremenih ljudi, koje bi bilo teško na brzinu okarakterizirati, jer malograđani nisu, ne... Ta nekakva simbioza građana-seljaka stvorila je od njih relativno dobre ugostitelje. Nema u njima suvišna dekora, ali oštar smisao za realnost je živ. Omogućuju i sebi i drugima onaj takozvani vanjski život. Ono što je simpatično bez pretenzija je, a onaj unutarnji i ne zanima ih mnogo. Tako se barem meni čini.

Dakle: dođi! Bit ćemo slobodni. Glumit ćemo neznance koji su se tek ovdje upoznali! Otkrivat ćemo se jedno drugom, ali i naučiti se igrati skrivača...

Govorio sam ti kako sam ovdje upoznao pučinu. U njoj si sve i ništa. Ali što da ti dalje pričam kad znam da je živi život vjerodostojniji od ovog na papiru.

P. S. I, eto, opet čitam ovo pismo i nisam zadovoljan. Gubim se. U našem budućem suratištu našao sam jednu čudnu obitelj. Odmaraju se ovdje. Kako glupa riječ. Ništa ti o njima ne ću pisati, jer ih tek upoznavam.

Dakle: dođi!

»On«

Odložio sam pismo i, naravno, osjetio se očajnim nekako: iskršavalo je u meni novo pitanje: zašto smo takvi, zašto, čak, moramo biti takvi? Pišem dođi, a, zapravo i ne želim to! Eto, ova čudna obitelj što mi se otkriva ovdje zanima me, a ako Borka stigne sve će se odvijati drukčije. Ova tako čudna trojka izgubit će se iz sfere moga čudnog zanimanja. Uselit će se, mora se useliti u mene ona, Borka, i otvoriti mi već znana pitanja, koja me, znam, ne će ničim obogatiti. Ha: obogatiti!... Gle, kakva glupa riječ odjednom! Ali Borku znam... Ovi ovdje pružaju mi mnoge mogućnosti...

I ja se odjednom odlučim: ne, ne, pismo ne ću poslati. Ustanem s kreveta i odjednom mi padne na um da bi bilo dobro posjetiti vidikovac, ali u tom času susreo se moj pogled s pučinom morskom u mom prozoru. Sva je bila u suncu i nepokretno ravna, tiha, nečujna. Šapnem:

— Da, ti si moj kozmos... S tobom mjerim i, i, i... — ali se prekinem. Pobjao sam se dovršiti svoju misao i odlučim izaći.

I izađem. Zatvorio sam vrata za sobom i hodnikom krenem prema mostiću preko kojega se ulazilo u »kaštil«. Postajao sam čudno oprezan: kao da idem nekamo gdje prijete opasnosti neke. Da, pomislio sam, pa i sâm taj most... Prijelaz preko nekog ponora? I smijući se svojim mislima išao sam, zaista, opreznim korakom. Ušao sam, konačno, u »kaštil« i iznenadio se: vrata su njegova bila otvorena. Našao sam se u prostranom ambijentu, koji je bio ispunjen mnoštvom raznih stvari. Sve u neredu. Ali opazio sam odmah stepenice, koje su vodile gore, na vidikovac. Popeo sam se uz te stepenice i za čas sam bio gore, na vidikovcu... Ne, nisam se iznenadio: obična terasa, popločana lijepo obrađenim kamenim pločama, ogradena kamenim zidom, u kojemu su bila ugrađena sjedišta, a na svakom uglu terase dignute su bile kamene kolone. Sve čisto, ali prazno. Nikoga! Osjetim: kako lebdim s tim prostorom iznad zemlje. Zaista: lebdim nad pješčanim poluotokom nekim, kojim su se prostirali vinogradi i raspršile kuće mještana. Sad sam tek mogao i sagledati pučinu morsk, što se sterala preda mnom tamo, daleko, daleko do horizonta samog... To me je dirnulo, gotovo zbunilo i to tako i toliko da sam i zaboravio na samu terasu. Okrećući se oko sebe ugledao sam, u jednom kutu terase, običan kamen neki, sigurno slučajno nađen, gotovo bezobličan i iza njega opazim neku malu lopticu. Čudno: otkrivali su mi se, na ovom lebdećem, pravilno građenom prostoru, nekako sami, napušteni. Iskrzne u meni pitanje: zašto su ovdje, u kutu? Ali samo trenutno. Odmah ih zaboravim, vraćajući se pučini. Promatrajući njenu ravnu bezgraničnost saleti me misao: beskrajna je, ali stoga i ne bez oblika. Beskraj je oblikuje! Gle, gle, horizont je crta koja je zatvara i oblikuje. Sjednem na sjedište, u kamenom zidu, uvijek opsjednut pučinom, ali: čuj, čuj, tamo, u otvoru, kroz koji se dolazilo na terasu, čuju se glasovi, pa, eto, eto, iskrzne odjednom preda mnom ona, gospođa Karmen. Njena pojava me gotovo zaprepasti: nisam mogao zamisliti da će se ona, Karmen, upravo sad pojaviti tu.

— Gle, gle, gle, — oglašavala se ona. — Oprostite, nisam znala da ću vas baš ovdje susresti. U ovo doba... Tako rano vi ovdje?!

Gledao sam je i sâm gotovo preplašeno, pa ništa nisam odgovorio.

— A vi, vi ste možda prenoćili ovdje?... — upita ona ne približavajući mi se. Okretala se oko sebe kao da prvi put vidi ovaj prostor i okolinu. — Vidite, — nastavljala je ona: — Moj muž je vrlo često ovdje, ali jutrom on se zadržava u krevetu, a i moj sin još spava, pa ja koristim ovo jutarnje vrijeme da mogu biti ovdje sama...

— Oprostite, nisam to znao. Prvi put sam ovdje... i, i moram priznati grandiozno je ovo...

— Čudno, sama sam tako govorila i mislila, ali moj se suprug ljuti na to lijepo...

Šutio sam i opet gledao njenu gustu, crnu kosu te bljedilo njena lica.

— I meni je lijepo, — dodam.

Pogledala me pažljivo, pa zatim upitala:

— Vama je lijepo?... Da, što je to vama lijepo? Moj suprug uopće ne voli tu riječ. Veli da ne voli ljude koji se opijaju.

— Meni je, vidite, lijepa ova terasa zbog svoje harmonične mjere, zbog toga što je kamena, a lebdi u zraku... Znam, ona je čvrsto vezana uz zemlju svojim zidovima, ali oдавде ja ne vidim zidove, ja vidim kamenu horizontalu, koja lebdi u zraku i s lebdeće terase vidim jednu drugu beskrajnu ravan, koja nosi ime pučina...

Gledala me je pažljivo neko vrijeme, a zatim okrenula glavu prema onom kutu terase gdje su se nalazili bezoblični, grubi kamen i jedna loptica: sfera... Zatim se naglo okrenula prema meni i upitala:

— Onaj kamen tamo u kutu sigurno vam nije lijep. Možete li biti toliko hrabar i reći da je bez značenja?

— Vi ste sistematična, sigurno ste znanstveni radnik neki?

— Ha, ha, ha, — nasmijala se glasno. — Ne, ne, nisam. Ja živim u sjeni svog supruga, već dugo vremena...

— A gdje je vaš dječak sada?

— Zanima vas to?... Zašto?... Ali, recite mi, to što ja stojim ovako na istom mjestu odkad sam došla ovamo i ne mičem se, to vas ni malo ne uznemiruje?!... Vi ste muškarac... — Okrenula se zatim i prišla onom kutu gdje su bili kamen i loptica. Pogledala ih, a zatim se obratila meni i upitala me:

— Zašto vas zanima moj dječčić?

— Zanima me mama, a ne znanstvenik! Što se pak tiče toga, da se vi ne mičete s mjesta zato, jer ste sreli, na jednom izuzetnom mjestu, muškarca sama, to mi se čini istinom. Priznajem, iako ne odobravam!

— Oho, oho... Nisam očekivala ni to, ni tako. Tako naime ozbiljno. Razgovarajući s muškarcem ja se obično igram... To me osigurava...

— Zanimljivo, vi se igrate?! A smijem li ja slijediti vaš primjer i služiti se istim sredstvom?

— Ne bih željela, ali...

— Onda se ne ću igrati. Svidio mi se vaš dječčić. Gdje je on sada? Ona postane ozbiljna i ništa ne odgovori.

Poslije dulje šutnje odgovorim ja:

— Da, da, to mogu zamisliti...

Bez riječi ona se okrenula i otišla do otvora terase i u njemu nestala.

V.

Ostavši sam sjednem nekako gotovo zadovoljan sobom samim, na kameno sjedište u zidu, što je ograđivao terasu. Imao sam dojam da sam, u ovom razgovoru, ispao pobjednik, ali zadovoljstvo je trajalo vrlo kratko vrijeme: osjetim se opustjelo samim. Počeo sam neku igru, a igrati ipak nisam znao. Bježeći od sebe takva zagledao sam se u onaj kutak terase gdje se nalazio bezoblični kamen i mala loptica. Da, tada sam opazio kako i kamen i loptica imaju svaki svoju sjenu, veli se, bacaju sjenu, istina kratku, ali ipak sjenu. Tako... Sjena! To je prekinulo moje misli i osjetio sam se opet i sâmim i praznim. Zaista: praznim! A kada me je počeo potapati neki nejasni strah ustanem te automatski krenem prema izlazu s terase. Kako još nisam bio doručkovao uputim se u prizemlje te uđem u »tinelu«. Eto, posve neočekivano, ukaže mi se za stolom gdje se doručkovalo i objedovalo, on, On, muž gospode Karmen. Da, bio bih sretan da ga nisam sreo i to baš tu, u »tinelu«. Da, sad moram i biti tu! Pogledao me, pa čak i zadržao pogled na meni: nisam se, dakle, mogao povući. Prišao sam stolu i obratio sam mu se:

— Oprostite, ja sam novi gost ovdje. Rekoše mi da se u ovoj sobi doručkuje. Je li slobodno?

— Izvolite. Niste ni trebali pitati dozvolu. Ovdje gosti jedu, dakle: molim...

— Dopustite da se upoznamo.

I upoznasmo se izgovarajući mrmljanjem svoja imena, pa, konačno, sjednem i, da bih izbjegao moguću šutnju, reknem:

— Imao sam čast upoznati vašu gospođu i sinčića.

— Da, rekla mi je, — odgovori on i kratko i hladno.

Nastane tišina, pa i potraje, ali je ubrzo prekine domaćica, koja je sigurno čula moj dolazak te mi donijela odmah i doručak: bijelu kavu, kruh i maslac.

— Donijela sam vam bijelu kavu, jer sam je imala gotovu, pa da ne čekate, ali ako želite čaj, onda ćete morati malo pričekati.

— Svejedno, gospođo, ostavite bijelu kavu.

Kako sam odgovarajući naglasio »bijelu kavu«, domaćica se nasmiješila i odmah dodala:

— Mi tako kažemo.

— Naravno, dobro ste rekli, gospođo, ja volim bijelo uopće!

Da, gospodin, moj vis-a-vis, zainteresirao se za moj odgovor. Časom prestao žvakati, pa neočekivano, zapita:

— Volite bijelo! Zašto?

— Ne znam. Tako. Volim bijelo!

— A ja, vidite, mnogo više volim crno, iako pijem bijelu kavu. Bijelo omogućuje viđenje, dakle mnoštvo mogućnosti, pa i prijevaru i zabluđu, nesreću, a crno, ono je apsolutna negacija...

Iznenadom takvim odgovorom pogledam ga, ali ništa nisam odgovarao. To moj sugovornik nije ni očekivao, pa sam nastavi:

— Neki tu mogućnost bjeline vole, jer onemogućuje varku, prijevaru, ja ne. Takav sam!

Šutio sam i nastavljao piti svoju bijelu kavu.

Zašutio je i on: u muku završavali smo naš doručak. On ga je završio prvi te htio ustati, kad se na vratima pojavio njegov dječčić i odmah ona, njegova žena. Dječčić je poletjeo u kuhinju tražeći Žutka, a ona se pridružila nama govoreći:

— Zakasnila sam. Domagoj se bio izgubio i morala sam ga tražiti. Drago mi je da smo se, konačno, sreli s gospodinom.

— Da, dobro je, — odgovori joj on, njen muž. Eto i lijepo smo se upoznali: da, gospodin je bijel, za razliku od mene, koji sam crn... Svidjelo mi se to... Umjesto ovakvog, ili onakvog vrludanja riječima, stvar je jednostavno postala jasna. — Da, moram priznati, gospodin je našao dobro i vrlo jednostavno rješenje.

— Pravo veliš: vrlo jednostavno... On, kao da voli svoditi sve na jednostavno.

— Da, istina je! Moja žena uvijek ima pravo. To, zaista, iskreno mislim, ali, eto, ja sam gotov i odlazim.

Iznenadila me je takva njegova odluka i promatrao sam u čudu sad njega, sad nju.

— Pa mogao bi još malo ostati u našem društvu! — primijetila je ona.

— Karmen, ti znaš što radim, znaš i da imam opravdan razlog. Čeka me terasa Vidikovac...

Tek što je to rekao a na vratima se pojavio dječčić, koji mu pristupi, a on ga podigne i poljubi te mu šapne: ...nosi pismo na vrh glave, u tom pismu piše sve te volim više... — Zatim se obrati ženi:

— Moram poći, a ti, obraćao se sinu, budi dobar mami. Bit ću na terasi. — Priđe zatim ženi, pogladi je po licu i zatim krene.

Ostadosmo sami. Ona bez riječi, a i ja sam šutio. Dječaćić se dalje posvećivao Žutku: gladio ga je, ali, neočekivano, obrati se majci:

— A Žutko! Ni on nije doručkovao!?

Uto se pojavila domaćica na vratima kuhinje i upita:

— Gospođo, kao i obično?

— Da, molim vas, kao i obično, — zatim se obrati sinu: — Domagoj, sjedni već jednom za stol i ostavi Žutka.

Domagoj nije odgovarao, ali ni Žutka nije ostavljao: nastavljao ga je milovati...

Gospođa Karmen je šutjela i promatrala svog sina, pa odjednom kao da se prenula iz sna, obrati se meni:

— I vi ste završili? Odlazite?

— Ne znam, gospođo.

Iznenadena takvim odgovorom pogledala me časkom pažljivo, pa odvrati:

— Hvala vam. Domagoj, idi oprati ruke, molim te, i onda...

Ali prekinula ju je domaćica, koja je ulazeći, nosila na pladnju dva doručka: dvije bijele kave s pecivom i maslacem.

Domagoj je već sjedio za stolom, a gospođa Karmen sva se predavala njemu, svom dječaćiću, i kad je on imao gotovo sve priređeno te počimao jesti, privukla je sebi šalicu, pa i sama počela jesti, no, odjednom odloži šalicu, pogledala me i prsne u čudan smijeh te, pri tom, jedva izgovarajući riječi, odvrati:

— Pa što čekate?!... Ta vi morate ići, zar ne?

— Eto, ne znam, gospođo... Ali ako vi hoćete otići ću — odgovorio sam.

Ona je odložila šalicu od sebe i, gledajući me, neko vrijeme, rekne:

— Nemate pravo njega optuživati i osuđivati, a mene sažaljevati. On je najpošteniji čovjek kojega sam do sada upoznala... Da, moram vam reći, on mrzi intelektualce kao žandare misli, a vi, vi... Molim vas nemojte me sažaljevati i, i slobodno idite. — Obratila se zatim svom djetetu i poljubila ga.

Iznenaden i posve nesiguran ustao sam te pošao, ali na vratima ipak se okrenem i pogledam je: da, gledala je za mnom!

— Gospođo, vidite, taj vaš pogled sâm i očekivao, ali i želio. Ne sažaljevam ja nikoga, samo ako ipak nekoga sažaljevam, to...

— To sažaljevate sebe sama, zar ne? A to je ono najgore. Poznam dobro takve ljude i njihova izuzetna stanja.

Gledao sam je zatim dugo, pa nekako, ne znajući ni sam što radim, prekrížim se... I izletim van.

VI.

Da, bio sam uzbuđen: vladao sam se kao vrlo često, posve neodgovorno. Osjetio sam zatim potrebu da budem sâm, ali jako, jako sam, u prostoru koji mi ne će nametati svoje izazivačke zahtjeve, pa odlučim se popeti na drugi kat u svoju sobu. Penjući se uz stepenice padne mi na um kako, poslije onog našeg razgovora, pri doručku, ne bi trebalo, zaista, poslati pismo njoj, Borki. Kako sam mogao biti tako i toliko otvoren i, zapravo, provokativan, obraćajući joj se riječima: »Ja ne znam zašto ne odlazim«. Odakle mi ta naizgledna naivnost!?

Ušavši u sobu priđem stolu i potražim pismo Borki. Razderem ga. Sjednem, zatim, za stol klonuo: nikako se nisam mogao osloboditi razgovora što sam ga vodio s njom. Čak šapnem i njezino ime: Kar-men... A on, njen muž, svom djetetu piše: »Sve te volim više!« Gane me to i ukažem se sebi samome odvratnim. Ustanem i priđem prozoru: pučina mi se otkrije neobično plavom. Da, puhao je maistral: plavetnilo njegovo ponešto me smiri i odjednom mi se javi misao kako bi bilo dobro popeti se na vidikovac te se sresti s njim, tim »najpoštenijim čovjekom«, koji svoje dijete voli »sve više i više«. I, zaista, krenem iz sobe prema mostiću. Za čas bio sam tamo. On, njen muž već je bio, doista, tu. Držao je lopticu u desnoj ruci, na otvorenu dlanu. Prepoznao sam odmah nju, onu što sam je vidio pokraj bezoblična kamena. Upravo ju je ispuštao iz ruke i ona je počela odskakivati: u početku s visokim odskocima, a zatim sve manjim i manjim, sve u kraćim vremenskim razmacima, dok se nije njeno posve usitnjeno vibriranje pretvorilo u titranje što se objavljivalo kao tanki neki zvuk. Mene, došljaka, on je odmah primijetio, ali to vladanje loptice tako i toliko ga je uzbuđivalo i obuzimalo, da mi nije mogao pokloniti svoju pažnju. Čim se loptica posve smirila on se sagne, uzme je u ruku, i držeći je na dlanu obraćao se meni pogledom, ali bez riječi.

— Mislio sam da ste već otišli s terase, pa sam se, evo, popeo i sâm na nju. Volim odavle gledati pučinu, — rekнем zbunjeno.

— Mislim da ne govorite pravu istinu... Došli ste da vidite što radim, zar ne?

— Ali, eto, gospodine, ne govorite ni vi pravu istinu, jer nisam bio uvjeren da ste se spustili s ove terase. Dakle: iako nisam bio uvjeren u to, da ste se spustili s terase, došao sam ovamo. Pa, ako hoćete i nije mi žao što sam vas našao tu. Vaša mi je gospođa rekla da ste najpošteniji čovjek, kojega je srela...

— Kraće, kraće, gospodine, vi namjeravate osvajati. Ne podnosim više takve ljude, ljude koji se dodvoravaju. Vidite, ja sam prisiljen od nekoga, ili nečega, da govorim iskreno, a to se pred iskusnim udvaračima pretvara u smiješnost, dakle u nešto što je još manje od gluposti... Glupost se još može čitati, ali... Jest: ne uspijevam se dobro izražavati, jer glupost ne samo što je manja od ništice, nego je kozmična. Ali glupost se još može dokučiti, vidjeti, čuti, samo... Glupost je na primjer kada od vas tražim da budete kratki, a, gle, kako sâm brbljam: govorim o svijetu kao da sam sve o njemu naučio napamet. Fui!... Glupost!... Gledate me i čudite se mojoj tupavoj ograničenosti. Jest: ograničenosti! A vi, vi me gledate i...?

— Da, gledam vas...

— Glupost?!... He, he, he... A ova loptica i njena sudbina... — Gledate me i... — pružao mi je svoj dlan na kojemu se nalazila loptica. — Jest, jest, njena sudbina: ona ima svoju nužnu sudbinu, a upravo nužne sudbine me zanimaju. Nužnost, zapravo njene sudbine, otkriva mi moju sudbinu i biva me sve više strah... — Ušuti i spusti lopticu da padne na pločnik terase, pa ona počne odskakivati i ponavljati ono što je i maloprije radila. On ušuti, a ja moram priznati, sa zanimanjem i šutljivo sam promatrao njeno, kako on reče, sudbinsko ponašanje. Jest, sudbinsko znači nužno, zar ne? Kada je loptica završila, recimo, svoj spektakl, on se opet sagnuo, uzeo je u ruku i ne gledajući više mene, položi je u kut uz obični, ali bezoblični kamen. Opazio sam tada da se njena sjena dodiruje one kamena. Čudno: otkrije mi se to kao mir. I zadržao sam svoj pogled na toj »činjenici«, a kada sam se htio sresti s njegovim licem i pogledom, on više nije bio tu. Kretao je prema izlazu s terase. I nije se osvrtao na mene.

Ostao sam sâm i nekako ponižen.

Zatim sam sjeo na kameno sjedište i nije mi ništa drugo preostajalo nego da se obratim njoj, kuglici u kutu i bezobličnom kamenu. Da: učinilo mi se kao da mi se ona posmjehuje, ali kao onome, koji je bio prisutan jednom njenom intimnom činu. Zapravo: razgovoru

između nje i čovjeka, koji ju je jedini razumio! A ja, pitao sam se, što sam njoj ja?! Da, zar ne, doista glupost!

Ponižen od nje okrenuo sam se i krenuo također prema izlazu. Kretao sam se posve prazan, kao da sam se zaboravio i našao sam se tek u svojoj sobi. Zatvarajući za sobom vrata opazio sam na parketu, odmah do vrata, bijeli papirić. Još uvijek opsjednut onim što sam doživio gore, na terasi, gurnuo sam ga nogom pod krevet i legao na svoj ležaj, osjećajući se, zaista, ponižen. Taj čovjek nešto zna, a ja?!

VII.

Ležim na krevetu i, ponižen, vidim sebe izgubljena: čovjek sam koji se godinama muči da bude određen, oblikovan kao što je, čini mi se barem, mnoštvo ljudi oko mene, ljudi svojih zvanja, što ih određuju, uvjetuju i grade kao građane, kao tvorce obitelji, koji u društvu nešto znače, a ja, eto, nikako da nađem svoj put. Na svim sam putovima svoje sudbine ispao nekako neprikladan. Profesor sam gimnazijski, djeca me nekako i vole, ali nikako da vidim sebe ozbiljna kao profesora. Pokušavao sam pisati, ali nikako nisam uspijevao. Sada pokušavam biti dobar, solidan profesor, koji zna i sreo sam nju, Borku, svoju kolegicu, ali, čini mi se barem, da me ona ne prihvaća. Prihvaća?! To je samo privremeni izraz: izraz za nuždu... Eto, i potrgao sam pismo kojim sam je pozivao da dođe ovamo, gdje mi se činilo da bi se među nama moglo nešto dogoditi i biti, a ja se, zapravo, i plašim toga...

Nižu se tako slobodne asocijacije mojom sviješću, a iza svega toga stoji saznanje, da, živo saznanje; upravo tu sam, eto, morao sresti čudo od čovjeka i žene, koja nosi ime Karmen, a upravo tu, budi u meni, bojim se, pakao. Eto, već i šapućem: — Karmen, Kar-men... Da, ciganka... Neobuzdanost! I tada automatski otkrijem prozor, da, prozor, i odmah mi se otkrije ona, pučina morska: vizija kojom se mjerim, a mjereći se njom, i sam se sebi ukazujem važnim. Da, to njeno pučinsko bezmjerje! I da bih je bolje sagledao ustanem s kreveta te priđem neposredno k prozoru. Zaista: ona, ta neizmjerena ravan, uvijek je bila prema meni kao nešto moje: posve sâm u njoj, ona me je imala kao, kao... I nije mi se moglo otkriti kao što, pa se stoga i utihne moj zanos, ali, eto, iskrasne u meni riječ »mati« i to me obraduje: jest, jest, pučina je kao majka. No tada mi se ukažu te moje misli kao još nedoživljeno otkriće, jest; gotovo samovoljno divlje. Želeći pobjeći od tih misli okrenuo sam se od prozora i moj pogled

otkrije, posve slučajno, papirić onaj, što sam ga bio ugledao, ulazeći u sobu, da: odmah uz sama vrata. Smatrajući ga otpatkom nekim beznačajnim, gurnem ga nogom, ali mi se otkrije, upravo tada, kako je to list papira prelomljen na četvero i to mi ga ukaže nečim značajnim. Da: list papira prelomljen na četvero! Pa to se u mojoj sobi nije moglo slučajno naći. Pridem krèvetu i uzmem papir. Da: bilo je pismo! U prvom času bukne u meni strah. Da, strah od neočekivanog. Zaista, nisam mogao očekivati da će mi ovdje netko pisati pismo i dostaviti mi ga na taj način, ali čim sam pročitao prvu rečenicu shvatim: to može biti samo ona, gospođa Karmen. Nego, eto, i novog čuda, pismo nije bilo potpisano. Sjednem na krevet i prepustim se čitanju:

Gospodine — započimalo je pismo i u istom redu nastavljalo se: — pišem Vam neposredno poslije našeg razgovora za vrijeme ručka. Bilo bi, dakako, najbolje da šutim i da ne odgovaram na one Vaše riječi, pa i držanje jutros, ali slučaj je htio da smo ovdje, u ovom mjestancu, prisiljeni sretati se, nažalost, i to dnevno, htjela bih odmah, već u samom početku preduhitriti neke opasnosti koje bi nas mogle dovesti do neželjenih situacija.

Vi mi izgledate ponešto naivan čovjek, onaj koji ne pozna i ne vodi brigu o društvenim uzusima, igrama, koje skrivaju autentične misli. Osim toga vi se otkrivате kao, reći ću ponešto neciviliziranu riječ: vi ste banalan ženskar... Govorim otvoreno, jer mislim da je to najbolje. Što ste, na primjer, htjeli onom riječju, pri Vašem okretanju prije izlaza iz tinela: »Gospodo, taj vaš pogled sam očekivao, ali i želio«. Tada ste mi dobacili: »To sažaljevate sebe sama, zar ne?! A to je ono najgore«. Poznam dobro takve ljude i njihova, malo je svakako reći, besramna stanja. Poslije toga Vi ste me dugo promatrali i na koncu prekrížili ste se. To ponašanje, pa samo značenje riječce »banalan ženskar« i geste Vaše, prešlo je granicu i najobičnijeg ljudskog ponašanja. Moram Vam stoga postaviti pitanje: što sam ja Vama, da se tako ponašate prema meni? Ponavljam još jednom ovo moje pitanje: što sam ja Vama? Da: što sam ja Vama da se možete tako bezobzirno ponašati prema meni? Ono, razumljivo, ne iscrpljuje sve ono što te riječi podrazumijevaju u vezi s mnome i traže od mene da Vam postavim još jedno pitanje: kako se usuđujete tako otvoreno iskazivati Vaš odnos prema meni: kao da se među nama dogodilo već štošta?...

Naravno, ja se ne bih na sve to osvrćala kada se ne bismo morali i nadalje sretati na ovom mjestancu, pa čak, nažalost, biti i za istim stolom sjediti. Čak i tri puta dnevno!

Odložio sam pismo na svoj stol i morao priznati: ispunilo me je neko, recimo, gorko i bijedno zadovoljstvo. Ako netko tako brzo i tako otvoreno reagira, nešto je slomljeno u tom karakteru. Previše i polako se otkriva... Ne znači li to da sam pogodio cilj i pobijedio? Pridem prozoru: zaželio sam se pokazati pučini morskoj! Da, pučina je bila prava, mliječno plava i živa: njom je orao rani maistral. Gledajući morski beskraj odjednom mi se, ni sam ne bih znao reći kako i zašto, objavila slika koju sam gledao gore, na Vidikovcu, onu kako mala loptica, padnuvši iz ruku muža gospode Karmen, počinje odskakivati sve manjim i manjim odskocima, ali i sve kraćim i kraćim vremen-skim razmacima među njima, dok se množina najsitnijih odskoka nije pretvorila u tanku zvučnu nit... Tada me ispuni čitava znano mi već neobično stanje. Čitava me ispuni ta zvučnost i ukaže mi se, zaista, kao neko posebno svojstvo kuglice, pa, isto tako, neočekivano iskrnsne u meni pitanje: dobro, a ja? Kakvo je moje sudbinsko svojstvo? Ponovim čak glasno: sudbinsko svojstvo kuglice? Da, ali i još nešto neočekivano: nije li isto tako sudbinsko i neočekivano taj moj razgovor s gospođom Karmen, nije li on također bar dio nekog mog »sudbinskog svojstva«? Da, i to me uplaši...

VIII.

Dva dana nismo se sretali u »tinelu«. Zašto? Ne bih mogao objasniti, ali njeno me pismo upućivalo na to da je ona, samo ona, to i tako htjela, pa i organizirala njihovo nedolaženje u »tinel« kada sam ja bio tamo. Već prvu večer, kada sam uočio kako ih nema u uobičajeno vrijeme, obratio sam se domaćici, istina bez riječi, samo ispitljivim pogledom, gledajući nju, a zatim prazno sjedalo uz stol. Obavijestila me je da su rano otišli na izlet i da će se sigurno kasno vratiti. Ali drugi dan, kada sam isto postupio, domaćica je šutljivo slegla ramenima. Osmjehnuo sam se: bio je to očigledan dokaz da sam bio, recimo, nedoličan u posljednjem razgovoru s njom. Ustajući od stola, šaputao sam sebi: »Ne-do-li-čan, ne-do-li-čan... Pa, jer sam to ponovio nekoliko puta, nametnulo mi se samo od sebe pitanje: koje bih od tih oblika izabrao, koje bi, po svom značenju, moglo odgovarati istini o njenu mišljenju o meni. Druga varijacija mi se učinila najbliža istini: ne-do-li-čan i sasvim ozbiljno sam se zadržao na tom izboru, što bi moglo značiti kako nisam još dostigao punu osobnost. Gotovo: poslovan sam čovjek!

Misleći tako stajao sam u hodniku pred vratima »tinela« i odjednom se stvorio uz mene gazda našeg svratišta te mi šapnuo u uho: »Gospođa Karmen se ozbiljno ljuti na vas. Morao sam Vas braniti!« Iznenadilo me to tako da nisam uspio ništa odgovoriti, a on se odmah i udaljio od mene. Vjerojatno zato da ne bi morao sa mnom razgovarati te bilošto reći o njegovu gostu. Slegnuo sam ramenima i izašao van, na dvorište. Zatim krenem puteljkom u blize vinograde. Bio je već kasni suton i javljale su se prve zvijezde. Zašao sam duboko među vinogradske ograde. U večernjoj tišini javljali su se noćurci. Sjeo sam na jednu poširoku kamenu ogradu predavajući se onom poznatom mi sebi, što me kadikad salijeće, a bilo bi ga dobro nazvati: prezir prema sebi samom. Znao sam da to i ne će dugo trajati, ali, gle, odjednom sam čuo korake tu, u mojoj blizini. Zastao sam i počeo se ogledati želeći sagledati onoga što mi se približavao. I, zaista, tamo, puteljkom što se gubio u već gustom sumraku ispred mene, nazirala se pojava koja se tek ocrtavala u neposrednoj blizini. Razabirao sam ipak da je pojava muškarac. Kretao se sporim, tromim korakom. Ne misleći ni na što čekao sam da mi se približi. Ubrzo je stigao do mene i stao u neposrednoj blizini, ali odmah je i nastavio hodati: prošao je pokraj mene, pa se na par koraka udaljen od mene zaustavio, okrenuo se prema meni i tada dopriješe do mene šaputave riječi:

— Jeste li vi?... Znaite, ja ne vidim dobro, naročito slabo vidim u sumraku...

— Da to sam... — odgovorio sam, ali moje riječi ukazale su mi se odmah smiješne i da bih se spasio rekнем сигурним гласом: — Da, to sam ja, ali ovaj ja ipak ne zna tko ste vi?

Približio mi se, pa odmah i odgovorio

— Stanujem u svratištu, tu, u blizini,

Šutio sam pomalo zbunjen.

— Karmen se na vas ljuti. Zašto?

— Najuvjerljiviji odgovor možete dobiti samo od nje.

— Pa i nije važno, gospodine. Htio sam samo, eto: usuđujem se reći, biti čovjek...

— Ne znači li to, kako vi mislite, da niste običan čovjek?

— Pa mogla bi to biti i istina...

— I što želite od mene, neobični čovječe?

— Imate pravo: ja kao da zaista želim nešto od vas...

— A to, to nije istina, zar ne?

— Da je dan, prošao bih uz vas bez riječi, ali, evo, brzo će noć i to me mijenja. U noći vidim ljude drukčije... Ali, znam, to vas ne zanima.

— Mogu li vam postaviti jedno pitanje, ali još prije nego što odgovorim na vaše?

— Jer je već noć možete.

— Zašto se ona ljuti na mene?

— Odgovorim li vam, vi to ne ćete razumjeti... Da, gospodine.

— Gospođa je vaša žena?

— Čini vam se kao da i nije?

Nije sačekao odgovor već se okrenuo i otišao, a ja sam se glasno nasmijao. Izazovno dakako.

Ali on se više nije javljao. Šapnem sam stoga sebi:

— Istina je, ti si »nedo-ličan«!

Kada ga više nisam mogao ni nazrijeti, ni čuti njegovih koraka, krenuo sam i sâm prema svratištu. A već je bila, zaista, noć i nebo nadamnom puno jasnih zvijezda. Stigao sam pred samo svratište, ali ni svijetla, ni glasa u njemu. Odjednom javi se grč gotovo plača u meni i ja sam prekrpio lice dlanovima... I čudno: ubrzo se taj plač pretvorio u smijeh. Takav, ubrzam korake prema vratima svratišta. Pred samim ulazom sjetim se da nemam ključa, a nikome nisam rekao da odlazim, ali gle, gle, vrata su se već otvarala preda mnom i u njima se otkrio opet on, suprug gospođe Karmen. Iznenaden protrepam:

— Vi, vi kao da ste me čekali?!

— Ne, ne, ja tek ponovno izlazim, — odgovorio je prolazeći uz mene. U čudu okrenuo sam se za njim, ali ne, ne, ništa nisam rekao. Osjetim se opet poraženim. Zatvorio sam vrata svratišta, ali nisam ih zaključavao. Pomislio sam: i on se mora vratiti. Ali javljao se gazda Luka iz svoje kancelarije:

— Ne, nije potrebno zatvarati, ja ću ih sâm zatvoriti. Ostajem u radnji. Imam još posla.

Ukazivao mi se u tom času kao fantazma neka, ali ubrzo shvatim da je on onaj koji mora dočekivati svoje goste. Jest, on je to i mene čekao.

Šutio sam te posve pust i nekako težak sebi samome penjao sam se uz stepenice. Bez misli. Stigavši na drugi kat pomislio sam, na čas, kako bi bilo dobro popeti se sada na Vidikovac i izložiti se zvijezdama, ali ta me misao, kao i previše dekorativna, odmah napusti. Izvadio sam ključ svoje sobe, otključao vrata i, ne znam zašto, pažljivo sam ih zatvorio. Upalim svijetlo i, gle, gle, na podu prelomljen bijeli papir, koji je bio gurnut u sobu ispod vrata.

IX.

Da. Jasno. Pismo je bilo njezino. Ona, gospođa Karmen, tri je dana izbjegavala svaki susret sa mnom, a sada, eto, opet pismo. A ono nije imalo uobičajena početka, kao i najkonvencionalnijeg pozdrava. Eto, treći dan poslije svađe, kao da se ništa nije dogodilo, započinjalo je istina, rekao bih, superiorno hladno, i jednostavno:

Gospodine,

jest bila sam povrijeđena i ljuta, pa je moje pismo bilo takvo kakvo jest: moja slika. To što Vam pišem znak je naprosto da sam progledala. Tome je mnogo pridonijela jedna novinska fotografija meni nepoznate francuske književnice... Jutros sam je vidjela u novinama, a večeras, evo, pišem Vama. Nikada do sada nisam se susrela s jednim takvim portretom. Znam, već po ovakvom početku moga pisma, reći ćete: egzaltirana žena! Možda i jesam. Zaista, ne vladam uvijek sama sa sobom. (Dokaz je za to i moje prvo pismo Vama.) Izuzetan izraz njena lica otkrio mi je jedno ljudsko stanje, čas, trenutak, ponavljam čas, tren, koji očigledno otkriva izuzetan doživljaj svijeta ovoga, što se desio ljudskom biću, a fotografski objektiv ga je zaustavio i otkrio onome koji vidi. Da: ja sam to vidjela! Vidjela sam sleđeno, ponavljam sleđeno jedno iznimno ljudsko stanje. Uzalud sam pokušavala reći, pa, evo, to činim i u ovom pismu. Čini mi se da je Goethe rekao onu poznatu već frazu: »Geboren zum Sehen zum Schauen bestellt«. Ili u mom prijevodu: »Rođeni da gledaju, ali naručeni da vide«. Citiram ovo, jer sam u nemogućnosti objasniti ono što želim. Dakle, nužno je razlikovati »viđenje« od »gledanja«. Reći ćete: banalno! Dobro, znam, ali koliko mudrosti postaje banalnost!

Fotografija, o kojoj govorim, prikazuje lice jedne žene u času viđenja, a ne gledanja. Taj je čas zaista sretno snimljen. Mogla bih Vam poslati i novinu koja je tu snimku objavila, ali gazda Luka ih je već praktično upotrijebio. Preostaje mi, za sada, dakle, samo ovaj moj, recimo, napor, da bih Vam objasnila zašto Vam, i pored toga što sam Vam pisala jedno, nažalost, zlo, ali i iskreno pismo, pišem ovo drugo. A moram Vam i to pisati: moje pismo ostaje, ne odričem ga se, ali tek ta viđena fotografija jedne, zapravo, nje, one žene, može dopuniti i tako objasniti zašto je i kako moglo nastati i to moje pismo.

Ah, znam, pišem Vam kao da brbljam s nekim uz crnu kavu i znam da se takvo »pisanje-brbljanje« vrti samo oko srži onoga što bi se htjelo objasniti. Ali ja, eto, i ovaj put, nikako da prođem do nje, te

same biti! Dakle: bespomoćnost nas je progutala. Ipak postoji fotografija lica te žene, žene ugodne, možda čak i lijepe, s licem što može postati ogledalom. Vidim pravilnost, ne mogu reći klasičnost ljepote tog lica, ali ono je, možda bi se moglo reći, nekako posebno lijepo, lijepo tako da se tom kvalitetom ne gura u prvi plan, recimo, izražajnosti... (Oh, tako teško nalazim pravu riječ!...) Nešto je drugo u prvom planu. Čak bih rekla da se ta ljepota i ne opaža, za karakter tog lica—lika, o kojemu bih htjela govoriti, to i nije važno, ali je jasno čitljivo. Istina?! Samo donekle... Eto, usta: ona su se tek rastvorila u smijeh—posmijeh i tu su se ta usta odjednom ukočila: osmijehuju se, a ako samo malo izdržiš u promatranju doživjet ćeš ono stanje ljudsko, koje bi vrlo lako moglo prijeći iz smijeha u plač. Dakle: vide i izražavaju onaj osjećaj—stanje koje je gotovo da se nasmije, ali isto tako i da zaplače! Ono što je ali neobično važno i presudno jest pitanje: što je to nad čim, ili što je to što gleda to lice? Lice koje vidi, dakle: što vidi?... Oči dakle?!... A i one, gle, poluotvorene su: zjenice tek što nisu prekrivene vjeđama: kao da se boje viđenog! Da, istina: boje se, ali ipak gledaju. Zaista, i dobro vide, jer to potvrđuje izraz usta, usta na prijelazu iz smiješka u plač...

Zamaram vas s ovim svojim opisima?! Ne znam, ali konačno i nije za mene važan tako i toliko taj opis. Zato, eto, i slijedim ovaj doživljaj tog lica. I ne gledam više samo usta, ni samo oči, ne, vidim cjelinu... (Moram prekinuti, na čas, i usporediti ovo lice s jednim opisom što ga moj muž, rekla bih, živi na vidikovcu. Tamo, u jednom kutu terase, vidjeli ste sigurno običan, prirodni kamen neki te jednu malu lopticu iz kaučuka, čini mi se... Vidite, on je time opsjednut: kamen je prirodan, amorfan, a loptica je savršen oblik: kugla, sfera... Vidite: u vezi je s onim što sam vam do sada govorila, jer lice žene, što me je obuzelo, postalo je i za mene savršen oblik—izraz ljudski u jednom času — isto onako kao što je za moga muža loptica. Pa, kako ova usporedba nije apsolutno adekvatna, mogla bi vam ipak pomoći da me shvatite).

A sada ono što je za mene najvažnije bilo, ali i još uvijek jest: nad čim, odnosno, što je to što lice to vidi i doživljuje da se na njemu uobličio takav izraz? U prvi čas sam mislila: pa tebe, tebe tako gleda da se gotovo smiješka, ali u istom je času gotovo i da zaplače! Odmah sam i odbacila tu svoju narcisoidnu misao i potražila sam što bi još moglo uvjetovati takav izraz? I učinilo mi se (o proketo iskustvo moje!) da bi to mogao biti ovaj naš svijet takav kakav jest!... Ta misao mi se učinila tako istinitom da me spopao strah, onaj strah što sam

ga naslutila (govorim, eto, iskreno!) u svom mužu... u gotovo nenormalnom čovjeku, ali o tom vam i ne ću govoriti.

Samo još ovo: lice koje me je tako obuzelo, a bilo je objavljeno u novinama, upozorilo me i na pismo što sam vam ga prije nekoliko dana uputila. Zapravo: povodom vašeg ponašanja prema meni! Ono, to lice, dakle lice na rubu smijeha i plača, ne bi bilo odgovorilo tako kako je ova moja osobnost odgovorila. Naročito ne bi bilo odgovorilo onako poslije vašeg križanja! Oprostite, dakle. Ali odmah i još ova moja napomena. Lice te žene govori i o mogućnostima njenim, ono dakle, da može odrediti što je izuzetak, a što pravilo... Izuzetak treba shvaćati, osjetiti i... Ali dosta! Ipak, u jednom času ukazalo mi se to lice ne na rubu plača, ili smijeha, već kao strah, lice-strah, da: kao lice beznadnog straha od svijeta. I to me sjetilo njega, mog muža. On tako nešto slično ponavlja.

P. S. Znam ovakvim pisanjem izvrgavam se onoj gadnoj opasnosti da se ismije i ovu moju naivnost, pa da je nazovete i onim imenom, koje ne želim navoditi, ali vidite, ima časova kad mi se čini da jedan usamljeni čovjek može biti barem sličan onom čovjeku što ga nazivam mojim mužem. Ono vaše križanje, pri koncu polemičkog razgovora, odlučilo je o svemu.

Pročitao sam pismo jedno, dva, ili tri puta. Priznajem, dirnulo me je, da ne kažem uzbudilo. Vidite, mislio sam o sebi: a ti, ti si hulja! I prišao sam prozoru. Pučina se više nije vidjela, ali čuo sam njen žamor: da, to je jugo, pomislim. I nebom se vuku grdne oblačine u dugim nizovima. Tu i tamo provirivala je pokoja zvijezda, ali i nju bi progutale ubrzo tamne oblačine.

Pismo me je umanjilo: osjetio sam to vrlo jasno i pred sobom samim bivao sam sve manji i manji. Takvo pismo ja ne bih mogao nikada napisati! Ali ubrzo sam prebolio to stanje i odmah se počelo javljati u meni lice one francuske žene iz novinskog pisma, lice koje sam i sâm stvorio u sebi. Da, lice koje vidi svijet i videći ga postaje... No, no, što postaje!?... Lice kriterij... Ah, odmah sam i odbacio tu takvu misao — »lice kriterij« — te potražio u sebi novu formulaciju, ali je nisam mogao naći, pa naredim sebi da konkretiziram vizualno to takvo lice, koje može predstavljati neki kriterij! Ne, ne, to je nemoguće, moraš biti konkretan i imati njenu sliku. Da, usta koja su na pragu osmijeha, ali i plača, da bih mogao postaviti pitanje: zbog čega je takvo? Najbolji je odgovor onaj, što ga je gospođa Karmen otkrila... Svijet smo, istina, i mi, ali ipak nismo apsolutno totalni

svijet. Zaključak, koji se može izvući iz njene tvrdnje jest ovaj: odvojiti čovjeka od svijeta i suprotstaviti ga svijetu! Jest: moći istjerati čovjeka iz svijeta. Ponavljam: moći istjerati čovjeka iz svijeta!... To znači?! Da, što znači?! Dati mu mogućnost da, kao lice kriterij, apsolutno vidi. Pa zar to nije čovjek već jednom učinio? Jest, jest, onog časa kada je sebe prepustio apsolutnoj misli. Ali ne znači li to i stvarati od njega Boga. Da, da: misao to je Bog! Ta dva pojma ne mogu se rastaviti jedan od drugoga. Ali misao je i riječ, jer što bi misao bila bez riječi? Ništa... A sama riječ i govori: »U početku bijaše riječ i riječ bijaše Bog«, jer, eto, ona i sama govori da je ona, kao riječ, od Boga... Ha, ha, ha, eto, kamo smo doprli. To rješenje već i postoji... Da, a onda sam se sjetio kako je gospođa Karmen objasnila lice kao apsolutni izraz straha. I tako: lice kriterij je lice straha. Ako nema drugog rješenja onda se rečeno rješenje mora priznati i prihvatiti. Samo, da: ali to bi rješenje bilo užas... I strah se počeo javljati u meni samom: izlaz, tražim izlaz! Tjeran od tog straha odem opet do prozora, a tamo: noć, huk juga i gusto, mrklo nebo. Strah još jače bukne u meni. Šaptao sam: — Izlaz, tražim izlaz... — Čak sam počeo jasno i glasno izgovarati te riječi i okretati se oko sebe. Tada mi i padne na um kako bi bilo, možda, najbolje popeti se na vidikovac. Tako će biti i tamno, ali ne i tako usko, ne tako tijesno kao u ovoj mojoj sobi. I krenem. Otvorim vrata sobe te požurim hodnikom prema vratima mosta za vidikovac, ali vrata su bila zatvorena. Na čas se posvema izgubim: kamo bi i kuda?!... Pokušat ću izaći van, ako vrata svratišta budu otvorena. I bila su: gazda Luka bio je još u svojoj kancelariji.

X.

Dvorište je bilo osvijetljeno samo žaruljom što je bila smještena nad ulaznim vratima, ali svijetlo je bilo tako slabo da se i dvorište samo tek naziralo. Vrata svratišta bila su otvorena, jer je gazda Luka bio još u svojoj »kancelariji«. Bit će najbolje, pomislim, izgubiti se među kamenim ogradama vinograda, već mi znam puteljkom. I u mraku i na toj jedva vidljivoj stazi odmah sam se predao... Nikoga nije bilo, tek tu i tamo, poneki osvijetljeni prozor seljačkih kuća i kućice što su bile rasute među vrtovima i vinogradima. One su mi postale već znanci, društvo, ali samo na čas: tmina se bezobzirno nametala! Čim sam se ponešto udaljio od svratišta osjetim kako me je tama posve progutala i odahnem: mrklina, to mi sad i treba! Ona je to što sam i želio. Mrak sam mogao imati, istina je, i u svojoj sobi,

ali ovaj mrak je beskrajn i sveobuhvatan. Jest, ono što mi danju pruža morska pučina, sada, u ovoj noći, to je sâm, mrkli beskraj gusta mraka. Bojao sam se i zaustavljati, jer će me tada opet naseliti misli od kojih sam pobjegao. Ali toliko je bilo ipak prisutno neko nevidljivo svjetlo da sam ipak nazirao kamene ograde u neposrednoj blizini, pa i stazu kojom hodam. Ogledam se kadikad oko sebe i susretnem se s ponekim osvjetljenim prozorčićem, ali pogledam li u nebesa, oči moje otkrivaju sâm mrki mrak. Razabirem tek kako tu i tamo tom pučinom nebeskom jugo naganja guste, razdrte oblačine. Razabrao sam u hodu sa svoje desne strane poveći neki kamen. Pokušam i sjesti na nj: bilo je podnošljivo. Da, eto, i tu lice kriterij! I odmah: lice-strah. Sjednuvši naslonio sam se na kamenu ogradu iza sebe. Prepuštao sam se tako hujanju južine. Eto, pomislim, tu sam se sreo i sa samim svojim bićem. I šapnem, učinilo mi se, nekako iz dubine sebe sama: biti, da, postojati u samom svojem biti... I odmah mi se, čudno, nametne lice žene o kojem je pisala gospođa Karmen kao licu kriteriju. Da, ali ono se pretvaralo u ono Karmenino, samo nikako da se u njemu ukažu usta i oči. Ono što mu se nameće, gledajući to lice nejasno, jest strah, pa i šapnem: — Lice strah, jedino strah... u ovoj noći! Ali, gledam li ovu noć, onda i moje lice morao bih vidjeti tako kao sâm strah. To je zbog toga što je moj vidljivi svijet izbrisan posve... Samo onda: što mi to nameće vidljivi dan? Ova svjetlost, ovo sunce?!... Sreću?!... Dakle: viđenje, doživljavanje, shvaćanje je sreća! Ili: lice koje vidi, shvaća, doživljuje zapravo je lice kriterij. I odmah plane u mojoj svijesti misao: može li lice-kriterij biti, a da ne bude rezultata? Ali lice-rezultat ne može biti lice! Zapravo: lice kriterij može biti samo Bog! Ali, u tom trenutku, moje uho dirnu nečiji koraci. Da, jedva čujni i nepravilni koraci, pa, eto, odmah sam čuo kako ih prati i neko mrmljanje. Zaustavim dah i sačekam, ali noć nije dopuštala da se išta vidi. Uzbuden i dalje sam čekao, pa kako je to čekanje nešto dulje potrajalo počela je u meni bujati sama panika: između mrklog neba i nevidljive zemlje sâm! A ono: lice kriterij?!... Tada dopre do mene govor. Da: kao da netko psuje nekoga... Konačno sam počeo razabirati uznemireni psovački govor. Da, kao da netko psuje nekoga:

— Po-nav-ljaš uv, uv... uvijek je-je-dno te isto... Pi-pi-taš se-se-be zašto si se o-o-pio m-mi-zerio... A to-što?! Mo-mo-je je pi-pi-janstvo eks-eks-pe-ri-ment!... Sjedi... Ha, ha, ha... onaj... o-o-naj...

I stala je tada upravo do mene sjena neka. Osjećam gleda me i dugo me gleda, ali šuti, i dugo šuti.

— To ste — čujem konačno šapat — vi, o-naj, da, znam, o-naj...

Prepoznao sam odmah muža gospođe Karmen, pa da bih provjerio je li on doista on, ustanem i unesem mu se u lice. Zaista, bio je on.

— Znam, znam... O-naj ste što, što je u-vri-jedio Kar-men. Jeest, uvrijedili ste je...

— Treba li vam pomoći? Teško hodate, ali i govorite teško... Da, govorite teško, da, čudno, govorite neobično... Naslonite se na mene, dopratit ću vas do našeg hotela.

— Ha, ha, ha... — smijao se on jedva dišući.

— Dobro, nije hotel, svratište je, pa?!

— Ja mrzim in-te-lek-tu-al-ce...

Iznenaden tom njegovom jasno izrečenom izjavom šutio sam.

— Šutite?!... E, e... Kad, kad... bi oni zna-znali što su i, i, tko su mrzili bi, da, da, se-be same... — I odjednom počne govoriti bez zamuckivanja. — Bježeći od toga da budu rezultat-čovjek, stvorio je on sam, čovjek, lice-kriterij, a to znači postao je Bog, jer on, sam Bog je lice kriterij.

Iznenaden tom takvom čisto i jasno izrečenom misli, šutio sam.

— Šutite opet... E... Kad-kad bi oni znali što su i tko su, mrzili bi sebe same, ali moram precizirati: više *tko* su, nego *što* su.

Čudio sam se kako je počeo čisto, jasno govoriti i nisam znao što bih mu odgovorio.

— Šutite, opet šutite, pa dakle: laku noć. Da, vidite, ja želim laku noć vašem danu...

— Zašto mome danu?

— Zato, jer ste intelektualac, što znači znalac... Mislite da znate, da, vidite, a ono...

— Mislim da smo lice-kriterij! — upadnem želeći se našaliti.

— Lice-kriterij, pa to i nije tako glupo.

— Recite, je li čovjek pasivni rezultat, ili je aktivni uzročnik? — pitao sam, još se uvijek šaleći.

— Ja, ja sam, vidite eksperiment... I ovo moje pijanstvo je eksperiment. Tako i želim saznati jesam li rezultat, ili... Samo, čekajte: nije li vam to pitanje nametnula Karmen?

Iznenaden nisam odgovarao.

— Šutite?!

— Gospodu Karmen znam tek nekih par dana.

— To ništa ne znači... Čuvajte se te žene. Govorim ozbiljno... Što ste ono rekli: lice-rezultat?

— Da vam pomognem doći do svratišta? — prekidao sam njegov pijani govor.

— Ne, neee, ne treeeba... I pijan ja mogu biti ne-pijan... A, vidite, budna svijest za mene je često noć... Bježim od te bud-budnosti. Ooovo moje pijanstvo je eksperiment! Jest, jest i pijanstvo treba iskušati, vid..., vidjeti... Da, da, provjeriti... Moram zaista proooovjee-eriiti. Moram od tuda sa-gle-dati kako izgleda ovaj goovneeni svijet! Ha, ha, ha. Ha, ha, ha... I, i ovo nije smijeh nego plač.

Odjednom je odstupio od mene želeći me mimoići te krenuti prema svratištu, ali neočekivano je iskrsla iz mraka ona, gospođa Karmen. Uхватила ga oko pasa, krenula šutke i posrćući s njim prema našem svratištu. Gledao sam za njima, vidio kako teturaju, ali ni jedne jedine riječi nisam čuo da bi jedno drugome rekli. Ostao sam zureći u njih opsjednut slikom njihova nestajanja u mraku. I kada su nestali, a ja se osjetio samim prišao sam opet kamenu na kojemu sam sjedio prije njegova pojavljivanja i spustim se gotovo bez svijesti na nj. Dugo, dugo sam sjedio osjećajući se izgubljenim. Prekrivena lica svojim dlanovima, glave spuštene na koljena, ostajao sam sve dok se nije javio prvi bljesak munje s pučine. Dignuo sam tada glavu i razgledao se: nikoga... Da, tek daleka se grmljavina čula u daljini. Nije trebalo dulje čekati: opet se javljalo daleko, potpuno gromotanje u daljini.

— Što će ti to? — odgovorila je mrmljanjem moja svijest i nastavljala: — Dobro, ali kome to govoriš? — Upitam, evo, ni sâm ne znajući koga... Pa i ponovim pitanje: — Što će ti to sve?... I umjesto odgovora javljala se nanovo daleka grmljavina, odmah zatim i bljesne još jednom. Nedugo zatim opet: još muklija grmljavina. Prošapćem: — Možda imaš pravo, ali ja te ne razumijem... — Tada osjetim da sam u potpunom mraku, pa dahnem: — Apsolutni mrak, bljesak i grmljavina... I ja, ja sâm... Kako odgovoriti svemu tome?! — Buknuo je u meni zatim jasan, čisti strah, što ga je ona, misao, upalila: on, onaj, eto, ima ženu, dijete, a ja... Sâm, posve sâm sa svojim strahom. Ali gle, gle, tamo, iz mračne daljine, javljala se pjesma. Da, da, čak je razabirao i riječi:

*Jeste li čuli novost?
Dogodilo se zlo,
Ivanu klakaru iz Pupnata
Potopija se brod.*

*A parti je iz Stona,
Prevezio je klak...
Zapuhala velika bura,
Pa ga potopila.*

Ovdje je već i slušao tu pjesmu, ne-pjesmu, zar ne? Upravo onaj dan ju je čuo kada je stigao ovamo. Tada mu se ta gotovo beznačajna pjesma, ukazala banalnom, seljački rogobatnom, a, gle, sada, u ovoj noći, baš takva rogobatna, otkrivala mu se, upravo stoga, kao nezna-ni glas neki, koji doziva nemušto, golo, sâmo, posve sâmo i jedinstve-no nekoga da ga čuje... I što me to u toj pjesmi dira? Pjesma sama, ili... Ili čas u kojem živi... Ali tada, gle, dirnule su moje lice prve kapi kiše. Odmah iskrсне i moja misao: nebeska kiša, nebeska voda! I bi mi kao da me njene kapi opominju: »Ja sam ona nebeska voda i opominjem te, moje glupo, maleno dijete... Da: glupo! Sve je, uosta-lom, tvoje ništavno, glupo, maleno dijete... Da, glupo! A, ona naročito, ona: tvoja misao! Evo, evo, sad ću početi padati i potopit ću te kao klakara more, kao pučina morska, što se tamo, iz mračne pučine, javlja.

Tada je bljesnulo tako jako da me je zasljepilo, pa se počeo ogla-šavati i pljusak. A ja, eto, ja i dalje sjedim. Prekrio sam lice dlanovi-ma, naslonio ga na koljena i, gle, gle, čujem sebe kako šapućem:

— Padaj, padaj i ti kišo, kao što i noć pada, kao što i mi sami padamo. I ne želim se braniti ni od čega ja... Ja?! Ih... Padati? Nije li i to varka, kao što je još mnogo toga varka... Da, da, biti mudar i braniti se! Ja?! Ali jesam li se ja sâm stvorio? Ta sve mi govori da sam čisti rezultat svega ovoga oko mene. I živio sam dugo u »svemu ovome oko mene«, pa? Bio sam, pa?! I čitavo vrijeme padam, propa-dam u... Klije u meni, sad umjesto misli, on: strah... Da, onaj strah koji brani život. Samo ja sam zaboravio to da mi živimo tako da život bude imperativ. I ne samo to »zaboravio«, nego ne mogu to priznati, jer mi sve govori da sam samo slučaj i ništa više u svemu ovome oko mene. Obična sam travka... A sad će opet bljesnuti i zagrmljeti! Pa što? Ništa se ne mijenja: ja sam rezultat za koji ne mogu biti odgo-voran. Znam, i sad ćeš viknuti: život... A ja moram odgovoriti: — Pa on radi sve što hoće, ili što mora, ne obazirući se na mene. Dakle: nema me...

A kiša je počela jenjavati, pa »to« počelo buditi u meni neko zado-voљstvo i iz mene se javi šapat:

— Prođi me se, ostavi me... Zadovolјstvo?! Pa to ne će spriječiti moj nestanak. Zar da uistinu uzmem ozbilјno ovo što se javlja u

meni? Dosta! Ostavi me meni samome... Meni?! Pa mene i nema, ja sam samo posljedica...

Ali tada se javi pjesma, ona ista što me prije bila posjetila:

Jeste li čuli novost

Dogodilo se zlo

.....

I čudno, odjednom mi bi kao da više nikoga nema: samo mrklina noći, pljusak, pjesma i ja. Da i ja. Čudno, zar je to moguće da i ja jesam?!... Pred tim spopao me živi grč plača. Ali, gle, tamo, u daljini odakle je stizalo gromotanje oluje, pojavilo se svijetlo neko što se njihalo sad desno, sad lijevo, pa zatim gore-dolje približavajući mi se. Tek kada mi se posve približilo prepoznao sam gazdu Luku.

— Za Boga, tu ste... A mi vas već više od sat vremena tražimo! Što se dogodilo? Kako, kako ste tu svršili u ovoj kiši, mrklini i grmljavini?!... Možete li ustati? Što, pali ste?... — Okretao se zatim oko sebe dovikujući:

— Tereza, Tereza, evo ga, našao sam ga!...

Približio mi se zatim, posve blizu, vičući:

— Možete li ustati? Do kosti ste mokri, tako ti Boga!...

— Da... pao sam i nogu... Da, da, desnu nogu... Ne znam jesam li je slomio, ili uganuo, samo... I svijest sam bio izgubio... — govorio sam što mi je padalo na um opravdavajući se.

— Ništa, ništa, glavno da smo vas našli. Sve će biti dobro, ali možete li ustati? Dajte mi ruku... Eto, eto, pa i možete. Glavno da smo vas našli...

Pomogao mi je ustati, a ja, obujmivši ga oko vrata, krenem posve se oslanjajući na njega. Htio je skinuti svoj ogrtač i dati ga meni, ali ja nisam dopuštao. Kako se gospođa Tereza nije javljala, on je, na trenutak prestao govoriti sa mnom, dozivajući i dalje svoju ženu. Bilo je sve uzalud. Nitko nije odgovarao na njegovo dozivanje. Uznemiren zbog toga mrmljao je sam za sebe:

— One su se izgubile tražeći vas sigurno u mjestu...

Teturajući išli smo prema svratištu, a još uvijek je bljeskalo i grmjelo. Stigosmo tako i do svratišta. On je počeo odmah skidati moje odijelo, ali ja sam se odupirao tome. Molio sam ga da mi iz sobe donese rubeninu i jedne hlače. Sve je u ormaru — objašnjavao sam mu — a ja, ja ću sačekati u nužniku, tu, u dućanskom klozetu... Nije uvažavao moje riječi. Prepuštao sam mu se zaista kao objekt, ili, eto, rezultat...

XI.

Sve se, konačno, dobro završilo. Obuzima me neka podsmješljiva radost što sam, eto, tu u svom krevetu. I jutro je. Nejasni glasovi u hodniku, pa, eto, i kucanje se javlja na mojim vratima. Čujem i glas neki. Da, prepoznajem onaj gospođe Tereze. I ne ulazeći obavještava me:

— Gospodine, doručak je gotov, čekamo vas...

— Hvala, hvala, odmah ću doći, — odgovarao sam.

I odmah sam ustao, obukao se, osvježio lice vodom te sišao u prizemlje. Otvorivši vrata tinela ugledao sam, za stolom, gospođu Karmen i njih, goste ovog svratišta, ali i gazdaricu, pa i njega, gazdu. Vidjelo se da me svi očekuju: zurili su, bez riječi, u mene. Samo on, muž gospođe Karmen, bio je zaposlen premazivanjem kruha maslacem za sebe i svog sina. Časkom me, istina, pogledao, a zatim nastavio brižljivo svoj posao. Šutio je, a ona, gospođa Tereza, mi se odmah obrati:

— Čekamo vas... Vaše odijelo mora se još sušiti, a zatim ćemo ga ispeglati. Sve će biti u redu, samo vi, kako se vi osjećate?... Noga?

— Pa dobro, dobro, gospođo. Hvala vam. Glup slučaj... Ali zahvaljujući vašoj brizi, eto, vidite, dobro sam... Hvala vam posebno na onom sinočnjem čaju!

— Eto, to sam želio čuti, a sad vas ostavljam, moram, moram... A ti, Tereza, nemoj zaboraviti na malog. On je u kuhinji. Ja moram... — ustajao je gazda Luka, ali ipak nije odlazio.

Nastalo neko čudno iznenađenje, pa se i gazda i gazdarica, a i ja sam, pogledamo među sobom. Samo ona, gospođa Karmen, nastavljala je ispijati svoj čaj.

— Izvolite sjesti, — obraćala mi se gazdarica. — Preplašili smo se bili. Oluja, gromovi i pljusak, a vas nema...

— Glup, glup slučaj, gospodo, posrnuo sam. Bljesak me zaslijepio i pao sam, ljosnuo grubo, zapravo tako da se više nisam mogao dignuti. Hvala na brizi i vama i gazdi Luki, posebno njemu, on me je spasio, — mrmljao sam u neprilici sjedajući za stol. — Noga me još boli...

— Preplašili smo se bili zaista, ali glavno je da možete hodati, — nadodala je gospođa Karmen, okrećući se oko sebe, šapćući: — Gospođo Tereza, je li moj mali još uvijek u kuhinji?

— Jest, jest, gospodo, on se jako brine za Žutka. Idem vidjeti što se tamo zbiva.

— Ja volim oluje... — javljao se muž gospođe Karmen odlazeći, ali zastajao je, pa se pred vratima samim zaustavio. obraćajući se svojoj ženi doda: — Dobro da se sve dobro završilo... — Bilo je to rečeno nekako u prazno.

— Hvala vam na brizi, — doviknuo sam videći da izlazi.

— Gospodinu Luki, njemu morate zahvaljivati, on se bio doista zabrinuo — a obraćajući se posebno svojoj ženi dodade: — Karmen, bit ću u sobi, ako ti odlaziš u selo neka mali dođe k meni. — Izašao je ne osvrćući se više ni na koga.

Ostadosmo sami. Gospođa Karmen mi se odmah obrati:

— Zaista, svi smo se bili jako zabrinuli, pa čak i on, moj muž.

— Hvala vam, kriv sam. Ljutite li se još uvijek na mene?

— Kad sam se ja to ljutila na vas?!

— A pismo?! — rekao sam pogledavši je nešto upornije.

— Zaista ste bili pali i više se niste mogli dignuti? — odvrćala mi je gospođa Karmen, ne osvrćući se na moje spominjanje »pisma«.

— A vi mislite da ne govorim istinu?!

Gledala me neko vrijeme bez riječi.

— Ima ljudi koji i kada ne govore istinu ne lažu, — rekao sam gledajući je uporno.

— Vi se želite svađati sa mnom?

— Gospođu Karmen, vi dobro znate što ja želim! — rekнем, iznenađujući se i sam od svojih riječi.

Ona se trgne, grimasa gotovo zaprepaštenja oživi trenutno na njenom licu, ali ni riječi ne odgovori. Ustajući lagano, neprestano je zurila u mene, pa se, odjednom, naglo i energično uspravila te gotovo poletjela prema vratima i ne osvrćući se više, iziđe.

Ustao sam odmah i ja te izašao u hodnik. Još sam mogao vidjeti kako ona uzlazi posljednjim stepenicama.

XII.

Dva dana, zatim, nismo se sretali. Izbjegavali smo svako suočavanje. Vjerujem uzajamno. Treći dan smo se ipak sreli i to na stepenicama: ja sam se spuštao, želeći izaći u dvorište, a ona se vraćala u svoju sobu. Vidjevši je stao sam, a ona, uspinjući se, prošla je pokraj mene bez riječi. Okrenuo sam se za njom i rekao:

— Ništa vam to ne će pomoći.

Prosljedila je još tri stepenice, zatim stala i okrenula se. Prije nego što je uspjela išta reći šapnuo sam:

— Nisam kriv što ste mi zanimljivi...

— Vi ste bezočno drzak... — šapnula je i ona.

— Taj vaš šapat meni je dovoljan: hvala!... — okrenuo sam se i počeo spuštati se niz stepenice. Sišavši okrenuo sam se. Ona je još uvijek stajala na stepenicama. Doviknuo sam: — Nisam stvorio sebe! Ja, ja sam rezultat... — i ušao sam u blagovaonicu.

Otvorivši vrata iznenadio sam se: njen muž je dovršavao doručak, a sin je stajao pokraj njega i nešto objašnjavao tati.

— Dobro jutro i dobar tek, — rekao sam sjevši za stol te, želeći se nekako dodvoriti, obratim se Domagoju: — A Žutko, gdje je Žutko, Domagoj?

— U kuhinji je, — odvrati dječak i odmah nastavi tumačiti nešto svom ocu.

— Priča mi o svom budućem brodu, — dobrohotno mi se obraćao njegov otac, gledajući s ljubavlju svog sina.

Ušla je tada gospođa Tereza s doručkom za mene. To me iznenadi i ja upitam:

— Pa kako ste znali da sam ovdje?

— Čula sam kada ste silazili niz stepenice... Donijela sam čaj kao i obično, ali ako želite bijelu kavu...

— Ne, ne, čaj je dobar. A čuli ste kada se gospođa Karmen uspinjala uz stepenice?

Ne odgovorivši, ona se obrati svom drugom gostu:

— Gospođa Karmen poručuje da možete sami ići u šetnju s Doma- gojem. Veli da se ne osjeća dobro.

— Onda idemo sami u selo, — obraćao se tata svom sinu. Pozdravi kimanjem glave, pa prihvativši ruku svog sina, izadoše iz blagovaonice.

— Želite li još nešto, — obraćala mi se domaćica nešto hladnije nego obično.

— Ne, hvala, tu je sve što mi treba, — dodam gledajući je pozorno.

— Dobar tek! — zaželi mi ona i ode u kuhinju. Pri njenu izlaženju Žutko iskoristi priliku te uđe u blagovaonicu. Prišao je odmah k meni i skoči mi na koljena. Doručkovali smo zajedno.

Završivši doručak vratio sam se odmah u svoju sobu, ali soba mi se ukaže pustom, pa sam prišao prozoru da bih se oslobodio tog osjećaja: pučina morska me je uvijek spasavala od mene sama. Gledajući je sjetio sam se da već dugo nisam bio na vidikovcu, odlučim stoga popeti se gore. Tako će, pomislim, biti lakše. Izašao sam iz sobe sav zaokupljen mišlju o vidikovcu, kada, eto, ukazala se preda mnom

ona, Karmen. Penjala se uz stepenice. Iznenaden stanem kao po nekoj zapovijedi: čekao sam dok se nije popela na naš drugi kat. Stali smo jedan nasuprot drugome šutke.

— Ne ljutite se na mene, nadam se, — izgovorim konačno bez razmišljanja i nadodam: — Ja sam ono što jesam: rezultat...

— Varate se i niste originalni... Ima još mnogo takvih koji tako isto misle.

— Originalan?! Takvih pretenzija nikada nisam imao.

— Tako ste autoritativni samo onda kada govorite o sebi samome?

— Karmen, žurim se: idem na vidikovac. Potrebno mi je to. Da, samo još ovo: uvjeren sam da vas ja zanimam...

Ona se prekrži.

— Oponašate me! Smatrate li to potrebnim?

— Smatram...

— Ah, ali ja idem na vidikovac, — rekao sam i krenuo hodnikom prema vratima kaštila. Očekivao sam da će nešto odgovoriti, ali šutjela je. Ni ja se više nisam ni okretao, ni javljao. Vrata za »kaštil« bila su otvorena i za čas sam se našao na terasi vidikovca. Eto, pomislim: koliko velik i neizmjeran svijet oko mene ovdje, a ja sâm... Sjednem na kameno sjedište i, čudno, nisam se predavao pučini: tonuo sam u sebi, ali se pogled moj, posve slučajno, zaustavi tamo, na onom kutu terase, gdje su se nalazili već znani mi »divlji« kamen i »pitoma« loptica. To me zbuni: kao da taj kamen i loptica postavljaju neki zahtjev meni, kao da su oni autoritet neki, koje bi morao slušati, uvažavati. Branio sam se od toga zatvaranjem očii, dakle tminom, ili još bolje, noću! A u toj sljepoći postavljalo mi se pitanje, koje često niče u meni: — Pa, dakle, što ćeš ti, ako nisi, kako misliš, da nisi ti, ja, ili mi? Nisi li to, što si onda?... Što je i taj mrak u koji si se sakrio?

Prekrio je lice dlanovima i glavu spustio, kao i obično, na koljena: živo su mu se tada javljale misli, koje je morao šaputati: — Dakle, što bježiš, što se skrivaš... Veliš čak, da te nema, da si tek rezultat, da nisi biće koje sebi može reći: ja! I tada osjetim da me netko dira po kosi. Buknuo je udar straha u meni i ja dignem glavu, skinem dlanove s lica i, kao sablast neka, ukaže se ispred mene ona, Karmen. Zurio sam u nju gotovo skamenjen, kao što je ona zurila u mene. Ostajao sam bez riječi, ali ona, ona se javljala gotovo siktavim glasom šapćući:

— Zašto si mi rekao da ideš na vidikovac? To je zvučalo kao poziv, zar ne?! Evo me! Što hoćeš?

Gledao sam je i nisam mogao naći riječi odgovora.

— Šutiš?!... A tako si bio drzak svojim ponašanjem i svojim izjavama. Gle, gle, sada strah! Panika?! Da, sve to pred onim, čuješ li, pred onim... Reci! Govori sada... Dolje, na stepenicama, rekao si kako ja znam što ti želiš... Zar ne bi bilo bolje da sâm kažeš što ti misliš da ja želim?

Pružio sam ruku da bih dohvatio njenu, ali ona je skrivala svoje ruke iza leđa:

— Ne, ne ću podmukla djela... Hoću riječ, svijest... Zašto igraš mučenika svijesti?

Gledao sam je kao krivac i nisam nalazio riječi koje su mi bile potrebne.

— Dakle, meni prepuštaš riječ, rezultatu jedan! Ha, ha, ha... Rezultat: kako velika, još nečuvana riječ! Što si: zavodnik-ljubavnik, ili mizerija neka... Vidio si da imam muža, dijete... A to, čini mi se, obvezuje, zar ne? Ili doista, mišljevinu jedna, ne obvezuje?! Hoćeš moju ruku? Da, i što još? Hoćeš mene! Pa zašto šutiš? Čovjek, kojega nazivam svojim mužem, najbolji je čovjek na svijetu i ja ga ne zaslužujem... On drži da je moje dijete i njegovo, ali nije: prevarila sam ga... Zbunjuje te ovo što govorim?!... A odakle ti ta hrabrost da me bezočno izazivaš?! Riješio si me kao laku ženu, zar ne?!... Prostak! I glupan... Mizerija si. Muškarac?!... Ah... I vidiš, da mu rekнем: prevarila sam te, on bi odgovorio: »Pa što? Bolje tako... Ja ionako nisam želio stvarati život... Svijet koji živi od života drugih i tako dalje i tako dalje, a ti već unaprijed govoriš kako ti nisi ti, da te nema, jer ovo — pokazivala je prstom na mene — hoda svijetom kao »ti«... A što je to »ti«?! Gola zamjenica i ništa više... Zuriš u mene i što, što misliš mišljevinu jedna bezoblična? Reci! Ali znam ja sve vas... I zaplakat ćeš, znam, plaćem ništavila. Tražiš da i ja sama plaćem i da tako, plaćući, tješim ništavilo... Ništavilo-ti!... Da, a ispod svega toga što se zove »mislim« hoćeš moju ruku i zatim lagano, lagano sve, da, sve, s očajnim oduševljenjem. Zar ne: očajničko oduševljenje! Ta reci već nešto? Nije istina da si Nitko! Ako si i gospodin Rezultat, ipak govoriš, pa govori i kao gospodin nihilistički Rezultat! Da čujem tvoje misaone »rezultate«! Sve, sve znam o tebi. Ti se banalnost!

Stala je časkom da smiri grčaje što su je savladavali, ali i kroz te grčeve obraćala mi se:

— I da znaš, jest, jest, svidio si mi se, ali što ja mogu s tim »svidio si mi se«?... Ma kako se to ukazivalo i lažnim, banalnim. Glupane, znaš li ti što znači biti žena? Ona ne, ne, ne može biti rezultat...

.....
— I još uvijek šutiš?... Nije moguće da ne vidiš sebe kao hulju! Da, hulju, a ne onaj neodgovorni, sveti »rezultat«. Zapravo Nitko! Znam i sama sam to i jedva se suzdržavam da te ne požderem... Već i sama ćutim kako me tvoje ruke obujmljuju i putuju tvoji dlanovi, usta čitavim mojim tijelom... Čuješ li, huljo, ovu hulju?! — i zatim uzvikne: »Dat ću ti njegov Dnevnik da vidiš tko je On, ali nadasve tko si ti i tko sam ja... A sad uzimaj sve što hoćeš od mene i radi što hoćeš, jest, takav je moj protest, ali za razliku od tebe, prihvaćam odgovornost kao ja, ja, makar bila i »rezultat«... Ipak ja, jest: JA! I znaš, znaš zašto? Jer imam dijete... I po njemu ne mogu biti Nitko, ne mogu biti pasivni »rezultat«... Ne, ali dat ću ti, ponavljam, Dnevnik njegov... A sad Nitko, uzimaj sve od mene, Nitkove, da, da... Što čekaš? Ha, ne ćeš?!... Ha, preplašio si se! I znaj onda, tek onda, kada budemo jedno u našem ludilu, bit ćemo onaj pravi, autentični Nitko, jer se tek tada oslobađamo misli, prokletstva naše svijesti... To i nije moja misao, to je njegova, On ima svoju katedralu, koja ga je progutala... Ali vidiš, i pokraj svega, ja hoću tebe, o Nitko... Nitkove... Strah, strah te je sada od mene, Nitkove... Ali strah, strah te je od mene. Ti si: JA-STRAH!...

I okrene se od mene te potrči prema izlazu s terase, a ja, ja... Nitkov-Strah, ili Strah-Nitko... Da, nije važno što je tu ime, a što prezime...

XIII.

Nestajući nije nestala, ostavila mi je jednu sebe u meni s kojom sam prisiljen razgovarati, iako bih sada najradije sve pobrisao, da, da: kao da se sve ovo nije nikada dogodilo. Još uvijek osjećam napad tih strašnih usta na svojim usnama, na svom licu, vratu, ušima, još uvijek osjećam taj ognjeni jezik pa bolni ugriz: jedan, dva, tri... I bilo mi je potrebno zatvoriti oči te se prepustiti mraku, da guta sve, sve što se zbivalo među nama. I tada, da, posve neočekivano, kao bljesak groma vratila se... Meni!

Da, upravo tada nametala se apsolutna prepuštenost sama od sebe, a tijelo, ono jedino, živjelo je svoj život, brišući sve misaono: znanje, mjeru, sud, htijenje, odlučivanje! Ono neznano gospodari. Tada, zaista bili smo opet bezlično Nitko: neznana sila. Sila?! Ali što je ona?! Riječ! Dakle zamjena, zamjenica, ali ona sama... Riječ... Da: sama?!... I kada su se počele ocrtavati krpice posljednjih misli, osjećao sam

kako se gubim u mahnitoj sili nekoj, ali koja me, evo, uništava i tako, eto, nestajem, a onda palucne ipak krpica misli–primisli: eto, eto, sve se neočekivano gasi: osjećam kako se gubim, onda ipak palucne svijest, koja me prepoznaje, vidi i gle, gle, što mi otkriva: nastani li se misao u tebi, otkrit će ti kako će ona, tvoja, Silva, posve nestati, a nastaniti se u tebi ona, Karmen, i zavladat će čitavim tvojim horizontima, a onda, onda i beznađe, rasap, pustoš... One, riječi što ih je Karmen izgovorila tolikim žarom postat će njeno tijelo, a ja ću gorjeti u toj vatri i bit ću užas i sve ono što ću govoriti pretvarat će se u ne znam što: ostat će samo riječi zamjene, riječi zamjenice i bit ću i sam zamjena među zamjenicama... To je ono, da ono: pustoš pljeve! Ali to je bilo samo časovito spoznanje, a tu, eto, eto, opet ruka njena dira moju kosu i vraća me sebi toplo šaputanje:

— Ti, da, ti... Znam te, znam te čitava... Moj si, nosim te čitava... i upoznajem, a sve moje budi u tebi sve tvoje i bivamo plamen. Ne znam više jesi li ti to, ili ja sama u tom opojnom zanosu... A letimo, letimo, zar to ne osjećaš, moj glas budi u tebi nepoznate ti krajeve, zatone, hoću da si u svakom dijelu mog tijela... Hoću biti tvoja hrana! Ah, ah, eto, osjećam da si ono što čitav život čekam, želim, volim, hoću da nestanem u svemu tome: umri, umri u meni. Ah... Što je to, što?! Odlaziš, rastapaš se, gubiš... Nemoj, nemoj... Budi! Ne zaboravi ono što je čas prije diralo nebo. Budi još jednom snaga i bijes u ovom grču–ponoru... Eto, eto, stiže ono... da, jest, u riječi sad sam sama, gdje je ono prevladavanje, silovanje... Bio si, ali opet, opet moraš biti!... Ah, zašto se opet vraća ona: misao, misao nesretnica, koja nas otuđuje, uklanja, odvodi od nas samih. Da, da, zašto se vraća misao, znanje, slika, realitet i geometrija... I ono najgore: prijeti nam sam mûk, mir, strašan mir nemoći. Tu si, još si uz mene, ali znam, prokletstvo tog znanja! Jao: u njemu moram šutjeti...

I, eto, tu je on: mûk, zaista gusti mûk, mûk bespomoćni i beznadni... Eto i odnosi nas... I kamo se god okrenem svugdje ga sretnem, pa već očajan ustajem sa kamenog sjedišta i tražim se, ali nikako ne mogu više sresti njega, onoga... Pa se tražim i u sebi samome i nalazim se, ali ne prepoznajem se više: opustošen sam, prazan i u bijegu...

Gle i ona ustaje, sređuje svoje haljine, čisti ih mrmljajući: — A sada treba još govoriti drugim jezikom, zar ne? Što je to, ovo naše praktično govorenje, koje nas odnosi... A »ono«, »ono« je učinjeno i više nismo tamo, zar ne, ali, sada, gdje smo to?!

A ja šutim i puštam njen govor da bude sâm. Napuštam je i gledam njeno tijelo u haljinama i biva mi glupo, bijedno i izbjegavam lice njeno. Ne, ne, ne treba da se vidimo! A krajičkom oka ipak je vidim: jest, jest, ona je, Karmen, i zbog čega to izbjegavam njen pogled.

— Što je?! Kaješ se?... Zar ne?! Nekoga si prevario. Reci kako se zove?... Huljo! Odgovori hulji... Ti se prevario samo nju, a ja, ja sam i njega i sina, pa i sebe samu... Na dnu sam, u samom talogu sada, kada te gledam takvoga! Ali i ja znam to stanje i, i što bi trebalo reći? Ništa, zar ne? Ona sam: Nitko, ali na žalost, onaj tvoj Nitko, jest, teoretski Nitko. Sve znam, pa i to da sam onaj tvoj Nitko, ali i kao takav Nitko, ja znam što radim, ali ne vidim drugog izlaza... Ni u što ne vjerujem, jedino to što oslobađam ljubavi svog sina prema meni, majci svojoj, a to nije malo: za sve što mu dajem ne tražim naplatu, ja plovim dalje svojim mrakom... Ovo s tobom usputna je igra. Znam! I ni od koga ništa ne tražim, pa ni od tebe... Eto, ja govorim, govorim, a ti, ti šutiš. Da, znam, najvjerojatnije misliš na onu koju si prevario. Nemoj plakati! Ti nisi kriv: svemu sam ja kriva.

I šutnja nas potopi, šutnja dugotrajna... A na terasi živi sunčani žar. Dvoje: oni to ne vide i ne osjećaju ga još, ali on je prisutan, ipak. Oči njihove ga vide, ali on još nije prisutan u njihovim svijestima, tek kada se javio glas zvona, tamo sa seoskog zvonika, koji je objavljivao podne otkrije im i njega: sunčani žar... Oboje ga slušaju.

— Podne! — šapne Karmen u čudu, pa mi se obrati znatiželjnim pogledom i učini mi se kao da smo se opet sreli: gledao sam je šutke.

— Reci riječ — šapne — koga si prevario?

— Sebe...

— Banalno: skrivaš se... Ali svejedno je. Samo sama mogu plakati. Donijela sam ti fragmente Dnevnika mog muža. Zašto me tako tuđe gledaš? Što mi taj pogled govori? Govori mi da me... Jest, da bi me mogao udarati i to čak dugo udarati... Šutiš?

— Šutim, to je sve što mi preostaje. Bojim se...

— Koga? Mene?!

Gledao sam je i dalje šutio.

Ustala je. Još jednom pregledala je svoje haljine i obrativši mi se zlim pogledom rekne:

— Gazdarica Tereza čula je onaj naš razgovor na stepenicama. Dobro je da to znaš. Fragmenti Dnevnika su tu, na sjedištu kame-nom, ove terase. Ostavljam ti ga, ali samo na tri dana. Priznajem: ima on svoju misao. Odlazim, i znam, prezireš me... Ali, ovaj pad u bezumlje mi je trebao. Doživjeti zločin s nekim kao što si ti. Ti si, ali

ipak samo slučaj. Mogao je biti i netko drugi, ali... — odmahнула je rukom, okrenula se i pošla prema izlazu s vidikovca. Ni jednom se nije okrenula.

Ostavši sam odahnuo sam. I, čudno, ono što sam osjetio, sjedeći na kamenom sjedištu vidikovca, bilo je neko čudno ogorčenje, pa čak i neki bijes: sve nekako kao da sam se dao prevariti. I glupo, ali posve sam zaboravio plavu bilježnicu, onu što ju je nazivala Dnevnikom. Zašto, pitao sam se i odmah odgovarao sebi: ne, ne, nisi ti zaboravio Dnevnik, ti ga ne želiš ni čitati, ni imati! Ti ne želiš znati tog čovjeka. Jest, to mi je i razumljivo, ali zašto sam se ja, posljednjih nekoliko dana, ponašao prema toj ženi kako sam se ponašao? Je li to bilo, zaista, ozbiljno, ili sam se tako ponašao samo zato što sam bio sâm i što sam slijedio neku svoju glupu naviku da se igram nekog superiornog znalca žena? Ne znam, ne znam, a baš to zaboravljam... Kako ću sada gledati onog dječaćića Domagoja? Da, da! I vidiš: što ćeš raditi ako se ja pojavim i šapnem ti: »Znaš zaniijela sam s tobom... Želiš li svoje dijete?... Što ćeš ti biti tada: Netko, ili Nitko?! Ali ja te ne prisiljavam ni na što! Moja rješenja znam, ali ti znaš li svoja? I on ustane, ali ništa nije više vidio oko sebe: gledao je u pločnik jasno obasjan suncem, pa, konačno, nekako bez sebe, krene prema izlazu, pa i nestane s terase vidikovca. A na jasno obasjanom suncem kamenog sjedišta ostala je plava bilježnica. Da: Dnevnik sâm.

Tek kada sam se našao u svojoj sobi sjetio sam se da sam zaboravio plavu bilježnicu. Preplašio sam se doista. Da: saletjela me misao kako bi se sada i on mogao pojaviti na terasi... I što, zaista, ako tamo nađe svoj Dnevnik?... Skočio sam i potrčao natrag na vidikovac. Dnevnik je još bio tu. Uzeo sam ga i odmah pomislio: ali kako da ga skrijem ako, vraćajući se, sretnem njega? Naravno, pretjerao sam: vratio sam se s Dnevnikom u rukama, a nikoga nisam sreo... Nego ipak, ipak: vraćajući se s terase sreo sam, istina letimice, malu lopticu i divlji kamen. Bili su sami, posve sami i, obasjani suncem, mirovali su u svom kutu na terasi vidikovca. Opazivši ih saletjela me misao: oni dvoje otkrili su mi kozmos za sebe. Ali odmah i misao: a sjeme koje si posijao u tu divlju ženu... Da, da: ti loptica, a ona divlji kamen...

XIV.

Poprilično razoren zatvorio sam se u svoju sobu. Odložio sam na stol plavu bilježnicu i obučen legao na krevet. Nesnalaženje, izgubljenost i osjećaj da sam krivolovac, ali istovremeno i živo saznanje kako

sam iskorišteni objekt u kojemu se rađa misao kako ćemo se sresti već danas za objedom i gledati jedno drugome u lice. Da, ali i riječi naše tada! Može li, a da ne bude glupo? — pitao sam se. Na koncu odlučim da se danas ne spustim u blagovaonicu: ne, ne, bit ću bolestan. Ali i neprestano me uznemiravala misao što mi ju je priopćila Karmen, gore na terasi, da je, naime, gazdarica Tereza čula naš razgovor na stepenicama. Da, da, naglasila je to kao upozorenje neko. Pa naravno: ona, Karmen, zna sigurno nešto više o toj ženi od mene... Da, ali ona će i protumačiti moj nedolazak u blagovaonicu, naravno, u svijetlu tog razgovora, a možda je saznala, ili čak... Ali to je ipak nemoguće! Da, možda je i sama čula, čak i vidjela ono što se zbivalo na terasi. U onom ludilu tko je mogao i vidjeti onoga, nekoga ako se skrivao iza zidića otvora kroz koji se ulazi, ali i odlazi s terase. Ipak, ipak: to je nemoguće!... Moram se povući i ne dati ni najmanjeg povoda ogovaranju.

Ustane te ode do prozora. Eto, ona je ta, koja će me spasiti: pučina! Da, sva u suncu... Kako to oporavlja i ozdravljuje: beskrajna pučina morska, što se ljeska i svjetluca u suncu! Što je prema tome ljudsko bezumlje?! Pa on i šapne; ti, jest, ti me uvijek spasavaš gutajući me svojom neizmjernošću. Što su ta strašna stanja naša, ti grčevi tijela što zasljepljuju, ta sladostrast što briše personalnost, pretvarajući nas u vulkan opće strasti?! A ti, ti si beskrajan mir. I gle, gle sunčanost bezmjerja pučine izazove posve neočekivano sjećanje na nju, lopticu, pa i na onaj divlji kamen pokraj nje, gore u kutu na terasi... Kozmos...

Osjeti smirenje, čak ugodnost neku u tom konkretnom svijetu apsolutno izvan ljudske krvavo uzburkane magme životne, ali, čudno, ono stanje podsjeti ga na plavu bilježnicu, što se bila posve pritajila na njegovu stolu. Da, ali zašto mu ju je ona ostavila?!... To takvo pitanje, iskrslalo u ovom času u njemu, prisili ga da pride stolu i uzme bilježnicu u ruke. Razgledavao ju je s osjećajem kao da drži u svojim rukama opasan predmet neki. Na koricama bilo je ispisano lijepim slovima: DNEVNIK III. A početna rečenica, na prvoj strani teksta, započinjala je: »Da, upoznao sam je još prošlog ljeta: nju, tu malu lopticu...« I nametnulo mi se odmah pitanje: što, zapravo, to znači? Upoznati nju, tu malu lopticu? Pa to bi mogla biti ona što sam je sâm upoznao gore na terasi!... Ah, da, da, ta zar mi nisu rekli kako ovdje ljetuju već nekoliko godina? Što tu, zapravo, sad znači davati takvo značenje jednoj maloj loptici?... Ha, to je trag, pomislim, koji me može odvesti, ako ga budem slijedio, do otkrića tko je to taj čovjek,

pa i to, tko je ona... Odlučim stoga da odmah počnem čitati taj rukopis. Ali, upravo u tom času, javilo se kucanje na vratima:

— Izvolite, — oglasi se on.

U napol rastvorenim vratima ukazalo se lice gospođe Tereze, koje mi je javljalo:

— Već je prošlo pola jedan, a vas još nema u blagovaonici. Bole-sni ste?

— Ne, ne, oprostite, nisam bolestan... Kasnije, kasnije ću se spu-stiti... — odgovorio sam zbunjeno, ali odmah sam i dodao: — Pa i istina je: ne osjećam se baš najbolje. Oprostite, nisam znao da je tako kasno... Oprostite...

— Dakle, ne ćete doći na objed?

— Kasnije ću se spustiti... Nadam se barem...

Gospođa Tereza nije ni sačekala da završim svoje zaista zbunjeno opravdanje. Lice je njeno nestalo, a ja sam zbunjeno završavao svoje opravdanje već zatvorenim vratima.

— Da, a ja bio sam, zaista, iznenađen i tekstom i čudnim ponaša-njem gospođe Tereze. To kako je pobjlijedjelo njeno inače prijazno lice, bio je, činilo mi se, očit znak... Da: ono ludilo gore, na terasi vidikovca nije nam dopuštalo da opazimo slučajna posjetitelja... Mož-da, možda... Ali ako je tako, to bi bilo toliko strašno da se moram spasavati, a kako tog spasa nisam mogao vidjeti, priđem prozoru i zagledam se u nju, pučinu svoju, očekujući da ona ukaže na neke mogućnosti, ali ona, gle, gle, sada kao da se smijala svojim licem punim blještećeg sunca. Zaista, to što sam gledao, ismijevalo me je te mi govorilo: — Pa da i jest sve to tako kako ti umišljaš, što onda?... Svijet... — Odmahnem obim rukama kao da želim odagnati suviše i beznačajne misli, a obratim se DNEVNIKU! Uzeo sam ga u ruke i bacio se na krevet. Čitao sam:

Da, upoznao sam je još prošlog ljeta, nju, tu malu lopticu!

I nije čitao dalje, vlastite misli su mu se nametale: da, da, dao je sigurno tome veliku važnost... To je on i mogao učiniti... Ali ja, ja sam upoznao tu ženu i trebalo bi njoj, možda, dati još veću važnost... Nego, što znači ta Tereza? I vrati se krevetu, ponovno rastvori plavu bilježnicu i prepusti se tekstu. Da, pa naravno, i sâm takav tekst oslobađao ga je od misli koje su se budile u njemu, vezane s događa-jem na terasi. A tekst ga je odmah osvojio:

Vidikovac je bio moje iznimno pribježište. Volio sam biti tamo u vrijeme smiraja dana, onda kada se dan gasi. Promatrao sam okolicu

i, prirodno, moj se pogled zadržavao na pučini. Volio sam čak i onaj nijemi strah što ga je u meni budila ona. Osvajala me njena neizmjernost, ali ona, loptica, što sam je otkrio tu i držao često u svojoj ruci, oslobađala me tog straha, pa, konačno, i ona sama otkrila mi se, još u prvim susretima s njom, kao čudo neko upravo svojim oblikom. Kugla, to je savršenstvo... I jest, upravo ona, oslobađala me je straha, što ga je u meni budila ona: pučina... Pučina me osvajala svojom neizmjernošću, ali ona, loptica, u mojoj ruci, oslobađala me je svojom specifičnošću. Da, loptica u mojoj ruci! Njena laganost, oblina i savršenost zatvorenosti njena oblika. I moram ponoviti: njena jednostavnost... U mojoj je ruci, na mom dlanu, i, eto, gledam je. Uzmem je palcem i kažiprstom te je dignem u vis, prema pučini morskoj, osmjehujući se. Da, pomislim: neizmjernost u veličini i savršenstvo oblika. Da: savršenstvo oblika i neizmjernost... To spoznavanje me prisili da nju, lopticu, spustim pasti na pločnik terase... Odskočila je od tla prilično visoko, ali odmah pala, pa opet odskočila i nastavljala je tako padati i odskakivati, u sve manjim i manjim visinama, dok visine nisu postale nevidljive, pa tako, u nevidljivim visinama, podrhtavala dok se nije smirila. Bio sam iznenađen visinom njena odskakivanja, pa se sagnem i uzmem je opet u ruku i bacim je u visinu, a ona ponovi svoju igru sa sve većim amplitudama u samom početku, pa i podrhtavanjem na samom tlu. To takvo njeno vladanje me čitava zaokupi. S nekom radošću uzmem je nanovo u ruke i osjetim njenu lagahnost, ali i čvrstinu materijala od kojeg je sačinjena. Ogledavajući je, krenem prema kutu gdje se nalazio on, onaj »bezlični« kamen i položim je uz njega. Smatrao sam da to moram nužno učiniti, jer su oni svojim sudbinskim oblicima povezani. Vidjeti jedno može se, ako se vidi i drugo. Obuzet vladanjem kuglice nisam u tom času svrtao pažnju na njega. Uspravim se i krenem prema sjedištu gdje sam obično boravio kad sam dolazio u posjet terasi vidikovca. Ogledam se i iznenadi me to kako se suton već zgušnjava. Da, pomislim: gle, gle, umire dan... Zatvorim oči i osjetim se zaista samim: i pučina i kuglica su me napustile. Da bih se spasio od te panične osame otvorim oči: da, još se uvijek jasno vidjelo. Obišavši svojim pogledom okolinu moj se pogled nanovo zaustavi tamo, u onom kutu gdje su se nalazili i loptica i divlji kamen. Odjednom mi se ukaže posve jasna razlika između kuglice i divljeg kamena. U mojoj svijesti jasno se otkrije onaj čas, tren, kada sam prvi put ugledao nju, lopticu, zatim se otkrije i slika njena u dječjim rukama. Tko bi znao zašto? I odakle sada, ovdje odjednom

dječja ruka? Ali, ni sam ne znam kako, kuglica se našla u mojoj ruci... Da, ali u mojoj ruci djetinjoj...! Kako to?! — pitao sam se, a onda me snađe spoznaja kako sam zatvorio oči i to: da sam žrtva sna... Otvorim oči, ali i pokraj toga što je suton već bio gust, nazrem lopticu u kutu, gotovo skritu od divljeg kamena i gle, čudno, učini mi se da mi se osmijehuje... Jest, jest, pa mi smo se upoznali još davno: u mom djetinjstvu... Osjetim kako me nešto blaži u prsima, ali sve pobriše zvon, sa zvonika seoske crkvice, što je prilazio mom uhu iz daljine. To me probudi iz priče koja se radala u meni, pa ustanem i krenem, ali na sredini terase stanem, okrenem se oko sebe: bilo mi je kao da sam nešto zaboravio, no nisam se mogao sjetiti što. I plane strah u meni, pa stoga opet krenem. Na sredini terase stanem i razgledam se opet oko sebe; ali odmah krenem kao da bježim s terase? Ali sumrak je već bio gust...

Tu sam morao prekinuti: slutio sam da će tekst biti takav kakav je do sada bio. Ipak: tko je tu subjekt, a tko objekt? Gdje se to zbiva? Na ovoj našoj terasi? I sve mi se čini kao da taj čovjek nema sebe i traži se... To mi se ukaže hrabrim i značajnim. Odložio sam bilježnicu i htio sam dokučiti tko je to, taj on, taj on s kojim zapravo ljetujem i sretamo se dnevno u istom prostoru. A ona, Karmen, je uistinu njegova žena, ili... Gdje sam se to našao?... Jer tko je to ta Karmen? Sve je bilo dobro dok je ta obitelj bila »nepoznati svijet«, ali ono što se zbilo jutros, na terasi, bez moje volje, uvelo me u tu, najbolje je reći, sferu i sada?!

Legao sam na krevet i pokušavao se snaći, ali ništa nisam uspijevao, već su mi se počele nametati scene s jutrošnjeg, rekao bih, mahnitanja... Karmen?! Tko je to i što je to? Počeo me spopadati strah od tog svog stanja i, eto, moram priznati: čitajući taj DNEVNIK bio sam nošen i zbivanjima što su bila u njemu prikazivana, ali ovo što sada doživljujem, to je... Što?!

I ne dovršivši svoje misli opet se obrati toj bilježnici: uzme je i rastvori, pa se preda čitanju...

Čitavo jutro bio sam pod dojmom tog sna. Poslije ručka nestalo je to tjeskobno stanje i opet se javilo tek pred večer. Ranije sam večerao od ostalih gosti. Zatvorio sam se zatim u svoju sobu. Karmen i Domagoj bili su u šetnji. Zapravo otišli su na izlet u obližnji gradić. Karmen je htjela ostaviti me sama da bih se mogao posve predati sebi samome... Tako je govorila i odmah dodavala:

— To ti je, znam, jako potrebno...

Ali ona, loptica, opsjedala me:

— Što se čudiš?!... Tome što na ovoj mjesečini bacam sjenu svoju na pločnik. Jedva je vidljiva, znam, ali ipak je sjena... Sad će je dodirnuti sjena lista loze, onog, gore s odrine. Vidiš li?! Eto i dodiruje me... Ah, znam, znam, ne mene, nego nju, moju sjenu, ali čim je dodirne preplaši se toga, pa se odmah i udaljuje... Jest, jest, kao i ti... Pa, ako me se bojiš, bojiš, od ovakvih mojih riječi, a ti zatvori zato kapke svojih oči. Da, da, samo zatvori! Što?!... Ti oklijevaš?!... Varaš se, varaš! Ti misliš: loptica, pa što loptica!... Ti i ne znaš što sam ja na ovoj terasi, a ja dane i dane provodim jednako kao i noći... Da: i kakve samo noći! I to iza ovog glupog kamena. Što on zna što je to savršenstvo zatvorenog oblika kugle: sfera!... Pa i ti sâm ne znaš, na primjer, što je to »sfera«: zatvoreno savršenstvo kugle, ali, zapravo, sfere!... Uvjerena sam da i ti sâm ne znaš što je to »sfera«!... Ja se dodirujem Zemlje, tla, samo u jednoj jedinoj točki! Shvati: ma kako bila velika ja, samo ponavljam, u jednoj, jedinoj točki dodirujem se Zemlje, tla. Ponavljam: u jednoj jedinoj točki! Shvati: ma kako ja bila velika, ili mala, samo u jednoj jedinoj točki dodirujem se nje, Zemlje, ali i svakog... eto, mogu reći, bića! Ja: kugla-sfera! A vidi, ovaj glupi polimorfni kamen! Reci... Što šutiš?!... A šutiš, jer i ne možeš biti svijestan što to znači! A koliko ja i još drugih mogućnosti imam, samo ne želim se hvaliti...

I, eto, čuda, ona mi se sama obraća:

— Spusti me, baci na pločnik terase... — i sam ne znajući kako poslušao sam taj šapat, pa i okrenem svoj dlan... I čuo sam kako ona, moja loptica, udara o pločnik, ali odmah je i počela, neočekivano brzo, odskakivati, da, da, neočekivano u sve kraćim i kraćim pauzama, odlazeći prema svom kutu. Pri kraju su stanke postajale tako sitne da više i nisu bile pauze već su se javljale kao zvučno treperenje neko. Pažljivo sam slušao: da, treperenje se pretvaralo u zvuk neki, koji se, zašiljen, izgubio, probijajući prostor, te se tako i izgubio. Odande, kamo je nestao, bježeći od mene, dozivao me: — Slijedi, slijedi me... A onda, kada je posve nestao, još uvijek sam ga čuo i slušao. Iskrсне u meni riječ »biti«... To, dakle, znači: ono »biti« govori o doticanju zemlje u jednoj jedinoj točki. Sve moje živi samo u jednoj jedinoj točki... Tada pukne preda mnom pučina u čitavom svom značenju i ja dahnem: — Ali kako mogu ostaviti sve ovo?! Da: OVO!... I spasa-vajući se kleknem na pločnik šapćući: »Biti, biti sve ovo i ne biti JA, da: JA! I više nisam mogao naći, susresti SEBE. Ne! Nema me!

Prekrijem lice dlanovima. Ustanem i otidem SAM SAMCAT sa svojim mrakom u sveopću ponornu tminu.

— Čini mi se da mi misliš reći kako ja ne znam sve ono što ti možeš i uopće što si ti? Ili mi to šapućeš da te uzmem, da budeš u mojoj ruci.

Čekao sam, želeći je čuti, ali uzalud. Tišina je gutala sve. I ja se odlučim: sagnem se i doista je dirnem, ali bojeći ju se uzeti odmah, odmah tako, da ju obuhvate moji prsti i smire je na mom dlanu... Jest, osjetio sam njenu laku težinu i prinesem je bliže mojim očima: učinilo mi se kao da je iz bjelokosti, ali s potamnjenjima nekim gdje-gdje na površini njennoj. Držao sam je na svom dlanu kao simbol neki sveti, pa osjetim jednom kako postajem svijestan da je osvijetljena mjesečinom. To me navede da dignem svoje lice prema mjesecu, prema njemu, gore, na nebesima: bio je puna svjetlosna sfera! Da, da, tada mi padne na um: ta sve što svijetli na svodu nebeskom jest sfera... Otkrije mi se panična misao o značenju »sfere«. Ta zar nije »sfera« simbol svega onoga što jest, a nema ni početka, ni svršetka kao i sve što jest. Da: gdje počinje i svršava ona, kružna sfera? Ne vrijedi li to i za nju, kuglu! Pa i za sva svijetla na nebesima? Svaka točka tvoje površine...

Da, svaka točka tvoje površine, — obraćao sam se njoj, na svom dlanu — može biti točka koja će nositi svu tvoju težinu. Svaka točka tvoje površine može biti i početak i svršetak. Jest, tako je govorila moja misao dok sam sferu na svojem dlanu pružao ispred sebe, gledajući na njega gore visoko na nebesima i bi mi kao da vršim neki obred pun nekog apsolutnog značenja. Šaptao sam: »Kugla je početak i svršetak u svakoj njennoj točki... Dakle, početak i završetak se dotiču... Savršenstvo oblika, a to je ona spoznaja, kojoj ne treba tumačenje, jer su početak i svršetak jedno te isto. Tada mi se učini kao da mi prilazi neki šapat...

XV.

Tu je završavao tekst koji me je toliko uzbudio da više nisam znao čitam li to, ili snivam. Razgledam se oko sebe i uvjerivši se da sam sâm u svojoj sobi, ustanem i pridem prozoru. Pučina morska otkrivala se ispred mene, ali nisam je mogao gledati. Ona, ta loptica, mi se nametala kao jedino ono, što se mora gledati i vidjeti, ali i taj poneseni čovjek što me je svojim DNEVNIKOM zbunjivao. Odem opet do prozora, zatim stanem šetati tražeći neki izlaz, oslobođenje

od takva čovjeka, koji, eto, živi pod istim krovom pod kojim i ja živim, pa odmah iskrсне u meni ona, Karmen. Da, da: tko su ta bića? I ona, da: ta žena? Okrivljavao sam sebe sama zbog onoga što sam zapravo izazvao, pa i sâm mi se dječak učini kao ono što me optužuje i ugrožava. Nametalo mi se odmah i pitanje: ali on, tko je taj on i takav baš ON? I ona, jasno, ona, Karmen, zamrači sve moje horizonte. Napokon: tko su to ti oni, a za dječaka nametnula mi se riječ: dječak, nevina posljedica, zapravo bezgrješna posljedica—rezultat. I on, samo on bi mogao optuživati mene... Ali, eto, posve neočekivano javilo se kucanje na mojim vratima. Osjetim se odjednom ugroženim. Zagledao sam se u vrata, ali se nitko nije javljao. Kucanje se opet ponovi, ali on je zurio u vrata i ostajao bez riječi. I eto ugleda kako se pokreće ručka na vratima i jest: vrata su se počela tiho i lagano otvarati, pa, eto, u tek jedva otvorenim vratima pojavi se glava muža gospođe Karmen i vidjevši da se u sobi nalazi onaj kojega on traži uđe u sobu, ali, kako ga je dočekala šutnja, on se sam javi:

— Čudite se, niste očekivali ovaj posjet. Tražio sam od Karmen svoj DNEVNIK. Ona je, znate, čuvar, gotovo gospodar naše obitelji. Priznala je odmah da vam ga je posudila. Ne, ne, ne zamjeram joj ja to, ja sam, znate, ionako čovjek koji nema nikoga i koji se ne tuži na to. I dobro je, dakle, što vam ga je posudila. Ona po njuhu prepoznaje ljude. Samo, znate, ja ga sada trebam. Moram završiti onaj dio o riječi, koja je od Boga, pa i sama Bogom postala. Čitali ste Stari zavjet...

Govoreći posve mirno i ušao je u sobu, pa i vrata zatvorio. Zaustavio se tek nasred sobe. A ja sam ustao s kreveta i, jedva se snašavši, odgovarao sam:

— Oprostite, jest, gospođa Karmen mi je dala Vaš DNEVNIK i ja sam se usudio, oprostite, početi ga čitati... Moram priznati otkrio mi se zanimljivim.

Slušao me je neko vrijeme bez riječi razgledavajući se po sobi i vidjevši otvoren prozor moje sobe on je živnuo, pa čak i uzviknuo:

— Ha, pa i vi imate prozor koji gleda na more, na pučinu zapravo...

Promatrao sam pažljivo što radi, očekujući da će planuti bijes iz njega. Prateći njegovo kretanje i sâm sam se ubrzo našao blizu prozora. Ali došljak je već bio posve uz prozor i, gledajući pučinu, govorio je:

— Ha, ha, ha, eto, i vi imate prozor, koji gleda na pučinu. To i mi imamo... Pučina, da, pučina... — I odjednom je zašutio.

— Da, pučina... — odgovorio sam ja prihvaćajući tako razgovor. — I vas privlači njeno veličanstvo...

— Privlači!... Gospodine, ona je prva i posljednja stepenica do koje sam se spuštao, ali i penjao, da, da, i penjao. Vidim i vas privlači?

— Jest, pa i privlači... — šapnem.

— Gospodine, Karmen vam je posudila moj DNEVNIK?

— Da, posudila mi ga je... — dahnem. — Jutros sam ga počeo čitati. Priznajem, iznenađen sam. To je otkriće za mene. Izvolite sjesti... Eto, nemam vas čime počastiti... Ali možemo porazgovoriti...

— Hvala vam, ali ja i ne razgovaram, ja propovijedam, ono što sam riješio i mislim da znam. Nažalost, nemam kome objašnjavati. Misao kao da i ne želi čuti riječ o njoj samoj... Pučina, da, da, beskraj, ali ipak zatvoren beskraj... Da, ona, ali i loptica. Gore, na vidikovcu ste mogli vidjeti i lopticu i divlji kamen. To je kao i misao. Istina nasuprot životu, čistom zločinu, gospodine!

— Sjednite, sjednite, molim vas, a vaš DNEVNIK je na mom noćnom ormariću... — govorio sam kao čovjek koji je sretno izbjegao strašnu opasnost. — Ostavite mi ga još dva dana.

— Ne, ne, Karmen je naivno zla, doista naivno zla, jer vjeruje u misao... — Naglo se zaustavi i, gledajući me mrko, rekne: — Vi gledate... Ah, vi vidite! A treba reći: vi *volite* pučinu... Nebesa su također užas, ali samo ona, pučina morska, ona je bila čovjeku... Ah, vi volite pučinu?! I nebesa su užas, ali pučina morska, da, ona je bila čovjeku to znamo... Znam, znam, vi me i ne razumijete... — Ali neočekivano je ostajao bez riječi.

Gledao sam ga i bio nepomičan očekujući nešto neobično. To stanje prekinuo je sâm:

— Nije li vas ona natjerala na plač?

Iznenađen, šutio sam, a on, približujući mi se, šaputao je:

— Da, da, ali ona, mala loptica, gore na vidikovcu, isto je što i pučina: bezmjerje! Svoj kvalitet... Dugo sam mislio da je čovjek takav kvalitet, ali ne, ne, on je nositelj misli, zato i jest kriv. Ona je otkrila »dobro« i »zlo«! Misao, da, ona: mi-sa-o. Odbila je od sebe čovjekovo biće i zavladala sama, pa sama i postala biće! A znate li što to znači?! — Zašutio je i uporno me gledao, pa gotovo prezirno nastavljao: — Ona, misaonost je za sve kriva!... Ali da, zaista, idemo i mi tim putem, samo onda... Da, onda srljamo u ponor i otkrivamo »dobro« i »zlo«! — Zašutio je i uporno me gledao, pa zatim gotovo prezirno i nastavljao: ona, misaonost, je ono što se rastalo od čovjeka kao

cjelovita bića... Ha, ha, ha... A vi, vi ste još živi zločinac, zapravo: nevini zločinac.

Posve neočekivano javilo se tada kucanje na vratima. On ušuti. Gledali smo jedan drugoga, a među nama oživi muk dubok i taman. Kucanje se ponovi i to nas probudi. Obratio sam se odmah vratima:

— Izvolite... — ali moj je uznemireni pogled promatrao moga sugovornika, koji je šutio, a vrata su se, međutim, lagano otvarala, ali u otvoru se nitko nije javljao. — Izvolite! — ponovim još glasnije i u otvoru se tada otkrije ona, gospođa Karmen. Prvi se snašao on, koji joj se mirno obraćao:

— Izvoli!

— Izvolite, — oglasio sam se i ja nešto tišim glasom, a moj je uznemireni pogled gledao sad nju, sad njega i to je potrajalo nešto i previše dugo. Prvi se snašao on i obraćajući se mrko ženi, rekne:

— Uhodiš me... a rekao sam ti da ću na čas sići gospodinu. Moram mu pomoći. Jest, mislim da bez moje pomoći ne će moći ni brzo, ni pravilno shvatiti ono što u DNEVNIKU iznosim, a ona, moja misao je fatalna. Zavlada li i pobijedi li ona, onda... Ali ne, ne želim reći svoju misao, samo, dakako, treba razgovarati...

A Karmen je sada već ulazila šutljivo u sobu, ostavljajući vrata otvorena i kada se našla neposredno pred nama dvojicom, šapnula je:

— Oprostite što nepozvana ulazim, ali vidjevši kako si otišao, nestao (obraćala se ona sada neposredno mužu) odmah sam pomislila da si pošao za svojim DNEVNIKOM... — Ali obraćajući se i meni rekne: — On, znate, ne napušta svoje najmilije društvo, DNEVNIK svoj, jer je opsjednut mišlju da nije u njemu bio dovoljno jasan i da onome, koji ga čita, mora i sâm pomagati... Ja, eto, samo toliko, a sad ću vas napustiti. Vidim da moja prisutnost nije baš poželjna. Bez osmijeha na ustima okrene se i, kroz još uvijek otvorena vrata, nestane, ali zatvarajući ih dobaci: — U početku bijaše riječ i riječ bijaše Bog i Bog bijaše riječ!

Nestala je. Jedan i drugi gledali smo u zatvorena vrata sluteći da bi se mogla još jednom otvoriti, ali ne, ne, nisu se više otvarala.

— Gospodine, — javio se konačno on prvi, — od svih njenih riječi mogli bismo i započeti jedan vrlo značajan razgovor. Znam, vama je to čudno, jer joj ni riječi niste uputili, a ja, ja već prelazim na drugo poglavlje... — I naglo zašuti gledajući me uporno, pa moram reći, i nekako izazovno. — Već od prvog našeg susreta osjećam kako bismo mogli objasniti nešto jedan drugome... Eto, vidite, kako sam nepo-

sredan: riječi se same odtržu od mene! Da, priznajem: one imaju nešto očajničko u sebi...

Ah da, da, pomislim, sad će početi ono, ono što se dogodilo između Karmen i mene i to me gotovo razori, pa jedva šapnem:

— Ne snalazim se...

— Sasvim razumljivo! — dodade odmah on, pa i nastavi: — Ona me je prekinula, da, da, jest, samo mene, jer sam samo ja govorio, a mislim da tako i treba... Vidite, moja misao je zatvorena kao i svaka sfera, da, sfera, onako kao što je to nama poznata kuglica, gore na, sad možemo reći, našem vidikovcu. Jest, jest, ništa savršenije nije od nje, znane nam kuglice... Moja misao teži toj savršenosti, moram reći sferskoj savršenosti! I čitav kozmos je sfera, kugla... Čovjek, zapravo čovječanstvo, još nije sfera, da sfera, pazite, molim vas, velim sfera, a čovjek, čovječanstvo, još nije postalo sfera. Misao, misao-riječ razbila je sferu bića ljudskog, pa time i ljudsku sferičnost, ali ipak i ona, misao-riječ, ide prema sferičnosti i tek kada se zatvori posve postat će sama u sebi samoj, sfera-kugla! Život-biće zatvorit će se tada u šutnju kao što je i onaj život u mračnim dubinama pučine morske, jer život koji prirodno živi od sebe sama, stvarajući se po principu uzajamnog proždiranja — a upravo time i rađajući se... Nego, ovdje moram prestati. Još samo jedno: bolje bi bilo ne razgovarati o divljim stvarima, koje su rodile riječ-misao... Jer prava misao zna da ništa ne zna, ali ipak gori i izgarajući priča. Još samo ovo: jeste li upoznali sudbinu misli-riječi, jer čovjek je to. I konačno: jeste li upoznali slučaj divljeg kamena?

— Kako to mislite? — šapnuo sam ispunjen panikom od ozbiljnosti kojom je govorio.

— Dobro... Nemojte se samo pozivati na misao, ona je ne drama, već tragedija u sebi samoj. Ali ne, ne, nije potrebno dalje govoriti. Čuvajte moj DNEVNIK. Sad idem... — i krenuo je, ali se na vratima okrenuo te nastavljao šaptom: — Ona je divlji kamen... Iz dana u dan mi dokazuje kako ovo što živimo nije ništa drugo nego grješka, čak fatalna grješka, ali o tome, možda, drugi put. Upozoravam vas samo na jedan crtež u mom DNEVNIKU... Da, crtež lica neke žene, a ja ću vas drugi put, kada se sretremo, zapitati što o njemu mislite... — zatim nestane i ja osjetim jasno, posve jasno, da zna, ali potapa sve to u čistom muku. Da: u čistom muku, ali i to svijestan da je i ona sam mûk.

XVI.

I onda, kada su se vrata moje sobe za njim zatvorila, ja sam ostajao još uvijek nepomičan uz svoj писаći stol. Ne, nisam se snalazio: bio sam zaprepašten od onoga što sam čuo, ali i doživio. Da, i ne toliko onim što je govorio, već načinom kako se izražavao: začuđujuće mirno i samouvjerljivo. Dugo sam ostajao tako, a kada sam se prenuo iz tog stanja prišao sam prozoru i gotovo nesvijesno potražio spas u njoj: pučini! Iskrsla u meni odmah njegova misao, koja je uspoređivala pučinu i malu lopticu kao savršenstvo oblika i ne, nisam to mogao pojmiti: savršenstvo sfere loptice i beskraj pučine... Neuvjerljivost iskaza i usporedbe me, mogao bih reći, trijeznila, pa mi tada i padne na um njegov DNEVNIK. Bio je tamo, na mom noćnom ormariću. Čitao sam ga i kada je on ušao automatski sam ga zatvorio te odložio na mali писаći stol. Tu, ostajao je rastvoren na onim stranicama koje sam tada upravo čitao, kada je on ulazio, ali njegova prisutnost i to što je govorio toliko me smutilo, upravo razorilo, da nisam mogao dalje čitati. Zurio sam u otvoreni prozor želeći nazrijeti pučinu, ali to se nije moglo, jer se u moju svijest vraćalo ono pitanje što mi ga je bio uputio prigodom našeg razgovora o pučini i u meni se jasno otkrije to pitanje: »Je li vas spopadao plač kada ste je gledali?« Zašto me je to pitao? Zar je i njega spopadao plač kada je gledao taj beskraj? Da, moguće je, moguće, odgovarao sam sebi. I odjednom bi mi posve prirodno da neke svijesti otkrivaju svijet oko sebe autentičnim plačem. Bepomoćnost svijesti, samog bića ljudskog, može se izraziti i plačem. Ta me misao čitava obuzela i ja ostavim DNEVNIK na malom писаćem stolu. Ustanem, zatim, i pođem prema prozoru da bih je vidio i provjerio sebe. Bila je sva u suncu. Iskrsne u meni želja da joj priđem bliže. Pospremim DNEVNIK u ladicu stola i izađem iz svratišta. Nikoga nisam sreo i zadovoljan stoga, krenem poznatim mi putem prema morskoj obali, prema onom njenom dijelu gdje je ona, gotovo neprimjetno, dirala obalu. I sjednem na jedan tu nađeni kamen. No, pa što onda, ali i pa što sada, neposredno upitam sebe: da, zaista, zaplačem? Ne, nisam plakao, ali sam nestajao, nestajao tako kao da se pretvaram u samu misaonu prisutnost, da sam čak vidljiva misao... Iz toga stanja trgne me ona, sama misao. Da, da, postajalo mi je sve očitije kako je zaista svemu kriva ona: misao... Ona: misao-riječ... Ali odmah se javi i odgovor: jer, da nas ona, misao-riječ, ne stvara nama samima kao čudo, bili bismo kao i ostala bića koja ne misle. I odmah se javi u meni beskraj

morskih dubina s neizbrojivim mnoštvom bića za koje ne postoji ovaj naš svijet, koji je, zaista, naš, ali i, kao toliko nam bliz, ipak nedokučiv i zagonetan sa svojim vrijednostima »dobra« i »zla«, »početka« i »svršetka«, koji »jest« i »nije« i upravo stoga, pretvara nas u stravičnu svijest »nezналаštva« i »bespomoćnosti«... Jest, jest, svemu je kriva ona misao—riječ! Jest, jest, jesam li plakao gledajući nju, pučinu?... A ona, tu ispred mene, bila je posve mirna. Kadikad se javljao na njoj dah povjetarca samo, koji je mreškao njenu površinu i, gledajući to, posve sam se izgubio: ja više nisam znao tko sam i što sam. Strah me neki počeo kupati i ja sam ustao te, mogu reći, doista pobjegao od tog mjesta: pučine... Ubrzanim korakom sam se vraćao svratištu i, upravo pred ulazom, srela me vlasnica, gospođa Tereza, i vidjevši me svega usplahirena zastane i upita:

— Što je, ili se je nešto dogodilo?

— Da, da, dogodilo se to, to, da se upravo ništa nije dogodilo... — odgovaro sam zbunjen, čak i od nje same, koja mi se otkrivala čuđom...

— A znate, gospođa je Karmen bolesna. Ima visoku temperaturu.

— Visoku temperaturu?! — posve zbunjeno upitam.

— Jest, temperaturu, visoku... Da, gospodin se zabrinuo.

— A gdje je on?

— S njom, u sobi...

— Dobro, dakle, dakle...

Gospođa se Tereza zbuni i smrkne od tog, takvog odgovora te proslijedi prema dvorištu, a ja sam ostao bez riječi žureći prema svojoj sobi. Ušavši i zatvorivši za sobom vrata, krenem prema pisaćem stolu. Sjednem i odmah se otkrije jasna misao kako bi trebalo otputovati i nestati s ovog poprišta. I, posve automatski, izvadim, DNEVNIK te ga položim na desnu stranu stola. Odmah, zatim, izvadim pisaći papir, smjestim ga ispred sebe i odlučim pisati njoj, Borki, pismo. Ali, gle, gle, ugledam kako tu, iz DNEVNIKA, izviruje djelić kunstdruck papira i, ne misleći ništa posebno, izvučem ga čitava iz DNEVNIKA. Na njemu mi se ukaže fotokopija crteža nekog, koji je predstavljao lice neke djevojke, ali nekako čudno izobličeno. Odmah mi se otkrije kako ta linija, što je ostvarivala oblik, bježi nekako od toga da predoči realno neko uobičajeno lice djevojke. Jest, bježala je linija samovoljno površinom papira kao da traži, ali ne ostvaruje realan lik osobe neke, nego vrši napore da nam predoči sâm psihološki karakter bića životnosti ljudske neke, zapravo: ne svakodnevnog lik ljudski, već traži kako da otkrije neobičnost, tragičnost,

zapravo život maske neke, rekao bih, ljudske-neljudske maske, što ulijeva paničan strah u onome koji je gleda. Sama linija izbjegavala je sve oblike prirodne ljudskosti, već traži kako bi što drastičnije stvorila sliku kozmičkog bića nekog, koje treba ulijevati u gledatelju užas. I nametne mi se putanja te linije kao traženje onog kozmičkog bića, koje u ljudima izaziva plač-užas. Da, putovala je ta linija tako bjelilom papira, da je oblikovala visoko čelo žene, zatim se, na svom putu, zaustavlja naročito na lijevom oku i tu vrši poseban napor da ono bude zlokobno prodorno, oko koje otkriva namjeru da bude nadahnuto prijetecom zlobom. Kao da govori gledatelju: »Stani i ne skrivaj se, jer sve ti je uzalud, ja otkrivam sve...« I završivši taj posao oko lijevog oka, ali tu se jedva i zadržavala, tek toliko da bi gledatelj prepoznao oko zlokobno i odmah, ona-linija, prešla na nos. Spuštala se takorekuć bezbrižno okomito: otkrivala se kao posve bezbrižna neka okomita crta, kojoj su, na koncu, usput dodane dvije male kružnice, jedna s lijeve, druga s desne strane. Povezavši te dvije male kružnice međusobno, spuštala se, nešto odebljala do usta i tu se ozbiljno zaustavila... Izgledalo je, čak, i nešto ozbiljnije nego na lijevom oku. Da, ali linija se tu razigrala: širila, podrhtavala, zaplitala, da bi, izgledalo je, što jače naglasila prezir prema onome koji je gleda, čak prkos, a s donje usnice brzopleto se spuštala nastojeći oblikovati zašiljenost prkosne brade, pa time i završila svoj put stvaranja ljudskog lika iz kojeg izbija prkosna kozmička bezobzirnost...

Gledao sam to lice što ga je stvarala linija vođena od ljudske ruke, pa time i završila svoj put stvaranja ljudskog lika iz kojega izbija grč bezumlja... Da, zlobe, što se u samom paklu peče. I kako to da sam se pustio osvojiti od tog monstroznog izraza, a stvorena samo od kratkog putovanja jedne obične, crne linije bijelim papirom. Da, da, jest: sve to samo od jednog neshvatljivog putovanja jedne obične crte čistim, bijelim, nevinim papirom... Ovom svojom gestom, priloženom DNEVNIKU, pokazuje Karmen jasno, da je imala svoju misao! I odmah iskrсне u meni pitanje: pa gdje, gdje sam se ja to našao? Odmah se obnovi u meni ono njeno uporno nastojanje da mi predoči lice one francuske novinarkе u nastupu smijeha-plaća... Nije li se tom linijskom gestom otkrilo biće neko, ono... Strašno je to, što je samo jedna linija, putujući bjelinom papira, bila u stanju otkriti dušu ljudsku neku. Da, neku... Zar to nije kozmički znakovito i fatalno po sam naš život ljudski. Mi, eto, to možemo biti! Jedno je to od onih nekih naših fatalnih biti!

A donijela mi je taj DNEVNIK poslije onog ludog, bijesnog događanja na terasi vidikovca. U toj takvoj mogućnosti otkrije mi se sva stahota života u kojemu smo, kojega smo i kukavno sredstvo... Obuzme me panika: ustanem te odem do prozora. Ona, pučina, pružila se preda mnom i, kao uvijek, otkrivala mi je svoje lice puno tajanstva, ali i suton ju je već dodirivao. Poprimala je karakter nestajanja, umiranja, odlaženja od onog strašnog sveobuhvatnog biti. A nikakva glasa oko mene, pa mi bi kao da i nestajem i sâm. Da, da: i tim nestajanjem dana našla je nešto nepoznato što u sebi krije kobnost neku našu, pa, eto, i za mene u ovom času. Samo nisam mogao otkriti koju, kakvu. I shvatim: pa to, eto, i moja misao, moje biće, sudjeluje u tome. Je li, dakle, ona moja i ne-moja, ne pripada li ona, da i ona, onoj nedokučivoj moći onog BITI, koje će nas u jednom času uništiti, ali pa što, što onda? Biti sâm strah... Pa je li to moguće?!... Bio sam, da, bio sam to JESAM! Ali što, što je to, to JESAM? Stanem se okretati oko sebe i on, DNEVNIK, na mom stolu privuče moju pažnju, ali uz njeg je bio i sam onaj crtež, što ga je stvorila linija putujući bjelinom papira. I odjednom mi se otkrije to lice na papiru kao misao koja sve zna... To strašno oko i ta usta, koja preziru sve, a posebno ono što se zove misao-istina. I odjednom mi se otkrije posve jasno i čisto: ne, ne, ja nisam bio s njom, onom ljudskom Karmen: bio sam s dušom toga lica na bijelom papiru...

Obuzet tom mišlju vratim taj crtež u DNEVNIK, pa se u očaju bacim na krevet, ali gle, gle, tada se oglasilo i kucanje na vratima sobe, pa čak i ugledam kako se vrata lagano otvaraju i u njima se pojavila ona, Karmen. Prišla mi je posve mirno i neposredno me upitala:

— Otišao je?

Potvrdim klimanjem glave.

— Znao je za DNEVNIK?

— Da...

Priđe mi neposredno, klekne uz krevet i svoje lice približi mome šapćući:

— Plašiš se mene?

— Štooo...?

— Bojiš me se?

— Pa i jest... Priznajem...

— Pomogni mi da ga se oslobodim!

Šutio sam zaprepašten.

— Budeš li htio, naći ćemo način... — šaputala je.

— A on, dječak?!... — dahnem

— Vratit ćemo ga pravom ocu, on to i čeka...

Šutio sam.

— Dobro, čekat ću... Znam, ti si pouzdan, pošten... — šaputala je ona, ne udaljujući svoje lice od moga.

XVII.

A sada je već duboka noć i tu sam, na terasi vidikovca. I zemlja i pučina su nestali, a on to lebdi na sagu iz *Tisuću i jedne noći*. Nad njim je svijetlo nebo puno zvijezda. Živo živi u njemu onaj razgovor između njega i Karmen na krevetu, razgovor u kojemu je on gotovo prihvatio onu njenu ponudu da joj pomogne osloboditi se »njega«. Ali sve u njemu šapće mu: »Pa kako bi ti to mogao učiniti?!« I jasna misao prožme ga čitava: »Ne, ne, morat ću odmah pobjeći odavle! Samo kako?... I kamo?«...

Same su mu misli živo nadirale u svijest:

Probudit će sada, odmah gazdu, platiti ono što mu je dužan. Reći će mu da mora odmah, odmah bježati i zamoliti ga da mu pošalje njegove stvari, koje će sada, odmah početi pripremati. Da, da, neka mu ih pošalje na adresu, koju će mu dati. Najbolje će biti autobusom, koji ovuda prolazi za mali gradić, udaljen samo petnaestak kilometara odavde. Iz tog gradića krenut će odmah kući. Odmah, jest, odmah, ovog ranog jutra krenut će pješice prema malom gradu. Dnevnik će ostaviti u sobi, a gazda će ga predati njoj, Karmen.

I odmah počne sređivati svoje stvari. To i nije bilo tako teško, pa kada je sve završio spustio se dolje, na prvi kat i pokucao na vratima gazdine spavaće sobe, ali nitko se nije javljao. Pokuca još jednom kucajući jače. I doista, gotovo odmah, pojavio se gazda na vratima. Iznenađen jedva se snalazio, a on mu je kratko već sve objašnjavao, što je naumio, što je, zapravo, prisiljen napraviti. Da: mora odmah, odmah otkrputovati!

— Pa možemo sutra, u rano jutro, sve srediti, — branio se gazda.

— Odmah, moram odmah, otkrputovati, — ponavljao sam već gotovo bijesan.

— Boga mu, pa zar vas netko ugrožava ovdje? — mrmljao je gazda, izlazeći u hodnik, dodavajući: — Moram, dakle, sad silaziti dolje do moje kancelarije!

I sišli su, pa i račune sredili, a on mu se odmah i obraćao moleći ga da mu učini uslugu te njegov kovčeg pošalje poslijepodnevnim autobusom do gradića, gdje će ga on sam dočekati i preuzeti.

— Samo, molim vas, nemojte nikom od gostiju reći kamo šaljete kovčeg.

Izvadio je odmah novčanik i, mumljajući, pružio gazdi tri stotinjarke:

— To će, valjda, biti dovoljno?

Gazda primi novčanice, ali odmah i vrati dvije stotinjarke natrag.

— Jedna je dosta, a vi ste i naš stari gost, — mrmljao je mrko gazda.

Sretan što je sve išlo zapravo bez poteškoća, pruži ruku gazdi i izleti u dvorište svratišta.

Ubrzo se našao i na cesti, uz more, te žurno kretao osluškujući svoje vlastite korake. Odjednom, učiniše mu se ti koraci kao da to čuje kako za njim poskakuje ona, mala loptica s terase vidikovca.

Petar Šegedin

Piero Bigongiari (1914.)

NAUSIKAJA SPRAM ARAHNE
ILI NIČIJA SMRT

U tvojoj preobrazbi, više no čudne otoke na obzoru,
vidjeh rađanje tračka svijetla
između uzbuđljivih doživljaja daljine
i onih opsjenjujućih zaborava.
Ti bješe skrta iza neke riječi,
izmaka svijetla u nekoj sobi
koju najednom prože zamjeran
udar vjetra. Ali također iza
neodlučna trenu, neke nenadane
jasnoće putovanja blistavim
obroncima uma. Između hridina
razornih izlazila si svojim ljupkim
korakom. Uzao što se mrisi
dok se driješi: mrsi, kažem,
to više tko ga driješi.

Na nekom dvopregu
zaborava ti bješe dok je ova pobjednički
stizala na cilj. Bješe skrta
poput riječnog raka pod kamenom
što ga podigoh u prozirnosti
protjecanja koje bez tebe izgledaše
protjecanje ničega. Bješe na suprotnoj
obali Nila između sprudova
rumenkastih u sutonu, uz korito rijeke
neprohodno što se purpurno veralo
s kamenite pustoši prema viso-
ravni gdje bjehu obožavani
a potom uništeni drugi idoli, moja
ruka koja te pokazivala izdaleka
dok bješe uz mene, a tvoj hod
uz moj ne znam bješe li vraćanje
ili hod onkraj.

Onkraj čega?

Poput ruže onkraj bodlje...

Onkraj sebe? Je li se sjećanje
željelo osloboditi tebe ili radije nagnati
život da ne upućuje onkraj, u nigdinu,
njegovo tajno traženje nečega
u svom smislu? Ja znam da je samo
onaj koji griješi nedužan
uz tebe, uz tvoj hirovit osmijeh
što brazda zbilju poput purpurne
kataklizme što se usjekla u liticu
ili u krv onoga vječnog tijeka
slike u neslikovit
izmjeničan kret postojanja. Milina
ili zaborav, ili milina zaborava?

Sada te tražim samo tamo gdje
znam da te nema. To je budućnost?
Ostvaruje se samo tamo gdje više
nije takva. A sadašnjost i prošlost
možda su njezin nekad postojeći bitak
onaj koji će, poput čuha izdaha
na zrcalu, biti zbrisan
nekom okrvavljenom rukom, posljednji
tjesnac dok je tamo dolje čudan otok
povratka poput ušice, a dan obasjava
onoga koji me uzalud čeka na pristaništu
lučkom ispunjenom utvarama
koje najposlije skidaju koprene
s očiju, ali više ne gledaju more.

Tamo te čeka Arahna, ona koja veze
koprene što ih razmeće svake noći:
jesu li se probudile ili pritajile? legende
što spleću bit života
u kojoj nešto treperi: iznimna
lakoća ruke koja ponešto daje
i uzima potki, njezine nage
likove drhtave u duši
zbog varljiva pogleda koji poziva

istinu da se iskaže, sred radosnih
boli samoga svog postojanja,
uvijek ista sebi samoj i uvijek drugačija
od prividnosti koju ona sama izaziva
svojom vječnom mladošću.

Ali ništa nije različitije od istovjetnosti
sebi samoj. Promišljaj i nepromišljaj
na kantar jednako teže.
Tako je mislio, ili je drugo mislio, tko je
na lelujavu drvenom mostiću primicao
zbilju njenoj utvari, njenoj prošlosti
nadu, brkajući u tajanstvu
tko to predlaže a tko želi razmetnuti.

To je nada? Istražuje u zaboravu
ruka koja se predala svojoj varci.
Ali, to je san? Ta nepremostiva
žudnja u kojoj ja ne bijah ja.
Koga bih našao. Odviše je bolno
kad u vremenskom hijatu čovjek diže
vještu ruku sa svog usuda. Sjajne su
od suza njegove crne zjenice
koje su u žudnji i od sna
istrošile njegov proročki vid.
Stoga ne sidoh niti dalje nastavih
putovanje. Pogled na zemlju
preda mnom bješe pogled smrti,
kamo bježe utvare svezanih očiju.

NAUSIKAJIN MONOLOG

Što je to u suncu koje ostaje
na kraju oka, kakva svečanost ili kakva,
u zaboravu, kobna imanentnost
sreće?

Što to titra
na vodi u kojoj se noć želi
ljeskati i nestati bez traga,
u luci gdje je iskričava vodena brazda

već znak sjećanja sada
daleka od sebe sama: opak il milostiv
izbor koji spaja i koji razdvaja
vidljivo od nevidljivog?

Je li dvojben
pusta žudnja za prošlošću? Čudno je
pristran trenutak koji od sebe ne odvaja
drugo dōli svoju prividnost. Ono što je bilo,
je li u onom što će biti? Ali što se može
zbiti, ako se lastavice, uzdignu li
svoj let do visova sunčeva traka,
sve više udaljuju od temelja
moći poimanja?

Ništa, pa ništa
pa ništa, ako ja Nausikaja blažim
tek zaborav gdje znam da će se zbiti
samo ono što od svake dalečine
još držim u ruci: ništa više
nego već dogorjeli krijes. Ako ja bjeh
nesmotreno neko stvorenje
vraćam ono što mu pripada
u svemiru, vrela su ona
noćna, nestalna i kristalna,
ne više moja, niti im išta pripada
dōli tajne koliko zaborava ima
u nekoj praznoj ruci.

Bješe pružena
pozdravu. Ali je možda odlazak
već i dolazak? Ja sam bespomoćna
bez tajanstvena potočića zgode,
možda i one koja se ne zbiva,
u njenoj prizmi suza u kojoj pišem
i odvajam svjetlost koja tu umire
oko mene. Možda skrivam sunce
ili je sunce u meni skrilo svoj vir?

U zakutcima gdje moje lutke snivaju
moje mjesečarske ruke možda
traže samo sebe same. Za mene je zgoda
odviše vragolasta. Ne tražim drugo,
niti možda drugo želim. Istovjetna je
želja vjetar koji odalečuje,
udaljujući sebe sama, ništa drugo
nego šuštanje trave u zanosu.
Bijah i ne bijah, da što više budem,
ako ja još noću rasplećem
splet svojih snova u kojem se sada
nadam sunčanom tračku što ga nalazim
u zbrci oka koje, okrenuto već
na drugu stranu, ne gleda more
na kojem se mjesečarski ljeska njegov trag.

Prevela Karmen Milačić

PIERO BIGONGIARI rođen je u gradiću Novacchio (Pisa) 1914. Predavao je modernu i suvremenu talijansku književnost na Pedagoškom fakultetu u Firenci. Objavio je petnaest knjiga pjesama, između 1942. i 1989., i tri knjige proze. Značajan esejist i prevoditelj (Ronsard, Rilke, Conrad). Suradnik je brojnih književnih revija; objavio je više studija i knjiga eseja, među kojima *Il senso della lirica italiana* (Dojam talijanske lirike), *Leopardi*, *Poesia italiana del Novecento* (Talijanska poezija XX. stoljeća), *Poesia francese del Novecento* (Francuska poezija XX. stoljća), *Capitoli di una storia di poesia italiana* (Poglavlja povijesti talijanske poezije), *Dal Barocco all'Informale*. Sastavio je niz pjesničkih antologija.

Andrea Zanzotto (1921.)

RIJEČ KAO PROMJENA U ORGANIZMU

U svakoj se od ovih
kuća zacijelo
nastavlja radati
s radošću jedva pobuđenom
s radom ljutim ali milim

Sada u brojnom suprisuću
u rastvaranju zelenog u druge zeleni
sve je pripravno za
biljke trske lišće bujice

Svatko je dobro zaštićen od svakoga
ako se i ne vide, ako vas ne vidim
Svaka stabljika ili trska ili peteljka
podstiče da joj bude sličan, predan
svakom gostoljublju, bez
parola, loših
obmana — pretjeranosti
— Ne izmoždi se
— Odviše je oran na djelu
— Odviše je bitak, i blagost
— Krepak je // gubitak bitka //
san o bitku

Brijeg, krilo

B

Brežuljci, penjati se, pukotine litica —
sigurna i ljupka umbra mundi,
još raskriljena ala mundi
iako od gramzive
— igre
izobličena iscrpena

Apscisa —

već dobro označena drhtajem
te umbra mundi
ovdje gdje bješe nebo. I poželi
da ne bude. I ne vrati se.

*

P

Proces? produkcija?
Smjeraš, nepojmljiv grabež
u ljubazne riječi, nepredvidive valencije
tamo dolje, onkraj sonde — pretvorene
u ordinate i apscise:
jamac zamamljiv a ipak uvijek
dostojanstveno dalek
(ZELENO)

*

Izvorno jesensko svjetlo, vrati mi
u svojim lomljivim gledištima
moju pravicu koju opake leće
progaše s one strane vrata.

Prevela Karmen Milačić

ANDREA ZANZOTTO rođen je u Pieve di Soligo, u pokrajini Veneto, 1921. Diplomirao je književnost u Padovi. Poslije drugog svjetskog rata proveo je nekoliko godina u Francuskoj i Švicarskoj, a zatim se vratio u rodno mjesto i predavao književnost u srednjoj školi. Autor je knjige pripovijedaka *Sull'altopiano* (Na zaravanku) te studija i kritika objavljenih u časopisima. Objavio je četrnaest knjiga pjesama i prevođen je na brojne jezike.

Elena Clementelli (1923.)

ZBOGOM, HANS KRÜGER

I ja sam učinila što i drugi.
Kad dođoh na red
bacila sam cvijet i šaku zemlje
na tebe.
Na tvoje skladno tijelo
zatvoreno i spuštено dolje na dnu groba,
na otmjena efeba koji više ne ćeš biti,
na zvonak smijeh tvoje mladosti
pokopane,
na ljupke kretnje tijela,
na istančanu otmjenost geste,
na pun i jasan glas u pjesmi
kao i učenoj riječi.
Cvijet ubrzo uništen,
šaka zemlje lake
poput uspomene koja već kopni.
Ponetko je plakao.
Ne ja, više skamenjena no rastužena.
Mislila sam na sve one mrtve
koji te sada okružuju:
i možda radoznali gledahu pridošlicu
neodlučni hoće li tražiti vijest sa zemlje,
ali vrlo obzirni prema njegovu zadubenu muku
zbunjena novaka.
Mislila sam koliko je svaki novi doživljaj
uzbuđivao želju da ih sve doživiš:
tko zna hoće li ti i ovaj biti mio.
A komu potom pričati anegdote, susrete,

privlačeći bljeskom svoga hipnotičkog pričanja
svačiju pozornost,
sveopće suglasje.
Nove ćeš drugove sad imati
koji će onkraj nijemog međaša
za tebe ponavljati mile riječi
koje su ti dugo listane stranice
već bile u duh i u srce usadile.
Keats i Shelley s tobom se
sjedinjaju u putovanju
na plavetnija mora,
u otvorenija nebesa.
Nek ti sreća bude pratilja
vjetrovi povoljni.
A plaha se večer već ovija tamom.
Pa dakle zbogom.
Et in perpetuum ave atque vale.

(Protestantsko groblje u Rimu)

ŠKARAMBEČ

Morala sam te utopiti,
odvratni stvore,
kad si iz vodovodne cijevi
doplovio do varljive obale
moje čiste pranice.
Ali će drugi tvoje vrste,
kao što obično biva,
slijediti tvojim tragom
sljedećih noći.
I ne će biti dovoljno vode
da ih sve potopim.
Nadmašit će, bit će jači,
lakoumni lukavi ustrajni paraziti
pa će, u nestašici smrti,
noćiti u novim leglima,
prekapajući po našim tijelima,
prelazeći staze naših tisućljetnih tekovina
mrvljenih nezadrživom najezdom

sve zbijenijih redova
koji nam prijete, tjeraju nas
onkraj soba,
onkraj kuća,
onkraj gradova i sela,
onkraj kopna,
do mora,
promjenljiva, ljepljiva mora
našeg konačnog utapanja.

RAZMIŠLJANJE O JASNOĆI

Tko nije sklon platiti
trgovcima snova?
Pregovori se mogu dopustiti
ali bez odviše cjenkanja,
ne sljubljuje se štedljivost
s fantazijom.
Ni rasipnost ne zaslužuje preporuku,
kao uvijek vrlina je u sredini.
Ali tko želi biti pun vrlina
kad pohlepa zatre svaku dobru zamisao
i dovoljno je samo dopustiti,
prihvatiti laskave nade,
podlegnuti pjevu sirena,
predati se upornoj pretjeranoj hvali?

Prevela Karmen Milačić

ELENA CLEMENTELLI rođena je u Rimu 1923. Diplomirala je književnost na Sveučilištu u Rimu i na Španjolskom institutu za jezik i književnost u Rimu. Objavila je desetak knjiga poezije i dobitnica je osam nacionalnih nagrada za poeziju. Prevela je i komentirala pjesnička, prozna i esejistička djela iberskih, ibersko-američkih i anglosaskih autora. Njezina je poezija zastupljena u nacionalnim i stranim antologijama, među kojima je *The Penguin Book of Women Poets*. Suradnica je kulturnog programa RAI i kritičarka s područja španjolske, portugalske i latinoameričke književnosti.

Fabio Doplicher (1938.)

USNULI MLIN

U prepletu lopata, mahovina i morskih algi,
platnenih poderina, zvonkih udara vjetra. Pogledaj me,
ako možeš, oko sved veće, upravljeno
u oštri ugao svijetla, poput kazaljki
il krila vjetrenjače, u vrijeme vječnog sutona.
Zaustavljena u postojanosti vremena,
rijeka ljudi, bujica riječi, mnoštvo promašaja.
Nije više ljubav izvor boli, niti uspomena,
nego nešto poput zvuka, daleka, neumoljiva.
Saslušaj me, ako možeš, u meni su samo boje
što se prelijevaju jedna u drugu, i šare,
šare jedne zore koja ne će svanuti nikada. Stvor
koji je u tebi, u Capo Corsu, nježna duša
Sredozemlja, ivančica bijela, pa kružiš, pa kružiš.
Vratilo u tvom središtu u praznom je hodu,
žrvnji i koševi raspuknuti i rasuti po makovu polju,
a vjetar se ruga i osjećaje ne pozna. Na krilima
ponesi me, ako možeš, do prve boli novog dana.
Na zemlji mi se riječi podsmjehuju, djevojčice
zelenih godina, Sredozemlje se snova glasa
poput bubnjara i njiše riđe pramenove trave,
pulsira u mojim očima, dah zemlje, dah neba.
A more svojom kosom briše na kamenju krljušt
već osušene krvi, unutar crne ljuskave mladice
uspavani lišajevi održavaju život.

BIJELA MÒRA,
BESKRAJNA TJESKOBA

*Il možda mi se vara
miso kad sliku tuđe sudbe stvara.*

San je naše ishodište, a povratak njemu,
o Giacomo, mučen mišlju o životu bića,
bit će prividan spokoj svih stvari.
Složena geometrija vode, atomi
kojima moć uma upravlja,
zavode nas, sablažnjivi lemuri noćni.
Životinjama ti zavidan bješe, a ipak sanja
medvjed i pas i gušter, a riba je u trzaju
svijesna suverene božice straha.
Pogledaj svemir: neprekidna preobrazba
od jednog do drugog napetog stanja,
ne spokoj, nego nježno propadanje u prazno.

Tuga onog sna sljubljuje nas,
provaljuje u nama poput sledene zvijezde,
milovanje mijenja u riječi i snova se gasi.
Besmrtnost pjesme koja u nama plamti
mnijenje je o vodi koja kratak život
stvara unutar života vječnoga.
Iz naših ćutila kličaju brojni tumori
u svakom stvorenju, i što više metastaza kruži,
to se pospješuje poimanje i sjećanje.
Pa moje mišljenje, Giacomo, izazva
samo jedan blažen zanos sudbom
il mračna plodva s dvoglavim fetom.

Milina dalekog sna prividna je milina,
ako nam pomirenim u preobrazbi tijela
buja ojađeni vir posljednje nade.
Al ona tjeskoba što u provali ponese
tijelo i duh i glasna u noći
breca iz jednoga u drugo uho, bijela je.
Bijela mòro, kao dijete spavah
s pamučnim medvjedićem na plahti,
pjeniš se sved više, željna mora, algi.

Prelazila si preko ograda i zapreka,
grmova kupina i maraski, sa svoga saće
oprašuj me dokle u meni sve ne uvene.

U pàliku mòre, koja nije potpuna
netaknuta tjeskoba koju svemir sadrži,
osim riječi dozivamo i bistvo sna.

Prevela Karmen Milačić

FABIO DOPLICHER rođen je u Trstu 1938., živi u Rimu kao slobodni književnik. Pjesnik i dramatičar te radiofonski i televizijski autor. Savjetnik je i jedan od osnivača međunarodnog središta »Poesia della Metamorfosi« u Fanu. Objavio je deset knjiga pjesama. Priredio je nekoliko antologija, među kojima i nekoliko međunarodnih antologija (iz kojih su i naši prijevodi). Njegovi su tekstovi prevedeni i objavljeni na petnaest jezika. Objavio je deset kazališnih, radiofonskih i televizijskih djela. Suraduje u revijama i dnevnicima kao angažirani kritičar književnog i kazališnog života.

Paolo Ruffilli (1949.)

LEOPARDIEVSKA

*Krajnji razlog postojanja
nije zacijelo sreća*

*

Prijetvornost uma,
mračni monstumi
misli, posljedak
varljivih slika
u srcu, vječito
vraćanje vrutku
ljubavi, sjenka
osujećene istine bez
istinskog izlaza. Ni samo
jednim pouzdanim podatkom
nema više ni prognoze,
straćena vremena
da koristi svijetu.

*

Znam da je zaludno
znati je li sunce
granulo ili zašlo,
je li toplo ili hladno,
je li ovdje—ondje
kišilo ili sniježilo.
Prepuštam se varci
znamenja što ih

mrtvi predmet šalje,
zbog sklonosti možda
prema svim manama smrtnim.

*

»Ne vrijeđajući, ne
biti uvrijeđen pa, ne
uživajući, ni patiti«
...dovitljiv sofizam,
treba priznati, ali
zastrt nimbusom
prepunim litote...
Onaj tko je satrt
pati a onaj koji satire
ne uživa, unatoč svemu.

*

Rođeni smo iz tijela
prirode, odvojili se
i uzletjeli, ali
snova pali u jad
i od straha...
a ipak život
volimo, da,
zbog njega sama.
Iskustvom omrznuili
stvari čovjeka
dostojne, ali
malo po malo
navikli željeti iz snova,
i, na udaljenosti,
vidjeti ih ljepšim:
Voljni podnositi
tegobe i ljute boli
nedjela i nesreće.
Utonuli u san
netaknut, da bismo
iz njeg izišli,
tko zna kako,
neprijemljivi, tupi.

*

To je apstrakcija a
ne činjenica:
predmet neke
zamisli, poimanje
više negoli osjećanje,
neko žuđeno stanje
stvoreno umom,
ali žalobno,
iščeznulo prije
nego li je usvojeno
pa, dakle, nikad ugodna,
(uvijek samo
htjeti) pouzdana
i zanosna slast
užitka.

Prevela Karmen Milačić

PAOLO RUFFILLI rođen je 1949. Objavio je šest knjiga pjesama i roman *Amanti* (Ljubavnici). Priredio je Leopardijevo djelo *Operette morali*, Foscolov prijevod *Sentimentalnog putovanja* L. Sternea, *Is-povijesti jednog Talijana* I. Nieva i antologiju garibaldinskih pisaca. Književni je kritičar dnevnika »Il Resto del Carlino«.

Valeria Rossella (1953.)

ZAMKE, UTVARE, MRTVE PRIRODE

Ne znam koje su te mahnite hajke obilježile
vlažna zemljo šumska, ne znam je li kuna bjelica
ostavila ove tragove, ove grizotine i grizodušja.
Ne znam je li grlo, riječ. Ne znam je li zamka.
Već je odviše bolna težina
grane koju snijeg prelama,
mrtva divljač, svijeća
odvojena od oštrice, jabuke na stolu
rumenije i rumene, rumene.

U ovoj kući gdje skrivamo
patrljke i smrdljivu odjeću
povremeno se pojavljuješ povremeno.
Stanovitih večeri, nesigurnih. Dodeš
poput drevnog božanstva pod lažnim vidom.

U ovoj kući gdje smo
pljeva pšenice, slijepi let lišća.
Ne znam
tko razmeće ognjišta, to malo slogova naših imena.

NEVRIJEME, NEMIR

Možda je tako kao što kažu,
 s tim blagim šuštanjem kiše
 prepune nelagode, s nebom
 koje iščezava uokolo, i spušta se
 rasporeno, u zakrpama neko nebo brodolom
 utopljenici

na dnu zemlje mračne i vlažne,
 neka strahotna jesen što se hrani
 krivudajući, rujući u dubini
 i postaje mučnijom od svega ovog uzmicanja
 Tvoja vodilja nevoljna, ništavna! Neko nejasno
 tepanje utjehe koje ne uspijeva oštetiti
 tanku ljušturu polusna
 na kraju života ti sjeno nijema
 svjetiljke uljne, blagoslivlješ
 svojom patnjom ove druge
 utvare i nesretne životinje
 koje drhte, snova lete posvuda već nezamjetne
 Izmučene izbrojene razdvojene
 nevidljivim rukama

MNEMOINSANIE

I

Bješe kao u požaru prošle godine
 (ali se iz ognja nikad nije čuo glas)
 da je daleko zlo izišlo na vidjelo u hijeroglifima
 blijedim i žalostnim nasumce nađenim
 Larve lišene kože, lišene boli
 ja sam žarko željela
 pronaći makar bila urezana u žilice
 lišća ili u krilca
 noćnih leptira mrežicu vaših vena
 Vi koji se na moje dozivanje
 zbunite, problijedite maleni
 labirinti pusti tako
 da je dovoljan dašak, zamagljeno ogledalo
 da vas precrta, poništi.

II

oh kako sam
na iznenadan udar južnog vjetra
nerazložna i opsjenjena
kojem susretu
nejasnom mamac u noćima
lipanjskim kratkim i tužnim
kamo me snova vodi moja žudnja
za obličjem jedva, jedvice
zamjetljivim (gotovo kao
skliznuće neke košulje)

Prevela Karmen Milačić

VALERIA ROSSELLA rođena je u Torinu 1953. Diplomirala je književnost sa specijalizacijom u polonistici. Studirala je i glazbenu akademiju. Godine 1981. objavila je knjigu stihova *Discanti e incanti* (Nesklad i sklad). Brojne pjesme iz te knjige uvrštene su u antologiju *Poeti del Piemonte* (Pjemontski pjesnici). Objavila je i knjigu pjesama *L'usignolo meccanico* (Mehanički slavuj). Prevela i popratila bilješkama *Lettere* (Pisma) F. Chopina.

MJESEČARI

O S O B E:

GUSTAV PAVIĆ, pisac raznih žanrova
NINA PAVIĆ, glumica tragetkinja
HRVOJE PETRIĆ, primarius
SARA LENSKI, korepetitor
ERVIN STEINER, trgovac antikvitetima
IVAN HORVAT, politički instruktor
kominterne i trgovac jabukama
KOSTA VASIĆ, profesor povijesti i likvidator
Glavna sestra Vika
Prvi bolničar Maks
Drugi bolničar Karlo
Brijač

EXT. DAN. BOTANIČKI VRT. Na klupi četrdesetgodišnjak u tamnom hubertusu. Na glavi nosi crni šešir. Pored njega na klupi kovčeg, torba i pisaći stroj. Čuje se zvuk lokomotive manevarke. Iz daljine približava se žena u sivom trenčkotu. Sjeda pored čovjeka na klupi, vadi iz taške cigaretu i čovjek joj nespretno pripaljuje. Tren iza toga žena ustaje i produžuje puteljkom između stabala. Muškarac je prati pogledom i kad se izgubila s vida, ustaje, skuplja svoje stvari i kreće sporo prema izlazu. Zadržava se pored bare s lopočima.

* *EXT*, *exterieur* — (film, televizija) vanjske scene; *INT*, *intérieur* — unutarnje scene.

EXT. DAN. ULICA. AUTOMOBIL. Čovjek u tamnom hubertusu s kovčegom, torbom i pisaćim strojem dolazi do crnog automobila, vrata se otvaraju i on stavlja stvari na zadnje sjedište i sjeda pokraj stvari. Za volanom krupan čovjek u crnom. Okreće se muškarcu u tamnom hubertusu, nasmije se i pruža mu cedulju. Muškarac čita cedulju na kojoj piše: NUPHAR LUTEUM.

VOZAČ: Partija računa na vas.

Vozač pali motor automobila, koji kreće. Voze se gradskim ulicama, a potom izvan grada. Predvečerje.

Radnja se najvećim dijelom zbiva u napuštenom dvorcu hrvatskog plemenitaša. Miješaju se različiti stilovi, od baroka do vještih stilskih imitacija. K tomu treba pridodati i bolnički inventar, te prostorije preuređene za prihvata i liječenje: prijamna ambulanta, čekaonica, klinički i EEG laboratorij, zasebni saloni za posjete, blagovaonica, kuhinja, vježbalište sa spravama i glasovinom, spavaonica, beskrajno dugi mračni hodnici i podrumsko sklonište. Vrijeme: godine rata tijekom kojeg se isprepliću različiti događaji: Kerestinečka tragedija, diverzija u pošti, ubojstvo tajnog agenta Ivana Majerholda, napad na njemačke zrakoplovce poslije kino-predstave u kinu »Union« u Zvonimirovoj ulici, bitka kod Staljingrada, puč Vokić-Lorković, dolazak crvenih i nepregledni popisi za likvidacije. Vrijeme čuda i smrti.

INT. JUTRO. BOLESNIČKA SOBA. Željezni krevet s bolesničkom pločom, noćni ormarić s lijekovima i ručnom baterijom, pisaći stol u neredu na kojem dominira pisaći stroj, poluotvoren stilski ormar. Na krevetu sjedi u pidžami čovjek iz Botaničkog vrta, ćelav, neobrijan, blijed. Ulazi vizita od dva liječnika i sestre. Jedan od liječnika, glavni, navukao je na vojničku oficirsku domobransku uniformu bijeli ogrtač. Drugi liječnik uzima od sestre dokumentaciju i nešto zapisuje olovkom. Čovjek iz Botaničkog vrta ustaje i stoji pored kreveta kao pred regrutnom komisijom.

PRIMARIUS DR. HRVOJE PETRIĆ (kolegi liječniku): Napraviti ćemo, za svaki slučaj, pretrage... Slažete se, kolega? (Nastavlja ne očekujući odgovor)... Sad ćemo početi sa sedativima (pogleda na pisaći stroj, ironično se osmijehne). Bit ćemo jako ponosni, ako vam se ovdje rodi kakva dobra ideja za knjigu.

Muškarac iz Botaničkog vrta se suzdržava da nešto ne kaže i grč prezira zaustavi se na njegovu licu. Liječnici i sestre izlaze. Muškarac iz Botaničkog vrt saginje se i ispod stola izvlači bocu, nagne ju i ispije nekoliko gutljaja, a potom vrati bocu na skrovito mjesto.

INT. JUTRO. GIMNASTIČKA DVORANA. Nekoliko muškaraca i žena vježba na spravama. Različito su odjeveni: u pidžame, kupće kostime ili športske dresove. Vježbom ravna ćelavi krupni muškarac odjeven kao gimnastićar. U ustima ima pištaljku. Na glasoviru crvenokosa djevojka svira na znak voditelja vježbi.

ERVIN STEINER (*Muškarcu iz Botaničkog vrta*): Samo nemoj pristati na elektrošokove... to je tiha smrt.

PRVI BOLNIČAR MAKŠ (*viće*): Kakve su to tamo priće... Zapamtite gospodo... devedeset posto problema je u vašem trulom tijelu... zdrav duh u zdravom tijelu... Ajde, latinisti, vi tamo (*pokazuje na Steinera*), ajde, brzo...

ERVIN STEINER: Mens sana in corpore sano.

PRVI BOLNIČAR MAKŠ: Bravo, Ervine, sjajan si, vidiš kako glava radi, kao švicarski sat (*smije se*) hhaaahhhaaa! (*Ozbiljno, djevojci za glasovinom.*) Srce, daj zasviraj za svog dečka (*sam zapjevuši*)... »Wenn die wilden Rosen blühen«.

Djevojka svira. Prvi bolničar Maks plješće rukama i poziva sve da pjevaju: »Ajmo, svi!«

PRVI BOLNIČAR MAKŠ (*urla*): Stoj! Dosta!

Nastaje tišina, premda neki ne mogu zaustaviti pjevušenje.

PRVI BOLNIČAR MAKŠ: Užas, kako ste nemuzikalni, svi odreda, da vas je stid, nemam druge riječi... (*Prilazi djevojci za glasovinom, prolazi rukom kroz njenu bujnu kosu, ona pomiće glavu ustranu. Prvi bolničar Maks se saginje i ljubi je u vrat. Ervin Steiner poleti prema Prvom bolničaru Maksu, ali ga ljudi zaustave.*)

Djevojka za glasovinom svira Schubertov »Moments musicaix« u f-molu. Maks poziva na vježbanje uz taktove Schubertove glazbene fraze. Ponaša se kao poneseni koreograf u teatru. Vježbanje je neujednačeno i u potpunosti suprotnosti s glazbom. Maks nervozno hoda između vježbaća i vježbačica, popravlja ih i ispravlja, a kad naiđe na vježbaća koji izvodi dobre i sukladne pokrete, zagrlji ga i poljubi. Jednim urlikom zaustavlja sviranje i vježbu i vikne djevojci za glasovinom »Eliza«. Djevojka počinje svirati Beethovenovu

fantaziju »Für Elise«, a Maks zanesen sam kroz dvoranu između uježbača i uježbačica izvodi baletne pokrete. Zapuše se i stane, ide prema podiju, popne se na njega i viče:

PRVI BOLNIČAR MAKŠ: Ovaj život nije nikom raj,
Svima smrt se sprema,
To je opći kraj.

Beethovenova glazba sve tiša.

INT. JUTRO. ZAJEDNIČKA KUPAONICA. Grupa muškaraca pod tuševima, a kupanje i tuširanje nadgledaju Prvi bolničar Maks i Drugi bolničar Karlo u pozi zatvorskih stražara. Neki muškarci, izlazeći ispod tuševa, trčeći odlaze do klupa s odjećom i rukama skrivaju svoja spolovila.

PRVI BOLNIČAR MAKŠ (posprdno): Ti boga, kakve muškarčine!

Nakon što se kupaonica ispraznila počele su ulaziti žene, među njima i crvenokosa djevojka koja je svirala Schuberta i Beethovena. Maks zadrhti od požude. Žene se tuširaju, skrivajući se od pogleda bolničara.

PRVI BOLNIČAR MAKŠ: Ajde, dobre curice, jedna drugoj istrljajte leđa... odlično za cirkulaciju... ajde što se stidite... (ne mogavši svladati požudu, Maks nervozno): Dosta! Zatvarajte tuševe... razlaz!

Žene odlaze do klupa s ručnicima i odjećom. Maks očima punim krvoločnog sjaja prati Saru Lenski, crvenokosu djevojku, korepetitora, koja je svirala Schuberta i Beethovena. Iz daleka tiha glazba, glasovir... »Für Elise«. Vapijući, gotovo umirući glas Prvog bolničara Maksa: »Sara!«, a onda spazivši Drugog bolničara pored sebe, drekne na sav glas.

PRVI BOLNIČAR MAKŠ (Drugom bolničaru Karlu): Uhodo, stalno si mi za petama... kidaj odavde!

INT. PRIJE PODNE. DUGI MRAČNI HODNIK. Ispred vrata bolesničke sobe Prvi bolničar Maks tiho kuca i još tiše izgovara.

PRVI BOLNIČAR MAKŠ (šapće): Ja sam, Maks, ne moraš se bojati... mogu ti urediti dokumente za Ameriku... na časnu riječ...

Vrata su zaključana. Maks pokušava silom. Nailazi Ervin Steiner.

PRVI BOLNIČAR MAKŠ (*Steineru*): Pisneš li, progutat će te noć... jesi li me čuo?

Maks se udaljuje. Steiner stoji ispred vrata Sare Lenski. Pod jednim pazuhom drži gramofonsku ploču, a pod drugim šah.

ERVIN STEINER (*tiho*): Gospođice, Steiner ovdje... onaj vrug je otišao... imam ploču (*smije se*), hahaha... Rekli ste mi da biste voljeli čuti Vivaldijeva *Četiri godišnja doba*. Ako vam se sad ne sluša Vivaldi... možemo završiti Aljehinov Damin gambit... Aljehin je žrtvovao konja, ali ja imam bolji potez (*Sarin nerazumljiv glas, off*)... Što? Ništa ne razumijem... Gospođice Lenski, nemojte biti tako okrutni prema jednom bivšem rabinu božjem... (*Udaljuje se.*)

INT. PRIJE PODNE. HODNIK. PRED VRATIMA EEG LABORATORIJA. Okupljeni muškarc i žene. Iznutra užasno zapomaganje; »Upomoć!«, »Ne«, »Ne!«. Potom tišina. Otvaraju se vrata i na bolničkim kolicima iznose Ervina Steinera.

PRVI BOLNIČAR MAKŠ: Opet novi napad!

GUSTAV PAVIĆ (*zgrabivši Prvog bolničara za bijeli ovratnik*): K vrugu i vi... što nas blefirate... Ubijate jadrnika elektrošokovima... mislite da smo toliko blesavi...

PRVI BOLNIČAR MAKŠ (*drekne*): Razlaz!

Prvi bolničar Maks i Drugi bolničar Karlo odvoze na bolničkim kolicima Ervina Steinera u nesvijesti.

INT. PRIJE PODNE. PRIJAMNA AMBULANTA. Vrata bez kucanja otvara Gustav Pavić. U sobi sjedi glavna sestra Vika. Čim spazi uznemirenog Pavića, podiže se od stola.

GUSTAV PAVIĆ: Gdje je gospodin primarius?

GLAVNA SESTRA VIKA: Prvo, gospodine Paviću, ušli se nenajavljeni i bez kucanja, a drugo, gospodin primarius je danas na sastanku vlade.

GUSTAV PAVIĆ: Znade li gospodin primarius uopće kako se ovdje postupa s pojedinim pacijentima.

GLAVNA SESTRA VIKA (*mirno*): U čemu je stvar?

GUSTAV PAVIĆ: Stvar je u tome da jadrnog Steinera ubijate elektrošokovima.

GLAVNA SESTRA VIKA: Gospodine Paviću, možda vam nije poznata povijest bolesti gospodina Steinera... godinama se liječi od paranoie persecutorie (*odlazi do ormara s arhivom, vadi fascikl*)...

Dodite! (*Pokazuje mu na spise.*) Evo, prvi boravak... insulin plus tetracor, nakon tri mjeseca drugi boravak, evo temperaturna lista, nalazi likvora... krvna slika... pa treći boravak i tako redom, sve gore i gore (*sklapa fascikl*).

GUSTAV PAVIĆ (*pomirljivo*): Ali, sestro, on je bio jedan od najboljih trgovaca antikviteta i sjajan restaurator starog pokušstva... ne mogu shvatiti...

GLAVNA SESTRA VIKI (*odlažući fascikl*): Primijetit ćete, gospodine Paviću, da gospodin Steiner godinama igra neki Aljehinov Damin gambit, mene je pozvao na partiju, a nije isključeno da i vas ne pozove, ako vas već nije pozvao.

GUSTAV PAVIĆ: Ja se ispričavam, sestro, što sam tako upao, apsolutno neinformiran...

GLAVNA SESTRA VIKI: Ah, ništa zato... vama mogu oprostiti. Nego, zašto ste tako naglo prekinuli vaš roman u nastavcima, baš je bilo napeto...

GUSTAV PAVIĆ: To se na fini način kaže: pomanjkanje nadahnuća.

GLAVNA SESTRA VIKI (*koketirajući*): Ma nemojte tako... Svi se nadamo da ćete ovdje kod nas napisati nešto jako... jako zanimljivo.

GUSTAV PAVIĆ (*odlazeći, s vrata*): Iz vaših usta u Božje uši, gospodice.

INT. DAN. SALON U SANATORIJU. Okupljeni oko radio-aparata slušaju vijesti i pojedinosti o bitci za Staljingrad: bitke su se vodile u podrumima, kanalima, u srušenim tvornicama, iza zidova srušenih kuća. Za svaku stopu borili su se od kuće do kuće, od kata do kata, od sobe do sobe, često na nož. Rijetko bi tko molio milost ili je dobio.

Gustav Pavić zastaje na tren i sluša.

INT. EXT. DAN. SOBA GUSTAVA PAVIĆA. ULAZ U SANATORIJ. Gustav Pavić nagnut nad pisaćim strojem. Papir je u pisaćem stroju. Izvana se čuje lupanje vrata automobila. Podiže se i gleda kroz prozor. Odlazi do ormara, uzima dvogled i gleda kroz prozor dvojicu muškaraca u građanskim odijelima s bolničarima i prtljagom. Pavić navlači kaput i stoječki natiče cipele.

INT. DAN. BOLESNIČKA SOBA. Gustav Pavić grli se najprije s jednim a potom i drugim muškarcem. Na noćnom ormariću bočica

s lijevima iz koje prvi muškarac izvlači cedulju i čita na glas:
NUPHAR LUTEUM.

GUSTAV PAVIĆ: Dovraga i lopoči i oni iz Mjesnog, koji nas proganjaju i u luđačkim košuljama.

IVAN HORVAT: Zna li tko šifru?

GUSTAV PAVIĆ: Ne!

IVAN HORVAT: Sestra je sumnjiva... možda je ona veza.

KOSTA VASIĆ: Čekat ćemo na dešifrantu!

IVAN HORVAT: Rekli su nam da smo ovdje sigurni.

GUSTAV PAVIĆ: Ne znam što misliti... Ervina ubijaju elektroškovima... od lucidnog trockiste postao je paranoik koji igra Aljehinov Damin gambit... Da vam pravo kažem, muči me Kerestinec... čista izdaja... partija se htjela riješiti intelektualaca... to je naš slučaj i takozvana hajka na revizioniste... nije isključeno da smo ovdje skupljeni za jedan novi Kerestinec...

KOSTA VASIĆ: Onda je rješenje šuma!

GUSTAV PAVIĆ: Šuma? (*Posprdnno:*) Znaš što mi je javila veza: da s kantama za mlijeko odem na mitnicu u Dubravu i čekam druga koji će me otpremiti u šumu... a zapravo... planiraju kako da me ucmečaju...

IVAN HORVAT: Dakle, spali smo na to da nam glavu čuva bivši liječnik, aktivni član marksističkog kluba koji je otišao na drugu stranu... osobni liječnik Kaschea, krpao je glavu Mili Budaku... konzultant vlade za zakonsku odredbu o rasnoj pripadnosti, itd., itd.

GUSTAV PAVIĆ (*odlazi prema vratima, rukama stišava i umiruje Ivana Horvata; s vrata*): I njemačko odlikovanje!

KOSTA VASIĆ: Ti, Gustave, barem imaš razloga da ga mržiš...

GUSTAV PAVIĆ (*izlazi iz sobe. Ide dugim hodnicima*).

Glazba, jedva čujna: Lisztova etida »La Campanella«.

INT. NOĆ. SOBA GUSTAVA PAVIĆA U SANATORIJU. Pavić u odijelu za stolom, pored pisačkog stroja i boce s pićem. Glazba Lisztove etide pretapa se iz ranije scene.

FLASHBACK: Vrtina zabava u Klubu marksista i intelektualaca. Na okupu Gustav Pavić, njegova supruga, glumica Nina Pavić, primarius dr. Hrvoje Petrić, trgovac antikvitetima Ervin Steiner, moskovski instruktor Ivan Horvat, prof. povijesti Kosta Vasić, kazališni redatelji, glumci, glumice, kritičari, novinari. Svi nagovaraju Ninu da odglumi dionicu iz *M a c b e t h a*. Raskošna Nina

Pavić naposljetku pristaje, zauzimajući značajnu pozu naspram primariusu Petrića. Gosti uokolo sa čašama u ruci.

NINA KAO LADY MACBETH:

O, nikad sunce ne će vidjeti to sutra!
Moj tane, lice ti je kao knjiga: čudne
Se stvari iz nje čitaju. Da varaš svijet,
Ko svijet i izgledaj; u oku svom, u ruci,

(Zastaje, zapliče jezikom.)

Na jeziku dobrodošlicu nosi; kao
Cvijet nevin čini se, al budi zmija pod njim.

*Nina se zanjiše i posrne, uhvati se za rub stola, priskoči primarius, konsternacija. Primarius daje Nini stolac. Šaputanje gostiju. Pri-
lazi Gustav Pavić. Gledaju se Gustav Pavić i primarius dr. Hrvoje
Petrić. Pavić odlazi a primarius uzima pod ruku Ninu. Pomažu
mu korepetitor, crvenokosa Sara Lenski. Odlaze u kuću.*

STARIJA DAMA (drugoj starijoj dami): Kakva blamaža!...

KAZALIŠNI KRITIČAR (zajedljivo): Sedativi plus francuski ko-
njak, drage moje dame.

INT. NOĆ. SOBA GUSTAVA PAVIĆA. Pavić pije iz boce, mrmlija:
»Alkohol, živci, teatar, alkohol, živci, teatar«.

FLASHBACK: Kazališna garderoba. Nina skida šminku. Ulazi
primarius Petrić s velikim cvjetnim aranžmanom. Ljube se. Otva-
raju se vrata. S vrata Gustav Pavić gleda taj prizor. Zatvara vrata
i čuje iz sobe Ninin glas: »Gustave!« Produžuje hodnikom noseći u
ruci cvijeće. Nailazi glumica u kostimu, statistkinja. Nonšalan-
tnom gestom predaje joj cvijeće: »Bili ste sjajni!« Djevojka je izne-
nađena. Pavić produžuje a djevojka za njim dovikuje: »Ali, vaša
gospođa Nina bila je veličanstvena!« Pavić stane na kraju hodnika
i viče: »Šmirantica, šmirantica, šmirantica!«

INT. NOĆ. SOBA PRIMARIUSA DR. HRVOJA PETRIĆA. Prvi
bolničar Maks kod telefona. Mrak. Slabo svijetlo izvana i od Mak-
sove ručne baterije. Ima navučene rukavice. Stavlja prislušivač u
telefonsku slušalicu i vraća slušalicu na mjesto. Izlazi.

INT. JUTRO. SOBA PRIMARIUSA DR. HRVOJA PETRIĆA.
Sofa za preglede, ormarić s lijekovima, priručna biblioteka, umi-
vaonik. Za stolom od mahagonija jedan nasuprot drugom sjede

Gustav Pavić i Primarius dr. Hrvoje Petrić, koji tijekom razgovora čisti nokte.

GUSTAV PAVIĆ: Napokon sam u tvojim rukama, uvijek si mi se grozio.

PRIMARIUS DR. PETRIĆ: Nina je sinoć bila božanstvena, zamisli. Dr. Mile Budak poslao joj je cvijeće.

GUSTAV PAVIĆ: Molim te, poštedi me dodatnih neuroza i reci mi otvoreno s kakvom ja vražjom dijagnozom ovdje crkavam?

PRIMARIUS DR. PETRIĆ: Došao si ovamo da te ne ubiju naši ili vaši.

GUSTAV PAVIĆ: Dakle... naši i vaši!

PRIMARIUS DR. PETRIĆ: Da, Gustave... vaši boljševici i naši, koji žele svoju državu... Dosta nam je bilo beogradskog kupleraja...

GUSTAV PAVIĆ: Ne ćeš me uvjeriti da će nas Hrvate spasiti toskanski maslinar Vojvoda od Spoleta... Uvijek si dobro znao liječiti živce, svi smo manje više bili i ostali tvoji pacijenti, i ja sam sada navodno tvoj pacijet, ali molit ću lijepo, može li jedan čovjek koji pretendira da bude otac domovine reći: »Prije će Sava uz brijeg teći nego će boljševici na Savu stići«. A ja ti kažem, kao nekakav buržoa koji je hodao za sjenom mrtvog Lenjina, da će ti boljševici ući u Zagreb i da će Hrvati dugo plaćati ceh svojoj naivnosti.

PRIMARIUS DR. PETRIĆ: I devetsto osamnaeste smo platili krvavi ceh... Prvih deset godina bratske ljubavi sa Srbima donijelo nam je dvadeset četiri smrtno kazne, šesto političkih ubojstava, trideset tisuća političkih uhićenja i tri tisuće političkih emigranata.

GUSTAV PAVIĆ: Potpuno se slažem s tobom, ali Treći Reich je ludilo... Molim te lijepo, tko te je natjerao da sudjeluješ u tim rasnim zakonima.

PRIMARIUS DR. PETRIĆ: Ja sam to rezignirano odbacio... Kvaternik me zvao na odgovornost... I zbog ovog sanatorija imam okapanja, sumnji, denuncijacija.

GUSTAV PAVIĆ (*tiho, očajan, ustajući*): Dati se ubiti kao prorok, kao heroj, kao mučenik, ili živjeti pritajeno i podmuklo u četiri zida luđačke sobe?

Čuje se zvono i pitanje Gustava Pavića ostaje bez odgovora, visjeti u zraku. Ustaje primarius dr. Petrić.

PRIMARIUS DR. PETRIĆ: Idemo... počinje seansa!

INT. DAN. GIMNASTIČKA DVORANA. Skupna terapija. Radni projekt grupe temelji se na prastarom mitu koji kaže da vrag zapošljava besposlene ruke. Kako se s nekoliko stvarnih luđaka nalaze i osobe koje su ovdje našle utočište od progona vlasti i od kojih su neke povremeno posjećivale Klub Bene Steina na Strossmayerovu trgu 4 i ordinaciju, te sanatorij Primarius dr. Petrića, to su se na skupnim terapijama podržavale različite inicijative i spontani razgovor. Spominju se događaji iz osobne prošlosti. Glavna sestra Vika zamračuje prozore i gasi svijetlo. Uključuje se projektor, ali u mraku počinju izvikivanja: »Živjela nepobjediva Crvena armija«, »Živio naš poglavnik dr. Ante Pavelić«, »Oj djevojko, kašlji, kašlji / u grmu ti gaće našli«. Projekcija se prekida, pali se svijetlo, glazba s gramofonske ploče: »Wenn ich liebe«. Ljudi se razilaze. Na podij se penje Ervin Steiner, koji viče.

ERVIN STEINER (više): Stanite, nije gotovo... ja podižem optužnicu protiv osoblja na čelu s primariusom Petrićem. (Nadvikuje se.) ...Željeli ste spontani razgovor, doktore, pa nam zato odgovorite na nekoliko malih pitanja. (Stišava se buka, prekida se pjesma »Wenn ich liebe«.) Zucker kommt zu letzt! (Primariusu.)... Četrdeset i prve, prigodom svog boravka u Njemačkoj, stupili ste u kontakt s gospodom Edmundom Weesenmayerom i dr. Hermanom Proebstom, funkcionerima Gestapoa...

GUSTAV PAVIĆ (Ervinu Steineru): Ali, gospodine, naš primarius bio je uvijek lijevo orijentiran.

ERVIN STEINER (prekida ga): O kakvoj to vi lijevoj orijentaciji govorite, pjesniče, fakta, fakta hoću... On nas (pokazuje na primariusu) drži u mišolovci... Možda primarius ne zna da mi znamo za njegovo visoko njemačko odlikovanje koje mu je uručio Kasche, možda on misli da mi ne znamo kako ispija burgundac s notornim njemačkim agentom Ruolfom Kobbom koji se, nota bene, predstavlja kao novinar itd., itd.

Komešanje, neki se fizički žele obračunati s uplašenim primariusom dr. Petrićem, ali uz njega su Prvi bolničar Maks i Drugi bolničar Karlo sa štapovima u rukama.

GUSTAV PAVIĆ (pokušava spasiti situaciju): Što se tiče ispijanja burgundca, ispijao ga je primarius i s Božidarom Adžijom, liječio je badava od nervnih šokova komuniste, davao je utočište mnogim našim ilegalcima.

IVAN HORVAT (*nadvikuje se*): Čuo sam na svoje uši da je tisuću devetsto četrdeset prve rekao da je Pavelić kriminalni tip.

Ulaze dvojica s demižonom.

ZBOR: *Pijmo braćo vince,
voda nek stoji.
Nek ju pije žaba
kaj vu njoj živi.*

Komešanje ljudi, mnogi izlaze. Melodija Andrije Konca »Bila je varka«. Netko urliče »Internacionalu«.

MUŠKI GLAS (*nadjačava druge glasove i pjesmu*): Starodrevno Hrvatsko Kraljevstvo napokon je uskrslu!

PRIMARIUS DR. HRVOJE PETRIĆ (*na samom izlazu praćen dvojicom bolničara*): Ovo je fakat ludnica!

INT. DAN. SOBA PRIMARIUSA DR. HRVOJA PETRIĆA. U sobi nasuprot primariusu Petriću sjedi Ervin Steiner.

PRIMARIUS PETRIĆ: Znete li zašto sam vas zvao?

ERVIN STEINER: Ne!

PRIMARIUS PETRIĆ: Bolničar Maks nađen je u kotlovnici zadavljen.

ERVIN STEINER (*zaprepašten*): Nemoguće, prije sat vremena vidio sam ga u vrtu.

PRIMARIUS PETRIĆ: Sara Lenski je nestala i valja posumnjati najprije u nju, što vi kažete?

ERVIN STEINER (*odugovlačeći*): Sara Lenski to ne bi nikada mogla napraviti... zadaviti takvog macana, osim toga (*zamuckuje*) ne znam je li zgodno, ali Maks je gospodici Sari nabavio dokumente... ali nikada nije dobio protuuslugu... ne znam sam što da mislim.

Primarius se diže, pruža ruku Ervinu Steineru.

PRIMARIUS PETRIĆ: Hvala vam, gospodine Steiner, možete ići.
Steiner izlazi, ulazi Ivan Horvat.

PRIMARIUS PETRIĆ: Radi se o...

IVAN HORVAT (*prekida ga*) ...bolničaru Maksu koji leži mrtav u kotlovnici i mene ćeš pitati imam li alibi, je li tako?

PRIMARIUS PETRIĆ: Da pozovem policiju i da svi odete dodavola, zar to hoćeš... Ako si imao što s Maksom, reci... možda ćemo to prikazati kao nesretan slučaj na radu...

IVAN HORVAT: Maks je radio za Gestapo! Svi smo bili u opasnosti... ali naši ga nisu likvidirali.

Ivan Horvat se podigne, uzima telefonsku slušalicu i provjerava, ali unutra ne nalazi prisluškivač. Stavlja slušalicu na mjesto.

IVAN HORVAT: Prisluškivali su tvoje razgovore... ali čudno, da nema prisluškivača (*zamišljen*)... Tko ga je mogao skloniti? Možda sestra Vika, ali ona je provjerena, čista.

PRIMARIUS PETRIĆ (*ustaje*): Temeljito ćemo to ispitati, a sad možeš ići i jezik za zube.

Ivan Horvat izlazi, pacijent ulazi.

PRIMARIUS PETRIĆ (*pacijentu koji sjeda*): Jeste li vi imali sukob s našim bolničarom Maksom?

PACIJENT: Nije mi žao te svinje... mene je nazivao komunističkom fukarom i špiclom.

Primarius ustaje. Pokazuje pacijentu da može otići.

Pacijent izlazi, a ulazi Kosta Vasić.

PRIMARIUS PETRIĆ: Čuo sam, Kosta, da te Maks vrijeđao, da te pred svima nazvao srpskim ološem... Zašto mi to nisi ti sam rekao, nego to moram doznati iz druge ruke.

Kosta Vasić šuti.

PRIMARIUS PETRIĆ: »Ne ćemo samo tebe likvidirati, stoko srpska, nego i onoga tko te štiti«... tako je rekao... a ti sve to prešućuješ, kuhaš u sebi i sad kad je Maks mrtav, svi će reći... onaj ga je srbenda zadavio.

KOSTA VASIĆ: Htio sam ga ubiti, ali nisam... Netko je drugi učinio posao za mene... Poljubio bih ga u tur da znam tko je..

PRIMARIUS PETRIĆ: Je li istina, što tvrdi Horvat, da je Maks cijelo vrijeme radio za Gestapo?

KOSTA VASIĆ: To tvrde u mjesnom komitetu partije.

PRIMARIUS PETRIĆ: Pa ako je radio za Gestapo, što Gestapo nije došao ovamo i sve vas pokupio i mene zajedno s vama i u majčinu.

KOSTA VASIĆ: Nije isključeno da svakog trena banu na vrata.

PRIMARIUS PETRIĆ (*umirujuće*): Bez brige!

Primarius ustaje, izlazi Vasić a ulazi Gustav Pavić.

PRIMARIUS PETRIĆ: Reci mi iskreno, nisu li ova dva crvena gangstera likvidirali Maksa, po nalogu svoje partije?

GUSTAV PAVIĆ: Odakle bih ja to znao?

PRIMARIUS PETRIĆ: Ma ne pravi se lud... stalno šuruješ s njima... misliš da ne znam o tvom sudjelovanju u prebacivanju preko granice stanovite Pelagije, s nadimkom »Ženščina«, koja je radila za NKVD, o ilegalnim sastancima komunista u tvome stanu u Ulici kraljice Jelene i da ne nabrajam... Ja želim spasiti što se spasiti dade... Za mene si ti najbolji Hrvat, makar si komunist, za mene je Hrvat i ortodoksni Hrvat koji diže poštu u zrak i puca na njemačke avijatičare, za mene je Hrvat i Nazor koji se onako star i senilan jebe po šumama, za mene je Hrvat i Mile Budak koji je abdicirao, pa ako hoćeš i Cesarec koji je platio glavom svoju nekakvu Sovjetsku Hrvatsku... Za mene su Hrvati svi oni koji ginu za Hrvatsku... a vi komunisti niste svijesni da ćete upasti u srpsku zamku i da će nam na grbači opet jahati nekakvi Karađorđevići i da će nas srpski panduri s petokrakom mlatiti samo zato što smo Hrvati... (*Zaustavlja se i iz ormarića uzima piće, stavlja na stol dvije čašice i natače piće. Obojica piju. Stanka. Tišina.*)

FLASHBACK: Soba primariususa Petrića koji je preko časničke odore navukao bijeli ogrtač. Na stolu od mahagonija sjedi gola Nina Pavić. Primarius Petrić se povlači u kut sa čašicom pića u ruci i sjeda u fotelju. Nina silazi sa stola i prilazi primariusu, rukama mu pokušava odvezati kravatu, otkopčati časničku bluzu, skinuti bijeli ogrtač. Pripita je.

NINA PAVIĆ: Najprije pacijentica, pa ljubavnica, pa suparnica, pa suradnica, obični kurir koji prenosi poruke u šiframa... Kad bi Gustav samo znao što radi njegova dobra curica...

Primarius se povlači, ali Nina zakorači na fotelju, obujmi ga i pritisne stegnima. Pjesma »Lili Marlen« i teško disanje i udaljšavanje kamere prema prozoru na kojemu ujetar pomiče zastore.

INT. DAN. SOBA PRIMARIUSA DR. HRVOJA PETRIĆA. Kao u sceni prije flashbacka. Piće i za stolom Gustav Pavić i primarius Petrić.

GUSTAV PAVIĆ (*pokazuje prozor*): Zastori, miću se... čuješ li, slušaj, slušaj... (*Pjesma »Lili Marlen«, izdaleka, i zastori koje njiše vjetar.*)

GUSTAV PAVIĆ (*prolazi rukom preko čela*): Malo sam umoran.

PRIMARIUS PETRIĆ: Izgledaš iscrpljeno. Što je, ne spavaš dobro... rekao sam sestri da ti daje sedative za spavanje...

GUSTAV PAVIĆ: Ne, samo sam malo umoran. (*Ustaje.*) Ni Horvat ni Vasić nemaju ništa sa smrću Maksa... Možda su motivi sasvim drugačiji... Partiji ne smeta ni Maks. Partiji, na koncu konca, ne smetaš ni ti...

PRIMARIUS PETRIĆ: Znaš... Maks je klasični tip sadiste... mogao se svakome zamjeriti, svatko je mogao imati svoj nekakav razlog...

Gustv Pavić izlazi umoran.

INT. NOĆ. SOBA GUSTAVA PAVIĆA. Za stolom Pavić piše na pisaćem stroju.

FLASHBACK: U bolesničku sobu ulazi u kazališnom kostimu Nina Pavić, prilazi postelji na kojoj leži Gustav Pavić.

GUSTAV PAVIĆ (*kao u snu*): Došla si, mila!

NINA PAVIĆ (*stavljajući svoje usne na njegovo čelo*): Opet smo zajedno, dragi.

GUSTAV PAVIĆ: Dobro, dobro... meni tako puca glava... imaš li aspirin?

Nina Pavić vadi iz taške aspirin, iz boce natače piće i sjeda na krevet pored Gustava Pavića.

NINA PAVIĆ: Ti znaš da imamo skandal u teatru... Jedna je grupa pobjegla u šumu, otkazane predstave, propala mi je premijera... užas... (*Plače.*)

GUSTAV PAVIĆ: Pa ti stvarno plačeš, draga!

Nina Pavić briše rupčićem suze.

GUSTAV PAVIĆ: Zar ti ništa ne može pomoći tvoj slatki mali Hrvoje?

NINA PAVIĆ: Još si i ironičan i to prema čovjeku koji ti spašava glavu... u trenutku kad su te se odrekli i tvoji komunisti.

GUSTAV PAVIĆ: I ti si me se odrekla, među prvima si me izdala... Odavno sam postao epizoda u tvom kućnom teatru...

NINA PAVIĆ: Samo predbacivanja, ništa drugo od tebe nego predbacivanja, te žrtvovao sam karijeru za tebe, te ponizio sam se kod onog za tebe, kod ovog za tebe, klečao sam pred gorim od sebe da bi napisao pozitivnu kritiku, i tako dalje i tako dalje... Obećao si napisati dramu za mene... Obećao pred punih pet godina... Rekao si... pisat ću je tamo, na miru, a drek pišeš.

GUSTAV PAVIĆ: Da pišem u luđačkoj košulji?

Stanka. Nina Pavić vadi iz taške malo zrcalo i šminka se. Izlazi iz sobe usporeno, kao da pliva zrakom u kostimu neke nadrealne predstave.

GUSTAV PAVIĆ (*šapće, ispraća fantastičan lik Nine*): Adieu mon jeunesse, adieu mon coeur...

INT. POLUMRAK. PODRUMSKE KATAKOMBE SANATORIJA. Primarius dr. Hrvoje Petrić vuče za noge leš Prvog bolničara Maksa. Dolazi do zakamufliranog otvora, skida daske, a potom spusti leš u dubinu. Nakon dugog vremena čuje se kako leš udara o površinu vode, kao da je upao u dubok zdenac. Primarius vraća daske na mjesto. U građanskom je odijelu. Uništava tragove u kaljevoj peći: papire, rukavice, konopac. Umoran sjeda na pod čekajući da vatra proguta tragove.

INT. POLUMRAK. SOBA PRIMARIUSA DR. HRVOJA PETRIĆA. Na prozoru navučeni zastori. Primarius u bijelom ogrtaču čisti ladice stola i papire baca u kaljevu peć, u vatru. U poneki spis zaviri, nešto čita, ali nijedan ne zadržava, sve ih baca u vatru.

INT. MRAK. PODRUMSKI PROSTOR. TAJNO ZAKLONIŠTE. Prostor osvijetljava svijea. Okupljeni: Ivan Horvat, Kosta Vasić, Gustav Pavić i glavna sestra Vika.

IVAN HORVAT (*začudenom Paviću*): Sestra Vika je naš dešifrant.

GUSTAV PAVIĆ: Prokleti lopoči... prate me od samog početka.

IVAN HORVAT: Partija je naredila da se doktor likvidira u slučaju opasnosti za nas, a potom bijeg preko veze.

GUSTAV PAVIĆ: Opet netko iz partijske tehnike, nekakav Kopinič... izravno iz Moskve... treba napraviti još jedan Kerestinec... samo u minijaturi.

IVAN HORVAT: Ne budi lud... svi smo u opasnosti... Jedino otvoreno pitanje je: tko je ubio Maksa ako nismo mi, mislim na partiju, i kamo je nestala Sara Lenski?

GUSTAV PAVIĆ: Mani se partije, njima smo svi sumnjivi... Cijeli nas život sumnjiče, postavljaju nam stupice... za njih je svaki Hrvat gestapovac.

KOSTA VASIĆ: To je, dragi moj, nekakav tvoj animozitet spram Srba u partiji, kao da oni vode glavnu riječ.

GUSTAV PAVIĆ: Ne pravi se lud... Znaš ti tko vuče sve konce... tko je abolirao četnike da sada pod petokrakom kolju po hrvatskim selima.

IVAN HORVAT: Prekinite s tim pizdarijskima, u pitanju su naše glave... treba napraviti detaljan plan, namamiti noću primariusa (*sestri*) to će biti vaš zadatak... (*Gustavu Paviću*)... ti ćeš biti u EEG laboratoriju u nesvijesti... tamo ćemo ga uspavati (*sestri*) to ćete vi najbolje napraviti... a onda će nosilac odlikovanja njemačkog drugog stupnja okončati pod elektrošokovima.

GUSTAV PAVIĆ: Strašna smrt, ako je uopće potrebna nekome.

IVAN HORVAT: Potrebna je partiji!... I našem pokretu!

Sirena za zračnu uzbunu.

IVAN HORVAT (*svima koji se razilaze*): Svi smo pod partijskom zakletvom!

GUSTAV PAVIĆ (*posprдно, deklamira dio zakletve masona*): »U slučaju da sam se i u najmanjoj mjeri ogriješio o zakletvu, neka mi se prereže grkljan, a srce, jezik i utroba neka mi se iščupaju i bace u dubine morske, neka mi se spali tijelo i pepeo razbaca zrakom kako od mene ne bi ostala ni uspomena među ljudima i slobodnom braćom«.

U podrumskom skloništu skupljaju se muškarci, žene, bolničko osoblje.

INT. POLUMRAČNO. PODRUMSKO SKLONIŠTE. Klupe unaokolo. Jedan od pacijenata drži u ruci stari gramofon i traži za njega mjesto, drugi iza njega nosi na rukama hrpu gramofonskih ploča. Kupleti Ace Biničkog:

*Podoh šetat Zrinjevcem ja oko dvanaest sam
U to doba nigdje nikog to je jača stvar
Tek na klupi u aleji sjedi jedan par.*

Netko prekida kuplet, a iz gomile netko deklamira:

*Budi se istok i zapad
Budi se sjever i jug.*

Nadjačava drugi glas:

*Puška puca, a top riče,
grmi kao grom,
sad ustaša bojak bije
za hrvatski dom.*

*Potom valcer i parovi u plesu, a čovjek koji se popeo na uzvišeno
mjesto govori nadglasavajući ostale.*

*Pjevačica zvana Margareta Klas
Uz orkestar vježbala je glas.
Kasnije jedan što u orkestru svira
Davao joj svoju flautu da dira
A flauta se smjesta pretvori u kontrabas.*

*Sveopći smijeh, neki se parovi miluju i ljube.
Znak prestanka zračne uzbune.*

*INT. DAN. SOBA GUSTAVA PAVIĆA. Pisac za stolom nagnut
nad pisaći stroj.*

*FLASHBACK: Uz stube primarius dr. Hrvoje Petrić pomaže pija-
nom Gustavu Paviću. Dolaze do Pavićeva stana, zvone na vrata
koja otvara Nina, poluodjevena, zaprepaštena, pomaže Petriću Gu-
stava položiti na kauč. Gustav poziva Ninu da sjedne pored njega,
dok primarius stoji u nedoumici.*

GUSTAV PAVIĆ: Počasti moga najboljeg prijatelja... iznesi najbo-
lja pića... To je čovjek s pedigreeom... u tri generacije... svi glasoviti
liječnici...

NINA PAVIĆ (*prelazeći rukom preko Pavićeva čela*): Ali, dušo, ne
možeš u ovom stanju i na ovom mjestu (*primariusu*) Doktora, da ga
smjestimo na prikladno mjesto...

GUSTAV PAVIĆ: Ne brini, ne brini... meni je ovdje sasvim dobro
(*smije se*)... i mogu kontrolirati da moja Ninica ne napravi kakvu
nepodopštinu... Da ne dođe u iskušenje... hahahaha (*smije se histe-
rično*)... Imat ću takve rogove da ne ću moći izići iz stana...

*Nina ustaje, namješta stolac primariusu, odlazi po piće. Nasred
salona pokretni buffet s bocama raznovrsnih pića. Nina namješta
čase u podmetače s motivima španjolskih borbi s bikovima.*

GUSTAV PAVIĆ: A meni čaša?

NINA PAVIĆ: Dosta si popio, dragi, evo neka kaže gospodin doktor...

PRIMARIUS DR. HRVOJE PETRIĆ (*uzima iz ruke Nine bocu i natače*): Dopustite!

Primarius i Nina sjedaju na stolice pored kauča na kojem leži odjeven Gustav Pavić koji je zaklopio oči kao da spava. Spazivši to, Nina ustane, odlazi i dolazi s pokrivačem, pokriva Gustava, a primarius joj pomaže. Njihovi sve vatreniji pogledi se često susreću a ruke dotiču. Sjede opet na stolicama i piju. Spušta se mrak i dvoje ljudi koji sjede i čovjek na kauču koji leži samo su obrisi. Silhuete muškarca i žene ustaju i odlaze. Stanka. Gustav Pavić ustaje s kauča, mamuran, traži svijetlo u mraku, prevrne bocu. Pali svijetlo. Sa zida skida lovačku pušku, odlazi do pisaćeg stola, uzima metke, puni pušku i kroz sobe dolazi do vrata, otvara ih i spazi Ninu i primariusu Petrića gole na krevetu, bračnom krevetu para Pavić. Uperi pušku, vrisak Nine Pavić, odjekuje pucanj, jedan, dva. Pavić zatvara vrata, vraća se u sobu, stavlja pušku na mjesto, odlazi do glasovira i svira Puccinijeve arije. Približava mu se u usporenom hodu, kao da pliva zrakom, Nina, stane uz njega i pjeva ariju iz II. čina Madame Butterfly — »Un bel di vedremo«.

INT. DAN. SOBA GUSTAVA PAVIĆA U SANATORIJU. Pavić sjedi na stolcu, a iza njega lice mu sapuna brijáč. Na stolu koji je u neredu odložen pribor za brijanje i šišanje: britva, stipsa, plitica za sapunjanje, češalj, brijачki remen za oštrenje britve, bočica s kolonjskom vodom.

BRIJAČ (*sapunajući Gustava Pavića*): Gospodine Paviću, vi ste učen čovjek, pisac, jako ste popularni, kao kalfa sam gutao vaše knjige, sad vam pak nemam vremena... Recite mi, molim vas... onaj crveni Horvat reče mi neki dan... da smo svi mi ovdje primariusovi taoci.

GUSTAV PAVIĆ: Ma ne slušaj te crvene, oni ti, dragoviću moj, u svakome vide neprijatelja.

BRIJAČ: I onda još kaže... nije ti ovo prava ludnica... nego postaja za smrt... Tako se izrazio... postaja za smrt...

GUSTAV PAVIĆ: Da ti pravo kažem, nije ni loše biti malo lud u ovo ratno vrijeme, em si u toplom, em si pod nekom zaštitom, em ne ideš na frontu...

BRIJAČ: Davali su mi elektrošokove... par dana iza toga si krepan, ni za što... Nitko mi ne će reći dijagnozu.

GUSTAV PAVIĆ (*prestrašen*): Zdrav si ti kao dren, samo pripazi malo na moj vrat.

BRIJAČ: Ne bojte se, gospodine Paviću, načitao sam se ja vaših knjiga... Vi ste uvijek znali dobro pripremiti nečiju smrt... uvijek napeto... čekaš kad će... onog na Krvavom mostu žena je britvom... a činilo se da ni pile ne bi... ali vrag čuči u svakome od nas...

GUSTAV PAVIĆ (*dok brijač brije njegov vrat*): Pazi ti, bogara ti tvoga... jer tko prolije krv čovjekovu...

Sirena za zračnu uzbunu.

INT. DAN. SOBA GUSTAVA PAVIĆA U SANATORIJU. U Gustavovoj sobi čovjek u trenčkotu s odloženim sivim šeširom. Bljedolik s crnim hitlerovskim brčićima i hitlerovskom frizurom, crn, četrdesetgodišnjak srednje visine. Gustav Pavić se odijeva.

GUSTAV PAVIĆ: Molit ću najljubaznije, možete li mi reći kamo me to vodite?

DETEKTIV U SIVOM TRENČKOTU: U banske dvore, gospodine!

GUSTAV PAVIĆ: Vi se sa mnom sprdate!

DETEKTIV U SIVOM TRENČKOTU: Najodgovornije što može biti — vi ste gost banskih dvora.

GUSTAV PAVIĆ (*rezignirano*): Znam ja takve odlaske u banske dvore... Na koncu konaca završiš u nekoj bari ispod lopoča.

DETEKTIV U SIVOM TRENČKOTU: Kamo bih ja vas vodio usred bijela dana, gospodine Paviću... Vi ste odveć velika zvjerka i toliko popularan... da je svaka takva vaša sumnja bez osnove.

GUSTAV PAVIĆ: Je li vama poznato da sam ja pod terapijom, pod kurom lijekova... ne ću izići odavde dok mi ne pokažete odobrenje primariususa... Gdje je primarius, zašto nema primariususa?

DETEKTIV U SIVOM TRENČKOTU (*pokazuje papir Gustavu Paviću*): Uvjerite se u časnu gestu našeg Poglavnika.

GUSTAV PAVIĆ (*razočaran*): Dakle, primarius je odobrio, molit ću lijepo, jedan primarius, stručnjak najvišeg ranga pod Hipokratom zakletvom potpisuje moju smrtnu presudu.

DETEKTIV U SIVOM TRENČKOTU: Ne radi se ni o kakvoj smrtnoj presudi nego o razgovoru u četiri oka s gospodinom Poglavnikom... jeste li spremni?

GUSTAV PAVIĆ (*posprdno*): Da ponesem neke stvari? Možda deku, zalihu cigareta, brijači aparat?

Detektiv u sivom trenčkotu poprati Pavićeve zajedljive riječi dobrohotnim smijehom i oni se upućuju prema vratima. Detektiv uzima šešir, a Gustav Pavić preko prebacuje baloner. Izlaze.

INT. DAN. HODNIK. STUBIŠTE SANATORIJA. IZLAZNA VRATA. *Hodnik pust. Iz nekih soba vika, pjesma, vojničke koračnice. Pavić i agenti silaze stubištem i nailaze na Ervina Steinera koji, kad ih spazi, šmugne od straha ustranu. Vrata otključava Drugi bolničar Karlo. Izlaze.*

EXT. DAN. ISPRED SANATORIJA. *Parkiran crni automobil. Ulaze Gustav Pavić i detektiv u sivom trenčkotu. Na nekim prozorima znatiželjni pogledi. Automobil kreće i nestaje cestom.*

INT. DAN. KUTAK U HODNIKU SANATORIJA. *U polumraku hodnika Ivan Horvat i Kosta Vasić.*

IVAN HORVAT: Znači li odlazak Pavića našu likvidaciju?

Žena u histeričnom napadu trči hodnikom i viče: »Vidjela sam mrtvaca, vidjela sam mrtvaca«. Skupine ljudi trče niza stubište. Priključuju im se Ivan Horvat i Kosta Vasić. Mnoštvo se tiska pred ulazom u sklonište. Horvat i Vasić zaustavljaju muškarca u pidžami i pitaju ga: »Što se to događa?«

PACIJENT U PIDŽAMI: *Pisca su otpelali, a onaj se Židov obesil... Sve buju nas polako ovak (pokazuje stegnutom pesti na svoj vrat).*

Horvat i Vasić se udaljuju.

KOSTA VASIĆ: *Provala! Sad definitivno u sve sumnjam... I ta šifra je možda namještaljka.*

IVAN HORVAT: *Plan moramo izvršiti... Ako se Pavić ne vrati... njegovu ulogu preuzimam ja... a ti ćeš završiti stvar... Pokazat ću ti kako se radi s elektrošokovima... Pomoći će nam sestra Vika.*

INT. NOĆ. BLAGOVAONICA U SANATORIJU. *Ljudi oko dugog redovničkog stola. Raspelo na zidu. Između Koste Vasića i Ivana Horvata sjedi Gustav Pavić u crnom odijelu.*

PRVI MUŠKI GLAS (pokazuje na Pavića): *Ustao iz mrtvih... hahaha... dali mu malo farbice na lice...*

DRUGI MUŠKI GLAS (deklamira):

*Magle, magle, grobovi i magle
i sve je samo groblje, sprovod, žalost.*

TREĆI MUŠKI GLAS (*deklamira*):

V norchauzu, na galgam, v sudnici i v grobu,
z štrikom o vratu, s kuglom v drobu.

IVAN HORVAT (*sa smiješkom, gledajući na Pavića*):

Probudio se mrtvac, sjedi među nama,
a nad gradom kiša plače ko nad grobom.

Iz daleka Straussovi valceri.

PRVI ŽENSKI GLAS: Nekoć tu bjehu požudni saloni, prepuni stolovi divljači, riba, divokoza, tetrijeba, odasvud rogati trofeji.

Ljudi se za stolom njišu u ritmu valcera i pjevuše, ne mareći za jelo u tanjurima.

INT. NOĆ. PRIJAMNA AMBULANTA. *Gustav Pavić, Ivan Horvat, Kosta Vasić i glavna sestra Vika.*

GLAVNA SESTRA VIKI (*na telefonu*): Užas... gospodine primariuse... Gospodin Steiner se objesio... Gospodinu Paviću je strašno slabo... pao mi je već dva puta u nesvijest... molit ću vas... hitno je... čekam vas... Što?... Da, dala sam mu, ali sve je gore i gore... bojim se najgorega... Onda se vidimo, gospodine primariuse, doviđenja... (*spušta slušalicu*).

IVAN HORVAT (*poleti da je poljubi*): Izvrsno ste to izveli, majstorski... Sad je (*Gustavu Paviću*) na tebi red... Uvijek si stvarao strašne zaplete... nitko nije bolji od tebe...

Gustav Pavić liježe u prijamnoj ambulanti na stol. Blijed je i uzbuđen. Ivan Horvat i Kosta Vasić sjedaju na stolice, pogledavaju na satove. Glavna sestra Vika priprema injekciju, zamata je u gazu i stavlja u džep bijelog ogrtača.

IVAN HORVAT (*Kosti Vasiću, pružajući mu pištolj koji je izvadio ispod kaputa*): Najprije ćeš ga tresnuti po glavi, dok bude zabavljen pregledom Pavića... Onda na scenu stupa sestra Vika i napokon Gustav ili ti svejedno, obojica ste prošli kratki kurs na konvulzatorima. Da ponovimo: Elektrode prethodno namočene u deset postotnu otopinu kuhinjske soli, stave se na sljepoočicu i pusti se struja od sto volti... Ostavit ćemo poruku: »Voli te tvoj Ervin Steiner«... Dotle će sestra Vika pokupiti sve lijekove... to šaljemo u šumu... pet sto metara odavde čekaju nas seljačka kola.

Vrijeme sporo prolazi. Iščekivanje u šutnji i nedoumici.

KOSTA VASIĆ (*gleda na sat*): Kasni!

IVAN HORVAT: Ne budi nestrpljiv. Zar te već svrbe prsti?

Izvana šum motora automobila. Horvat daje znak sestri Viki da ode k prozoru. Čuje se kako se silovito zatvaraju vrata automobila, a potom veseli, razdragani glasovi.

GLAVNA SESTRA VIKA (*s prozora*): Dva puna automobila, sve njemački i domobranski časnici... i primarius Petrić... Čini se da su svi dobre volje...

Konsternacija među prisutnima. Sestra Vika baca u peć smotuljak s pripremljenom injekcijom.

IVAN HORVAT: Samo bez nervoze... stvar se prolongira na neodređeno vrijeme (*Gustavu Paviću*)... a ti odglumi... Kaži, naporan dan, ispitivanja u policiji... Nina... smisli...

Ivan Horvat i Kosta Vasić izlaze.

FLASHBACK: *Ljeto. Livada i šuma. Klupe za sjedenje. Djeca u igri, psi, ljubavni parovi. Na klupi sjedi i nešto zapisuje Gustav Pavić, dalje od njega na livadi igraju se loptom Nina i primarius Petrić. Gustav Pavić je zanesen bilješkama i ne primjećuje kako se Nina i primarius sve više i više udaljavaju na drugu stranu livade. Podiže glavu, ali ne vidi Nine i primariusu Petrića. Ustaje, sprema bilješke u torbu i upućuje se u šetnju livadom do ruba šume i zaustavi se kad spazi pored jednog stabla, kako je Nina opkoračila primariusu. Suladani požudom i ne primjećuju kako ih Gustav Pavić promatra. Cijela šuma mu se vrti u glavi. Čuje teško Ninino disanje i glasove užitka. Krikne: »Nina!«*

INT. NOĆ. PRIJAMNA AMBULANTA. *Oko Gustava Pavića koji leži na stolu, primarius Petrić i njegovo veselo društvo časnika. Pavić se naglo podigne, kao da se probudio iza sna.*

PRIMARIUS PETRIĆ (*uhvativši za ruku Pavića*): Malo si zadrije-mao... Sve je dobro... Čujem da si se uzbudio danas kod Poglavnika... da ti je nudio teatar i da si ti nonšalantno odbio... Nina će te ubiti ako to sazna... Znaš što bi za njenu karijeru značilo da ti postaneš intendant?

Gustav Pavić se spušta s ležaja i primarius Petrić mu pomaže.

PRIMARIUS PETRIĆ (*okupljenim časnicima*): Dragi moji prijatelji... (*pokazuje na Pavića*). Kakav sjajan pisac... to vam uopće ne moram govoriti... Imao je jedan neuspio izlet u Rusiju... ja to zovem... Staljinov sindrom... Rani gubitak oca... Mati, garderobijerka u teatru koja svake večeri igra nove uloge... Neostvoreni snovi... Stan u podrumu...

GUSTAV PAVIĆ (*sporim glasom*): Vidim da ću morati prisustvovati jednoj maloj ekspertizi...

PRIMARIUS PETRIĆ (*tapše po ramenu Pavića*): Nina ti ne će nikada oprostiti što si danas zalupio vrata pred njenom karijerom.

Gustav Pavić kao da je prečuo primariusove riječi, navlači kućni ogrtač, naklanja se prisutnima.

GUSTAV PAVIĆ (*na odlasku*): Ako niste znali, gospodo časnici... pred vama je sluga pokoran jedan pitomac Mađarske kraljevske honvedske akademije Ludovika... možda beznačajan detalj... ali... Ajánlom magamat! Alázatos szolgaja!

Glavna sestra šapće primariusu Petriću.

PRIMARIUS PETRIĆ: Ali, zaboga miloga, nemojte sad s tim Ervinom... Objesio se, pa što... wem ist nicht zu raten, dem ist nicht zu helfen... nego donesite gošpodi piće...

Glavna sestra Vika donosi piće. Raspoloženje pod utjecajem alkohola prelazi u raspojasanost. U zboru časnici pjevaju:

*Nach dem Schlachtgewimmel
Zichen wir in dem Himmel
Die Angel warten schon
Auf unser Batallion.*

INT. DAN. SOBA GUSTAVA PAVIĆA U SANATORIJU. HODNICI. STUBIŠTE. BLAGOVAONICA. PODRUMSKO SKLONIŠTE. Pavić posprema stol, zatvara pisaći stroj, skuplja sa stola papire i stavlja ih u torbu, na stolcu kovčeg, otvoren s natrpanim stvarima. Sve ostavlja i izlazi. Kreće se dugim praznim hodnicima, nigdje žive duše, spušta se stubištem, ulazi u blagovaonicu gdje su sami luđaci. Uzvici: »Dolje fašisti!«, »Živio Staljin!«, »Laus tibi, Christe!«.

GLAS MUŠKARCA: Grofovski dvorac sad je prav za prav norhaus... svi su pobjegli, nas su ostavili (*Gustavu Paviću koji sleđen stoji*

na vratima)... Dojdite, samo dojdite, kaj se bojite... Vi ste onaj pisac, kaj ne? I vas su, vrag im mater, ostavili na cedilu.

GLAS ŽENE KOJA SE NJIŠE: Što se to dogodilo s mojom glavom?... Danas jesi, sutra nisi, tako je to!

Muškarac u pidžami stavlja gramofonsku ploču. Valcer. Jedna žena prilazi Gustavu Paviću i moli ga za ples. Muškarci i žene ustaju od stola i plešu. Gustav Pavić odmahuje rukom da ne želi plesati.

FLASHBACK: *Salon i mnoštvo ljudi. Plesna glazba. Mladolika Nina prilazi Gustavu Paviću i naklanja mu se, moli ga za ples. On ustaje i oni plešu, sve više zagrljeni. Motri ih osamljeni primarius dr. Hrvoje Petrić. U plesnom zanosu izlaze na balkon i ljube se.*

Svatovi, nekoliko prijatelja. Mladenka Nina i mladenac Gustav Pavić. Otvaranje šampanjca, rezanje torte, čestitke.

U stanu prepirka između Nine i Gustava.

GUSTAV PAVIĆ: Ne dolazi u obzir i gotovo, ne želim o tome više razgovarati.

NINA PAVIĆ: Ali dogovorila sam termin s doktorom Richterom.

GUSTAV PAVIĆ: Takve odluke ne možeš donositi sama... Dijete je zajedničko i ako treba abortirati, onda zajedno odlučujemo.

NINA PAVIĆ (odlučno): Ja sam davno već odlučila da ne ću imati djecu... čim sam se posvetila teatru.

GUSTAV PAVIĆ: Sjajno, boga mi... ti si odlučila! A ja, tko sam ja u tvom životu... kreatura, koji bog?

Nina Pavić izlazi iz sobe, Pavić poleti za njom i viče »Ne čini ludosti, Nina!«

Zvono na vratima Pavićeva stana. Pavić u kućnom ogrtaču otvara vrata. Na vratima Nina. Stanka.

NINA PAVIĆ: Primaš me?

Stanka, a potom polete jednom drugome u zagrljaj.

INT. DAN. MRAČNO PODRUMSKO SKLONIŠTE. *Gustav Pavić otvara vrata i zabezeknut je i osupnut, skrene pogled i stavi rupčić na nos da se obrani od zadaha. Brzo zatvara vrata i mumlja u sebi: »Jadni Ervin!« Gustav Pavić panično traži telefon, silom provaljuje u prijamnu ambulantu, hoće nazvati, ali telefonske linije su u*

prekidu. Proujerava telefonsku žicu i uvjeri se da je telefon mrtav. Sjedne na stolac, izgubljen. Pavićev monolog:

GUSTAV PAVIĆ: »Kad bih samo mogao reći samome sebi da sam učinio ono što sam mogao... Uvijek sam se osjećao krivim, i danas, također, kriv sam što nisam ništa korisno napravio, kriv sam što uopće živim... Zbog mene gore kuće, odlaze u zrak željezničke pruge, umiru nevini ljudi... Cijeli moj život bio je zabluda, a iza tih ideala potoci ljudske krvi, patnja i smrt«. (*Gustav Pavić ustaje i izlazi.*)

EXT. DAN. ISPRED SANATORIJA. U seljačka kola Gustav Pavić stavlja svoj kovčeg, torbu, pisaći stroj. Na vratima skupina pacijenata koji mu mašu rupčićima, bilo čime, i pjevaju »Falu«. On im otpozdravlja. Kola kreću i još dugo se čuje kakofonično pjevanje, kao da pjevaju duhovi u magli.

INT. DAN. SOBA. Na sredini sobe pretučeni Gustav Pavić, a oko njega oficiri KNOJ-a koji ga nemilice tuku, nazivajući ga špijunom, izdajicom partije. Iz limene posude polijevaju ga vodom.

INT. VEČER. SALONI. Svečani prijam, mnogo uniformiranih partizanskih oficira. Među njima i Ivan Horvat i Kosta Vasić. Susreću se.

KOSTA VASIĆ: Gdje je Nina?

GUSTAV PAVIĆ: Tu je negdje!

Traže je pogledima i opaze u društvu visokog oficira, u srdačnom razgovoru, toliko intimnom da ju je oficir nekoliko puta uhvatio za ruku.

KOSTA VASIĆ: Nego, onaj incident... To je bila velika grješka... Povezali su te s Petrićem, a on je bio gestapovac.

GUSTAV PAVIĆ: Mene ste zabunom pretukli, a Petrića ste likvidirali... Baš je počeo taj raj na zemlji.

KOSTA VASIĆ: Mani to, ti imaš najbolje moguće zaleđe... Petrić je druga priča... Znaš i sam, bolje od mene.

GUSTAV PAVIĆ: Stavio je svoju glavu u pitanje da bi spasio naše... Da nije bilo Petrića, možda danas ne bismo bili ovdje... Ali Petrić je morao otići... Ne može si jedan heroj priuštiti da o njemu pričaju kako se skrivao u ludnici... To bi bila sramota za revolucionara... I da znaš, Petrić je likvidirao Maksa koji je radio za gestapo i zbog tog Maksa svima nam je glava bila u torbi.

KOSTA VASIĆ (*prekida ga*): Petrić je bio nacist!

GUSTAV PAVIĆ: Ako nisi znao, Petrić je bio član međunarodne komisije koja je utvrđivala uzroke smrti deset tisuća poljskih oficira u Katynskoj šumi... Rezultat je porazan za naš ideal, za našu neokaljenu majčicu Rusiju. On je morao biti likvidiran jer su njegovi nalazi, zajedno s nalazima ostalih stručnjaka, otkrili prste NKVD-a. Time je, smrću primariusa Petrića, naša partija pokazala svoju istinsku lojalnost prema bratskoj sovjetskoj partiji.

KOSTA VASIĆ (*ljutito, kroz zube*): Da nemaš zaštitnika kojeg imaš, ustrijelio bih te kao psa!

Kosta Vasić odlazi. Gustav Pavić povlači se u kut salona. Prilaze mu Nina i visoki oficir.

NINA PAVIĆ (*veselo*): Da te upoznam s drugom... najmlađi general... Zarobio je kod Bleiburga kompletnu ustašku vladu... Prava junačina... Sutra idemo na koncert...

Rukuju se Gustav Pavić i oficir.

VISOKI OFICIR: To je koncert majstora umjetnosti Sovjetskog saveza, nastupaju sami nosioci Staljinovih nagrada.

GUSTAV PAVIĆ (*šuti, samo što ne pregrize jezik*): Samo se vi zabavljajte... Mene nešto boli glava, potražiti ću aspirin. (*Odlazi do garderobe. Sustiže ga Ivan Horvat u oficirskoj uniformi. Obojica se oblače i izlaze.*)

EXT. NOĆ. ULICA. Poljevači. Ivan Horvat i Gustav Pavić idu ulicom sporim korakom, s noge na nogu.

IVAN HORVAT: Vasić je prekardašio!

GUSTAV PAVIĆ (*gledajući u Horvata*): Reci mi istinu, ti znaš... Je li moguće da je Vasić osobno ustrijelio Hrvoja gore iza Arkada u pet ujutro?

S t a n k a.

IVAN HORVAT: Točno je... On ga je osobno likvidirao.

GUSTAV PAVIĆ: A što smo mi napravili? Sjedili smo skrštenih ruku i prepustili Hrvoja manijaku.

IVAN HORVAT: Zna li Nina?

GUSTAV PAVIĆ: Ma ni govora... Tajimo, ali ne znamo do kada ćemo moći tajiti... Možda se već sada Kosta hvali kako je pucao u fašistu.

IVAN HORVAT: Razočaran sam... Imali smo ideale, a sada je tragično da smo dočekali ostvarenje tih ideala... Bili smo obični automati u nečijim rukama...

GUSTAV PAVIĆ: Skidaj uniformu na vrijeme i pošalji sve u materinu... Postat ćeš ubojica kao oni.

IVAN HORVAT: Najprije moram samom sebi položiti račune... Pokušali smo naći opravdanje za svoje potupke u životu, ali to nam nije pošlo za rukom...

GUSTAV PAVIĆ: Zar je toliko Hrvata moralo platiti ceh da bismo opet stajali haptak pred beogradskim generalima, nadrealistima koji su tenkovskim gusjenicama gazili žive zakopane vojnike... Jebem ti takvu ideju koja iza sebe ostavlja samo grobove.

Zastanu.

GUSTAV PAVIĆ: Ti si mene dopratio do kuće... Hoćeš li na piće?

IVAN HORVAT: Ajmo, kao u stara dobra vremena!

Smiju se, ulaze u kuću.

INT. NOĆ. STAN GUSTAVA PAVIĆA. Oko stola s pićem sjede Ivan Horvat i Gustav Pavić.

GUSTAV PAVIĆ: Što je ostalo od moga propalog izleta u Rusiju? Ničevo, ničevo!

IVAN HORVAT: O patnji nikad ne pogriješiše stari majstori.

Gustav Pavić stavlja ploču na gramofon. Mahlerova V. simfonija. Sjeda u fotelju i ispija piće.

GUSTAV PAVIĆ: Ali moć ovog svijeta leži u rukama drugih... što dušman je smjerao, to je i učinio...

Glazba. Dim cigareta, atmosfera sumornosti.

EXT. DAN. IZA ARKADA. Na mjestu strijeljanja primarius dr. Hrvoja Petrića. Ivan Horvat i Gustav Pavić pale svijeće, obojica u građanskim odijelima. Stoje bez riječi.

IVAN HORVAT: Pozvao sam Ninu... svaki čas treba doći.

GUSTAV PAVIĆ: Ako si joj rekao da ću ja biti ovdje, ona ne će doći... Okrivljuje me za Hrvojevu smrt... da nisam ništa učinio, makar sam mogao... A ja sam putovao cugom u Beograd, sastao se na najvišoj instanci, i dok sam se drndao u vlaku za Zagreb, »jedan drug« je telefonirao da Petrića treba smjestiti likvidirati... (Stanka.)...

Nina ti ne će doći... Ne će zbog mene... Otišla je prezrevši me, jer ništa nisam napravio za Hrvoja.

IVAN HORVAT: Vratit će se, ne boj se, treba vremena.

Obojica su na cesti. Iz daljine se približava Nina u crnom, sa cvijećem. Sve je bliže i bliže. Gustav Pavić podrhtava.

IVAN HORVAT: Dolazi!

Sasvim je blizu. Očito ih je spazila, ali nema kamo skrenuti s puta. Obojica stoje kao skamenjeni i čekaju, bez riječi. Nina ponosno prolazi pored obojice i korača prema kraju Arkada. Ivan Horvat u nedoumici. Gustav Pavić s rukama u džepovima. Nina skreće iza Arkada prema mjestu na kojem dogorijevaju dvije svijeće. Gustav Pavić zaurliče: »Nina!« i jeka obilazi ovaj turobni kraj poput šišmiša raširenih krila.

Tomislav Sabljak

JESI LI DOBIO PISMO?

B R E Z A

Ona breza ispred moje kuće, savijena u kornjačinu luku, probodena unutrašnjom svjetlošću još izranjavanog sunca, nježno se uspravlja. Te rane njegove svjetlosti, taj rembrandtovski chiaro-scuro razliven na callotovskoj groteski njena pokreta u uzdizanju polusavršenog pejzaža, osljepljuje mi vid već nekoliko dana — jer sam nemoćnica što teži zadržati onaj blago sjajni trag, onu neuhvatljivu liniju koju bi u buđenje jutrom, s tobom dakako, onim dolaskom kojeg vijestiš čudnim rečenicama (srca).

Što je vrijeme okrutnije i zbilja sirovija, odsutnost se veže uz kakav širi kupski pejzaž, sa zvukom polifona, kada jedna oktava ima sedamdeset i dva intervala i kada pamtim samo one koji uopće ne pripadaju prirodi, više nekoj bezvučnoj slici s razdvojenim urlikom podivljale rijeke neukroćene prijevojem, otežalom granom, mračnom kućom na muljnome dnu. Jedan ton, još snen, zove me u tvoju neprisutnost, ne ću govoriti o njegovoj žestini, jer već znam da ne znam govoriti kada si tu, kad prisutnošću prekriješ sve osjete i kad ne znam kamo pripadam, kada zajedno stavi zaborav na prethodne ozbiljnosti, pretvori onaj ton chiaro-scuro u prejaku svjetlost, prejak mrak.

Reći ćeš, ti si ta breza, ali ja ju šaljem tebi da te dočeka u malom sandučiću između dva vremena, da ti kaže ne boj se, ako i ne vidiš ovo drugo vrijeme umiri njegovu prisutnost nježnim smiješkom, onim kojim mi otvaraš vrata.

JESI LI DOBIO PISMO?

Pisati znači: imati vrijeme koje ćeš malo provesti sa mnom. Onda pismo negdje ostaviti, ako je vremena spremati k ostalima. Zatim ga u svijesti mehanički razvrstati među dobra, loša, važna il nevažna, možda se malko upitati koliko bi moglo utjecati na drugo i dragocjenije, izvući jednu bitniju rečenicu iz cjeline, ostalo zaboraviti, kasnije zaboraviti i tu rečenicu. Ubijeno razumijevanjem, pismo se rasplače tamo, u zakutku sobe, pritisnuto kakvim starim novinama, osamljeno, u mraku i nepomičnosti prostora, boji se svog nekaraktera, boji se da će ga taknuti kakva tuđa ruka.

Jesi li dobio pismo? Glupog li pitanja. Ali, želim zadržati neke trenutke iz sjećanja na pisanje tog nekog pisma, ne davati mu posebnu, samo na moj način običnu važnost. O čemu se zapravo radi?

Mali zaokruženi mitovi, priče u slikicama, melodije čakavštine. Odlutam do mora, ispreplete se tvoje lice i moja preplašenost dok putujemo u Veneciju, ja i Gide. Sretan onaj koji se ne veže ni uz koju stvar na zemlji, nego prolazi s vječito toplom radoznalošću među pojavama koje se neprestano mijenjaju!

Šaljem ti pismo i dodirujem te — realističnije i pedantnije rečeno: ruku, koljeno i onaj gumbić.

Kad bi se dragost mjerila rasponima od taknuti do ubojstva, bi li me i tada htio ubiti?

Evo, gotovo. Potrošio pet minuta, razvrstaj, zaboravi, pusti ga neka otplače.

ŠUTLJIVA VEZA
I ZELENI KRIK

Ti si šutljiva veza, kažem tebi; ne Dragojević 'kornjači'; a ne zeleni krik. Ja sam zeleni krik koji upija biljna ulja za blagodatni tišega grla, baš u trenutku kada je nestala glavom u oklopu. Premda moj zeleni krik ima i svoje sjene, i nijanse i lomove sunca u travi pokisloj (vodila bih s tobom ljubav u moru, ili se igrala malih psića, svejedno) sad mislim o pjesmi koju pišeš da ne znaš (kad je preduboko) i (kad je ne pustiš vanka) javi se onaj ton koji misliš: dragosti li izazvane vrckastom promjenom ritma; osmijeha li iz ponornice koja je maločas žalostiti htjela, ti ne znaš da taj je tren susret onih u kojima se ne mislimo, jer nas dodir dalji misli, ali zna dubina preduboka (ishodala

iz zgrade) boje koju ne bi znali zamiješati (pastelne sjene u miru), da dira ti baš to što ne smije jer strah je i topot onih svetih misli; ja ne znam jer me zeleno okostilo pa pružam sliku površine pod sklad (hitrine) djetinje (bistrine) naivni, a sjena nas lovi (matošanski u mekom uzglavlju svijetla), tebe što ispisao si pjesmu, a ja ju prisluškivala još prije no što si okrenuo broj, tamo između srednjeg prsta na ruci i kažiprsta s kojim će se načas dotaći bez znanja, bez osjetljivosti.

U tvom stvarnom tijelu (broj osam, na petnaestoj stranici) ispisujem svoje stvarne misli, racionalne, doživljene. Pjesnik o tome nema pojma, jer je bio sam.

P I S M O

Mijenja se boja, masa, razmak ili raspon, i, zaključno, gustoća. To je više melodija uhvatljivog prisuća jasnog stvarnosnog oblika od nekoliko snovitih, kao da dodir hoće biti riječ. Staviš točku, a ono ide dalje, ne štuje ti zakon završnosti.

Daj mi ruku, u njoj je maločas bio papir izlomljene tinte u procijepe crta na tvom dlanu. Ne znaš o čemu govorimo, kad ti je pukotina usana odvojena od sluha točno onoliko centimetara koliko treba peru da ispisuje slova.

N E S K L A D

Ne poznajem jezik. Ni govor, ni pismo. Blizak mi je samo okus slane kože, jestivost životinjice. Uplašena, skriva oči od lica svijeta, sram ju je pokreta kao da ne zna kako dah je ljudski jestiv kao tkivo sina litalice koje ne zna hranu djetinjstva, majke u ubogoj postelji (bijelih lancuna) i ne zna tko je tu sagriješio, čovjek ili Bog u liku pravednosti sljepila otaca koji nisu znali da ljubav žene ljubav je vode koja ih umiva jestivošću ploda

Kakav tmuran san iz nemira u krevetu budi te. Smiraj dana za kojeg se nisi odlučio ostajati, bivati bilo gdje kao te sramne misli o htijenju požudom, mrakom ispod uspavane kože djeteta kojem bi dao srca, krvi, samo da ne uđe u tvoj smjer, u tvoje htijenje, jer još ne znaš, nisi siguran, a rizik te vraća misliti da hoćeš, Bože moj, ta to

je još jedino što nemam, a Bog misli da mogu imati pa mi da misliti o tebi, tu u mraku na krevetu koji me u djetinjstvo

Blagosti svijetu koji nije moj i koji ne ću jer mi nije dan tada kad je trebao biti bar dio nekih slutnji da moguće je i da jesam ljudsko, ne baš kao svi, ali prepoznatljiv, bar sebi dijelom, da znam da dati ću se pripitomiti u nekom mirnijem ludilu ne sebe i da ne ću samo igrati čitav život uobraženi stav o sebstvu i svetosti pojedinca u ulozi nepregledne samilosti prema svakom zajedništvu, primati poniznost il uvredu

Bože, ne daj mi da prepoznam, jer je prekasno i prekrasno biti u njenu tijelu, odriješi me pada u vrtlog koji od siline mnoštva ne ću znati rasuđivati, budi mi blizu jer te trebam više nego onih noći straha kad sve sam znao i patio zbog drugih koji nisu mogli razvrstati moju nehinjenu okrutnost jednostavnog odrastanja u svakom smjeru koji mi davahu. Koje je moje doba? Ako kažeš nježnosti

Ubit ću te da te otpim smjerićem varke, al vratit će se, luda, paklenija od vraga, zbog čistoće i blagosti, nesklada kojeg nosi.

STRAH U PROSTORU LETA

Strah je u zakutku bezobličja svoje mase smicalica, prevarant i lukavac koji smišlja kako da te prizove i sačuva, izazove osmijeh na podlozi tame; ma se dužina njegove namjenske rečenice vrati kratkom dahu iznenadnog uzleta u jače, premda na nježnost sumnjičavo, a tako tajnom otkriveno okrilje ptičjeg osjeta repa ili roga, pa se proigra i reče, gle, ne javlja se da obnovi značenja u tišini, da linija u nutrini izađe i izmjeri se mjerom života ili poezije, da tvarnost onu pripitomi u želju ludu, neprimjerenu, da vrati ti okvir lika kao stalnu sjenu, dio moje sjene, onog dijela straha kojeg iz istog razloga samo strahom zovem.

Možda bi trebali priču o životu, ali ispisanu nekim starim perom uz plamen voštanice, kada se i vatra stapala s vodom, kada su sve mijene bile na istoj uzvisini ili kakvom venecijanskom mostu gdje nisam držana za ruku iz razloga pameti i dolika ozbiljnosti razgovora, razlika među nama i malih sličnosti, djetinjarija u sentimentu koje priziva neko drugo mjesto, neke druge likove iz drama koje su odigrale svoje ne htijuć bit ponavljane, iz užasa mjesta što mjeri dostat svih razloga, opravdanosti pojave u prostoru koji je zadan,

poput svih točaka ravnine jednako udaljenih od sjecišta, pregiba ramena ili misli koja podsjeti na sramotu srca. Zarobljena u putanji koja keplerovim naukom teži samo beskonačju pomišljam razoriti je kakvim sličnim oblikom tvog neznanja, pobjeći od zadanih prostora toga kruga, ali to je ropstvo tek mali izbor slobode, važniji od svih vladavina koje traže moje sužanjstvo.

V A G A

Ni tragom ni putem. Vjerom, svakako. Ni udarom ni nježnošću. Stoga mjerom. U hladnoj toplini jednostavne sobe, oskudici elegantna hoda, disciplinom igre razmještene knjige. U nepomičnu pokretu (prisutne su samo crvene oči ožujskog zeca) vrtlože se vrhovi razdvojena plamena. Nepovjerljiv ne pita. Ostavlja poruku: čekaj me. I ja ću sigurno doći, dodajem mišlju. Hoće li?

Nehajem oduzimam ozbiljnost nagomilana straha. Primjetne su oscilacije. Putem im mjeri dubinu, ne ostavlja tragove. Ako krene rečenicom oprezno je zaustavlja, na pola puta katoličkom, važe. Ni život, ni putovanje. Primicanje toplini nijeće mjeru, ne tamo gdje još nisam bio. Ali me čekaj. Smiješe se oči moga vidjela. Čekati ću vječno.

Stani. Ne govori tako gotove rečenice, prejak su udar disciplini igre koju zamjenjuješ životom. Ne povrijedi knjigom koju dižeš s poda, odmicanjem hladnoći čitava jedna nacrtu povjerenja. Budi elipsa. Škrtom svojom vjerom oslobodi ožujski povež, dotakni ga. Bez dodira.

Ni anđeli ni demoni. Taj put ozbiljni kojim hrani ići ostavlja ti prostor koji pamtiš. Mir te jednostavne sobe, važe minutama bez vremena.

TEMPERATURA

PRVI DIO

Na onom mjestu gdje po Tondellu sustav sam sebe provjerava, osjećaji i opažaji vrata se toj tvojoj ruci i zaboje sva mjesta iz svih (tih) tijela koja si dirao, (toga) tvog hladnog srebra i male kretnje opuštanja tek u zamoru, prije vrijednosti razgovora o govoru.

Ne mislim o sebi inače osim u slutnji kakve literarne predigre, osim o crkvi gdje smiješan je grijeh koji još nije sazrio ni u nevinost, kad sve je bijela ravnina iza modre uzvisine ljeta u kojem ću tražiti zašto sipinu kost. Kad mi šapne uho petrovo da vrijeme je odgoda, jer je strah još prije straha bio, uredit ću si riječi koje hoću čuti

od tebe, nježne, plačne i sentimentalne iza tih očiju kod kojih ti je ono vrijeme izbrisalo prostor gdje bio si,

na onim mjestima gdje ostavljaš grube, mrzle tragove.

DRUGI DIO

upala sam u zamku misliti o tebi prije

TREĆI DIO

nije to nikakva zamka. Ulazak u vrijeme kraljice od leda bio je tamo otprije zacrtan. Progonila me (tvoja) neokaljana vatra. Sada smo već kod pitanja smjera. I opet ta tvoja ruka (pokrivam oči). Ustanovimo kraljicu. Da se što sporije otapa, da nestanu prehlade, da vrućina bude umjerena.

U Š U M I

U tkivu riječi žljebić, nabor, pukotina. Raslojava prašinu napeto platno slike, različite pozadine svijetla, mraka. Pozadine posvuda skrivene: druga boja prodiere iza zjenice, pokret noge koja kani učiniti korak, nesklad petog prsta ruke koji bježi zglobu, pregib lakta traži tvrda utopišta. Nabori u riječima smiješe se mekoći promjena naglašenih prijelaza bojnih nanosa. Buniš se refleksijom svoje razgolićene misli, braniš osjet površinom napetog platna, ne ćeš u uzroke, ma kako kobne bile posljedice.

U šumi, pod stablima koje su nebo povukle na tlo, hoću upotrijebiti riječ. Ali drhte joj pukotine u slaboj nemoći prepuštanju, pobjegnu do skrovišta lakta, koljena, zjenice, čvrste kosti zgloba, zavrte se oko sebe kolom Tinovih vijoglavih potpisa, žarne sjene upaljenih grčeva tijela umnože svoje ugarke nedohvatom tvoga vriska, umorom tla o koji ćeš osloniti razum. Ali pazi, tlo je nebo, a da poludjeli smo zna onaj žljebić rječnog tkiva koji urla sramom svoje praznine, ruga se svilenim podstavama kože leđa.

Koje riječi? Nađi ih ti, jer i ne trebaš tražiti, tu su ispod jezika, iza nepca, pristigle linijom razuma kojeg voliš, štuješ, njeguješ najnježnijim pratinjama svih svojih sebe (zato udaljuješ mene), samo te je šuma prenijela hmeljnim mirisom uzburkanih misli borova, uzela dio teksta pozadine platna o kojem si kanio pisati. Privirujem sliku, mislim, tu je kakvo tijelo, zaustavlja me nabor, usjeklina, tiha sjena tvojih usta — sve što si joj oduzeo slatkom smrti tijela, baš toj riječi koju sam htjela izgovoriti.

RAZUMNA

Stalnošću i obuhvatnom energijom osjet u vezu dovodi život simbola. Ja govorim o tijelu, htijući ti taknuti razum, po onoj zvjezdanoj tvarnosti koju u sebi nosi, jer je duh u razumu, u ulovljenoj toplini između moje ruke i tvoje kraljeznice, već duhom oblikovane kad je u rano doba dobivala onu supstanciju pokreta tkiva. Strah me govoriti o pogledu tijela, da ne odam tajnu svojih vrtoglavica. Uključujem razum u osjet.

A i kad je vrtoglavica, iz razuma je. Prema tome uopće nisam sentimentalna, jer to uključuje maštanje. Ne maštam o tebi, tu smo već kod imaginacije u kojoj i drugo andeosko krilo govori o dvojnosti. Ne samo pojmovnoj, i onoj tvarnoj, tjelesnoj u poeziji. Mislim o Mallarmèovu cvijetu kao misli o cvijetu.

Vjeruješ li da tvoje pismo ima sto sedamdeset riječi, točno, ne uključujući potpis? To je samo dokaz savršenstvu organizacije nesvijesnog.

Brzo kažem: ljubim te.

SELICE

ZAŠTO se ispod prozirne i nježne protočnosti vedrine i moći u vremenu koje nije vrijeme već mijena u njemu, ona rijetka rijeka navrlog htijenja o osjećati postojanje blizinom, javi odnekle spretnost iz nespretnosti pokreta, pogled prepoznavanja (gle, ti si to) pa se izgovore čudne riječi taštinom pokrenute, one što nose male naznake novih težina za pomoć u odmaku, neviđanju. Riječi, nemoćnice, bivajte u svom mjestu izvorištu u svom tkivu sakrivene i nedostupne

ičemu osim toj blizini malenoj i prikrivenoj. A one, nehajnice, gube se i nestanu da ih se izgovori na nekom neutralnom mjestu, neočekivane, sada već i dotjerane kakvim antičkim ukrasima zgodne prigode u kojoj i ne znamo da bit će korištene, prodane, otete, raspuštene, neprilagođene. Smijeh krije riječ, tišina njezine težine.

ZATO što je sebe nemoguće izdržati. Za sada smo samo osjetili strah. Smijeh. Tišinu. Naučili: strah je premještanje. Selidba zbivanja u pamćenje.

POEZIJA

Poeziju će svi pisati, tako je bolje da budeš svi. Ako ti ponestane nježnog materijala, uzmi kakav stari, dobri sonet i razbacaj mu redak u širinu, ili ga suzuj u hitrinu, sve dok se ne otvori pučina. Sve joj baci. Ne zaboravi sebe. Nitko ne će pisati poeziju, ako je pametan.

Dok ti ovo čitam, već spavaš i ne znaš da u snove ti ulazi cijelo jedno more, plavo do beskraj.

BLIZINA

Ono što ti zoveš blizinom, zovem prisutnost. Tako ti možeš biti blizu i daleko. Kad se jako udaljiš, premda preko puta stola, moja prisutnost povlači prstom svjetliji pastelni premaz boja. Kako priziva tvoju blizinu, naše dvije strasti, tako udeš malo u oniriju ponuđenog prostora. Kažeš, nemoj. Ne znam što se događa u tvojim njihalima, jer kist ne slijedi takt metronoma. Nemoj bliže?

Postojanje ima sve one grane stabla koje čuvaju raznobojne ptice. Prisutnost ne mjeri uspone ni padove. Tvoje su se ptice preplašile sna, jer blizina ne želi sanjati, samo se primiriti pomaknutom granom, zaštititi pjevom ubrzanog ritma. Onaj urez goda stabla gledajući primićeš u prisutnost, a zoveš ga blizinom. Pitam se kolika je udaljenost blizine i prisutnosti, ali znam, reći ćeš, nemoj dalje.

SPALJIVANJE VJEŠTICA (II)

Spali me. Usmrti, bilo kako. Vatra, možda prečista za vještice. Baci me u bunar, iz njega se ionako više ne pije voda. Ne ću vrištati, bit ću mirna, kao uvijek. Sada, kada ti je moje lice tako jednako na svakoj udaljenosti, nemoj govoriti umilne riječi. Samo bi one mogle izazvati žalost. S obzirom na dubinu bunara, ali i moj ulazak u tvoje snove, vidim kako te muči onaj sitni korijen, mali smiješak kojeg si mislio uzgajati. Ali to je bio samo trenutak srca kojeg mrzimo, jer je između svetosti i erosa, zaglibio. Gledam kako se nećkaš, ta nemoj ponovno vagati. Ipak me spali. Dobit ćeš čistoću koju voliš.

Ne smijem izgovarati opasne riječi, pogotovo ne pred smrt. Poslije će ionako sve biti dobro. Ali moram ti reći, u ovom nezgodnom položaju, da osjećam težinu uspavanog pokreta jedne od mojih djevojčica. I da htjela sam te ljubiti duboko i puno besramnije, ali ti ne vjeruješ mome Judi, premda spretno primaš moje nemire. Ako je ulazak u intimu sebe samo jedan pomak razuma prema vjeri koju ti poznaješ, ništa te ne priječi da me poljubiš. Premda to prije spaljivanja uvijek izgleda smiješno. I ne vjeruj ozbiljnosti pogleda kojim ću dočekati tvoje usne, to je samo zato što uvijek mislim o malim životinjama koje se vole slučajno, u prolazu.

Zavrijedila sam da me spališ, to moraš priznati. Ako zbog ničega, ono zbog banalnosti i lakoće izgovaranja prostodušnih misli. Zbog praktičnosti. Nesrazmjera. Zbog svih trgova na koje bi još mogli otići. Da ne kažem zbog ručka ili kakvog paklenog pijanstva, di bi se zapleli u djetinjaste priče, neprimjerene dobi, stanju, zdravlju.

Stvarno volim šišmiše. Poluelipsaste crte njihovih krila podsjećaju me na sve nakane tvojih neizgovorenih, ozbiljnih rješenja. A onda bi dijete u tebi otvorilo svoja nježna prihvaćanja, to ionako nisam ja, mislio bi. To ionako pripada bezazlenoj igri s rubnih listova slikovnica, kad ne vidiš šišmiša u crnim šumama odrastanja. Tamo gdje stanem, vještica, i šapnem da volim te prestrašenog u tom plahom pokretu, da znam kako su kamenčići bolji od mrvica kruha i da ću te nahraniti dobrom i toplom hranom jer ruke, prsti su ti tanki i drhtavi...

Lomača mora biti lomača. Ne ću ti poslije ni u snove. A ako te miris neke nove knjige vrati u predmisao kojeg neizgorenog drvca, baci sliku u krilo ptice koja nikako ne smije biti šišmiš.

GRIJEH

Vidjela sam te u crkvi. Zelenkasti miris zatamnjenih slika sa zidova uznemirila je tvoja prisutnost. Bio si u svilenkastoj kosi moga djeteta, plavoj i nevinoj u svakom pramenu, pomicao plamen svijeće poput tišine koja se mreškala u rubovima, doticao mi usne bez strasti, tek dahom istoga tog djeteta mršavih nogu, hladnih od plave svjetlosti koju je nebo darivalo s prozora. Moj je nemir tvoj postajao, htio si nestati u iznenadnim nanosima tako duboka i vrtoglava bola, nemoći kojom bi razorio vrijeme, mijenjao mu oblike, stavljao se u izložene pejzaže. Rekla sam ime tvoje. Rekla sam tako i na zemlji. Ovlažio si moju ruku mirisom bijele ribe, ogrebao mi koljeno oštrinom sipine kosti, stopio bjelinu vjeđa sjenom ugašene molitve. Tvoja je žed postala mojom, znala sam da tvoje nježno i suho grlo mora osjetiti slatkoću suza, grijeha vode u nemiru plahog prsta; kako oblikujem rukama taj nedohvat, to sveto tvoje prazno, okrugli kamen, još neko nedošlo doba u kojem ćeš isto tako stajati, nijem, podno oltara.

VENECIJA

Evo jedno smiješno viđenje grada na obali kanalnoj, ocrta — tamo gdje prolaze brodi i osjetom se ruše sva viđenja, jer viđenje je privid uha i sluha, oka i uma, jer viđenje je samo ono što ostane u smiješnoj uskosti ulice mozgića koji ne prihvaća prenadarene ljepotonosnosti perfekcionista, gradnje crkvi, muzeja, galerija, dućana, kad postoji samo novi miris ispod kože, s porama nagomilanim strahom, odvijanja prisutnosti neprisutnog, kad vrijeme je pokretač tijeka jedne sasvim druge i nepotrebne primisli da treba biti tako kako biva, a ne zna se što bilo bi da, jer nije ni ponornica, nije ni utapljanje, nije ni svemir, nije ni ekstaza razuma nit tijela, samo je uzimanje daha i umirenja u prirodi ritma koji se stapa samo kad je posve siguran u svoju spontanu prestrašenost noći pune mraka i čudnih bića ispod kreveta koji jedva čekaju zgrabiti, nasmijati, zastidjeti, doba je priptomljavanja, jer možda ipak treba saznati je li moguće iz divljeg u još divljije, iz ozbiljnog u predmetno, tamo gdje je već nešto ugrađeno i biva lakše jer nema izvora nekom novom otvaranju osjeta koje smo pospremili da se ne ocrne nepredviđenim čudom još koje moći, na primjer, vjere u nenacrtanog sebe iz doba neposlušnih slika djeteta kad ne želi ono što mu poslije najviše nedostaje.

UMANJENICA U ZBROJU

1.

Nakon Poea počinje me općinjavati taj mali drhtaj identiteta, magnet, tvrda kovina odjevena u nevidljivi plašt osjeta, privlačnosti koja nije trenutak no neprestana spremnost, mala vrata na koja se ulazi u svim razdobljima rasta, poput ulaza u srednjovjekovne dvore.

Sve od tebe doživljavam identitetom. Ako se ne javiš dva dana pomaknu se bijele stanice, reče Poe: svijetle Zvijezde stoje se u Jedno. Sama sam. Usamljene li rečenice. Umanjenice u zbroju.

Oduvijek pišem nešto što ne želi biti znanje. U usporenim kretnjama vrtlože se nagomilane sekunde tvojih blizina. Ne govorim. I ti ne govoriš. Znam gdje su riječi.

2.

Tek nakon dužeg sna, kada se ne snalazim u buđenju, primila bih tvoju ruku, suhu i tvarnu u toplost intuicije. Prije bih se budila ne misleći na druge, sada me razbuđuje san o tvojim suzama ili grčevit trzaj ako se sjetim da ponašanje nam nije u skladu sa stvarnim, zavrijeđenim snima o kojima ne govorimo.

3.

Zatim slijede nesvjesne radnje, gubljenje stvari i snalaženje u prostorima. Ne bih li ja danas trebala biti u Dubrovniku? I odem do one male galerije ispod skala u tisnoj kaleti poviše Straduna, zabavlja me nagib tvoje noge na koju se naslanjaš dužinom ruke stojeć na skalama različitih uzvisina. Umiljavam ti se iza leđa.

Neugodno ti je u ugodnosti. To sam dobro rekla i dalje ti se umiljavam. Presjek mudrosti i nestašluka nije ti drag, ti bi ili jednom ili drugom, važeš. A ništa kod tebe nikada ne prevagne. Zato koristim magnet, jer su i *koristim* i *magnet* ružne riječi, šapće mi Pfanova.

4.

Smijeh preko puta stola, razgovor o djetinjstvu i zvijezdama nebularnih hipoteza. Ti si Nebularna Hipoteza. Moja.

N O K T I

Jezgra okusa. Živo, rastuće nespokojno tkivo kostiju od kojih je usklađeno tvoje tijelo. Tvarniji od slatkoće il vrtoglavice usana sramno dodiruju usjek na kojem se sastaju s krvotočnim mesom. Najslađa je tvrdoća korice kojom orubljaju polukružja. Crvenkasti zadebljali sloj zarobljava ih nitima ljepljive paučine pa zovu grč incestualnih zubića da njeguje mekoćom vode i jezika. Hrapavi dijelovi oblikuju želju.

Prizivaš druge okuse.

D R V E N I P O D

Na mjestu gdje su se sastajale daske otkrivamo prljave mamce, nakupine crnih atoma nekih drugih stanara iz podzemlja graditelja besprizornih stanovanja, dječice u dekama, kamina u kockama s fugma poda, glazbenim opipljivim zamotuljcima crnog pamuka po kojem se pruža tvoja ruka i traži da se sitnim porama stopi s drvenim rezbarijama poda, otiskom nogu, mirisom vatre, intimom tradicije.

Nemoćna te promatram u svijenom obodu tijela, mislim hoće li more prodrijeti kroz pukotine.

C O G I T O

1.

Vrijeme guta zakrivljeni prostor. Zakrivljeni prostor.

Ako je svijetlo zvijezda bjelina, ona ista iz koje se ne usuđuješ napisati pjesmu, a u tebi plima kao dokaz da se zemlja giba, koji je pravac onoj putanji da si me susreo gdje sam te tražila?

2.

Da kažem bojim se, ti bi preusmjerio taj strah sada na kasna mjesta ne sasvim izgovorenih prošlih vremena, a on je jednako nov onom trenutku kad sam zakoračila u tvoj prostor. Naravno da nismo pokrenuli nebo, ali je obod ucrtan onom krivuljom rasta koji obnavlja plimu svakog dana, kada se, ako ne Božja volja, opet upliće svemir koji odlučuje i kojem se ne mogu usprotiviti. I ja sam pronašla. Ne

mogu reći neću odustati, mogu reći ne mogu odustati. To je obražloženje straha. A slabost proizlazi samo iz sumnje vidiš li to i ti.

3.

Gustoća elipsinog prostora, bez obzira na bjelinu i autonomnost, podrediva je onoj mjeri koju zoveš rokom trajanja. Nepromjenjivost i beskonačnost sada su ovisne samo o onoj izmrcvarenoj riječi ljepota: ti je ništiš da bi je ugledao, ja ju nalazim u sakupljenim krhotinama, tek pokrenute kad im vidiš kraj. Djetinja logika.

4.

Ti me ne bi tražio da me nisi već našao, kaže pjesnik. Sentimentalna anarhija traži cogito, bez obzira na geometrijsku glazbu i planete koje jednako privlače i zemlja i mjesec. Ta bjelina kojoj si u otporu, baš je zakrivljeni prostor (kojeg nalazim i u obujmu tvoga tijela) koju je glupo magliti tamnom gomilom proze, ma kako zemljane. Ergo sum ponekad u gibanju oko sunca voli ići najkraćim putem, ne znajući da može naići na gomile tamne u istom prostoru nagomilane, pa se i svemir sažme: jedno sakupljeno ustrašeno tijelo.

Tea Benčić

MALA SVEČANA HALJINA *

Ničega nema u nama. I nikoga. Tek bezbojno i bezoblično čekanje. Nije to čekanje nečeg određenog. Ono je u nama poput zraka izmiješanog sa zrakom. Ničemu ne nalikuje, osim možda krajnjem vršku svojevrsnog umora. Nije to oduvijek. Nismo mi oduvijek bili nitko i ništa. U djetinjstvu bijasmo sve, dok je Bog bio tek neznatnim dijelom naših prostranstava — Nešto poput vlati trave na livadi.

Tek s krajem djetinjstva započelo je čekanje. Tek nakon vlastite smrti počeli smo čekati.

*

Učinimo nekoliko koraka izvan djetinjstva, a potom se vrlo brzo zaustavljamo. Nalik smo ribi na pijesku. Nalik onome što tapka u vlastitoj smrti. Odrasloj osobi. Čekamo. Čekamo sve dok se to čekanje ne oslobodi sama sebe, poistovjećujući se s čekanjem, spavanjem, umiranjem. Tada se rađa ljubav — u tim pustinjским dubinama. U začetku nevidljiva, nejasnih obrisa. Isprva ništa ne primjećujemo.

* Ovo kratko djelo objavljeno je u istoimenoj zbirci (*Une petite robe de fête*, Ed. Gallimard — Folio, 1991., str. 81–91).

CHRISTIAN BOBIN suvremeni je francuski pisac. Rođen je 1951. u Creusotu, mjestu koje nikada nije napustio. Autor je petnaestak djela čiji se naslovi uzajamno rasvjetljuju i dopunjuju, poput fragmenata jednog jedinog *puzzlea*. To su, pored ostalih, *Vladavina praznine* (*Souveraineté du vide*), *Pohvala ništavila* (*Eloge du rien*), *Jednostavno ushićenje* (*Enchantement simple*), *Drugo lice* (*L'autre visage*), *Dio koji nedostaje* (*La part manquante*).

Opažamo kako se približava i to je sve. Približava se samoj sebi i vlastitoj krunidbi.

Tako sam i ja opazio Vas kako se približavate u ljetnoj prašini, posve laka u posve bijeloj haljini.

*

Vidimo kako nam se ona koju volimo približava posve naga. U svijetloj haljini, poput onih što su nekoć nedjeljom cvjetale podno crkvenih portala ili na plesnim podijima. Pa ipak, naga je — poput zvijezde u zoru. Promatrajući Vas, u mojem se oku otvarala čistina. Promatrajući tu bijelu haljinu, posve bijelu, poput modrog neba.

Kroz jednostavan pogled vraća se čista snaga.

*

U mlin moje osame ulazili ste poput zore, prilazeći poput vatre. Kročili ste prema mojoj duši poput nabujale rijeke, dok su Vaši osmijesi natapali sva moja tla. Pri povratku u sebe, više ništa nisam nalazio: tamo gdje sve je bilo tamno, okretalo se jarko sunce. Tamo gdje sve je bilo mrtvo, plesao je maleni izvor. Nisam mogao vjerovati da tako krhka žena zauzima toliko mjesta.

Nema spoznaje izvan ljubavi.

U ljubavi tek nespoznatljivo.

*

Prepoznao sam Vas. Vi ste ona što spava sve do kraja proljeća, pod lišćem sna što se nikada ne gasi. Odavno Vas već otkrivam, u svježini šetnje, u ugodnom ozračju velikih knjiga ili u slabosti kakve šutnje. Bili ste nada za velike stvari. Bili ste ljepota svakog pojedinog dana. Bili ste sam život, od šuštanja Vaših haljina do drhtaja Vaših osmijeha.

Oduzimali ste mi mudrost koja je gora od smrti.

Davali ste mi groznicu koja je istinsko zdravlje.

*

Prošlo je mnogo vremena. Dani su izgorjeli: na pragu ni traga pepelu. Nismo se udaljili od svijetlog lišća naših izvora. Kao da nikada niste napustili tu malu svećanu haljinu. Kao da nikada nisam prestao u njoj otkrivati nevinost svih stvari, čudo nekog Božića na zemlji. Ljubav nam je uvijek iznova poklanjala čisto lice djetinjstva, nanoseći dašak sjene na oštrinu njegovih crta. Vrijeme kao da nije postojalo. Kao da je ljubav bila sve.

Bili ste poput vrapca što skakuće u mom srcu. Učio sam od velikih stabala. Najmanji pokret i odletjeli biste sve do toga nepristupačnog neba u Vama.

*

A potom ste otišli. Nije to značilo izdaju. Značilo je nastaviti slijediti isti put u Vama samima, tako jednostavan u svojem vijuganju. Sa sobom ste ponijeli malenu snježnu haljinu. Više nije plesala u mom životu. Nije se više vrtila u mojim snovima. Lebdjela je pod mojim vjeđama kada sam ih sklapao pred san. Upravo tamo: između oka i svijeta. Vjetar sati grozničavo ju je šibao. Oluja žalosti udarala je njome o srce, kao što prozorsko krilo s napuklim staklom udara o okno.

Onaj koji nije upoznao odsutnost, o ljubavi ne zna ništa. Onaj koji je upoznao odsutnost, shvatio je njezino ništavilo — tu daleku spoznaju od koje drhte životinje u trenutku kada im se približava smrt.

*

U smrti, staza najednom postaje tako uska da se za prolazak njome moramo posve prepustiti. Rasipljući sva naša dobra, ljubav nas priprema za taj čin. Prolazi poput svjetlosne kiše u vrtu. Ostavlja u nama posve svježu samoću. Umirujuća je ta spoznaja. Blaga je ta svjetlost s kraja ljeta, u smiraj djetinjstva.

Niste vi razlogom moje samoće. Snatrla je ona u meni i prije vas. Vi ste ona što joj — jer ste je probudili — najviše nalikuje.

*

Na kraju ljubavi pojavljuju se tri kralja: sjeta, tišina i radost. Polako se približavaju plavičastim zrakom. Sa sobom nose sjenovitu krunu i zlatnu suzu. Dolaze iz djetinjstva. Prodiru u dušu. Polako. Dan za danom. Sjeta, tišina i radost. Uvijek istim redoslijedom: tišina u sredini, u središtu.

Mala svijetla haljina tišine.

Prevela Vanda Mikšić

Christian Bobin

ZVJEZDANA PRAŠINA

DRAMA U DVA DIJELA

O S O B E:

ALMA, 86 godina
OSKAR, odnosno KURT, 90 godina
JUSTIN, 25 godina
DIJANA, 30 godina

*Događa se 1994. godine
negdje u Srednjoj Europi.*

I. DIO

P r v i s a t

ALMA: Hoćeš li čaj?

OSKAR: Još je rano.

ALMA: Jesi li za kavu?

OSKAR: Kasno mi je za kavu.

ALMA: Hoćeš li kakao?

OSKAR: Ne smijem.

ALMA: A malo vode?

OSKAR: Nisam žedan. Hoćeš li ti malo vode?

ALMA: Ne. Ja ću čaj.

OSKAR: Još je rano za čaj.

ALMA: Kasnije.

OSKAR: Tako si uvijek govorila.

ALMA: Ne sjećam se.

OSKAR: Jesi. Ja se sjećam.

ALMA: Dobro. (*Stanka.*) Hoćeš li čaj?

OSKAR: Kasnije

ALMA: Tako uvijek govoriš.

OSKAR: Nisam siguran.

ALMA: A ja sam sigurna.

OSKAR: Hoćeš li ti kavu?

ALMA: Ne smijem.

OSKAR: Dobro.

ALMA: Hoćeš li da ti čitam?

OSKAR: Što?

ALMA: Knjigu.

OSKAR: Ne.

ALMA: Novine?

OSKAR: Čitaj.

ALMA: Koje? Nove ili stare?

OSKAR: Prvo nove, a onda stare.

ALMA: Čitat ću ti.

OSKAR: Koje?

ALMA: Nove. Slušaj. (*Čita.*) Žene pod muškim mikroskopom. Koju ženinu grješku najteže podnosite?

OSKAR: Tko to — mi?

ALMA: Vi muškarci. Ti. (*Nastavlja.*) Živčanost?

OSKAR: Da.

ALMA: Ljubomoru?

OSKAR: Da.

ALMA: Brbljavost?

OSKAR: Da.

ALMA: Nered?

OSKAR: Da. Ne.

ALMA: Nevjernost?

OSKAR: Da.

ALMA: Nedostatak ambicije?

OSKAR: Da.

ALMA: Netočnost?

OSKAR: Da.

ALMA: Taštinu?

OSKAR: Da.

ALMA: Skromne kuharske sposobnosti?

OSKAR: Da.

ALMA: Zanemarenot?

OSKAR: Da.

ALMA: Rastrošnost?

OSKAR: Da.

ALMA: Karijerizam?

OSKAR: Da.

ALMA: Drugo?

OSKAR: Zar to nije dosta?

ALMA: Napišite...

OSKAR: Komu?

ALMA: Onomu tko to pita?

OSKAR: A tko to pita?

ALMA: Ne znam.

OSKAR: Zašto me onda ti to pitaš?

ALMA: Da mi odgovoriš.

OSKAR: Odgovorio sam.

ALMA: Ne. Neprestano si govorio da.

OSKAR: Jesam. Odgovorio sam.

ALMA: Znači da sam ja takva.

OSKAR: Ne, takva su pitanja.

ALMA: Hoćeš li da nastavim?

OSKAR: Nastavi.

ALMA (*čita*): Koja vam njena mana najviše ide na živce?

OSKAR: Ne znam.

ALMA: Pušenje?

OSKAR: Da.

ALMA: Neprestano glasno govorenje?

OSKAR: Ne.

ALMA: Uvjerenost da ona uvijek ima pravo?

OSKAR: Da.

ALMA: Opsjednutost...

OSKAR: Čime?

ALMA: ...različitim kurama za mršavljenje i ljepotu?

OSKAR: Ne.

ALMA: Ljenčarenje pred televizorom?

OSKAR: Da.

ALMA: Visenje na telefonu?

OSKAR: Ne.

ALMA: Pretjerana ovisnost o vama?

OSKAR: Da.

- ALMA: Prečesti sastanci s prijateljicama?
OSKAR: Ne.
ALMA: Previše pije?
OSKAR: Ne.
ALMA: Drugo? Nabrojite!
OSKAR: Ne volim brojiti.
ALMA: Dakle?
OSKAR: Nastavi.
ALMA (*čita*): Kakva je vaša žena u postelji?
OSKAR: Čijoj?
ALMA: Vašoj.
OSKAR: Kojoj vašoj?
ALMA: Našoj, tvojoj i mojoj.
OSKAR: Da?
ALMA (*čita*): Vruće krvi?
OSKAR: Da.
ALMA: Zahtjevna?
OSKAR: Da.
ALMA: Hladna?
OSKAR: Da.
ALMA: Rastresena?
OSKAR: Da.
ALMA: Glasna?
OSKAR: Da.
ALMA: Uvijek ju boli glava.
OSKAR: Da.
ALMA: Takva kakva mi se sviđa.
OSKAR: Da. Daj, ja ću čitati. (*Čita*) Što vam na ženinoj vanjštini najviše smeta? Debljina?
ALMA: Ne
OSKAR: Zanemarenost?
ALMA: Da.
OSKAR: Premalena je?
ALMA: Ne.
OSKAR: Ima preveliku stražnjicu?
ALMA: Da.
OSKAR: Premale grudi?
ALMA: Ne.
OSKAR: Mršavost?
ALMA: Da.

OSKAR: Neuredna kosa?

ALMA: Da.

OSKAR: Promijenila si redoslijed. (*Nastavlja.*) Previše je elegantna?

ALMA: Ne.

OSKAR: Drugo? Nabrojite! (*Stanka.*)

ALMA: Ne volim brojiti. Jesi li zadovoljan?

OSKAR: Da. A ti?

ALMA: Nisam nezadovoljna.

OSKAR (*čita*): Anketu možete poslati nepotpisanu. Nagradene ćemo izvući ždrijebom, ako napišete svoje ime, prezime i točnu adresu.

ALMA: Sve točno?

OSKAR: Da. (*Čita.*) Vremena nema puno, zato požurite.

D r u g i s a t

ALMA: Već je vrijeme. Hoćeš li čaj?

OSKAR: Sad je prekasno.

ALMA: Hoćeš li da pitam točno vrijeme?

OSKAR: Ne.

ALMA: Hoćeš li kavu?

OSKAR: Ne.

ALMA: Hoćeš li da ti čitam?

OSKAR: Novine?

ALMA: Da. Stare.

OSKAR: Čitaj.

ALMA (*čita*): U Londonu su nedavno objavili da će ulogu Jamesa Bonda u filmu *Zlatno oko* igrati 41 godišnji Pierce Bronsan. »Moji prethodnici Roger Moore i Timoty Dalton bili su prenježni. Ja ću biti ubojica.« (*Stanka.*) Zgodan je, stasit i navodno piše pjesme.

OSKAR: Dalje.

ALMA (*čita*): Julia Roberts je, izgleda, opet izgubila glavu. Ovaj put, doslovno. Kosu je ostrigla na kratko a zatim je obojila kričavo crveno.

OSKAR: Ah, Julia, što si to učinila od sebe?

ALMA: Dobro obaviješteni kažu da ova glumičina preobrazba ukazuje na to da ta dvadesetšestgodišnja glumica opet ima velike...

OSKAR: Grudi...

ALMA: ...probleme. Za to je najvjerojatnije zaslužan njen 25-godišnji muž Lyle Lovett.

OSKAR: Dalje.

ALMA: Teniska zvijezda Andre Agassi nakon neuspjeha na turniru u Monte Carlu izjavio je da nije nimalo potišten.

OSKAR (*citira*): Nije važno što sam izgovorio na igralištu, glavno je da me Brooke voli.

ALMA (*čita*): Brooke Shields je Agassijeva najnovija ljubav. O toj glumici, koja tvrdi da su sve njezine dosadašnje ljubavi bile platon-ske, Agassi govori samo najljepše. Brooke je za mene kao lijek. Uz nju zaboravim na sve drugo.

OSKAR: Time break. Time Brooke. Bilo bi bolje da Agassi pobjeđuje u športu. Onda mu ne bi trebao »lijek«.

ALMA: Jesi li uzeo svoj?

OSKAR: Jesam. A ti?

ALMA: Što?

OSKAR: Lijek.

ALMA: Čiji?

OSKAR: Nastavi.

ALMA (*čita*): Ted Danson opet ima drugu.

OSKAR: Bože, je li taj čovjek uopće ikad sam?

ALMA: Na kraju vruće ljubavi s Woopi Goldberg, za tog stasitog glumca zagrijala se Mary Steenburger.

OSKAR: Ona koju smo nedavno gledali. Sjećaš li se one odvratne odvjetnice koja se trudila da potpuno diskreditira...

ALMA (*nastavlja*): Mary je nedavno završila snimanje filma *Put na jug*. Igrala je s Nickolsonom. Sada se već priprema za ulogu u filmu *Pontias Moon*. Partner će joj biti — tko drugi nego...

OSKAR: Tko?

ALMA: Ted Danson.

OSKAR (*uzima Almi novine*): Kome to Robert De Niro pokazuje jezik?

ALMA (*uzima novine*): Fotografima, naravno. Zato što su ga uhvatili u društvu s njegovom novom prijateljicom, lijepom 17-godišnjom manekenkom Ismar Gonzales. Svojoj prethodnici Noami Campbell ona je slična kao...

OSKAR: ...jaje jajetu.

ALMA: Hoćeš li jaje?

OSKAR: Ne. Nojevo bih.

ALMA: Zašto?

OSKAR: Donosi sreću.

ALMA: Sreća ti više nije potrebna.

OSKAR: A nesreća?

ALMA: Ni to. (*Nastavlja čitati.*) Paparazzi vrebaju, ali Oskar je pravi lisac — ne da se uhvatiti.

OSKAR: Rekla si Oskar, a treba reći Robert.

ALMA: Pa rekla sam Robert... Paparazzi vrebaju, ali Robert je pravi lisac — ne da se uhvatiti.

OSKAR: Ja ću čitati. Patrick Swaze ludo je zaljubljen. Ali ne u neku ljepoticu, nego u zrakoplove. Dugo ih je samo promatrao, onda je jednog dana posegnuo u džep i kupio jednog od najljepših. Stajao ga je samo 2,500.000 dolara. Kada je prvi put poletio s njim — na zadnjem, ne na prvom sjedištu...

ALMA: Vežite se! Nicht hinauslehn! Ne bacajte opuške kroz prozor! Arbeit macht frei! Liebe macht frei.

OSKAR (*čita*): Osjećao se tko sjajno kao da je baš u tom trenu postao otac.

ALMA: Otac? Nisi valjda?

OSKAR: Ne.

ALMA: Naravno, ti nisi...

OSKAR: Što?

ALMA: Mađioničar, kao David Copperfield.

OSKAR: A ti nisi manekenka, kao Claudia Schiffer. (*Čita.*) Karl Lagerfeld, jedan od najprestižnijih modnih kreatora na svijetu, nema nimalo razumijevanja za sretno zaljubljene manekenke. Zato Claudia Schiffer, otkako živi sa svojim mađioničarem, za njega uopće više ne postoji. Bez milosti je bacio s prijestolja na kojem je kraljevala više godina i na njeno mjesto postavio novu muzu — plavokosu ljepoticu Daryl Hannah.

ALMA: Kocka je već pala. Jacta est.

OSKAR: Jahta?

ALMA: Kocka. (*Uzima novine i čita.*) Posudit će svoje lice, i tijelo, novoj reklami za novi Lagerfeldov parfem Sun-Noon-Stars.

OSKAR: Tko? Daryl ili Claudia?

ALMA: Ti. Ha-ha. Sun-Moon-Stars. (*Nastavlja čitati.*) Luciano Pavarotti opet je odlučio smršaviti.

OSKAR: Kako?

ALMA: U gimnastičkoj dvorani, svojoj. Za opremu i neke druge sitnice potrošio je 100.000 dolara.

OSKAR: I onda?

ALMA: I onda ništa. Iz povjerljivih izvora doznalo se da Pavarotti nije u nju ni zavirio. Zlobnici tvrde da je nedavno preuredio u...

OSKAR: Streljanu...

ALMA: Blagovaonicu. (*Stavlja na gramofon napitnicu iz Traviate. Zvoni telefon. Oskar zaustavi gramofon.*) Ja ću.

OSKAR: (*Podiže slušalicu.*) Tko je? (*Nitko se ne javlja. Oskar spušta slušalicu.*)

Treći sat

ALMA (*čita*): Obožavatelj s kojim je Lady Di tako bezbrižno brbljala preko prijenosnog telefona, bio je pun slatkih riječi. Između ostalog nazvao ju je i »squidgy«.

OSKAR: »Squid« znači lignjica, kalamar, sipica. Lady Di je dakle hobotničica.

ALMA (*čita*): Prevoditelji su u sve to nastojali uliti malo više...

OSKAR: Ulja...

ALMA: ...romantike. Francuzi su tu riječ preveli kao: moj mali zečić, Španjolci su se odlučili za: bonboncito. Nijemci su tu riječ preveli...

OSKAR: Precizno: hobotnica s deset krakova.

ALMA (*nastavlja*): Rumunji su se odlučili za »porumbita« — golu-bičica. Turci su to preveli kao »shekherim« — šećerčić. Islandani su priznali... (*Stanka.*) Hoćeš li da ti još čitam novine?

OSKAR: Da.

ALMA: Stare ili nove?

OSKAR: Nove.

ALMA (*čita*): Prije nekoliko desetljeća francuski književnik André Malreaux zapisao je sljedeće: »Dvadesetprvo stoljeće bit će stoljeće duhovnosti ili ga ne će biti«. Zapadni čovjek opet se osjeća otuđenim i opet traži sebe. Govori se o postindustrijskom, postkapitalističkom, postmenedžerskom, postsocijalističkom, postpovijesnom i postpolitičkom dobu. Iz pepela sadašnjih ideologija, življenja i navika...

OSKAR: Rodit će se Novi čovjek koji će biti ravnoteža tijela i duha, razuma i osjećaja, biće pomireno samo sa sobom, s drugima i s prirodom!

ALMA: Kako?

OSKAR: Nije dogovoreno da postavljaš pitanja.

ALMA: Na odgovor čekam već vrlo dugo.

OSKAR (*uzima žensku reviju i čita*): Znaš li što sve mora imati na sve pripremljeni osvajač? Sunčane naočale po zadnjoj modi, kremu

za sunčanje, neprozirne i dovoljno velike kupaće gaćice, loptu ili reketu za badminton, lijekove protiv sunčanice, opekotina i alergije, veliku zalihu duhovitih dosjetki, ljubazan, ali ne i samosvijestan osmijeh, jednokrevetnu sobu, kondome...

ALMA: Naša je dvokrevetna, s dva spojena kreveta.

OSKAR: Želiš li da se rastavimo?

ALMA: Nismo se ni vjenčali.

OSKAR: Nikad nije kasno. Tek mi je devedeseta.

ALMA: U sljedeći ponedjeljak.

OSKAR: Što? Rastavit ćemo se?

ALMA: Ne. Bit će ti rođendan. Imat ćeš devedeset.

OSKAR: A ti ćeš imati osamdeset i sedam.

ALMA: Sljedeće godine. (*Uzima od Oskara reviju i čita.*) Ne proždirete je očima, ne pokazujte mišiće, ne hvastajte se i ne pravite se duhoviti. Nemojte reći: Čini mi se da vas odnekle poznajem.

OSKAR: Što si rekla?

ALMA: Čitam što sve osvajač ne smije činiti.

OSKAR: Da čujem.

ALMA: Ne pokušavajte je odmah uhvatiti za ruku, ne pozovite je odmah na raskošnu večeru, budite normalni.

OSKAR (*uzima Almi reviju*): A što ne smije činiti osvajačica? (*Čita.*) Ne diži nos kada ti se tko približava.

ALMA: Da.

OSKAR: Ne koketiraj previše izrazito.

ALMA: I?

OSKAR: Ne traži »pravoga« previše očiglednim pogledom.

ALMA: Ne.

OSKAR: Nemoj odmah početi buljiti u njegovo međunožno bogatstvo.

ALMA: O!

OSKAR: Ne dopusti da sve po redu plaća on.

ALMA: Ne. Da.

OSKAR: Ne poigravaj se s njim.

ALMA: Hahaha.

OSKAR: Ne hihoći se!

ALMA: Ne.

OSKAR: Ostani normalna.

ALMA: Jedva. Da. I onda?

OSKAR: Onda je kraj dopusta ili ljetnih praznika. Ostat će vam uspomena na nešto ugodno, kamenčić ili školjka...

ALMA: Naočale ili zubalo...

OSKAR: Školjka ili kamenčić nađen za vrijeme noćne šetnje obalom; fotografija zagrljaja...

ALMA: Posljednjeg...

OSKAR: Ime, možda adresa i telefonski broj...

ALMA: Pravo ime, prava adresa i pravi telefonski broj.

OSKAR: Kraj epizode za kojom će doći nova, ali s drugim glumcima, ako se, dakako, ne dogovorite za nastavak priče. U tom slučaju »the end« odgodite za neodređeno vrijeme i kupite jednake zimske pulovere.

(Čuje se zvono na vratima.)

II. DIO

Četvrti sat

ALMA: Netko zvoni.

OSKAR: Pogledaj tko je. (*Alma gleda kroz »špijunku«*). Tko je?

ALMA: Netko sasvim gol.

OSKAR: Koliko mu je godina?

ALMA: Ne znam. Ne vidim dobro. Čini se da je mlad. (*Zvono užurbano zvoni.*)

OSKAR: Koliko?

ALMA: Otprilike trećinu mlađi nego ti.

OSKAR: Nemam ništa protiv.

ALMA: Otvorit ću mu.

OSKAR: Nemoj odmah buljiti u njegovo međunožno bogatstvo.

ALMA (*otvara vrata*): Uđite. Brzo. (*Ulazi Justin.*)

JUSTIN: Hvala vam. Spasili ste me.

ALMA: Zahvalite i njemu.

JUSTIN (*Oskar*): Spasili ste me. Hvala.

OSKAR: Gdje vam je odjeća?

JUSTIN: Dolje.

OSKAR: Da?

JUSTIN: Na donjem katu.

OSKAR: Gdje?

ALMA: Kod gospođe Dijane.

OSKAR: Ti si znala?

ALMA: Jesam.

OSKAR: Što?

ALMA: Sve.

OSKAR (*Justinu*): Znete li što sve mora imati na sve pripremljeni osvajač?

JUSTIN: Morao sam pobjeći ovamo gore. Iznenada se...

OSKAR: Vratio njen muž?

JUSTIN: Da.

OSKAR: A vi ste njen — vodoinstalater.

JUSTIN: Ne. Mi se... (*Stanka.*) Imate li kakvu odjeću? Hladno mi je.

ALMA (*Justinu*): Jeste li za čaj?

JUSTIN: Hvala. Radije ne bih.

OSKAR: Mogli ste zadržati naočale.

JUSTIN: Ne nosim naočale.

ALMA: Sjednite. Nemojte stajati.

JUSTIN: Hvala. Radije bih nešto obukao.

OSKAR: Zaboljet će vas noge. Sjednite.

JUSTIN: Ne smijete sa mnom tako postupati. Niste vi njen muž.

OSKAR: Čiji?

ALMA: Moj.

OSKAR: Nisam. (*Justinu.*) Pročitat ću vam nešto. Iz starih novina. Četrnaest zapovijedi za noge. Istina, za ženske noge, ali svejedno, koristit će vam.

ALMA (*Justinu*): Kako ste uspjeli izići?

JUSTIN: On je ušao u stan i odmah otišao u kuhinju. Tražio je pivo. Dijana je pošla za njim, a ja sam se iskrao u hodnik i došao gore, k vama.

OSKAR (*čita*): Kada osjetite prve simptome boli, posebno za vrijeme nosećnosti, počnite nositi elastične čarape.

ALMA (*Justinu*): Da vas je našao...

JUSTIN: Ubio bi me.

ALMA: Ili vi njega. Biste li?

OSKAR (*čita*): Jedite zdravu hranu. Puno voća i povrća i tako se pobrinite za pravilnu probavu.

JUSTIN: Ja...

ALMA: Jeste li već koga ubili?

JUSTIN: Nisam.

ALMA: A Oskar jest.

JUSTIN: Tko je Oskar?

OSKAR: Ja. (*Nastavlja čitati.*) Pijte puno vode i čaja da omogućite vrlo važnu izmjenu tekućina.

JUSTIN: Ja bih ipak nešto obukao.

ALMA: Obucite.

JUSTIN: Bih, ali što?

OSKAR (*čita*): Čuvajte se topline. Nemojte sjediti blizu radijatora.

ALMA: Naći ćemo nešto. Kakvu moju haljinu.

JUSTIN: Imate li kakvo njegovo odijelo?

ALMA: Čije?

JUSTIN: Njegovo. Oskarovo.

ALMA: On već godinama ne nosi odijela. Nemojte se sramiti. Već smo se na vas privikli. Na takvog kakav jeste. Osim toga, dobro izgledate.

JUSTIN: Hvala.

ALMA: Dijana ima dobar ukus.

OSKAR: Da. Barem u ovom slučaju.

JUSTIN (*Oskaru*): Što mislite time reći?

ALMA: Ništa.

JUSTIN: Nemojte ga pustiti, ako dođe ovamo.

ALMA: Koga?

JUSTIN: Dijaninog muža.

ALMA: Mislim da ne ćemo.

OSKAR: Biste li ga ubili?

JUSTIN: Ne znam. Ne bih, nemam zašto. Osim toga, gol sam...

ALMA: Nemojte se zbog toga ispričavati. Svi smo mi goli.

OSKAR: Ispod odjeće... A vaša je dolje?

JUSTIN: Dijana će je već sakriti.

ALMA: Ili donijeti. Zato ne žurite s oblačenjem. Onda biste se morali presvlačiti.

OSKAR (*čita*): Redovito poslije svakog tuširanja ili kupanja, utrljajte kremu ili emulziju, da se koža ne osuši.

P e t i s a t

JUSTIN (*Oskaru*): Koga ste vi ubili?

OSKAR: Ja?

ALMA: Ubio je Kurta.

JUSTIN: Tko je Kurt?

OSKAR: Radio je u konc-logoru. Određivao je...

ALMA: ...tko će kroz dimnjak. Bila sam tamo. Poslije rata dobila sam nalog da ga likvidiram.

JUSTIN: Njega?

ALMA: Kurta. Oskar je to, međutim, učinio prije mene.

OSKAR: Po drugom nalogu.

ALMA: Ostala sam s njim.

JUSTIN: S Oskarom?

ALMA: Kako vidite.

OSKAR: Ostala je sa mnom.

JUSTIN: Ja sam rođen poslije rata.

OSKAR: Ako tko pokuca, sakrijte se.

JUSTIN: Gdje?

ALMA: U onaj ormar. (*Otključava ormar.*)

JUSTIN: Hvala.

OSKAR: Je li vam dosadno?

JUSTIN: Nije. Ja vam dosađujem.

OSKAR: Više biste voljeli da ste sada s Dijanom.

JUSTIN: Volio bih se obući.

ALMA: Pričekajte malo, Dijana će se vjerojatno dosjetiti gdje ste. Donijet će vam vaše odijelo.

OSKAR: Ona vam ga je kupila?

JUSTIN: Jest. Nedavno.

ALMA: Po njenom ukusu.

JUSTIN: Da. Dijana voli prugasta odijela.

OSKAR: Odijelo otkriva vlasnikovu ćud. Kao i pas. Imate li psa?

JUSTIN: Ne. Imam akvarij.

ALMA: Kurt je imao psa. Tamo u logoru. Dobermana.

JUSTIN (*Oskar*): Jeste li ubili i Kurtova psa?

OSKAR: Nisam. Uginuo je. Prije toga.

ALMA: Ovo su njegovi zubi. (*Pokazuje ožiljak na bedru.*)

JUSTIN: Žao mi je, gospodo. Kako vam je ime?

ALMA: Alma.

JUSTIN: Žao mi je, gospodo Alma.

ALMA: Kurt je bio pravi pas.

OSKAR: Dr. Rousselet-Blanc otkriva u jednoj studiji koliko čovjekov odabir psa pokazuje njegovu narav.

JUSTIN: Nisam na to mislio.

ALMA: Kad je čovjek gol misli sasvim druge stvari.

OSKAR: Boksera drži tip neobuzdanih sklonosti prema svemu što mu se sviđa.

JUSTIN (*Almi*): Imate li barem kakve čarape. Za početak.

OSKAR: Collie je ljubimac vlasnika koji ne voli pomodarstvo.

ALMA: Imam samo hula-hopke. Ako hoćete?

JUSTIN: Mislio sam na kratke čarape. Zebu me noge.

OSKAR: Jazavčara voli šaljivac, ali s mjerom za normalu. Labrador je ljubimac gospodara koji je gladan ugleda i sklon snobizmu.

JUSTIN (*vikne*): Ne tiču me se psi, gospodine. Ja bih nešto obukao.

OSKAR: Vi ste u mojoj kući, i to gol. Ne podižite glas.

ALMA: Mogli bi vas čuti, oni dolje. Dijana i njen muž.

OSKAR: On bi sigurno izabrao dobermana. Dobermana bira izazivač, tip nabusit, ali u biti dobroćudan.

JUSTIN (*Oskar*): Oprostite što sam ovako upao. Nisam imao kamo.

OSKAR: Idem u zahod. Ako vam zatreba, pođite u drugi. Imamo dva.

(*Oskar ulazi u zahod.*)

JUSTIN (*Almi*): Bio sam jednom tamo.

ALMA: Gdje?

JUSTIN: U logoru. Kao posjetitelj. Vidio sam onu gomilu naočala i sva ona umjetna zubala koja grizu nebo.

ALMA: Lako je biti posjetitelj. (*Čuje se zvono na vratima.*) Netko zvoni na vratima. Uđite u ormar. (*Justin ulazi u ormar.*)

III. DIO

Š e s t i s a t

ALMA (*otvara vrata, ulazi Dijana*): Jest. Ovdje je. Kod nas je. Hoću. Dat ću mu. Sve znam. Razumijem. Ništa. I vi biste za mene to učinili. (*Glasnije, jer je Dijana sve do tada šaptala.*) Hvala, Dijana, što ste nam donijeli stare novine. Mi ih čitamo s velikim užitkom.

DIJANA: I ja ih volim čitati. Dok su nove, uvijek ih čita on.

ALMA: Tko?

DIJANA: Moj muž. Nikad ne dođem na red od njega. Nije mi ni stalo.

ALMA: Razumijem.

DIJANA (*šapće*): Prava sreća da ga nije otkrio.

ALMA: Tko?

DIJANA: Moj muž.

ALMA (*šapće*): Justina?

DIJANA: Da, Justina. Ne mislite valjda da imam još kojega?!

ALMA: Ne. Justin je sasvim dovoljan.

DIJANA: A gdje vam je...?

ALMA: Kurt je u zahodu.

DIJANA: Tko?

ALMA: Oskar je u zahodu. U zahodu je, rekla sam.

DIJANA: Ah, ovaj tempo života. Ubija me.

ALMA: U uputama za korištenje zidnog sata na baterije piše: Kad se baterija istroši, sat će stati. Tko bi rekao?

DIJANA: Moja se samo puni. Čini mi se da sam sve deblja.

ALMA: Nije to ništa. Lijek je jednostavan. Prestanite postiti. Prestanite brojiti kalorije. Osim nekih stvari, kojih se možete lako odreći, jedite sve što želite i koliko želite.

(Netko zvoni na vratima.)

DIJANA: Netko zvoni.

ALMA: Da.

DIJANA: Da nije...

ALMA: Ne znam. Sakrijte se u onaj ormar. *(Dijana ulazi u ormar u kojem je već sakriven Justin, Alma prilazi vratima. Otvora ih. Razgovara s nekim na hodniku.)* Pogriješili ste. To je u susjednoj zgradi. Da. Da. Zgrade su vrlo slične. Ova moderna arhitektura. Ne. *(Zatvara vrata. Nastavlja razmišljati o jelu i dijete.)* Atkinsonova dijeta prava je kura pri kojoj nikad više ne morate gladovati. Pobuni li vam se želudac između glavnih obroka, smijete se u bilo koje doba poslužiti sljedećim poslasticama: malim kobasicama, mesnim nareškom, bez dodatka nadjeva, kockicama sira, škampima ili rakovicama, tatarskim odreskom...

OSKAR *(izlazi iz zahoda)*: Je li to netko dolazio.

ALMA: Ne.

OSKAR: Onda se mogu vratiti gdje sam bio. Nisam još...

ALMA: Da.

OSKAR: ...sve pročitao.

ALMA: Da. Možeš se vratiti. *(Oskar se vraća u zahod.)* Alkohol se ne ubraja u prave ugljikohidrate, ali ipak morali biste se odreći alkohola u prvom tjednu dijete. Alkohol potiče lučenje inzulina u tijelu i zaustavlja sekreciju hormona koji mobilizira...

DIJANA *(izlazi iz ormara, gotovo polugola, samo u čarapama i cipelama, haljinu nosi u ruci)*: Vi ste zaista nemogući, Alma. Nismo mogli izdržati. Hvala... Strah potencira...

ALMA *(zatvara vrata ormara tako da Justin ne može izići)*: Ormar je Oskarov.

DIJANA: Oprostite, odmah ću se obući. I otići. (*Oblači se.*) Hvala na razumijevanju.

ALMA: Molim.

DIJANA: Bježim. (*Izlazi.*)

S e d m i s a t

(*Alma otvara ormar. Iz njega izlazi Justin, odjeven u Oskarovo odijelo.*)

JUSTIN: Ponestalo mi je zraka. Ah. (*Duboko udahne.*)

ALMA: Tko vam je rekao da se obučete?

JUSTIN: U ormaru sam našao ovo odijelo, pa sam ga obukao.

ALMA: To je staro Oskarovo odijelo. Godinama tu visi. Posve sam na njega zaboravila. Nikad ne otvaram ovaj ormar.

JUSTIN: Jedva sam ga navukao. Malo mi je tijesno.

ALMA (*odlučno*): Skinite ga.

JUSTIN: Zašto? Tek sam ga obukao.

ALMA: Dijana vam je donijela vaše.

JUSTIN: Je li još tu?

ALMA: Tko?

JUSTIN: Dijana.

ALMA: Nije. Otišla je.

JUSTIN: Što je rekla.

ALMA: Ništa. Da će vam se javiti (*Strogo.*) Skinite to odijelo! Dok Oskar ne izađe iz zahoda. Ne morate žuriti.

JUSTIN: Ali...

ALMA: Skinite ga.

JUSTIN (*skida odijelo. Iz džepa izvadi fotografiju*): Pogledajte. Našao sam ovu fotografiju.

ALMA: Koju.

JUSTIN: Ovu. Na njoj piše Oskar, 1947.

ALMA: Dajte da vidim. To nije Oskar. Oskar je u zahodu. Znam kako je tada izgledao. Te godine je...

JUSTIN: Ubio Kurta.

ALMA: Da.

JUSTIN: Onda to nije Oskar.

ALMA: Tko?

JUSTIN: Ovaj na slici. Ili onaj u zahodu.

ALMA: Ovo je Oskarovo odijelo. Bilo je oduvijek u tom ormaru. (*Odlučno.*) Skinite i hlače. Brzo.

JUSTIN: Sada sam opet tamo gdje sam bio. Gol. Dajte mi molim vas moje odijelo.

ALMA: Čekajte.

JUSTIN (*naglo*): A što ako Oskar nije ubio Kurta, nego Kurt Oskara?

ALMA: Kako to mislite?

JUSTIN: Tako.

ALMA: Kako? Oskar nije likvidirao Kurta nego Kurt Oskara...?

JUSTIN: Da. Onda je uzeo njegovo ime i nastanio se u njegovom stanu. Nakon toga došli ste vi...

ALMA: Ja? Prepoznala bih onu njegovu pseću njušku. Takvo se lice ne zaboravlja.

JUSTIN: Ne biste ako je napravio plastičnu operaciju. Mnogi su tako učinili da prekriju trag.

ALMA: Plastičnu operaciju? Vi gledate previše filmova.

JUSTIN: Možda. Dajte mi moje odijelo.

ALMA: Čekajte. (*Iz ladice izvadi revolver.*) Ovo je njegov revolver.

JUSTIN: Čiji, Oskarov ili Kurtov?

ALMA: Svejedno, može poslužiti.

OSKAR (*izlazi iz zahoda*): Tko je bio na vratima? Predugo sam se zadržao. Nadam se da vam nije bilo dosadno. (*Primijeti revolver u Alminoj ruci.*) Što će ti to, Alma?

ALMA: Da izvedem jednu malu operaciju.

OSKAR: Kakvu operaciju?

ALMA: Plastičnu. (*Odlučno.*) Ubit ću te, Kurt, kao što si ti ubio Oskara.

OSKAR: Kada si saznala?

ALMA: Znam od samog početka. (*Puca. Oskar pada mrtav.*) Napokon.

JUSTIN: Ubili ste ga.

ALMA: Ne. Vi ste ga ubili (*Daje Justinu revolver.*)

JUSTIN: Ja.

ALMA: Da. Vi. U samoobrani. Pozvonili ste na našim vratima. Bili ste goli. Ja sam vam otvorila. Vi ste utrčali. Ja sam počela vikati. Iz zahoda je izišao Oskar. Uzeo je revolver. Vi ste ga svladali, Oskar je star. Hrvajući se s njim, revolver je opalio i Oskar je pao mrtav. A vi ste živ i zdrav, i gol. To je vrlo važno — gol.

JUSTIN: Kako ću im to objasniti?

ALMA: Što?

JUSTIN: Da sam gol.

ALMA: Kome?

JUSTIN: Policiji.

ALMA: Na ulici su vas napali huligani. Odvukli su vas u vežu. Opljačkali, svukli i ostavili vas golog.

JUSTIN: Što će na to reći Dijana?

ALMA: Dijana? Vi ne poznajete nikakvu Dijanu.

JUSTIN: Ali?

ALMA: Smirite se.

JUSTIN: Da se obučem?

ALMA: Ne. Ostanite goli. Ne uzrujavajte se. Sjednite. Smirite se. Čitat ću vam stare novine. To djeluje vrlo smirujuće. (*Čita*). Malo je trebalo da lijepa, obožavana i slavna Cher ne postane žrtva manijaka. Neki John King je naime noću provalio u njenu kuću i sakrio se u spavaćoj sobi. Cher tih dana na sreću nije bila u Kaliforniji. Kada je saznala da su u njenoj sobi našli manijaka, dobila je živčani slom. U Kingovoj kući policija je našla hrpu crnih svijeća i predmeta na kojima je bilo napisano Cher. Susjedi pričaju da je King često plesao po dvorištu, mahao nožem i govorio čudne stihove. Ponekad je pekao piliće i govorio da ih žrtvuje bogovima. (*Nastavlja*.) Po venecijanskom Lidu u rujnu se šetala Geraldine Chaplin, najslavnija kći velikog Chaplina. Veliki diktator. Sjećate li se? Zar zaista ima tek pedeset godina? Zbog bora i borica na čelu, oko usta i očiju, čovjek bi rekao da ih ima više. Što se dogodilo s ljepoticom? Ništa. Vrijeme je jednako nemilosrdno prema svima. (*Prestane čitati*.) Eto. (*Justinu*.) Sada ste se posve smirili. Kao da na sve pomalo pada zvjezdana prašina. Sada ćemo pozvati policiju. (*Prilazi telefonu*.)

Luko Paljetak

OBLIK ZA DUŠU

Az spl'ju a srce moje bdit...
(Beramski brevijar, XIV. st.)

PSST!

Riječju smrviš
Što kipolik smiješak
Šutnjom iskleše.

NEDJELJA

I duša kleči.
Pod nebom zvonka jeka;
Sama molitva.

ISTRANI

Nikom na putu;
Glagoljaški zaborav:
Vragu na putu.

RAZBOR

Veličajna glad!
Tajna kruha i vode!
Uznosita žeđ!

KIŠA

Trudna Madona
U niši krajputaša.
Pejzaž u kiši.

ŽIVOT I

Miris brnistre,
Predomisli se vjetar:
Miris čempresa.

ŽIVOT II

Kajdanka Sunca:
Tek hipac zazvonimo
Njenim crtovljem.

ŠKOLSKA LJUBAV

Nikog osim nas:
Jedrimo ponad grada.
Sunčev ispraćaj.

TRAŽEĆI BOGA

U snoćaj brodi
Fijuk noćnih bičeva.
Tvoji dlanovi.

PRIMIO SAM BOGA

Postah od šutnje.
Stakleno zvono svoda
I moje ime.

ZAVJET VJERNOSTI

Pred otisnuće
Zvijezda u bespuću
Treperi za te.

IZRAŽAJNOST BJELINE

Splavari smrti —
Snjegovi sa visina.
Bijeli se Put.

NAKON RATA

Ravnica i grič.
Mrtvih se spominjemo.
Strojnice šute.

POKROV

Metak i kamen
I ponad — travke pramen.
Za pokrov — Amen.

OPORUKA

Pišem: samokres!
Slik na krijes jest lijes.
Prah bit će Znamen.

UČITELJEV GLAS

Miran, sklopiš se.
Nutarnje vide oči:
Duhovna vježba.

VEĆ VIĐENO

Kristalna kugla:
Proročica prepozna
Očevo pleme.

PRAPOČELO I

Sveprotežna je;
Židka se širi voda.
Prvi element.

GATANJE

Velikim zrakom
Bezimene ptičice:
Kakav auspicij?

GLEDIŠTE

Nebeski madež
Glatko sleti u snijeg:
Tragovi ptice.

BIO SAM U PARKU

Baklje šetača.
Zamiriše iz dojke
Sv(j)et(l)ost djetinjstva.

VAN GOGHOV HAIKU

Suncokretov cvat
Kano srce planeta
Put neba gori.

KRŠĆANSKA TEMA

Nakon Oluje —
Psalmi su naša snaga.
Mržnji nasuprot.

TOPLINA SJEVERA

Skladna Litvanka
Voli moje zablude.
Prisežem vatri.

RAVNOVJESJE

Oči otpiru
Unutarnji krajolik:
Sve je na mjestu.

POSTOJANOST

Kakva utjeha:
U razorenoj Crkvi
Ključarka moli!

UHO VRAĆA VID

Slutiš li harfu,
Lirsko glazbalo sjetno
— Nisi slijepac.

GRODEK II

Georga Trakla
I sestru Gretu pred smrt
Pomiluj stihom.

NUJNA

Napušten zaklon.
Trak u dubravi gasne.
Melankolija.

ZEMLJA, MATI

U pjesmi zemlje
Kao u majci buja
Sveta potpunost.

LEGLO

Pod kamenom dah:
Hladne krvi, sklupčana
Potomke budi.

OPOMENA

Tuđi vrtovi:
Sočne jabuke zlatne
Otrovni slador.

ZAMKA

Punjene ptice
Preumilno zapoju:
Simfonija zla.

UOČI

Obrijan uznik
Čeka izvršitelja.
Pomilovanje!

I KRHOTINE ZBORE

Baš glazben je sklad
Razbijene amfore:
Antička jeka.

SVE U SVOJE VRIJEME

U teškom zraku
Kušah naboj pisala;
U vodi divljoj.

UPORNOST

Uzgor sunuli
Leptiri naših želja...
Kao da nisu!?

NAŠI STARI

Krunica sjaji
I kada stud hvata se
Trudnih koljena.

DUŠEVNI MIR

Lomi crni kruh
Kao sjajne kristale.
Otac prognanih.

PULA

Nad antenama
Pjenu hitrih oblaka
Galeb rimuje.

PRIJE RIJEČI

Pećinsko bratstvo
Grije se pogledima.
Mladost glasova.

PRAPOČELO II

Snježna krpica
Dodiruje morski žal.
Božja jednina.

PREPORODNA

Za glasovirom
Starina dušu gali.
Pjesan hrvatska.

MAJKA I ZMIJA

Leglo dječice;
Košuljice šarene.
Koja li psiče?

VOLAK, ZAČEĆE

Prisloniš uho:
Mlada mati uzima
Zbunjena oca.

U VISINAMA

Snježna latica,
A modra je prostirka.
Cvat runolista.

ESHATOLOŠKA

Hladnoća i mir.
Teške zvijezde vise.
Zagrobni spokoj.

PUSTINJAČKA

Iza sandala
Hladne kocke oblaka.
Smjerna molitva.

NA IZMAKU DJETINJSTVA

U čudnoj zipci
Patuljci si podmeću.
Bajka počinje.

GRIMMOV KADAR

Guste kupine.
Lik iz dvorca budi se.
Krv u priči; rez.

SVETKOVINA DUŠE

Ne umireš, ne;
Rađaš se kano leptir
— Pod istim nebom.

GLASI NEPOVRATA

Majka doziva.
Jastučnica bijela.
Mladost miriše.

UJBUNA

Krijesta noći:
Zrakoplovi — lomače.
Tamno je sasvim.

U SLOBODU

Budi te Sunce.
Radije pastir budi,
Zagrli svijet!

ISTRA

Mladi gušteri —
Zipka prasunčališta
— Zrikavci marni.

ULJANIKOVCI

Radnici dišu.
Barake opet pune
Čistog umora.

VJERONAUKE, IZ OČEVA DNEVNIKA

Stari bicikl
Zazyoni pod oknima:
Župnik dolazi.

U KAZNI

Okrenut zidu
Imenuje prostore.
Dječak u kutu.

ROVINJSKA

Pjesan ribarska,
Crni nektar na usni.
Morski, gle, konjic!

NESANICA

Svila ponoći.
Tišinom poskakuju
Srebrene lopte.

SLUTNJA

Oblik u mraku.
Koraci opisuju
Svoga vlasnika.

HODANJE PRUGOM

Nebo naleglo
Na čelične tračnice.
Ljudsko obličje.

UzMORSKA HRVATSKA

Razabire se
Zvonik pa katedrala:
Veduta trga.

FIRENCA

Tu voda cvate
Ili neonski cvrčci
Protječu Arnom.

LOVCI U MAGLI

Čuje se divljač.
Krilima rasporen zrak.
Snijeg krvari.

KOLOVOŠKI PREDAH

Gori krajina.
Sir i vino i kosci
Na livadama.

HAJKA I

Češljevi vjetra;
Bjegunac čeka svoje:
Usporedni san.

HAJKA II

Psi posustaju.
U krošnje skriven suton
Prostor osvaja.

GOTOVO FILOZOFSKA

Rasap i hajka
Čuju se iz muzeja.
Vrijeme kruži.

PASTIR

Trudnoga stada
Kroz klanac vuče se trag.
Hladna koliba.

A ONE

Brzo se vole
Preokrećuć postelju.
Voćnjak od strasti.

KIPAR

Razum se boji
Kamena rasporeda
Po volji Božjoj.

BIVŠI PRIJATELJI

Zbore o tebi.
Na pola koplja spala
Ljubav njihova.

INSPIRACIJA

Ruke nam bukne,
Dok mislimo hvatamo
Lirske mušice.

VJEČNA

Tijelo žene.
Plod se vratio u cvat.
Čudnovati svat.

SJEVERNA

Mahovinasta
U sjenci gipka rasteš.
Dublje pada noć.

S PRIRODOM JEDNO

Silazim s puta.
U kupinama čednim:
Grob i počelo.

DUŠA I OBLIK

Struji mijena:
Na licu smrtnikovu
Oblici duše.

PUŽU

Makar obratno —
Pomičeš ta ticala.
I opet plaziš.

ONA ZBORI

Raskriljujem se.
Krvotok razgorilo
Njegovo sjeme.

POLETNA

Hodam nasuprot.
Voda gleda u sebe.
Mokar putopis.

PUTOVANJE

Prema Zapadu...
Prema Istoku isto.
Samo ocean.

POVRATNIK

Meridijani.
Pitanja se sustižu.
Izba ledena.

ISTOČNJAČKA

Toplo je srce
Mudraca od kamena.
Molitva Suncu.

BUĐENJE U ZAGORI

Odmotava se
Svjetlucava rijeka,
Kršem vrluda.

U NEZNANJU

Hiromant da zna
Zašto srce treperi!?
Čemu spoznaja?

STRAH U VINOGRADU

Obličje ide
Stazom, a spušta se noć.
Zaboravi grozd!

SLIKAR I MODEL

Anatomija.
Tajna točka se sluti.
Mûk volumena.

NAD PRAZNIM PAPIROM

Glazba glasova.
Onkraj pisma seansa:
Šume riječi.

OPIPAVANJE

Svuci sve svoje.
Prestat ću se smijati
Jezikotvoran.

TO ZAR SI HTIO?

Žene kucaju.
Vrata se zatvaraju.
Evo romona!

NEKOĆ S PROLJEĆA

Praporci zvone.
Zvižduk vraća raslinje.
Konjska zaprega.

U ATELIJERU

Gnječi tubu sna.
S usne kaplje tempera.
Pjevna paleta.

U LOŽI, IZA LEPEZE

Kazališni sjaj.
Dokona osluškuje:
Klizaj zastora.

DOMAĆI *SURFER*

Sklepana daska.
Otočja i voćnjaci.
Klizi Portićem.

TAJNA VJERE

Dvaput duplo dno:
U znaku ribe šutnja.
Prvi kršćani.

MA KAKO UZELI

Fotografije:
Djetinjstvo poražava.
Bijasma bolji!

STARENJE

Vršnjaci dragi,
Predugo se trsimo.
Čela govore...

SMIRAJ

U znaku vage,
Lišeni egzotike,
Bivši puntari.

NI DANA BEZ CRTE

Notari šute.
Zapisuju notari.
Takvi su oni.

JESEN

Tèžak diše sam
U kratku gustu kišu.
Radost jematve.

ALELUJA

Hvalu pjevajmo!
Aleluja! Radosnu
Hvalu pjevajmo!

SPROVOD

Glazba umine
Pred grobljem. Starih zvona
Začuje se zvon.

RONILAC

Kakvi svjetovi!
Ribe, školjke, rakovi...
Dah ga probudi.

ŽUDNJA

Raduješ mi se.
Svuda tvoja ticala.
Nemir prolazi.

PALIMPSEST II

Voljeti vodu
Svakim veslom galije:
Robu utjeha.

ZAZIV

Majko Marijo,
Luč života Sin mi Tvoj,
Mati Marijo!

ZABLUDA I

Tek presvlačiš se
Posred surih usjeva.
Vraga haiku!

ZABLUDA II

Tek presvukla se
Posred surih usjeva.
Kadli — haiku!

5-7-5

Stega slogovna.
Zaleprša misao;
Miris slobode.

KLJUČ ZA RAZUMIJEVANJE

Ovi zapisci
Nisu doli prah, šuštaj
Smrtnih listova.

Boris Biletić

Christine Busta (1915.–1987.)

ZVJEZDANI PJEVAČ

Ja sam mudrac Baltazar
ranije uvijek dolazah utroje.
No više nije kak je nekoć bilo,
sad svaki ide posve sâm.

Gašpar mi nikad povjerovo nije
kad ga opomenut htjedoh:
i sad ga eto opljačkaše
s njegovim glupim zlatom.

Dar, koji je Melhior nosio
i njeg si eto prisvojiše:
doduše šteta ga je opametila,
al sad je bez ičeg svog.

Gašpar se sramio veoma silno,
crni Melhior ne reče više ni riječi,
a ni zvijezda već dugo više nije sjala:
tako smo tapkali u mraku.

Sad sila nosi zlatni ures.
Gdje pribiva ljubav, koja iskupljuje?
Kadionicu s tamjanom vitla oholost.
Zar tu ne stanuje prosti, koji nas tješi?

POSJED ČOVJEKOV

Što nam je ostalo? Uz glave zvijezde, nedostižno tuđe,
pod nogama mrtvi, divlja djetinja trava
a u srcima krivnja, nespokojno živa.

SNIJEG U DOŠAŠĆU

Ništa se tiše ne objavljuje:
tako noću govore zaljubljeni,
koji daleko počivaju jedno od drugog,
i ujutro nalaze tuđu
zemlju iznova kao gnijezdo
puno nebeskog paperja.

KRONIKA

I tisuću petsto šezdeset i četvrte,
kad je Pieter Brueghel oslikavao nošenje križa,
svijet je bio pun uzbune.
Nije rasla nikakva atomska gljiva iz gradova,
vjetrenjače su lopatale bezbrižno
rajski zrak šumama,
no ljudi su kipjeli puni nesretne kobi.

Crveni kaputi konjičkih oružnika
vijorili se spokojnim krajolikom,
nezasitna požuda za spektaklom
tjerala je puk izgaženom brežuljku,
suho obraslom lelujavim lugovima
škripavih stabala za kotače i vješala.

Usred najgore vreve netko se
bezglasno srušio. Nije se mogao
čak ni s pljačkašima odvesti na gubilište,
jer bio je drugačiji. I samo jedna grupa
odpadnika i odvratnika
iz kobnog pokreta znala je,
što se doista dogodilo, i ljudski je žalila.

Kad je tisuću petsto šezdeset i četvrte,
Pieter Brueghel oslikavao nošenje križa,
nije slikao samo užas.
Znao je, svijet je bio lijep i strahovit,
i naslikao je posve naprijed na slici staro
znakovlje prokletstva svijeta kao dirljivo čudo:
lijevo nježnost trnove vriježe,
desno snagu blijedog čička.

ZIDOVI

Jeruzalem i Berlin.
Zid
otvorena knjiga
puna tajnog znamenja
Svatko tu ima slovo
od boli
od krivnje.
Koje on sâm goneta.

1945.

Polovicu života smijali su se paunovi krhotinama
u podnevnim vrtovima Schönbrunna,
gdje smo odvratnu lešinu
naše krivnje čeprkali iz ruševina
i sa izmetom rata
razjapljenu zemlju
namirivali novim putovima.

Još ukočene zbog naše sramote bjehu vedre fontane
i dublje se prignuše
iz našeg prokletog ljeta.
No neshvatljive lipe
bijahu pune meda i milosti
i mirisom nas baciše na koljena.

Golgota bijaše u zooološkom vrtu,
gdje poradi naših grijeha

životinje pokrepaše od gladi
a od kruha bolesne antilope
tuđinski vojnik nam milosrdno odlomi komad
kao od tijela Gospodnjeg.

Bijasmo tako primljeni
kao razbojnici u obećanje
te žigosani sramom i blagošću,
brže preobraženi nego sudačkim mačem.

BEZ DOKAZA

Kaže se, da niti dva čovjeka na svijetu
nemaju iste otiske prstiju.
Tko je to ikada provjerio?
No ja tom vjerujem.

Kad nježni uzorci crta
tvojih prstiju brižno
pokriju moje kapke,
ćutim, da su mi nezamjenjivi,
da su jedinstveni.

SUSRET NA AUTOPUTU

Vodi svog konja u Taquiniju, djetinjasti kočijašu!
Tamo u groblju još je vrijeme ljudsko,
nebo pripada pticama, more ribama,
zemlja bikovima i divotnom konju.
Ovdje vrijeme je za tlapnju kukaca.

Ili si presvučen i na tajnu izvidnicu
amo su te poslali plesači i frulaši
iz groba u stoljeće motora?
Vrati se, dok glas mrtvih
još te činima brani od rojeva manedskih kukaca
i srdžbe apokaliptičnog stršljena.

Odvezi se u potonule gradove
blaženog pradoba i čuvaj lijepe slike,
dok te zlatna trublja Sudnjeg dana
ne zovne na svijetlo na crvenom etrušćanskom konju.

Preveo Mate A. Ivandić

CHRISTINE BUSTA (DIMIT), rođena je 23. travnja 1915. u Beču, a umrla isto tako u Beču 3. prosinca 1987. godine.

Svoj započeti studij germanistike i anglistike morala je prekinuti zbog bolesti i nestašice, te radi kao privatna učiteljica, prodavačica i radnica. Njen muž, poznati glazbenik Maximilian Dimt, nestao je 1944. u Rusiji. Od 1950. pa sve do umirovljenja 1975. radi kao knjižničarka po bečkim gradskim knjižnicama. Za svoju je liriku primila mnogobrojne visoke nagrade, između ostalih i austrijsku državnu nagradu za dječju književnost, a 1966. i titulu počasnog profesora.

Lirika Christine Busta kruži oko sljedećih temâ: osamljenost, krivnja, nevolja, siromaštvo, a često se bavi i biblijskom problematikom. Osim za odrasle pisala je i za djecu. Njene najpoznatije knjige su: *Das Fischwunder* (1947), *Jahr um Jahr* (1950), *Der Regenbaum* (1951), *Lampe und Delphin* (1955), *Die Scheune der Vögel. Gedichte* (1958) i *Salzgärten* (1975).

Gerhard Fritsch (1924.–1969.)

ZA POČETAK

Pitam se: ima li smisla moja riječ?
Ima li nekog tko će iznova naći
nešto što ga s njegovim drugačijim bitkom veže
i onda reći — čovjek, brat je taj tu?

Ne znam; mnogi su tako otišli
iz nekog doba kojem gotovo utjehe nesta
pred tolikim otporom koji se više ne obuzdava.
Samo šutnja cvate na pustom mjestu.

No uvijek još vjerujem ja da su puti,
koji neizgubljeni u pustinju utječu
u kojoj besciljno umiru, bijedni i jadni.

Vjerujem, da uzalud ne protekne nijedan dan
i svijetla stoje u svim tamnim ponorima.
Tako govorim ja — pa ako su i snovi.

ŽUTI CVIJET

Žuto cvate umorstvo
na seoskim cestama ljubavi,
kričavo žuta trava, koja miriše u podne,
kad ono je nijemo od vreline i žeđi
i bez daha raspukla zemlja,
vaš nemarno izgaženi ležaj:
žuto cvate umorstvo koje čeka

usred podrugljive trave.
Ne berete ga
jer ste zabrinuti
za vaše ruke,
koje bi se mogle rasjeći
na staklastim stabljikama.

LISTOPAD

Posljednje
gorko cvijeće
na pružnom nasipu
bezglasno se slama
u srpu vjetra.
Čađav i okrunjen čičkom
leži šljunak
iznad pragova.
S mukom
se smiješi kamenje:
dobro je.

PONEDJELJAK

Jutro
se jeftino prodaje
u sljedećim mrtvačkim kolima
prepunog tramvaja.
Ružičastocrvene noćne halje
u besmisleno još svijetlećim izlozima
vise mlitavo iznad olako potrošenih
boca parfema sna —
mirisave zastave tuge
duž svih ludosti
grada.

MOĆ LEGENDE

U svakoj kući
radosno izgrađujemo
njenu ruševinu.

A i što bi trebali činiti,
mi, kojima je nužan krov
i imamo ruke za gradnju,
usta za pjevanje?

Sa svakom kućom
okajavamo gradnju kule
babilonske.

OFELIJA

Ubire Mjesec s grana,
žutu mrtvačku glavu, i smije se:
i ovaj plod je truo.

Nikada više ne će osjetiti glad
nit jesti

AMEN

U kosama morska trava i dim
u očima crni krugovi zagrizanje
u slano meso
duboko ili ne u svakom slučaju
dahtanje non molto
cantabile.

Od ljubavi stenje lijepo samo
kastirani.

Preveo Mate A. Ivandić

GERHARD FRITSCH rođen je 28. ožujka 1924. u Beču, 22. ožujka 1969. u Beču počinio samoubojstvo.

Studirao je nakon povratka iz ratnog zarobljeništva germanistiku i povijest. Do 1958. radio kao knjižničar bečkih gradskih knjižnica, te kao urednik i suizdavač nekoliko književnih časopisa, od kojih su najpoznatiji bili »Wort in der Zeit«, »Literatur und Kritik« i »Protokolle«. Dobitnik je više nagrada i priznanja za literarni opus.

Njegova prva pjesnička zbirka *Lehm und Gestalt* pojavila se 1954., a dvije godine kasnije, 1956., njegov roman o Austriji *Moos auf den Steinen*, nakon kojeg je 1967. uslijedio obračun s atmosferom malograđanskog miljea u romanu pod naslovom *Fasching*. Svojom knjigom *Aufforderung zum Misstrauen* Fritsch je 1967. dao detaljan pregled literarne i umjetničke scene u Austriji nakon drugog svjetskog rata. Ostala djela: *Der Geisterkrug* (1958.), *Geographie der Nacht* (1962.).

Alois Hergouth (1924.)

GOLUBOVI

Golubovi
mi nisu donijeli odgovora.
Čuče na prozoru
i motre gladnim očima.

Izgubili su grančicu iz pandža.
Kljunovima su rasključali
srebrnu vrpцу.

Ledeno
poput izdajice
promatraju me golubovi.

Prose za nalog.

No ja ih više ne puštam van.

Jer znam:
Opet će me prevariti.

Nema zemlje o kojoj pričaju.
Stablo što je nosilo zvijezde,
srušeno.
Odšumjela je sjetlucava kiša.

Nema otoka,
vedrih obala budućnosti.

Ovdje je mjesto i vrijeme!

Iz kamenog središta Golgote
strši napušteni križ.

POSJET

Došla je u crvenom.
Do u kosu,
sve do čarapa crvena.
Samo je lice njeno bilo golo poput
bjelokosti.

Žareći se u jutarnjem rumenilu,
rano,
prerano,
poput ranog oproštaja od dana.

Zamumuljena, kao nekoć
svećenici
svećenice Afrodite
(djevojke su nosile brade,
dječakoliki muškarci su plesali ženski mekano
u ljubavnoj igri).

Umjetno rano,
prerano
prije noći.

Crvene svjetiljke u baru
su lažljivci,
krivi svjedoci.

Samo zavaravaju trenutak.

OBRAT

Večer otvara svoje prozore.
Svijetlo za svijetlom zasine.
Psi laju.

Bijelo selo
udaljuje se sve više.

Iz daljine ovčje blejanje
(vidio sam ih poslijepodne dok su prelazile cestu,
blještave, stisnute jedna uz drugu,
pastir je pozdravio dugim štapom,
psi su obigravali oko njega)
i tiha zvonjava
kao od zvonā u zraku.

Sad stanuju.
Miriše na hrđu i dim i svježe
plodove.

Iza oblaka.
Žuto i staro crveno.
Lagani okus soli iz smjera mora.
Brda tabore
gola i ravna kao na zraku pečena glina.

Dišem travu i mladi cvat.
Zemljano,
koje puše uvečer,
zatvara prozore.

KOS

Kosu
noćnooki brate
kakvu donosiš vijest?
što višeš krilima i očima?

Tamni kristalni sjaj
pjesma je tvoja
lomljiv — duboko
u zatrpanim ruševinama.

Sjećanje kažeš?
Ispunjenje?

Ah, kosu! —
Zavodniče!
Usred leta
razbija ti se pjesma

Tripud godišnje

Tripud godišnje,
kažu seljaci,
moraš okopati vinograd.

Jer korov raste brzo.
Bezbolno se upija
između korijenja trsa,
polaže treptave sjene na drvo,
tka šarenu svježinu oko lišća i mladica.

Korov je svitljiv
i mekan,

privlači miševе i zmije,
prekriva gnijezda i šupljine.

No ptice u jesen
izgladne.
A kad dođe zima, trunu bačve. —

Tripud godišnje je vrijeme.
No u proljeće
je najteže.

Jer sitan,
neobično sitan
trsov je cvat

bezbojan,
prozirno svijetao,
kao voda što isparava između travki.

Zemlja — Pepeo etera
izgarajuća voda prostora

U ognju rođena
morā
smrznuta
okaljena u mjed i kristal

Život — pokret u smjeru nutrine
eterični dim
gdje dah u dahu struji

SPOKOJ NAKON KIŠE

Miris zemlje
Mlada trava
koja još ne cvate

I ovo slijepo more
koje šumi i šumi
i udara o kamenje

CRVENE OPEKE NA VEČERNJEM SVIJETLU

Sveno crvene. —

Miris kiše
na kamenu i lišću
i vlažnozelenoj mahovini.
U kestenjavim dvoranama,

u igri sjena
između oblaka i vjetra
miris zemlje. —

Modrocrna ptica
leti prema sredini
Odzvanjanje kao san.

Preveo Mate A. Ivandić

ALOIS HERGOUTH rođen 1925. u Grazu, gdje i danas živi. Nakon mature 1943. služio u vojsci iz koje je dezertirao u ožujku 1945. Nakon svršetka rata studij i različiti privremeni poslovi, mjesto asistenta, doktorat, znanstveni rad na Institutu za etnologiju u Grazu. Znatan udio u izgradnji i konstituiranju književne tribine »Forum Stadtpark« iz Graza na kojoj je nastupilo više hrvatskih pisaca.

Do sada objavio sljedeće zbirke pjesama: *Neon und Psyche* (1953.); *Schwarzer Tribut* (1958.); *Sladka Gora/Der süße Berg* (1965.); *Stationen im Wind* (1973.); *Flucht zu Odysseus* (1975.); *Umkreisung der Nacht* (1985.); *Neuinszenierung* (1985.); *Confessionen* (1994.) i *Inseln im Gegenlicht* (1996.).

Heidi Pataki (1940.)

AUTODAFÉ

kako možeš danas zboriti o ljubavi?
možda o nekom listu gorkom, no dobro
želimo mir, prije oluje
riječi su uništene i ispijene kao i mi
mirisave rezede već dugo u smeću
htjeli mir mir jedno od drugog!
nijedna slamka ne smije nam ostati, nikakav pojam
jer ruka više nije ruka
oblik se promijenio:
noćima oko tihog jezera lutati
plačući, posve izluđena?
shvatit morasmo da to tako ne može
jer ljubav već bijaše kao otpuhnuta
a mi ostasmo nepokretni, odahnjujući

ZIMA

dva bijela plastična stolca stoje ukoso na livadi
okrenuti jedan naspram drugog, jedan stolac dublje
nego drugi, jer se livada k šumi nagine

napuštena dva vrtna stolca jeftinije vrste
kao što opisuje katalog robne kuće
s plastičnim uzicama, što se rado trgaju, umjesto
solidnog sjedišta

u redcima ostavljajući između zrak, sad pošteno pogrbljen
i šepav, na svoj način veličaju doba
dva bijela stolca već dugo zaboravljena iza izletnog cilja

njih dvoje što su nekoć unutra sjedili oči u oči
dok bijaše ljeto, zelena livada, nevidljivi
sad zameteni snijegom i bijeli u bijelo i nikad više otkravljeni

UDOBNIJE STANOVANJE

buđenje noću, jer su prolazne ceste tako glasne
kvičavo–šišteć teretnjaci, već dupli kotači namontirani
skoro će snijeg, onda će se čuti

kao da se kotrljaju preko zgnječena dječjeg mesa, tako
mekano

i tupo, u blještavom svijetlu bičastih svjetiljki
buđenje noću, gutljaj iz dugotrajnog mlijeka

jer s oštrim otvaračem odmah je i staklo za vratom
od zadnjeg piva slomljeno i u bocu palo
srpljivo čekanje, dok svane, noć, da bi ljudi

u vlastitim stambenim domovima *Freie Scholle* prekoputa
dangubeć na prozoru i s opernim dvogledom ispred nosa
mogli slijediti, kakve to ja stvari činim noću

kad se probudim i iz svjetiljke ispod nakrivljenog okruglog
ružičastog

plastičnog zaslona voda na tlo kaplje, kao i
moj smijeh što će se jednom skupiti i nekoj velikoj lokvi

i tek, kad se probudim noću, gazda mog utočišta
koji u vreću za spavanje umotan pijan leži na sagu
sanja o svojim ratnim zločincima i svaku noć se na svoju

sjevernofrizijsku ženu dere o pokori, i još nadjačava
buku prolazne ceste, da odzvanja na slobodnom polju, i nije
mu nikad dosta
freddy–adolf–mussolini–ploča i nebeske odmazde

DOBRO I KRASNO

hajde, Tereza, pruži kontesi Ireni
lijepu svoju ruku, nek usnice tvoje se naprče
i nek lijepo poteče rijeka vesele riječi
jer ću ti inače morati iščupati jednu nogu
izdaleka se s treskom zatvaraju vrata
nas dvije se sada uspinjemo zavojitim stubama
gdje voda kaplje, do ispod krova
i promatramo puhove pri tjeranju
hajde, Tereza, daj mi svoju lijepu ruku
tko zna što nas još čeka. već ti nedostaje okašće
sigurno su to bili šišmiši, ti se lupaju
prije zore i bijela dana, što ukazuje na strogi mraz
Tereza, drago moje, osjećaš li miris kamene djeteline?
nadohvat (kad bi samo imala svoju ručicu)
prostire nam se selo ispred nogu (a i one su nestale)
škripi u svodu, a moja žeravica, napuhuje se
raste i raste, postaje snažnija, u bujicu!
hoho! hoho! teturavi brod, tako se trese kuća!
Tereza, ah, bila si u nekom ranijem životu
moja sestra ili moj miš

NATURA MORTE

tko li te je lijepa šumo?
pa ako zašto? kako dugo? kako često?
palo inje? stawberry fields?
priča se? moguće je? a noćas?
zar si zanijemila? nikad čula?
zar obećala nisi? i ovo i ono?
o glavo krvi puna? i uopće?
otvori oči? raširi zjenice?
čemu? zbog čega? *a black and white?*
o jelovo stablo? raslo u nekom vrtu?
normalan puls? a gdje si bila ti?
žetalac je to kako se zove?
diethylamid? kad će to biti?
zasigurno? pokatkad? nikad više?
ptičice muče u šumi?

a iza šume? što ti ga ja znam?
a *maregwana*? tek sad zapravo?

dada nene / tko zna / može bit
tek sutra kad zapjevaju pijetli

ELEGIJA

dobra majka doji dijete
prsa od voska
uzlazi mjesec
od 2 načini 1!
jezik luduje
mrtvi su predugo spavali
rana bubri
mjesec se diže
djetetu prija šaka

opeke padaju slušaj! s krova
tiho putuje mjesec
pauk raste
odmotvava svilene rečenice
majka se boji
puta 4 puta 3
djetetu koje zadugo nije pisalo
oči su posve upale

krvoprolíće još ne znači rat
ja! kaže dijete
uzima riječ
majci iz usta
čelo voštano
i rastapa se
mjesec bježi
mrtvom djetetu ispod stabla
tiču 5 šljiva na tikvu

Preveo Mate A. Ivandić

HEIDI PATAKI rođena je 1940. u Beču, gdje i danas živi kao samostalna književnica i prevoditeljica. Studij publicistike, povijesti umjetnosti i nacionalne ekonomije. Od 1970. uređuje Bečki mjesecnik »Neues Forum«, a od 1981. do 1983. urednica je časopisa »Filmschrift«. Dugogodišnja slobodna suradnica više radio i televizijskih postaja. Sudjelovala je na mnogobrojnim međunarodnim festivalima poezije, kao npr. u Zagrebu, Rotterdamu, Parizu, Louvainu, Rimu itd. Od 1991. je predsjednica autorskog zbora iz Graza. Objavila je do sada više zbirke poezije: *schlagzeilen. gedichte* (1968.); *stille post* (pjesme 1978.); *frühlings wachen und andere gedichte* (1981.); *kurze pause* (1993.) i *guter ruf* (1994.) te zbirku eseja *fluchtmodelle* (eseji 1972.). Osim toga poznata je i kao plodna prevoditeljica (između ostalih jezika i s hrvatskog) i autorica eseja o književnosti.

Bruno Weinhalts (1954.)

TIŠINA

Bijelo leži zemlja
bijelo poput njenog pustog neba
Nedostaju tragovi

Rad živi potajice
pod toplineom snijega

TIŠINA SE U UHU BUDI

zatvara se mjesto za parkiranje novine
se kupuju a ti se ponavljaš u snu
Noć ti dobro ide s očiju
odlazi u ljepoti hladna i odsvijetljena

SUNČANO PROŽIVLJENI DAN

Nemarno se igra val sa svojom bocom
juri preko vode i nasuče se

Pješčani grad pomiče se u se gotovo je ništa
samo ga otisak prsta čuva

Voda ga ispire
Val mu dopušta da stoji
Teretnjak pluta vozeći se pokraj tog
i tako dalje

OSTAJANJE ISUŠIVANJE DALJNJE ŽIVLJENJE

More se ukopava u kamen
Obala ne vidi nikakav grad
Cesta se vozi prazna preko kamena
Sunčeva godina između krajobraza i kiše
svjetlosna godina između neba i mora
Boje su jednostavno dostatne

INFERNO PRIJE DANTEA

Tu pak nitko nije živio
Dani su se zagubili
u nenastanjene noći
Koraci na stubama
nisu odjekivali ni u kakvoj sadašnjosti
Što je ovdje prošlo
još nije započelo
Ruševine ne ruševine
od zablude nastanjene

NE ČITAJ TO

Uzani put od riječi
uski trag iz ovog zakutka
na pojedinim slogovima koje je papir dopustio

Bjelina ostaje
prazno ostaje rečeno
a tvoje oči tvoje ruke vole
ljubav iza riječi
oćutjeti pri opipkavanju
bijelog
neispisanog
lista

LJETNA GLAZBA

Udaljeni od sjene uha
vodoskok
kosilica

Voda i trava
skršteni u svojoj glazbi

Preveo Mate A. Ivandić

BRUNO WEINHALS rođen je 1954. u Hornu (Donja Austrija), živi u Beču. Objavljivao je u uglednim književnim časopisima i na radiju. Dobio za svoje književno stvaralaštvo nekoliko stipendija i nagrada. Do sada je izdao tri knjige: zbirku proze *Alle Namen der Welt. Abenteuergeschichten* (1984.), kao i dvije zbirke lirike *Die Entdecker* (1983.) i *Lektüre der Wolken* (1992.), zbirku pjesama i eseja o biti i nastanku pjesama.

Petra Ganglbauer (1958.)

Život zimi spada
U čudnovate stvari:
što je u opasnosti hita dalje /
hladna odsutnost bojā
usivljuje s vremena na vrijeme
neku sliku.
I pazeći tajna izlazi
i ulazi u
klimave, bijelopostale oči —

Otoci boja ili
što je srktavi hod
u stanju izvijestiti:
Nikakve isklesane riječi
prije jedno »skoro«
slika raznolikosti
zemljopis nestalnog.
Gubitak čvrstine ili
oslobađanje okova mora.

Zapanjujuće povjerljivo priziva se
u sjećanje:
Nešto osluškuje ili jedri divlje
u nenastanjenim očima:
Svijet na svojem bijelom početku.
Što je okrilatilo
izoštrena pronicljivost/plesač/

prstoveliki Mali Doživljaj.
Tjesnoća koja pri tom nastaje
stavlja u pogon preobražaj.

*S cijelim jednim krilom
živim. Razumijevanje je nešto
drugo / vođenje svijetla u očima
i nogama.*

Ovako
slijedim doživljaje kao
da se okrećem oko same sebe:
Ples. Skrivačica. Bilježenje.
Pisanje po sjećanju
nije nikakva slika uspomena.
Jest:
zvonjavo lutanje
presvučena čežnja.
Gdje se same sebe bojim.

*Kao da se unaprijed čuje:
ipak u srcu sam slika.*
Nikakav izraz iščekivanja nije
govorenje o dotičnom.
Nikakav susret/sudaranje
prije jedno
: Iznad :
slobodno pisanje prostora:
kasnije jednom a ipak blisko.
Otezanje
*traženja gdje sam s onu stranu
svih povezanosti
Nikad ne ću postati ona
koju predstavljam.*

*Videna slika ili
stvarno lice, fotografija
preokreta, tvorevina od crta*

ili posebno doživljenog.
Prije tog i sl.
 Što ju se zaboravilo, kako se izražava?
 Oklijeva u svakom pogledu
 probijanje vremena
 »the vanishing point«
 budući je vrijeme iz slike.
 Kao da nema pričvršćivanja ili:
 kao da se nikada ne napušta razdaljina.

Preveo Mate A. Ivandić

PETRA GANGLBAUER rođena je 1958. u Grazu. Živi u okolici Graza i u Beču kao slobodna spisateljica. Nekoliko je godina bila novinarka i lektorica u izdavačkim kućama. Organizirala je i vodila više literarnih simpozija i književnih radionica, kao što su npr. »Bečka predavanja o književnosti« (1993.). Intenzivno putuje svijetom (Maroko, Indonezija, Meksiko, Bolivija, Peru, Kolumbija, Kanada) i opisuje ta svoja putovanja u vidu eseja, putopisa, kratkih priča i sl.

Do sada objavila knjigu proze i sljedeće zbirke pjesama: *Feindlich vor der Zeit* (1984.); *Zusammenzuraffen wäre also nichts* (1987.) i *Die zertanzte Zeit* (1993.).

LOVAC NA ŠTAKORE

RADIO-IGRA PREMA MOTIVIMA DJELA MARINE CVETAJEVE,
JOHANNA WOLFGANGA GOETHEA I HEINRICHA HEINEA

PJESNIK: Dv'je vrste štakora znam sad:
U jednih sitost, u drugih glad.
Uživaju siti mir kuće si bijele,
Gladni se pak stalno sele.

Sele se mnogo milja daleko:
Ne stane nitko, da malo ne bi ček'o.
Hitaju ravno sred naglosti ljute
Niz teške olujne pute.

Preko svih gora glad njihova ih tjera,
I preplivat znadu jezera;
Kad voda ih guši, kad nesreće haraju,
Za mrtve se živi ne staraju.

Imadu te šugave šuške
Neke baš odvratne njuške;
Na glavu tvrdu im sjela
Radikalno štakorska čela.

U svemu su krajnost; a kanda
Za Boga ne zna ta banda;
Od kakva krštenja ni sjenke.
A opće im dobro su ženke.

Taj skot, što uživat hoće,
Zna tek da ždere i loće;
Ne misli, svoju dok puni gušu
Na našu besmrtnu dušu.

Ta rulja, što željna je pljačke,
Ne boji se pakla, ni mačke;
I nema imutka, i novca nema,
I drukčije zemlju razdijelit se sprema.

Štakori, koji se sele,
Već prilaze. Legije cijele
Navaljuju. — Blizu su stigli.
Cijuk i zvižduk su digli.

Jao nama! — Znoj smrti nas hvata.
Eto ih već ispred vrata.
Načelnik gradski i cijelo vijeće
Mršte se, i znadu da pomoć nam ne će.

Građani su već na oružje zvali.
Popovi zvona su zvoniti stali.
U pomoć! Kula se ljuja.
Vlasništva nema gdje uđe rulja.

Ni molitve popa, ni zvonjave zvona,
Ni ukazi mudri svih gradskih patrona,
Ni puščana sačma, ni topovsko tane,
Od toga nas nikad ne brane.

Pomoći ne će ni najljepši cvijet
Retorike vaše, oratorski let;
Ne srću štakori u silogizme,
Preskočiti znadu najveće sofizme...

Glazba: flauta i orkestar.
Galama. Škripanje klupa. Povici.

GLAS I: Tajni, državni —
Pozdrav, gradski vijećnici!
Starog Hamelna

Zidovi spašeni su
Od stanara-neplatiša.

Buka se polako stišava i potom prestaje.

GLAS II: Svečanost kotlova,
Povorka tava —
Štakori su podavljani.

Ne bio cezar ne —
Postao bih kuhar, he...
Udri u tave!
Udri u tave!

Radujte se,
Radujte se, vijećnici!
Jer čiste su, čiste
Trgovine od lopova,
A glave od ideja!

U tavu — udri!

Lagani žamor. Smijeh.

GLAS I: Iluminacijom
Praznujte, vijećnici,
Čukrom i cikorijom
Čudo-viktoriju
Bez šaka, bez metaka.

GLAS II: Praznik tava.
Vijećnici su doživjeli.
Štakori su podavili.

Je li slatko ili slano —
Svejedno je —
Vama — učinjeno,
Meni — obećano.

GLAS III: Drhtanje.
Šaputanje.

Gradski — ukoso.
Vijećnici — ukrivo.

Obrazi — mak,
Obrve — jež:
— To jest — što pak?
— Je li grabež?
— Što — upravo?
— Što — zapravo?

GLAS I: Jasno i točno, bez nešto i »ne-to«:
U vlasništvo djevu, imenom Greta.

GLAS II: — Gretu? Ne-Greta u nas nema mladih:
U zemlji živimo Njemačkoj.
U gradu Hamelnu mnoštvo je Greta,
Kao i Hansova, eto.

Hans ili Greta. Ako nije Greta — Hans je.
Preko oblutaka u rijeku —
U Hameln za Gretama. Kontradans:
Ako nije Hans — to je Greta.

GLAS I: Nisi sakat i nisi slijep —
Već ćeš si i Gretu steći.
Jamica — sav izgled lijep!
Isti — sve su iz iste peći.

GLAS III: Kozica za kozicu,
Delikatna, delikatno.
A čiju zapravo Greticu?
— Šalite se!

GLAS I: Čiju ste mislili da sam izviždao
Gretu — ako ne gradonačelnikovu?
Galama. Komešanje.

GLAS III: Sto veprova zagraktalo,
zanjihali trbusima.

— Smiješan mali! E, baš nas razgali —
Zamahali ćelama.

GLAS II: U takvoj pregači
Djevojku?
— On se šali.
Na brzinu, na brzinu
Svadbicu?
— Vijećnici!
Prvu u gradu
Djevicu?
— Veprovi!

GLAS I: — »Bio on vrag, bio Židov,
Onaj što oslobodi
Grad — pa makar slijep, makar pas! —
U dom gradonačelnika
Stupit će, u popis osoba.
U gradu — prvih...«

GLAS III: — Stop!

GLAS II: Bit će da nisu u kolu gajde —
U Dumi! Hodom! Andante!
Samo o vragu i Židovu,
A gdje se tu o muzikantu
Kaže?

GLAS I: Po završetku obreda —
Izvolite samo, ne smeta!
Na svadbi svak je muzikantu rad —
Al' ne u ulozi zeta.

GLAS II: Za muzikanta! Za nervni pisak —
Kćerku! Kovač mi je draži!
Što će raditi sa svitkom
Nota — na krevetu dok leži?

GLAS III: Za muzikanta! Da bi je dali!
Možda, u krajevima učmalim —
No Hameln još čuo nije da bi
Koju za muzikanta udali!

GLAS II: — Što je glazba? Cvrkut ptica!
Šala! Dijete tome rad bi!
— Što je glazba? Buka, trica.
— Veselje na svadbi.

GRADONAČELNIK: Prije rečeno je glupost.
Istina jest. Reći ću vam.
Ja, gradonačelnik.

Malo strašnije od buke u uhu,
Maštarije sklopljenih očiju,
Muzika — to je bankovni krah,
Oslobađanje furija.
Ropske biti untergrund —
Glazba — to je bunt.

Bunt arkandela. Bunt stoke,
Bunt resa i zvjezdica.
Ne nevjesta — kao pramen-vata! —
Za glasovirom — vještica!

Bolje ti poštedi prevaranta
Neg' muzikanta! Drijemež
U fotelji? Vragovi na trgu
Dume. I đavoli u domu.

GLAS I: Tempi passati!

GRADONAČELNIK: Šala za čašicom.
Vijećnici, vijećajte
Je li to moguće — nedokučiv je Gospod —
Za muzikanta — plôt
Našu.

Sladak zalogaj prepustite
Običnim smrtnim u dar!
Vama je ambrozija slađa od usta
Ženskih, i čistiji nektar.

Hijerofonti u blatu kotača,
Bogovi u dimu razvrata —
Plačite i bdite da bismo spali,
Da bismo se plodili — mrite!

A gradonačelnika kći — plan
Daleki — moguća je zamjena.
Uostalom, u ovim stvarima ne znam
I očekujem mišljenja.

GLAS I: — Nešto praktično!
Udicu! Tucet
Jeftinih čarapa!
Futrolu za sat!

GLAS II: — Mapu za note!
— Pisak! Da se ogrne,
Neke krpe!
— Četku za brijanje!

GLAS III: — Tek tako — nešto sitno!
— Komadić! Na nadnicu!
Pa nije na dvoru! U zabiti!
Glavno je — podariti!

GLAS II: — Heureka! Pljesak!
Kako je po pozivu flautist,
Dajmo mu futrolu, ne list!

Geben — frisst,
Leb' heisst: spar...
Kad je flautist —
Futrola mu na dar.

GLAS I: — Usklađeno! — Složeno!
— Antilopsku! — Kožnu!

GLAS II: Za muzikalnu dušu
Više odgovara pliś.

GLAS I: — Od pamuka! Od riže!
— Bravo! Potpisano!

GRADONAČELNIK: Nije se uvukao u zeta
Ali, cijeneći čovjeka
I u muzikantu —
Vijećnici, ustajte!
Odluka vijećanja glasi:

Hameln nije u carstvu duša.
Glazbenik pak nije za muža.
Glazbenik nije ni za zeta.
Imenovane se odreći te

Djevojke. (U carstvu cijena!)
A predlaže se kao zamjena
Nešto iz carstva simbola:
Za instrument — futrola

Sprešano-papirnata.
Jer nije važno dati
Što (»Tvar je tek znak«,
Goethe), već je važno kako.
Mek kao hljeb.
Tih kao lav.
Usne u smijeh.
Obrve enklav.
Iznad zvijezda,
Dolje praznoslovi,
Joś se ne da,
Štakore lovi.

Flauta uz orkestar.

LOVAC NA

ŠTAKORE: Ne u instrumentu — u nama
 Zvuk je. Razbijajte svirale!
 Vidovit je onaj što bez očiju
 Vidi. Za najzvučnije zvuke.

Najzahvalnija sala —
 Grudi su. — Nikad nije mala.

Slavuj ne treba čuvati
 Grlo. (Tri kapi na noć!)
 A futrole što se tiče — u peć!
 Ili je natakните sebi na nos...

Vijećnici! Dugovi da mi se dadu —
 Kći gradonačelnika u nagradu.

GLAS I: Zašaptali: šu-šu-da-da...
 — Za nekakvih deset komada
 Bijednih — ne štakora — bili su miši!
 Ne vidio je, kao svoje uši.

GLAS II: Greta, Greta, u mrežu ćeš dospjeti!
 Bolje svoje uši vidjeti
 Negoli dušu.
 — Ševari šušte! —
 Ne ćeš spaziti, poput svoje duše.

*Flauta. Žamor, glasovi i koraci nestaju, sa-
 svim se gube.*

PJESNIK: Zastor je pao. Konac drame.
 Već idu kući gospoda i dame.
 A je li im se komad dopao?
 Po pljesku sudeć nije propao.
 Priznanje zahvalnoga svijeta
 Ubr'o je poznati poeta.
 No sad je kuća posve nijema
 I žamora i svijetla više nema.
 Al' kakav je to čudan zvuk
 Odjeknuo na praznoj bini?

To možda jedna žica puče
Na nekoj staroj violini.
Trčeći ovim, onim smjerom
Štakori šuščaju parterom.
I vonja sve na staro ulje.
Posljednja lampa već se gasi.
Ne može jedna sjati dulje,
Iako plamsati još kuša.
To svijetlo bješe moja duša...

Irena Lukšić

NOVA EUROPSKA SIGURNOSNA ARHITEKTURA

Prije nekoliko mjeseci dobio sam poziv za sudjelovanje na Osmoj međunarodnoj konferenciji o sigurnosti i suradnji, u Antaliji, u Turskoj, koju organizira Tursko atlantsko vijeće. Ta se konferencija održava već, dakle, osmi put, godišnje, od 1990. naovamo, pa je neslužbeno i dobila ime *Antalijska konferencija* po mjestu stalnog održavanja. NATO–savez i turska vlada vrlo aktivno podupiru organizatore, tako da je Konferencija postala značajan događaj na kojem uglavnom sudjeluju visoki predstavnici vlada, parlamenata, državni- ci, ali i stručnjaci iz područja međunarodnog prava, obrane i medija. Na Konferenciji su dosad sudjelovali glavni tajnici NATO–a, WEU, OESS, itd. (Ovogodišnja Konferencija je u međuvremenu održana koncem rujna 1997., a ovaj je tekst predan uredništvu sredinom rujna). Po tematskom naslovu ovogodišnja konferencija, ali i po ime- nima sudionika dalo se lako zaključiti da je to još jedna u nizu važnih međunarodnih manifestacija na temu promišljanja nove sigurnosne ahitekture. S obzirom na činjenicu da sam već u FORUMU 3–4/1997. iznio neka svoja razmišljanja o najizravnijem aspektu ove teme: o proširivanju NATO–saveza na istok, i implikacijama te sjevernoat- lantske strategije, te s obzirom na činjenicu da se u međuvremenu i ostvarilo ono što je predviđeno, naime na madridskom summitu NATO–saveza zaključeno je da se u punopravno članstvo prime Polj- ska, Mađarska i Češka. U ovom tekstu, svojevrsnom nacrtu za nastup na konferenciji u Antaliji, osvrnut ću se na neke, za Hrvatsku, važne aspekte ove teme. Pritom valja reći da je na samoj Konferenciji toliko uglednih govornika trebalo pokriti širok raspon vrlo zanimljivih te- ma, pa mi se činilo primjerenim pobliže objasniti i približiti sudioni- cima neke hrvatske poglede u sklopu teme, progovoriti o našim

iskustvima u Domovinskom ratu, od obrane od agresije do vojne pobjede i oslobođanja okupiranih dijelova zemlje, ali i dati kratki pregled stanja u Hrvatskom Podunavlju i neposrednom hrvatskom susjedstvu. Razlozi su takvu pristupu u činjenici da je upravo Hrvatska zemlja koja je imala nesretnu priliku iskusiti stvarne prijetnje sigurnosti, ili, posve precizno, početkom 1990-tih pretrpjeti stvarnu agresiju. Ta nesretna i tragična zbivanja, izazvana srpskim napadom s očitim ciljem teritorijalne ekspanzije, pružila su nam, praktički i izravno, krvavo iskustvo o stvarnom značenju sigurnosti.

U položaju međunarodno nepriznate zemlje, u kojem smo se svojedobno nalazili, zemlje gotovo lišene ikakvih sredstava za legitimnu samoobranu, Hrvatska je itekako naučila cijeniti koliko je važno moći se osloniti na odgovarajući vlastiti sigurnosno-obrambeni sustav. Akcije na planu ustrojavanja i naoružavanja naših vojnih i policijskih postrojbi bile su na samom početku neprijateljskih napada uglavnom žurno poduzimane, no kasnije, kad smo uspjeli obuzdati agresiju, dobili smo više vremena kako bismo se posvetili izgradnji bolje ustrojenog sustava. Danas je Hrvatska kadra sama se brinuti o svojoj sigurnosti i svojoj teritorijalnoj cjelovitosti, sposobna je suočiti se sa svakom mogućom prijetnjom izvana. Dosta kratki rok u kojem je sve to postignuto pokazuje koliko mogu učiniti rodoljubni zanos i želja hrvatskoga naroda da opstane i pruži otpor.

Zanimljivo je istaknuti da su se spomenuti događaji odigravali istodobno s raspravama o novoj ulozi Ujedinjenih naroda, NATO-a i, općenito, sigurnosnih struktura zapadnog svijeta, kad se upravo potpisao Maastrichtski sporazum s osloncem na zajedničku vanjsku i sigurnosnu politiku, koju je naravno tek trebalo dogovarati i usuglašavati (projekt koji ni do danas nije ostvaren!). U takvim okolnostima mi u Hrvatskoj brzo smo uvidjeli veliku razliku između usmenih i pisanih izjava, s jedne strane, i konkretnih i odlučih akcija na terenu, s druge strane. Danas, zreliji i oprezniji, pratimo razvoj situacije i promjene u europskoj sigurnosnoj arhitekturi u sklopu neumornog, kontinuiranog procesa traženja novih uloga za stare organizacije. To, dakako, ne znači da ne bismo itekako htjeli da europska sigurnost bude bolje ustrojena i manje nestabilna. Upravo suprotno, držimo to jednim od naših prioritetnih ciljeva.

God. 1997. može se smatrati godinom u kojoj su, nakon gotovo čitavog desetljeća priprema, donesene neke ključne odluke s daleko-

sežnim posljedicama. Naime, nakon kraja hladnog rata i pada Berlinskog zida svjedoci smo težnje gotovo svih bivših socijalističkih država da se pridruže zapadnim institucionalnim strukturama. Ta su nastojanja naišla na potporu putem raznih vrsta pomoći zapadnih zemalja i organizacija. S druge strane, tranzicijske su zemlje iskoristile tih zadnjih sedam-osam godina kako bi se pripremile za glatko uključanje u najpoželjnije zapadne asocijacije, tj. u NATO i EU. Sada kad su se Vijeće NATO-a u Madridu i amsterdamski summit EU-a (uz mišljenja Komisije) sporazumjeli oko popisa zemalja kandidata za članstvo u prvim krugovima proširenja, imamo jasniju sliku budućih europskih sigurnosnih struktura i njihova geopolitičkog položaja.

Nema dvojbe da će formalno članstvo u NATO-u prve skupine srednjoeuropskih i istočnoeuropskih zemalja, tj. Češke, Mađarske i Poljske, doista označiti početak nove europske sigurnosne zbilje. U sutrašnjoj Europi, čije je oblikovanje u tijeku, NATO ne će biti samo obrambeni savez iz starih dana, nego i atlantska organizacija koja će, vjerujemo, kad jednom dobije odgovarajući mandat, moći osigurati mir i stabilnost kako u cijelom svojem području, tako i u ostalom dijelu Europe, a možda i šire.

Međutim, takav razvoj situacije ne bi smio umanjiti ulogu i značenje Ujedinjenih naroda u održavanju svjetskog mira. Naprotiv, te bi se, a i druge, organizacije trebale međusobno dopunjavati i svoje djelatnosti udruživati s ciljem da postanu učinkovitijima. Te se ideje ne temelje na pukim spekulacijama, one su sažetak raščlambe iskustva stečenih u sukobu i krizi na prostoru bivše Jugoslavije gdje je Hrvatska, takorekući, iz prve ruke mogla pratiti mirovne operacije Ujedinjenih naroda kao i kasniji angažman NATO-a. Između tih operacija, međutim, postoji velika razlika. Hrvatska je najprije bila domaćinom UNPROFOR-a, potom UNCRO-a na svojem teritoriju. Obje te misije nastojale su uspostaviti mir i istodobno reintegrirati okupirana područja, no u tome nisu uspjele. O tome sam pisao u prethodnom dvobroju ovoga mjesečnika, pa ovdje ne bih dalje eksplicirao tu tvrdnju. Sada imamo misiju UNTAES-a čiji je cilj potpuna reintegracija preostalog dijela okupiranog državnoga teritorija u ustavno-pravni poredak Hrvatske. Valja kazati da bi se ova misija naposljetku mogla pokazati kao prva uspješna mirovna operacija u povijesti Ujedinjenih naroda. Naime, unatoč problemima koji prate

tijek mirne reintegracije Hrvatskog Podunavlja može se reći da smo pred konačnim i potpunim završetkom toga procesa, odnosno pred ostvarenjem najvišeg nacionalnog prioriteta, a to je uspostava suverenosti nad cjelokupnim državnim teritorijem, pred zaokruženjem teritorijalne cjelovitosti. Nakon stjecanja neovisnosti, odnosno međunarodnog priznanja, izlazak na istočne hrvatske granice nedvojbeno je najveća zadaća državne politike, ali ujedno i preduvjet budućem uključivanju u euro-atlantske vojno-sigurnosne integracije.

Imajući pred očima taj cilj, oko kojeg nesumnjivo postoji opći nacionalni konsenzus, valja se još osvrnuti na jedan zanimljiv aspekt u tekućem procesu proširenja zapadnih sigurnosnih struktura, koji je, vidjet ćemo, u uskoj svezi s proširenjem EU. Načelno se, naime, može reći, da se selektivni pristup pojedinim zemljama kandidatima za NATO i EU i očekivao. Poznato je, isto tako, da su unatoč tome neke zemlje ostale razočarane odlukama iz Madrida i Amsterdama. U amsterdamskim zaključcima EU od lipnja 1997. navodi se da će put proširenju biti otvoren u skladu s madridskim zaključcima. Također se navodi da će Komisija u svom priopćenju uz *Agendu 2000* (tako je nazvan strateški dokument o budućem razvoju Unije) donijeti svoje zaključke o početku procesa pristupanja toj organizaciji. Razvidno je dakle iz svega da će se strategija proširivanja NATO-a i Europske Unije događati u najvećoj mogućoj koordinaciji. A to se čini i posve logičnim, jer će za razliku od hladnoratovskog doba, u kojem je NATO imao jasno definiranu ulogu i u kojem je i neprijatelja bilo lako identificirati, u ovim novim povijesnim okolnostima i Sjeverno-atlantski Savez ali i Europska Unija kao najviši i najnapredniji stupanj euointegracija, morati preuzeti veću odgovornost za sigurnost europskog kontinenta. Sada smo suočeni s novom potencijalnom opasnošću, jer se novi neprijatelj zove nesigurnost, ili možda točnije, nedostatak sigurnosti. Europa ne može sebi priuštiti bilo kakva siva područja na svojoj karti, jer sive isključive zone danas, mogu izrasti u opasnost po opću sigurnost, sutra.

NATO bi, kao najjači jamac europske sigurnosti, trebao razmotriti mogućnost obuhvaćanja svih država koje mu žele pristupiti, pa čak i mogućnost poticanja na to onih manje voljnih da mu se približe. Sadašnja metoda uporabe »biča i zobi« u odnosu NATO-a prema zemljama nečlanicama nije uvijek svrsishodna, jer se članstvo u NATO-savezu ne smije poimati kao nagrada zemljama Srednje i

Istočne Europe koje traže pristup, nego kao najbolji postojeći sigurnosni savez u Europi, kao temelj buduće europske pa i svjetske sigurnosne arhitekture. Jer, nema dvojbe, jedna od velikih opasnosti što se skriva u ekskluzivitetu NATO-a sadržana je u tome da bi manje ili srednje, rubne zemlje mogle biti prisiljene potražiti sigurnosne alternative koje se, dugoročno gledajući, ne čine baš najboljim rješenjima. A poznati su slučajevi kada zemlja koja se nađe u vakuumu, naime u prostoru uz ili pokraj sigurnosnih aranžmana u svojem susjedstvu, teži da se okrene sama sebi, da gradi sigurnosne strukture uz potpuno oslanjanje na vlastite izvore, ljudske i gospodarske, te da u dogledno vrijeme preusmjeri sve svoje potencijale u vojnu industriju, stvarajući vlastita sredstva odvrćanja, to jest odbijanja mogućih opasnosti. Aktualni primjer zemlje predstavnika te vrste izolacionističke politike jest, primjerice, Sjeverna Koreja. Njen slučaj pokazuje kako ova opcija ima popratne učinke koji poništavaju prvotnu svrhu. Naime, ne samo što gospodarstvo i stanovništvo takve zemlje dopijevaju u tešku situaciju, nego ni samo pitanje nacionalne sigurnosti nipošto nije učinkovito riješeno. Takva situacija značajno opterećuje državni proračun i generira gospodarske i socijalne nedaće koje često dovode do krajnjih napetosti kako unutar zemlje tako i u odnosima sa susjedima. Tako je i sigurnost susjednih zemalja naravno ugrožena, jer se na taj način stvara situacija permanentne regionalne nestabilnosti. Stoga i na tom primjeru možemo vidjeti koliko je važno novo globalno promišljanje sveukupne sigurnosne arhitekture za XXI. stoljeće. A kad je u pitanju Sjeverna Koreja onda valja reći da i u njezinu slučaju, kao i u mnogima sličnim, vrijedi ona misao da ju je bolje imati »on board« nego je i dalje držati u izolaciji, ma što to u konkretnim rješenjima značilo.

No da se iz te nama ipak dalje, ali za pitanje globalne sigurnosti vrlo bliske regije, vratimo u neposredno hrvatsko susjedstvo. Svijetna svoje uloge u ovom dijelu Europe, Hrvatska je svojom aktivnom vanjskom politikom (a nakon promjene temeljnog odnosa snaga ljeta 1995.), i to u prvom redu vrlo aktivnom ulogom u dejtonskim pregovorima, normalizacijom odnosa sa SR Jugoslavijom kao i mirnom reintegracijom svog podunavskog područja, presudno pridonijela učvršćenju novoga međunarodnog poretka. Ona je uspjela sadanje i buduće hrvatsko-srpske odnose postaviti na jedino moguće i realne političke, povijesno opravdane temelje: na odnose dviju međusobno ravnopravnih, međusobno priznatih, suverenih država. Tako je uklo-

njen onaj prvi i najvažniji uzrok krize na našim prostorima. No, žarište krize se nakon toga, neposredno nakon Dayton, ubrzano prebacuje prema jugoistoku, najprije u Bosnu i Hercegovinu, a potom još južnije. Time se polako prioriteti međunarodne zajednice u rješavanju sigurnosnih pitanja počinju mijenjati, ali istodobno i umnožavati. Tu promjenu uvjetuje ponajprije umnožavanje mogućih novih uzroka i žarišta kriza, od kojih svaka može vrlo opasno destabilizirati cijeli ovaj dio Europe, mnogo opasnije i mnogo šire nego što je to bio slučaj prije Dayton. Nabrojimo samo sukobe unutar Republike Srpske između Pala i Banja Luke, ili one između RS i Srbije, nemire na Kosovu ili u Sandžaku, velike unutarnje političke podjele u Crnoj Gori, ili još uvijek u potpunosti neriješene situacije u Makedoniji, posebno u Zapadnoj Makedoniji, kao i nedavne krvave sukobe u Albaniji.

Međunarodna zajednica je, dakle, osim u Hrvatskom Podunavlju i u Bosni i Hercegovini angažirana i na rješavanju svih spomenutih problema, ali dodatno i na smirivanju napetosti u makedonsko-grčkim odnosima, pronalaženju rješenja na Cipru i općenito na rješavanju tursko-grčkih odnosa. Ako bi se tako postavio okvir krize onda je jasno da je u pitanju sigurnost juga i istoka Europe, Sredozemlja kao i Zakavkazja i Srednjeg Istoka. Bliski istok je suviše posebno spominjati.

Zbog svih tih razloga bilo bi veoma važno za opću sigurnost Europe (a i širih geopolitičkih prostora) da se svim europskim državama, koje to žele, pruži jasni terminski plan postupnog pristupanja NATO-u. U NATO-u gledamo, na temelju njegove uloge u hladnoratovskom razdoblju, ali i u postblokovskom svijetu, uspješnu i optimalnu paradigmu europske sigurnosti. Da zaključim, Hrvatska, kao srednjoeuropska i sredozemna, izrazito europski orijentirana zemlja, uviđa i naglašava važnost nove sigurnosne arhitekture u Europi. Hrvatska je na najizravniji način bila prisiljena razmatrati i rješavati pitanje i vlastite a i šire europske sigurnosti. Rat na području bivše Jugoslavije doveo nas je do spoznaje o nedvojbenoj potrebi za stabilnim i učinkovitim sigurnosnim mehanizmima koji bi obuhvatili sve europske zemlje, te tako omogućili da se ubuduće izbjegnu potencijalni sukobi, odnosno da ih se rješava u diplomatskim pregovorima, a ne na bojnopolju, uz velike i tragične ljudske žrtve i materijalna razaranja. Parafrazirat ću stoga predsjednika Republike Hrvatske dr. Franju Tuđmana koji je sažeo to proeuropsko stajalište hrvatske

državne politike rekavši u jednoj prigodi, kako želimo biti dijelom ujedinjene i demokratske Europe u kojoj će svaka članica voditi politiku na dobrobit svojih naroda. I dalje, da smo izborivši samostalnost i suverenost, stvorili temelje na kojima možemo voditi svoju vanjsku politiku u skladu s hrvatskim nacionalnim i državnim interesima, vodeći pritom računa o širem međunarodnom kontekstu, no istodobno posvećujući posebnu pozornost očuvanju svojeg dostojanstva i ravnopravnosti s drugim nacijama, jačajući svoj otpor na utjecaje onih koji su nam manje skloni.

Ivo Sanader

VELIKOSRPSKA PROMIDŽBA I SUBVERZIJA U DALMACIJI IZMEĐU 1908. I 1912.

(Prema spisima zadarske pismohrane)

Austro-Ugarska je okupirala Bosnu i Hercegovinu da bi zaustavila prodor engleske robe i utjecaja na Balkan, a onda je anketirala Bosnu i Hercegovinu 1908. da bi time olakšala prodor na jugoistok prema Solunu¹. To nije išlo bez teškoća i zapreka. Glavna zapreka bila je kriza dualizma poslije izborne pobjede mađarskih liberala i s njom vezana politika *novog kursa*. Austro-Ugarska je slomila mađarske liberalne tako što je car s vojskom raspustio u veljači 1906. mađarski parlament pa je novu vladu sastavio Wekerle Sandor, pristaša dualizma. Dalmacija je tih godina s politikom *novog kursa* preuzela inicijativu u hrvatskoj politici i počela tražiti saveznike u Italiji i Budimpešti, ali je ovu političku orijentaciju slomio dalmatinski namjesnik pravi tajni savjetnik barun Nikola Nardelli tako što je manipulirao izborima 1907. (na što se osvrćem na drugom mjestu), pa je ova politika doživjela poraz, nakon što nikad nije dobila bezrezervnu podršku kod dalmatinskih političara i naroda. Dalmacija je kao odštetu za manipuliranje izbora dobila rješenje jezičnog pitanja mnogo povoljnije nego li u sjevernoj Hrvatskoj, bilo je djelo Nikole Nardellija koji je bio Hrvat-Dalmatinac. Nardelliju ne možemo ni zamjeriti slamanje *novog kursa* jer je ta orijentacija malo obećavala zbog talijanske iredente s jedne strane i mađarskog šovinizma s

1 *Ivan Pederin*: Gospodarski razlozi austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine i razvoj njene privrede 1878.-1918. u svjetlu i austrijske pupotpisne literature. Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu, sv. 20 (1982.) br. 19; str. 271-289.

druge. Rezultat ovih previranja nije bio ni tako loš, postigli smo jezičnu autonomiju u Dalmaciji, a to je bilo najviše što smo mogli postići. No s druge strane valja opaziti da je položaj Hrvatske bio zapravo tragičan, jer hrvatski političari nisu uspjeli osvojiti baš nikakva oslonca u međunarodnoj politici, ni u Italiji, ni u Mađarskoj i sad im je kao jedina nada ostala Srbija.

Za hrvatsku politiku to je značilo da joj se sada kao jedina alternativa nuda savez sa Srbijom kojom je poslije državnog udara 1903. vladao kralj Petar Karadorđević. U ovom radu ćemo pokušati prikazati izgled te nove, jugoslavenske političke orijentacije i raspoloženje srpske strane prema hrvatsko-srpskoj suradnji u Dalmaciji koja je bila ključna pokrajina za namjeravani austro-ugarski prodor na jugoistok, jer je Dalmacija bila ključ Bosne. Taj prodor bio je za Austro-Ugarsku važan jer se ona bojala da se u Makedoniji i Albaniji ne bi učvrstila Italija². Prodor na jugoistok bio je program velikoaustrijskog kruga okupljenog oko Franje Ferdinanda. Taj krug želio je ukinuti dualizam, podijeliti Carevinu u 15 upravnih, ne federalnih jedinica s njemačkim kao jedinim političkim narodom i njemačkim jezikom kao jezikom sporazumijevanja među raznojezičnim narodima Carevine. Hrvatska je u tim okvirima bila nešto što je velikoaustrijski krug nastojao izrabiti protiv Srbije i Italije, a da joj pritom ništa ne dade, kako je to uočio Vjekoslav Spinčić³.

Srbi su već 1902. slali agente po Europi pa je austrijska diplomatska agencija u Cetinju javila 26. svibnja 1902. da je srpski poklisar u Rimu nedavno bio u Dubrovniku i tu se sastao s pukovnikom Vasićem. Obojica su bili prijatelji Luja Vojnovića i ruskog poklisara u Vatikanu Gubastianom. Sastanak je održan zbog financiranja ruskih agenata u Europi. No oni su tražili veze sa Srbima u Dalmaciji. Duša ovih djelatnosti bili su Lujo Vojnović i francuski diplomat i kasniji poklisar u Rimu Charles Loiseau. Uz velikosrbe su bili neki krugovi u Rusiji koji su Vojnovića opskrbljivali novcem⁴. Lujo Vojnović, dr. Bakotić, inače austrijski državljani i dr. Knežević iz Dubrovnika

2 Leopold Freiherr von Chlumecky: Österreich-Ungarn und Italien; Das westbalkanische Problem und Italiens Kampf um Vorherrschaft in der Adria. Leipzig und Wien, 1907.

3 Mirjana Gross: Hrvatska politika velikoaustrijskog kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda. »Časopis za suvremenu povijest«. II (1970.).

4 Povijesni arhiv u Zadru (ubuduće kratko PAZ), Tajni spisi sv. 54 (1903.).

tražili su 1903. dopuštenje da prihvate namještenje u Crnoj Gori. Oni su došli, ne čekajući dopuštenje u Cetinje i izgubili austrijsko državljanstvo⁵.

U to doba djelovao je vrlo neobični srpski agent Spiridon Gopčević, povratnik iz Amerike koji je u Americi navodno imao bogate rođake što su u San Franciscu osnovali parobrodarsko društvo. Gopčević je bio sin tršćanskog Srbina, trgovca koji je bio daleki rođak crnogorske dinastije. On se navodno borio kao mladić protiv Turaka, navodno je igrao i neku ulogu kod borbe za Bar 1878., a 1882. je po nekim podacima napisao i članak u »Deutsche Heereszeitung« zbog čega je odležao neko doba u tamnici. Napisao je i jedno pismo Gladstoneu, engleski poklisar intervenirao je i on je po toj intervenciji oslobođen iz tamnice. Širile su se vijesti da je bio srpski ataše u Berlinu. Za svoje spise o etnografiji Balkana dobio je pohvale Gladstona i Moltkea, najpoznatiji mu je spis bio *Alt-Serbien und Mazedonien* u kojem je makedonsko pitanje prikazao u srpskom svijetlu. God. 1890. bio je urednik ilustriranog tjednika »Die Welt« pa dnevnika »Wiener Tagespost«. Ovi listovi svi su zastupali srpske interese pa su napokon zabranjeni. Gopčević se onda najednom pojavio na Malom Lošinj u gdje se bavio astronomijom. Sprijateljio se s dvorskim savjetnikom Gelčićem koji je na Lošinj bio ravnateljem pomorske škole, a kasnije je dobio mjesto u ministarstvu nastave. Gelčić je upitan o njemu pa je odgovorio da Gopčevića ne valja ozbiljno uzimati, opisao ga je kao taštog i beskrupuloznog megalomana. Gopčević je napisao još jednu brošuru o gospodarskom unapređenju Dalmacije u kojoj se trudio prikazati svoje zasluge u tom unapređenju. Njegovi prijedlozi za unapređenjem gospodarstva Dalmacije sastojali su se u zahtjevima za razvitkom turizma, prometa i obrazovanja. Zastupao je ideju osnivanja Jugoslavije kao nezavisne države. Trudio se da bude izabran za zastupnika u Boki, ali je tamo bio nepoznat pa je za nj agitirao njegov rođak Božo Gopčević i kotorski episkop Dositej Jović. Gopčević nije uspio i mjesto njega izabran je odvjetnik dr. Kvekić, koji je ipak većinom živio u Trstu. Gopčević je bio nešto između hohštaplera i diletanta, ali su ga Srbi prihvaćali kao svoju perjanicu i dičili se s njime. Tako se Gopčević hvalio da je pomogao kralju Nikoli da osvoji Bar, da ga je neki portugalski pisac spomenuo kao najznatnijeg pisca

5 PAZ, sv. 54 (1903.).

Crne Gore, da mu je Nardelli osobni prijatelj, što nije bila istina, ali su se oni ipak poznavali iz školskih klupa u Dubrovniku. Kotorski kotarski poglavar Mane von Budisavljević opisivao je Gopčevića kao šarlatana koji priča o svom velikom bogatstvu, hvali se da mu je nadvojvoda Franjo Ferdinand osobni prijatelj, da mu je prijatelj i grof Johannes Harrach, princ Liechtenstein-Lobkowitz, barun Chlumecky. U Boki se predstavljao kao kandidat kojeg sugerira vlada. U spisu *Alt-Serbien und Mazedonien* Gopčević je patetično pisao kako se borio za dva izgubljena imena krune Nemanjića, sebe je proglasio potomkom srpskog kralja Dese koji je umro 1162. Makedonce je proglasio Srbima, a sebe Srbinom svjetskog glasa, prijateljem knjaza Danila i kneza Mihajla, poliglotom koji je znao 28 jezika. Dopisivao se i s Garibaldijem koji mu je obećavao talijansku legiju, oružje i novce⁶.

Odnosi između Austro-Ugarske i Srbije pogoršali su se poslije državnog udara u Beogradu 1903. pa su srpski podanici dočekivani u Dalmaciji sa sumnjičenjem. Dana 26. kolovoza 1904. uhićen je u Dubrovniku Mito Ivanković sumnjiv zbog špijunaže, ali je pušten zbog pomanjkanja dokaza⁷. Aneksijom Bosne i Hercegovine 6. listopada 1908. ti su se odnosi jako zaoštrili pa su u Sutorini odmah 15. listopada 1908. izbile demonstracije, a pojavio se i jedan plakat kralja Nikole u svezi s aneksijom. U Baru su također izbile demonstracije koje je predvodio sam šef policije, na ulicama se vidjelo oboružanih vojnika. Demonstranti su upadali u austrougarski konzulat pa su konzularni činovnici potezali pištolje⁸. U srpskom i crnogorskom novinstvu počela je i kampanja protiv Austro-Ugarske pa je vlast u Dalmaciji ukinula postdebit, dakle zabranila poštama da otpremaju »Glas Crnogoraca«, »Slovenski jug« i »Cetinjski vijesnik« zbog prosvjeda protiv aneksije i vrijeđanja cara. No protiv aneksije prosvjedovao je i list riječkih Talijana »La Giovine Fiume«⁹. Austro-Ugarska je 16. listopada 1908. provela djelomično novačenje u Dal-

6 Pismo Nardellija ministru predsjedniku Barunu Becku od 6. ožujka 1907. PAZ, sv. 563 (1906.) 14.

7 PAZ, presv. sv. 657 (1905.) signature nema, austrijski spisi na početku XX. st. nemaju uvijek signature.

8 PAZ, Tajni spisi, sv. 565 (1908.) br. 100. Zanimljivo je da austrijski izvori Nikolu Petrovića Njegoša uvijek nazivaju knjazom — Fürst, pa tako i ovdje.

9 PAZ, sv. 664 (1908.) IX₂ 2. 5751, 6853, 7756/p.

maciji, oružnici su bili u stanju pripravnosti i pazili su osobito na talijanske radnike u tvornici sardina u Komiži, pa na talijanske jedrenjake. Jadranom je neprestano krstarila jedna austrijska topovnjača¹⁰. Austrija je dislocirala vojsku u Bosni i jugu Dalmacije, sumnjičila glumce putujućeg kazališnog poduzetnika Mihajla Markovića zbog špijunaže. Oružnici su išli u ophodnju duž crnogorske granice. U Split su stigli zemljoposjednik Šerif Arnautović i srpski oporbenjak Vojislav Šola iz Mostara da bi razgovarali s Josipom Smodlakom i Matom Mikačićem u kavani Troccoli. Kasnije su se oni sastali i s urednikom lista »Naše jedinstvo«. Na kraju su Lloydovim parobrodom otišli u Trst. Oružnici su u Boki tražili i oduzimali oružje. U Dubrovnik je došao umirovljeni srpski pukovnik Aleksandar Kojadinović, odsjeo je u Hotelu Imperijal i posjetio Vlaha Matijevića. Ilija Trkulja u Strmici kraj Knina širio je list »Srbobran«, iako je tome listu bio ukinut postdebit u Dalmaciji, a to je značilo da ga pošta nije preuzimala na otpremu. No Trkulja je bio neobljubljen u narodu jer se obogatio kao trgovac. U Risnu su se tajno sastajali agenti talijanskog parobrodarskog društva Milo Kovačić, posjednik Milo Filotić, trgovac i agent brodovlasničkog društva *Ragusea* Gojko Catović, trgovci Ilija Radović i Petar Filotić, posjednici Stevo i Danilo Vidović, crnogorski agent Božo Grkovac, krčmar Anton Celović, trgovac i posjednik Ljubo Bjeladinović, crkvenjak Petar Jovov Lakonić kojeg je austrijska policija smatrala srpskim emisarom. Svi oni izbjegavali su društvo nesrba, a međusobno su se i dopisivali. No austrijska se roba bojkotirala i u albanskim lukama. Nizozemski diplomat iz Ate ne van Lennes došao je na Cetinje i pregovarao o uvozu nizozemske robe u Crnu Goru¹¹. U Dubrovniku su izbile demonstracije s poklicima kralju Petru koje je nadahnula velikosrpska udruga *Dušan Silni*¹². U Splitu su se vrlo sitničavo pregledavali brodovi što su stizali iz inozemstva, cenzura je zabranila novinama da javljaju bilo kakve vijesti o oružanim snagama, na pošti su se otvarala i privatna

10 PAZ, sv. 565 (1908.).

11 PAZ, Tajni spisi, sv. 565 (1908.) br. 149, 158, 160, 141, 167, 170, 162.

12 O Srbima katolicima u Dubrovniku vidi *Nikola Tolja*, Književno značenje dubrovačkog časopisa *Srd* (1902.–1908.), Zadar, 1986. dis. str. 25–52. *Tereza Ganza Aras*, Politika *Novog kursa* dalmatinskih pravaša oko Supila i Trumbića, Split, 1992.

pisma. Kotorski kotarski poglavar Mane von Budisavljević javio je namjesniku Nardelliju da su mladoturci proglasili u Turskoj ustav što je jako odjeknulo na Balkanu. Budisavljeviću se činilo značajnim što je Bugarska postala kraljevinom, a da je Grčka anketirala Kretu. Austro-Ugarska nije mogla trpiti ni stvaranje velike Srbije ni velike Bugarske na Balkanu, jer bi jedna i druga posegnule za strateški važnom Makedonijom preko koje je Austro-Ugarska usmjeravala svoj prodor prema Egejskom moru u času dok je turska vojska napuštala Novopazarski Sandžak da ustupi mjesto Austro-Ugarskoj¹³. Budisavljević je opažao žestoko suparništvo kralja Nikole i Petra Karađorđevića, odnosno Srba i Crnogoraca sa žestokim izrazima u političkim govorima. No protuaustrijskih demonstracija bilo je u Beogradu i na Cetinju pa je na Cetinju javno spaljena austrijska zastava, a Srbija i Crna Gora obnovile su davno prekinute diplomatske odnose. Crnogorci su dovlačili oružje i streljivo u tvrđavu Špica¹⁴. Austrijski ministar unutarnjih poslova pisao je Nardelliju da ovu ratnohuškačku politiku u Beogradu vode časnici Mašić, Mišić i Popović koji se oslanjaju na Nikolu Pašića i velikosrbe, no kralj Petar boji se ratnih pustolovina i savjetuje akciju u kojoj službena Srbija tobož ne će sudjelovati, a to je trebao biti ustanak Srba i muslimana u Bosni i Hercegovini koji bi Srbija pomogla oružjem i dragovoljcima. Sam Petar Karađorđević ima iskustva u takvoj vrsti ratovanja.

U luke Ulcinj i Bar, ipak nije stizalo oružje 1908., a Crna Gora se bojala austrougarske ratne mornarice. No Crnogorci su na Kosmač kraj Đurđevog ždrijela stavili 9 topova i 12 mitraljeza. Topovi su se pojavili na Vjetrenom Mlinu kraj Kuka i Peštin Gradu nad Kotorom, bili su to teški topovi, jedan vjerojatno kalibra 21. Ti topovi bili su spremni bombardirati Kotor i austrijsku utvrdu Goražde, ako bi se što dogodilo u Baru. Vojska je dijelila narodu oružje i streljivo, konji s oružjem kretali su se prema Grahovu, Oputnim Rudinama, Banjanima, Krstacu, Sominoj Planini i Trešnjevu, vukli su i topove. Bilo je jasno, Crnu Goru podupirala je neka strana sila, najvjerojatnije Rusija ako je za suditi po uvjerenjima ruskog vojnog atašea na

13 *Leopold Freiherr von Chlumecky*: Österreich-Ungarn und Italien; Das westbalkanische Problem und Italiens Kampf um Vorherrschaft in der Adria, Leipzig und Wien, 21907. str. 62.

14 PAZ, Tajni spisi, sv. 565 (1908.) 109, 112, 113/p.

Cetinju, pukovnika Potapova, koji je tvrdio da je pregledao sve magazine oružja i da je svo oružje ostalo u skladištima. Narod je bio fanatiziran, čak starci i žene nosili su oružje i vjerovali da će se uskoro vijati srpsko–crnogorska zastava u Kotoru, Herceg–Novome i Špiči. Austrijski vojni stručnjaci procjenjivali su međutim, da ni Srbija ni Crna Gora nemaju sredstava za rat, Crnogorci bi u najboljem slučaju mogli prodrijeti preko granice i zapaliti neko selo ili napasti neku oružničku postaju. Crna Gora je ipak do 22. listopada 1908. okončala novačenje, znatne količine praha i streljiva bile su uskladištene u crkvama u Braiću i Mircu. Časnici su rekognoscirali granicu od Zalaza do Lovćena, a pukovnija pionira dovršavala je cestu od kneževe palače preko Dalova do Vjetrenog Mlina. Topovi su se vozili na Lovćen i Njeguše, ali se nisu stavljali na položaj. Neki topovi bili su talijanski. Crna Gora mogla je zanovačiti 35.000 vojnika što je bilo malo budući da se 23 — 25.000 mladića iselilo. Na Cetinju su se sastale uglednije žene i osnovala Crveni križ. Predsjednik državnog savjeta otišao je u St. Petersburg, a general Zdenko Vukotić poslao je nekoga u Beograd. Iz Amerike su stizali brzoglasnici iseljenih Crnogoraca koji nazivaju crnogorskog kralja kraljem srpske Sparte¹⁵. Austrija je razmatrala mogućnost da osnuje oružane čete lojalnih Bokelja koji bi se suprotstavili Crnogorcima, ali je kotorski kotarski poglavar Mane von Budisavljević pisao Nikoli Nardelliju da ne vjeruje u tu mogućnost jer su Bokelji povezani rodbinskim i drugim vezama s Crnogorcima. No Ministarstvo zemaljske obrane u Beču uputilo je 28. prosinca 1908. upute za opće novačenje u Dalmaciji¹⁶. Dana 27. ožujka 1909. zatvorena je granica prema Crnoj Gori, a dan kasnije obustavljen je i poštanski promet¹⁷.

U ratnohuškačku kampanju u Crnoj Gori uključila se i pravoslavna crkva pa su agitatori posvuda pozivali narod da ide u crkvu i na ispovijed. Dana 22. veljače 1909. brzoglasnio je austrijski ministar unutarnjih poslova Nardelliju da su iz Beograda tri časnika otišla u Italiju sudjelovati u radu vojnog komiteta koji je trebao dići ustanak u tršćanskom primorju i Dalmaciji da bi u slučaju rata odvratio pozornost austrougarske vojske od Srbije. U Trst su poslani agitatori

15 PAZ, Tajni spisi, sv. 565 (1908.) br. 126.

16 PAZ, Tajni spisi, sv. 565 (1908.) br. 172.

17 PAZ, sv. 566 (1909.) br. 54, 55/geh.

Micel, Meani i Vinci. U Jakinu je ustrojeno skladište oružja, a agitaciju je vodio brodovlasnik Foresti čiji su brodovi plovili u Dalmaciju.

I u Srbiji se širilo ratnohušakačko raspoloženje, ali je Nikola Pašić, čovjek što je najbolje poznavao srpsku javnost smatrao da se valja povući. Ratobornici su se smatrali neozbiljnima, a oni su se okupljali oko prijestolonasljednika Đorđa. Oružja nije bilo dovoljno i Srbija nije bila spremna za rat. No u Zagrebu je djelovao navodni agent osiguravajućeg društva *Srpsko bratimstvo* Mihajlo Šušnjarac koji je došao u Dalmaciju navodno zbog poslova svog društva, a zapravo da skuplja novce na nabavu oružja u Srbiji. On je u Đevrskama posjetio paroha Jelaču, onda je otišao u manastir Krka, pa u Dobropoljce, pa parohu Oluicu, onda je otišao u Kulu Atlagića parohu Stevanu Bijeliću. Tu je i uhićen. Na saslušanju je iskazao da je agent osiguravajućeg društva, da je rodom iz Medara u Slavoniji, do 1906. bio je učitelj u Bosni, a onda neko doba ravnatelj dječjeg vrtića u Beogradu. No istraga je pokazala da je on samo u šibenskom kotaru sabrao čak 30 pristupnika koji su mu dali novaca za nabavu oružja. Njegovi glavni povjerenici bili su pravoslavni svećenici, koji su se i ranije bavili trgovinom oružja. Agenti bili su u Obrovcu paroh Sergije Urukalo, onaj isti koji je bio četnički čelnik 1941. u Splitu, Milan Urukalo, Danilo Desnica, pop Petar Opačić, pop Metodije Seat, učitelj Davidović, monasi manastira Krupa, pop Isidor Bursać, učitelj Mirko Ležaić, iguman manastira Kornelije Pavasović, učitelj Kutlača iz Ivoševaca, Knežević iz Plavnoga, Petar Oluić iz Dobropoljaca, Petar Miović iz Benkovca, Bogdan i Spasoje Dobrić, učitelj Martinović iz Kule Atlagića¹⁸. U Đevrskama je pronađen u crkvi srpski grb koji je stigao iz Beograda. Paroh Mihajlo Jelača bio je blisko vezan sa Šušnjarcem. Počela je istraga jer uporaba državnih simbola kao što su to grb i zastava nisu bili dopušteni u crkvi¹⁹. Istodobno su se srpski časnici rotirali s iredentističkim krugovima u Italiji, u Mletcima je održan sastanak srpskih i talijanskih časnika na koji su došli i neki Srbi iz Pariza²⁰.

I u Albaniji je vladalo uzbuđenje, pa su albanski muslimani tražili da u slučaju rata i kršćani idu u vojsku protiv Bosne, no albanski kršćani, većinom katolici, bili su protiv Turske i Crne

18 PAZ, Tajni spisi, sv. 566 (1909.) br. 38/geh.

19 PAZ, Tajni spisi, sv. 566 (1909.) br. 57/geh.

20 PAZ, sv. 566 (1909.) br. 15, 17, 22, 24, 25, 28/geh.

Gore. Prek-paša stavio se na čelo plemena Grude, Hoti, Šala, a imao je ugleda i u Đakovici, Bruji i Dibru. Bilo je jasno, Crna Gora i Srbija nisu više bili austrijski protektorati, one su se otrgle i postale pioni-ma stranih sila neprijatelja Austro-Ugarske, a Carevina nije mogla računati ni sa simpatijama većine Albanaca²¹. Uskoro su počele sti-zati vijesti o oružju koje se iz Italije krijumčarilo u Albaniju. U Albaniju i Crnu Goru su iz Italije izvozili oružje Sochrat Schreli, njegova majka Chorina i žena Marija. Oni su primali pisma iz Alba-nije, Crne Gore, Srbije i Bosne, a s njima su surađivali Vjekoslav Seragli iz Dubrovnika i njegov sin Kamilo. Oružje je stizalo na brodu *Ragusin* izmiješano s drugom robom. Vlasnici tog broda bili su Hek-tor i Branko Vuletić iz Dubrovnika. Oružje se pretovarivalo na puči-ni. Sam Sochrat bio je Albanac iz Skadra, znao je hrvatski, albanski, talijanski, njemački, francuski i turski. Majka mu je bila iz Mletaka, a žena Marija iz Praga bila je zapravo njegova suložnica, i ona je znala više jezika²².

I kod Srba u Dalmaciji oživjela je velikosrpska promidžba. Šefovi pošta u Obrovcu i Kistanjama Knežević i Korolija bili su doduše Srbi, ali su surađivali s austrijskom policijom, iako je Knežević k tome bio punac fanatičnog velikosrbina Zeželja. Poštanski povjerenik u Zadru Debeljak otišao je u Obrovac i Kistanje i osobno otvarao pisma i uvjerio se da među sjevernodalmatinskim Srbima nema jače veliko-srpske promidžbe. Kotarski poglavar Rešetar javljao je iz Šibenika o svom razgovoru sa svojim povjerenikom putujućim učiteljem Vickom Anzulovićem. Prema Rešetaru u šibenskom kotaru je bilo samo 6.786 Srba među 51.293 žitelja i Srbi su bili mirni prema velikosrpskoj agitaciji. Neuki seljaci Srbi u Skradinu nisu bili zainteresirani za politiku. U Šibeniku su Srbi bili većinom trgovci ili zanatlije, ali su i oni bili mirni. U samom gradu Šibeniku Srba je bilo samo 129. Srbi su bili mirni i u Benkovcu. Oni su tamo bili zahvalni vladi zbog akcije pomoći u doba gladi. U Dubrovniku nije bilo Srba seljaka. Međutim Srbi u Imotskom bili su zatvoreni i nepovjerljivi i nisu se dali prido-

21 O austrijskom protektoratu nad Srbijom i Crnom Gorom vidi *Ivan Pederin*, Pokušaj prodora na zapad Crne Gore, Srbije i pravoslavlja u XIX. stoljeću, *Croatia Christiana Periodica* god. XVI (1992.) br. 183–223. Isti, Uloga Andrassyjevog agenta Gustava von Thoemmel u bosanskohercegovačkom ustanku 1875.–1878. *Motrišta*, 1997. br. 1–2. str. 45–51.

22 PAZ, *Tajni spisi*, sv. 565 (1908.) br. 149

biti za *austrijsku državnu misao* kako se onda nazivala državna ideologija, a potihlo su govorili da je pod Austrijom gore nego pod Turskom²³. Međutim ova izvješća pokazala su da je vlast u Dalmaciji ostvarila jedno znatno sredstvo utjecaja, a to su bili putujući poljodjelski učitelji koji su upućivali seljake u suvremene poljodjelske metode, ali su ujedno i djelovali otprilike kao neki politički komesari i širili utjecaj vlasti na selu. Preko njih je mjesna vlast dobivala vijesti o raspoloženju seoskih masa. No preko njih je vlast nastojala pridobiti dalmatinske Srbe za sebe i to ne bez uspjeha u sjevernoj Dalmaciji. Međutim u Dubrovniku vlast je imala manje uspjeha. Tamo su pravoslavni Srbi bili doduše malobrojni, ali su imali podršku katoličkih Srba, pa Srba u Boki i vezu s Crnom Gorom. Oni su u Dubrovniku osnovali radikalno gimnastičko društvo *Dušan Silni*. Članovi toga društva su 1906. prigodom posjeta nadvojvode Franje Ferdinanda Dubrovniku, klicali kralju Nikoli i organizirali su protudinastički miting s nacionalističkim pjesmama, a 10. listopada 1908. su na Pilama klicali Petru Karađorđeviću. U Dubrovniku su objavili otvoreno pismo namjesniku moleći zaštitu od progona vlasti jer su se smatrali ugroženima. Bili su u vezi s mostarskim velikosrbima, a preko pjesnika Alekse Šantića i Milana Kovačevića bili su u vezi i s Beogradom. Čelnik dubrovačkih Srba bio je Hermenegild Job, koji je pak bio u vezi s hercegovačkim agitatorom Jovicom Perovićem. Njihovo sastajalište bila je kavana na Pilama. Dana 16. listopada 1908. stigao je Lloydovim parobrodom *Baron Gautsch* crnogorski činovnik Dušan Matanović iz Cetinja preko Kotora u Dubrovnik. Bio je pod strogom prismotrom dok nije otputovao željeznicom za Sarajevo. No onda je u Dubrovnik došao Alekša Šantić iz Mostara i Milan Kovačević iz Stoca. Oba su se družili s radikalnim dubrovačkim Srbima Nikolom Brkićem, Jovicom Perovićem, Hermenegildom Jobom, Ristom Drinkovićem i parohom Barbićem. Potom su u Dubrovnik došli srpski časnici, satnik generalskog stožera Milan Vasić, koji je odsjeo kod urednika srpskog lista »Dubrovnik« Dominkovića gdje su se održavali tajni sastanci. Išao je često na izlete.

Međutim, već u studenom 1908. počele su stizati vijesti o velikosrpskoj promidžbi u sjevernoj Dalmaciji gdje je trgovac Jovica Trkulja bio u vezi sa srpskim urotnicima u Bosni koji su spremali ustanak.

23 PAZ, Tajni spisi, sv. 565 (1908.) br. 149, 150, 152, 153.

On je namjeravao organizirati dalmatinske Srbe i spremao se nabavljati oružje. Uz njega su agitirali Tane Lukavec iz Klanca kraj Drniša i Vojislav Šola iz Livna²⁴. Uz velikosrpsku promidžbu počeli su pristajati sudbeni adjunkt dr. Ivo Mirko Castrapelli i dr. Aleksandar Miović u Obrovcu. Miović je uskoro postao srpski načelnik u Benkovcu, a uz njega su bili fanatični parosi Stevo Bijelić i Ljubo Žeželj iz Kule Atlagića, pa dr. Ilić koji je organizirao velikosrpske demonstracije u Zadru²⁵. U Dalmaciji se širio letak pod naslovom *Program Srba u Monarhiji i aneksija Bosne i Hercegovine*²⁶.

U Dalmaciji je bilo u optoku crnogorskih novaca s likom kralja Nikole što je stvaralo neke simpatije prosrpski orijentiranih Dalmatinaca za Crnu Goru²⁷.

Vlast je smatrala opasnim Jovana Cvijića kada je on 1909. objavio djelo *Aneksija Bosne i Hercegovine i srpski problem* koje se prodavalo u dalmatinskim knjižarama, a prijevod tog djela izišao je i na francuskom. Tu je Cvijić objavio popis srpskih plemena po jeziku, istakao značenje Bosne za postojanje Srba i za gospodarski razvoj Srbije i Crne Gore. Prema Cvijiću Bosna je bila srce Srbije i ključ za rješavanje srpskog pitanja. Cvijić je tražio da Bosna bude srpska ili da dobije vrlo široku autonomiju. Sad se vlast zamislila. Opazila je da je u Bosni muslimana sve više, a Srba sve manje, ali kako Austro—Ugarska nije mnogo učinila za unapređenje školstva u Bosni²⁸.

Velikosrpska promidžba suzbijala se putem pošte. Srpske novine nisu se dostavljale, zadržavala su se pisma i otvarala. Vlast je nastojala ostvariti svoj utjecaj preko novina. Nardelli je pisao ministru predsjedniku Becku da bi se za vladu mogao pridobiti novinar Petar Kasandrić, urednik »Smotre dalmatinske« u Zadru pa dubrovački franjevac T. Tadin, umirovljeni sudbeni tajnik D. Ljubić koji pod pseudonimom Bogdanov mnogo piše. Oni će sastaviti letke koji će se onda širiti. Nardelli je razgovarao sa zadarskim episkopom Nikodimom Milašem, inače klerikalnim velikosrbinom o čijem povijesnom i političkom djelovanju pišem drugdje. Milaš ga je upozorio da nije vrijeme za izdavanje nekog proaustrijskog lista jer bi se onda odmah

24 PAZ, Tajni spisi, sv. 565 (1908.) br. 127, 137, 140, 145, 149.

25 PAZ, Tajni spisi, sv. 565 (1908.) br. 172.

26 PAZ, Tajni spisi, sv. 566 (1909.) br. 39/geh.

27 PAZ, Tajni spisi, sv. 567 (1910.) br. 54/geh.

28 PAZ, Tajni spisi, sv. 566 (1909.) br. 6.

postavilo pitanje odakle tom listu novac. List se mora oprezno izdavati da nitko ne opazi da se iza tog lista krije vlast. Milaš je za urednika takvog lista predložio kninskog odvjetnika dra. Aleksandra Mitrovića iz Boke, publicistu, koji bi za dobru plaću mogao uređivati takav list pa je savjetovao kotarskog poglavara da ide na ruku Mitroviću kod izbora u Boki. Takav list, što će širiti vladinu ideologiju trebao je početi izlaziti 1909. Zbog toga je urednik lista »Boka« Rudolf Sardelić bio pozvan ministru predsjedniku radi dogovora. Međutim urednik »Dubrovnika« Krsto Dominković bio je nepristupačan za takav utjecaj, jer je bio imućan, novce je primao iz Beograda kamo je često i putovao²⁹. Ovo nam kaže da je ogorčeni neprijatelj Hrvata i katolika Nikodim Milaš bio zapravo austrijski čovjek, a da je ta austrijska vlast bila Srbima mnogo bliža nego što se to obično misli. No ovdje djeluje i odnos pravoslavne crkve prema svjetovnoj vlasti koji je drukčiji nego kod katolika i mnogo prisniji. Milaš je bio u zabludi u pogledu dra. Aleksandra Mitrovića kojega su već u listopadu 1908. na sastanku Srba, većinom Grbljana, u Kotoru napadali Đuro Vukotić i D. Lazarević da je doušnik i prodana duša. Na sastanku se birao zastupnik za Dalmatinski Sabor. Mitrović je zapravo bio socijalist i kasnije je branio pobunjene bokeljske mornare, a tražio je da bude pokopan bez svećenika kad je umro 1921.³⁰

Milaš se međutim uskoro našao upleten u skandal kad je namjesnik Nardelli utvrdio da je nestao konzistorijski novac pravoslavne eparhije u Zadru. Bilo je nesumnjivo, novac je pronevjerio Nikodim Milaš s arhimandritom, a sada već kotorskim episkopom Dositejem Jovićem i računovođom Petrom Kalebićem. Jović je bio zadnji koji je držao ključ, no brava škrinje s novcem imala je tri ključa, ostala dva ključa držali su Kalebić i Milaš. Od 27.458,95 kr. ostalo je u blagajni samo 6.571 kr. No Nardelli nije bio voljan od toga napraviti skandal, vjerojatno zato što mu je Milaš bio odani savjetnik, ali nije bio ni spreman da posve prijeđe preko toga. Austrijski ministar za bogoštovlje i nastavu, grof Karl Stürgh, pisao je 14. kolovoza 1910. Nardelliju da s Jovićem, sve ako i jest pronevjerio novce, valja postupati obazrivo, to više što i Milaš nastoji zataškati. No novaca je mnogo nestalo i Jović mora odstupiti pod prijetnjom kaznene odgovornosti.

29 PAZ, Tajni spisi, sv. 565 (1908.) br. 126, 127.

30 PAZ, Tajni spisi, sv. 566 (1909.). Ovo doznajem od njegova unuka koji se ne zove Mitrović i ne želi da mu spomenem ime.

Dositej Jović podnio je već 29. kolovoza 1910. ostavku s obrazloženjem da je poremećena zdravlja i da boluje od neke *živčane bolesti*. Dana 12. listopada 1910. on se ustrijelio u Kotoru. U oproštajnom pismu priznao je krivicu, ali je istakao da je krivica *pretežnija na drugoj višoj strani*. Jović je davao novac Milašu. Milaš ga nije uvijek vraćao. Taj novac je dolazio iz Rusije, a bio je namijenjen gradnji pravoslavnog hrama u Splitu. Srpski patrijarh Lukijan Bogdanović zataškavao je u pismu Nardelliju od 20. rujna (3. listopada) 1910., no veliki manjak je zijevao³¹. U siječnju 1912. sastao se izvršni odbor srpsko-pravoslavne udruge dalmatinske eparhije i tu su parosi Stevan Bijelić, Božidar Olujić, Gojko Sinobad, paroh u Vrlici, P. Stoislavljević optužili Milaša i monahe manastira Krka kao pronevjeritelje. Oni su isticali da su monasi znali za Milaševe malverzacije još 1901., ali su šutjeli jer su s Milašem bili u dobrim odnosima pa je Milaš zapostavljao parohije, dok su monasi dobijali najbolje parohije. U manastirima je vladao nered. Parosi su tražili Milaševu ostavku i novog episkopa izvan Dalmacije. Milaš je tada podnio ostavku³².

Austrijska vlast držala se prema raznim oblicima subverzije i špijunaže popustljivo u to doba, što je vidljivo iz izloženog. No 1909. se ipak odlučila na tvrde mjere pa je u Zagrebu optužila 53 Srbina zbog veleizdaje. Ne ćemo pobliže razmatrati ovaj proces, koji se kod nas smatrao montiranim procesom, iako je Svetozar Pribičević intrigirao protiv Hrvatske da bi Hrvatska bila što nemoćnija pa da bi u njoj dominirali Srbi sa zaledem u Beogradu³³. Mi ne ćemo ni ovom prilikom zalaziti u taj proces, jer bi time izišli iz okvira ovog rada, ali ćemo istaknuti da su optuženi prema optužnici bili u vezi s društvom *Slovenski jug* u Beogradu koje je željelo ujediniti južne Slavene u veliku srpsku državu pod žezlom kralja Petra. Oni su namjeravali podići u Hrvatskoj, Bosni i Dalmaciji ustanak, a onda bi Srbija i Crna Gora došle s vojskom upomoć pobunjenicima. Koledar »Vardar«,

31 PAZ, Tajni spisi, sv. 567 (1910.) br. 55, 59, 63, 568/geh.

32 PAZ, Tajni spisi, sv. 569 (1912.) br. 135/geh. Zanimljivo je da je pravoslavni klerikalac Milaš rođen od Talijanke Valvasori u Šibeniku i nepoznata oca. Kršten je u katoličkoj crkvi. Majka mu se kasnije udala za trgovca Milaša iz Vrlike i tada je Nikodim dobio prezime i vjeru od poočima. Ovo zahvaljujemo usmenom priopćenju fra Stanka Bačića i fra Josipa Ante Solde.

33 Ivo Petrinović: Politička misao Frana Supila, Split, 1988. str. 144. O pobudi-
vanju proturežimskih raspoloženja u Dalmaciji povodom ovog procesa vidi
Ivo Perić: Dalmatinski sabor, Radovi centra JAZU u Zadru, sv. 25 (1978.) str. 170.

politički listovi »Narodne novine«, »Trgovinski glas«, »Slovenski jug« djelovali su na pravoslavce i tvrdili da su Hrvatska, Slavonija, Bosna i Hercegovina i Dalmacija srpske zemlje, srpsko je bilo sve do Jadrana. Popularizirali su srpski grb i zastavu, obećavali narodu da će biti bolje, pozivali su na teror protiv Hrvata, tražili da se iz uprave izbace svi činovnici nesrbi, da latiničke natpise valja zamijeniti ćiriličkim, čuli su se i antisemitski povici. Bio je to proces velikosrbima, a hrvatska javnost bila je posve na njihovoj strani³⁴.

Srbi na sjeveru Dalmacije ipak nisu bili u vezi s onima na jugu, a njihovi zahtjevi nisu bili samo politički, nego i gospodarski. Njih je predvodio odvjetnik dr. Dušan Baljak, inače dosta pasivan. Dubrovačke Srbe su predvodili Puglesi i Matijević. U Boki su Srbi bili razjedinjeni. Vodili su ih odvjetnici Vukotić i Sardelić u Herceg-Novom, Aleksandra Mitrovića su napadali. Oni su bili okupljeni u udruzi *Srpska zora* koja je izdavala istoimeni list. Urednik tog lista bio je Vukasović u Herceg-Novom. »Dubrovnik« je uređivao Krsto Dominović. To je bio lokalni list namijenjen Srbima u Dalmaciji.

Među hrvatskim političarima u Dalmaciji raslo je uzbuđenje, pa je Pero Čingrija u »Crvenoj Hrvatskoj«, koju je tada uređivao Milorad Medini³⁵ pisao da je Hrvatska stranka osnovana na najširoj bazi, u njoj nema Srba, no ona polazi od toga da su Hrvati i Srbi jedan narod. Stranka je ipak heterogena, i mnogi njezini članovi rade protiv nje. Protiv ovoj stranci ustaju pravaši i pučka napredna stranka, pa klerikalci, ali i socijaldemokracija koja inače udara po svećenstvu. Čingrija izriče simpatije prema socijaldemokratima kao naprednjacima. No sve stranke bore se za mase. Pučka napredna stranka smatra vjeru unutarnjom stvari svakog čovjeka i protivi se da se oltar zlorabi za politiku. Talijani se tuže, no oni su privilegirana manjina. Čingrija ističe nemoral političara i zahtjev da se Dalmacija sjedini sa sjevernom Hrvatskom, inače će biti naprosto kolonija, a bit će izložena i talijanskom osvajanju kad nestane bezobzirne i osorne austrijske vlasti koja se drži kao da je narod zbog nje. Vlast je budno pratila pisanje novinstva u Dalmaciji pa je i ovaj članak poslan u prijevodu ministru unutarnjih poslova u Beč.

U Šibeniku se pojavio *Proglas socijalističke stranke u Dalmaciji* koji se širio kao letak, a tiskao ga je tiskar Milivoj Majcen u Zagrebu

34 PAZ, Tajni spisi, sv. 566 (1909.) br. 13/geh.

35 god. XVII/1908, br. 61. od 29. srpnja, PAZ, ibid 4129/p.

u tiskari Ivana Sfaginatzu. Političari se u tom letku opisuju kao lažljivci koji samo pred izbore govore o *miloj domovini*, a inače su političari vrtikape koji varaju narod i krvopije. Socijalisti se bore za radničko dobro, zastupnici su izdali narod i taj izdani narod hrpimice seli u prekomorje i to baš mladež. Država pak svakog dana troši po milijun kruna dnevno za vojsku. Socijalna demokracija ustajala je za ljudska prava i optuživala dalmatinske političare da rade u dosluhu s vladom³⁶. Socijalistička promidžba je jačala pa je u Splitu 1908. počeo izlaziti i list »Glas malog puka«, »Glasilo socijalne demokracije u Dalmaciji«³⁷. U ovom listu tražila se proslava prvog svibnja i mirovine za radnike, ustajalo se protiv trovanja radnika alkoholom, protiv svećenika u Šibeniku koji je na propovijedi rasplakao babe da bi im uzeo novac. No ovaj list nije bio ateističan, pa se Krist opisivao kao *učitelj jednakosti, pravde, te prijatelj bespravnih i potlačenih*. Broj 11. lista »Crveni barjak« pokrenutog 1912. zaplijenjen je zbog članka u kojem se kritizirao neki časnik što je »ružno postupao s vojnicima«³⁸. Pravaši nisu bili nipošto privrženi austrijskoj vlasti pa je Prodanova »Hrvatska kruna«³⁹ u članku pod naslovom *Jedna tridesetgodišnjica, Kako je Austrija odgovorila svojoj misiji?* pisala da je vlast pred okupaciju tražila naklonost Hrvata, a domaršal barun Gavriilo Rodić obećao je Mihui Klaiću da će Hrvatska dobiti Bosnu, a tako i Kažimiru Ljubiću, ali da obećanje nije održano. Članak je završio pozivajući se na Antu Starčevića i njegovu kritiku Austro-Ugarske. Isti list je u broju 161. od 8. listopada iste godine tražio uvođenje hrvatskog kao uredovnog jezika, opće pravo glasa i korist od gospodarstva onome koji radi, a ne rentijerima i pojedincima. Članak je tražio da se Hrvatska svrsta u kolo naprednih naroda. Sve ovo ne potvrđuje da bi Ivo Prodan bio klerikalac ili konzervati-

36 O počecima socijalističkog pokreta vidi *Josip Cazi*: Počeci radničkog pokreta u Hrvatskoj (1880.–1896.), Zagreb, 1958. str. 259–392. *Dinko Foretić*: Socijalistički pokret u Dalmaciji posljednjih godina XIX. stoljeća, Radovi JAZU u Zadru, VII(1960.); o iseljavanju vidi *Ivan Pederin*: Arhivske vijesti o iseljavanju iz Dalmacije, Bosne i Hercegovine početkom XX stoljeća, Migracijske teme, god. 12 (1996.) br. 3, str. 219–226.

37 III (1910.) br. 13. od 1. travnja, PAZ, presv. sv. 668 (1910.) 18/20.

38 PAZ, sv. 676 (1912.) 620/10.

39 XVI (1908.) br. 136. od 4. kolovoza, PAZ, ibid. 4179/p.

vac. On je, kao uostalom i Josip Frank bio lijevičar, zastupao je političku pravdu i zahtjeve radničkih organizacija⁴⁰.

U Dalmaciji je sve virilo pa su se novoosnovana športska i osobito sokolska društva politizirala⁴¹. Česte su bile svečanosti i izleti, sklapele su se veze sa češkim športskim društvima, nastojalo se preko športa djelovati na mase. Šest sokolskih društava u Šibeniku činile su zajedno s Dioničkim društvom Krešimirovu sokolsku župu. Osnovana su sokolska društva u Šibeniku, Mandalini, Tisnom, Murteru, Betini, Vodicama i sva društva zajedno brojila su 552 člana. Ona su priređivala česte izlete s kojima se jačala nacionalna kohezija. No društva ipak nisu bila protuaustrijska. No na njihovim svečanostima nije bilo austrijskih zastava. Društva u Starigradu na Hvaru i na Visu bila su dosta pasivna, a osnovana su da se oslabi djelovanje iredentističke *Unione dalmata*. U Kninu je osnovan *Srpski soko*, a u Drnišu *Hrvatski sokol*. Prvo je društvo bilo dosta pasivno, a drugo je osnovalo tamburaški zbor. U Sinju je *Sokol* osnovao tada već pokojni načelnik Kruno Tripalo da pojača svoju stranku prema klerikalcima. Kad je to društvo priredilo prvi ples, nije pozvalo na ples činovnike jer bi to bilo suprotno nezavisnosti toga društva. Prigodom izleta na Rijeku izbili su neredi. Društvo nije bilo protuaustrijsko, ali su njegovi članovi sudjelovali na demonstracijama. Starosta toga društva bio je dr. Uroš Masovčić. Jedno sokolsko društvo osnovano je i u Makarskoj. Bilo je pravaško i njegovalo je političko pjevanje, izlete i sletove na kojima su se održavali politički govori. Starosta je bio Mate Klarić. U to doba održavao se veleizdajnički proces velikosrbima u Zagrebu pa su se u Dalmaciji skupljali prilozima u novcu, a u obranu Srba ustajao je i iredentistički zadarski list »Risorgimento«⁴².

Pred izbore 1910. je Nardelli bio zabrinut jer se don Frane Bulić, s kojim je Nardelli 1907. izigrao Smoldaku, povukao iz politike pa je njegov mandat ostao slobodan. Odvjetnik Vicko Mihaljević nije bio

40 Dubravko Jelčić: Politika i sudbine, Zagreb, 1995. Varijacija o Josipu Franku, str. 65.

41 Početak politizacije športskih i pjevačkih društava valja tražiti u Njemačkoj na početku prošlog stoljeća. Dieter Düring: Organisierte gesellschaftlicher Nationalismus in Deutschland (1808.-1847.), Bedeutung und Funktion der Turner und Sängervereine für die deutsche Nationalbewegung, München, 1984.

42 PAZ, pres. sv. 667 (1909.) 1924/p. vidi članke u Risorgimento II (1909.) br. 51 i 52. pod naslovom Obuljen canaglia i Lo Spielberg per i serbi.

sklon postati zastupnikom, pa je prijetila opasnost da zastupnik postane Smodlaka. Nardellija je umirilo što je Smodlaka imao unosnu advokaturu. No po mišljenju Nardellija, Smodlaka nije žalio što je 1907. potisnut jer da je otišao u Beč morao bi bio napustiti unosnu advokaturu. No seljaci su od njega očekivali agrarnu reformu. Nardelli je pomišljao da bi Smodlakin protukandidat mogao biti Jerolim Tommaseo, dvorski savjetnik ili gradonačelnik Vicko Mihaljević. Kandidatura Mihaljevića nije mnogo obećavala, a Tommaseo je bio čelnik zemljoposjednika za kojega težaci ne bi dali svoj glas, to više što je on dugo boravio izvan Dalmacije, vratio se nedavno i nije obljubljen. Mihaljević je pak predstavnik Ljubljanske banke u Splitu, bavi se metalurškim poslovima i industrijom, a to sve ne bi mogao kao zastupnik. Mihaljević je u razgovoru s Nardellijem savjetovao da se Smodlaku uvjeri da se odrekne svog demokratskog programa i da se vrati Hrvatskoj stranci. Sam Mihaljević bio je spreman prihvatiti se kandidature, ako baš mora. No po Nardellijevom mišljenju Smodlaka nije više bio demagog, već je vjerovao da se agrarna reforma može provesti preko vlade.

Pred izbore 1911. Srbi su zauzeli pozicije na sjeveru i jugu Dalmacije gdje ih je bilo više, Talijani su bili svedeni samo na Zadar, ali se u Zadru očekivala žestoka predizborna borba Hrvata i Srba. Vlada, a sad je namjesnik bio grof Marius Attems von Heiligenkreuz, nije bila spremna prionuti ni uz jednu od ovih nacionalnih skupina, izigravala je sve tri, ali se držala uzvišeno i smatrala je da je pozvana unijeti nešto morala u ogorčenu stranačku borbu. Ivu Prodana namjesnik je opisao kao konfuznog šovinistu, koji vidi samo isprave hrvatskih narodnih vladara. Pravaši su donekle lojalni, ali priznaju samo kralja, a ne cara, a preziru sve austrijsko. Prodan se prijetio da će Hrvati potražiti drugu krunu, ako ih ova ne bude štitila. Njemu je svejedno hoće li Zvonimirova i Trpimirova kruna biti na glavi nekog Habsburga ili nekog drugog. Prodan zaista nije bio nikakav skutonoša austrijske vlasti⁴³. On je zamjerao austrijskoj vlasti da ne odgaja građane, nego državne podanike i da guši njihove građanske vrline i gospodarsku inicijativu. Josipa Smodlaku opisao je Attems kao neprijatelja pravaša i zastupnika hrvatske demokratske stranke, koji je k tome veliki neprijatelj Austrije. Crni Austriju zbog Ale-

43 Prodan se inače napada zbog navodnog klerikalizma. Ivo Perić: Dalmatinski Sabor, Radovi Centra JAZU u Zadru, 25 (1978.) str. 158.

xandera Bacha, Metternicha i neliberalnosti, smatra da u školskim udžbenicima ne smije biti povijest austrijskih Babenbergera koja je Dalmaciji isto tako nepotrebna kao povijest kalifata. Sve to spada u okvir hrvatske politike XIX. st. orijentirane prema inteligenciji, a Smodlaci daje i provincijalne okvire u njegovom prenaplaćavanju hrvatske povijesti uz istodobno odbacivanje europske. No Smodlaka je u ovom govoru zaprijetio vlasti — masama, dodao je da nema smisla slaviti mrtve velikane, koji više ne pašu sablje jer su mrtvi i pozvao da se sve stranke stope u jednoj⁴⁴. Smodlakina Hrvatska pučka napredna stranka koja se ranije zvala demokratska stranka, bila je vrlo korjenita opozicija i obraćala se izravno masama, osobito splitskim težacima među kojima je imao uspjeha. No Smodlaka je naglašavao samostalnost Dalmacije prema ostalim južnim Slavenima, bio je blizak velikosrbima, ali i Talijanima. U toj stranci bili su i šibenski političari Makale i Iljadica, u Splitu se isticao Ivo Tartaglia, pa Grisogono, Mazzi u Sinju, sve odvjetnici. Majstrovic ističe da za nj nema razlike između austrijskog činovnika i egipatske mumije, on je oduševljen Mazzinijem. Ante Trumbić je uz Smodlaku bio najkorjenitiji zastupnik Hrvata, ističe nezahvalnost Austrije prema Hrvatima poslije 1848. Austriju vidi kao zajedničkog neprijatelja i despociju. To je govorio Trumbić malo godina nakon što je kao splitski načelnik odbio poziv Franje Ferdinanda na prijem na ratnom brodu u splitskoj luci⁴⁵. Jedini dalmatinski političar koji je imao blagonaklono držanje prema Austriji bio je onda Splićanin Vicko Mihaljević, kojeg je, međutim, više zanimala privreda nego li politika. Jedno dosta umjereno držanje prema Austriji imao je i Jelšanin Nikola Duboković, inače gospodarstvenik Vicko Ivčević, tada predsjednik Sabora, Pero Čingrija, koji je međutim bio blizak i Srbima⁴⁶.

Talijani su bili posvuda u defanzivi, ali su naglašavali svoj talijanitet, odstupili su privremeno od radikalnih iredentističkih polazišta. Najradikalniji među njima bio je Zdranin Roberto Ghiglianovich uz kojega je bio financijski savjetnik Natalis Krekich, pa splitski odvjetnik Ercolano Salvi. Zadarske Talijane predvodio je Luigi Ziliotto koji je bio dosta umjeren. Talijanska »Società politica Dalmata« postojala

44 Ivo Perić: Josip Smodlaka kao zastupnik u Dalmatinskom saboru, *Zadarska revija* 1973. br. 5, str. 380–395.

45 Ivo Petrinoić: Ante Trumbić; *Politička shvaćanja i djelovanja*, Zagreb, 1986, str. 98.

46 PAZ, *Tajni spisi*, sv. 568 (1911.)

je samo po imenu, no među Talijanima djelovalo je iredentističko društvo *Lega nazionale*. Talijani nisu imali zastupnika u Carevin-skom vijeću. Njihov list »Il Dalmata«, kojeg je uređivao Negovetich ponekad je kritizirao vladu, no »Risorgimento« je bio iredentistički orijentiran, a njega je uređivao Desantis⁴⁷.

U ovim razmatranjima može začuditi što su hrvatski političari na sve oblike velikosrpske promidžbe i subverzije odgovarali simpatijama prema Srbima koji su bili zatvoreni prema Hrvatima. To može donekle objasniti jedino razočarenje austrijskom politikom.

Tu politiku vodilo je činovništvo, koje je sve manje bilo doraslo zadatku čega je bio svijestan tadašnji ministar unutarnjih poslova kad je u srpnju 1911. pisao Nardeliju da je organizacija tog činovništva zastarjela, da poslova ima sve više, a činovnika nema dovoljno, a da ni duh koji prožimlje to činovništvo nije dobar⁴⁸. Austrija je bila država s vjerojatno najboljim činovništvom u XIX. st. No u XX. st. to činovništvo kao da više nije doraslo zadatku, a Austro-Ugarska nije više bila nerazvijena ranokapitalistička država, nego država koja se industrijalizirala, što je činovništvo dovodilo u posve nov položaj.

Ovih je godina došao u Dalmaciju Hermann Bahr da u svom djelu *Dalmatinische Reise* (Berlin, 1909.) iz Dalmacije razmotri najvažnija pitanja Carevine, spoznavši da je Dalmacija postala središnje pitanje Carevine. Posjetio je u Splitu don Franu Bulića i Josipa Smodlaku, posjetio je Trogir i Dubrovnik, u Zadru se jedva zadržao. Hermann Bahr istakao je kulturna pitanja u prvi plan, a ne samo pitanja birokracije i militarizma, no ako je istakao kulturna pitanja on je vidio Carevinu u bliskoj budućnosti kao multikulturalnu, mnogojezičnu i mnogonacionalnu, zemlju partnerstva kulture, a ne zemlju prevlasti vojske, birokracije, njemačkog ili mađarskog naroda. Tu vrijedi spomenuti način na koji je Bahr spomenuo spomenik Danteu u Tridentu kao kulturno pitanje u doba kad je podizanje spomenika Danteu bilo uvijek programska točka iredentizma, kad je društvo *Dante Alighieri* bilo stožer iredentizma u kojemu su se obučavali diverzanti i teroristi⁴⁹. Ovo djelo postalo je best-sellerom knjiga na njemačkom, uskoro je izišlo čak pet izdanja.

47 PAZ, Tajni spisi, sv. 568 (1911.) br. 13/geh.

48 PAZ, Tajni spisi, sv. 568 (1911.) br. 23/geh.

49 K. u. K. Armeeoberkommando K. Nr. 703. Geheim. Die italienische Irredenta (bearbeitet im Evidenzbureau des Generalstabes), str. 40. PAZ, pres. sv. 708. O Bahru vidi Ivan Pederin, Jadranska Hrvatska u austrijskim i njemačkim

U srpskoj subverziji sve se jasnije ocrtavala velikosrpska opcija, pa se 1912. počela dijeliti dopisnica na kojoj se vidi car Dušan silni na konju, a oko njega grbovi srpskih zemalja u koje je spadala Dalmacija, Hrvatska, Slavonija. Dopisnicu je izdao Luka Aleksijević u Novom Sadu. Istodobno su u kavani Troccoli u Splitu dva brata Angjelinovića (imena se u izvoru ne čitaju), dr. Aleksandar Mitrović, Oskar Tartaglia, Carević, bankovni činovnik Jakaša pokušali pjevati crnogorsku i bugarsku himnu te su izazivali neke časnike, a da se nisu nimalo zamislili ni zabrinuli zbog velikosrpskih povika s one druge strane⁵⁰. Jugoslavenski orijentirani Luka Ferri dogovarao se s talijanskim konzularnim agentom Rodolfo Dalessandro⁵¹. Socijalisti su se 1912. počeli vezati s Italijom pa su primali i širili anarhistički list »Germinal«. Taj list primao je ličilac Juraj Martinović, koji je i otišao u Milano, pa Emil Drioli, radnik tvornice sardina Mardešić u Komiži⁵².

Srbi su 1909. spremali neke akcije u Bosni, a namjeravali su osnovati obavještajni centar u Dubrovniku, za Srbe su u Konavlima agitirali Niko i Božo Vragolov, ali nisu imali ugleda u narodu koji im se podrugivao. U listopadu 1909. bilo je u Dubrovniku demonstracija koje su predvodili Vlaho Matijević, markiz Bona, Baldo Gradi, Melko Čingrija, Degiulli, a njima su se pridružili Hrvati koalicionaši. Udruga *Dušan Silni* povezala se s istoimenim udrugama u Srbiji, pa je u ožujku 1911. u Dubrovnik došao predstavnik te udruge pukovnik Borisavljević. To društvo bilo je očigledno militarističko. To je izazvalo negodovanje Dubrovčana koji su psovali članove toga društva kao plaćenike tuđe države i zviždali im⁵³.

Doba poslije aneksije Bosne i Hercegovine bilo je doba depresije u hrvatskoj politici u Dalmaciji. Hrvatski političari razočarani izbornim neuspjehom 1907. povlačili su se iz politike u poslovnost koja je bila slaba u gospodarski nerazvijenoj pokrajini. S druge strane u Srbiji je sve vrilo, ali u Srbiji nitko nije mislio o Jugoslaviji, nego samo o Bosni i velikoj Srbiji.

Ivo Pederin

putopisima, Zagreb, 1991, str. 258–267, pa isti, Njemački putopisi po Dalmaciji, Split, 1989, str. 294–313.

50 PAZ, 676 (1912.) 1845, 1888/p.

51 PAZ, pres. 676 (1912.) 6799/p.

52 PAZ, pres. 676 (1912.), 225.

53 PAZ, Tajni spisi, Reservat 66, sv. 572 (1909.) br. 69/geh.

FILOLOZI I KNJIŽEVNICI O HRVATSKOM JEZIKU

Povod za ovaj članak jedno je, za nas Hrvate, zanimljivo pismo što sam ga, za svog kratkog boravka u Sofiji, otkrio u arhivu Bugarske akademije znanosti¹, i koje ovdje donosim *in extenso*. Pismo je zanimljivo već po tome što je napisano hrvatskim jezikom, a ni *adresant*-pisac, ni *adresat* na kojeg je naslovljeno nisu Hrvati. Obojica su, pak, poznati znanstveni javni radnici, što pismu — razumije se — daje dodatnu težinu.

Adresant-pisac je ugledni češki povjesničar i filolog svjetskog glasa Konstantnin Josef Jireček (1854.–1918.)² koji je zadužio i našu hrvatsku historijsko-filološku znanost svojim poznatim studijama iz prošlosti Južne, Dalmatinske Hrvatske, posebno Dubrovnika. U suradnji s našim ne manje poznatim pravnim historičarom Dubrovčaninom iz Cavtata, Baldom Bogišićem (koga on — usput budi rečeno — u jednom svom pismu Ljubomiru Miletiću, profesoru Sveučilišta u Sofiji, naziva хрватски учен = hrvatskim znanstvenikom³, a koji je u bivšoj »jugoslavenskoj« historiografiji tendenciozno i krivotvoreno nazvan od naše istočne »braće« srpskim naučnikom (Valtazarom), objavio je tiskom s potrebnom znanstvenom aparaturom i

1 O tome opširnije kod Josip Horvat: *Politička povijest Hrvatske — Prvi dio*; Biblioteka Historiae August Cesarec; Zagreb, 1990. drugo izdanje; str. 78–79.

2 O Jirečeku opširnije vidi u *Enciklopedija Leksikografskog zavoda* (Opća); Svezak 3.; Zagreb, 1967.; str. 291., *sub voce*.

3 U tom pismu Miletiću Jireček spominje poznato izdanje staroga dubrovačkog Statuta iz 1272. *Liber statutorum civitatis Ragusii* u suradnji s Bogišićem. — Vidi Petar Mijatev: *Iz Arhiva na Konstantin Ireček*; Pismo 376.; *Pokazalec*; Sofija, 1953.; str. 448.

kritičnim komentarima stari Dubrovački statut iz 1272. *Liber statutorum civitatis Ragusii* (nedavno izišlo fototipsko izdanje s hrvatskim prijevodom u redakciji Historijskog Arhiva u Dubrovniku 1990.). Iz dubrovačke prošlosti je i njegova studija *Die Bedeutung von Ragusa in der Handelsgeschichte des Mittelalters* u Almanachu Akademije znanosti u Beču 44, 1899. — na hrvatski preveo s uvodnom raspravom dr. Božo Cvjetković (*Važnost Dubrovnika u trgovačkoj povijesti srednjeg vijeka*, Dubrovnik, 1915).

Svestrani znanstvenik, sveučilišni profesor u Pragu i Beču, bugarski ministar prosvjete u Sofiji (od 1881.–1882.), na temelju arhivskih istraživanja u Arhivima tih i drugih gradova, obrađivao je znanstveno srednjovjekovnu povijest balkanskih naroda, posebno slavenskih: Bugarâ (*Dějiny národa bulharského*, 1876.), nas Hrvatâ (uz dubrovačke teme, tu je još poznata studija *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters — Romani u dalmatinskim gradovima srednjeg vijeka*) i Srbâ (*Geschichte der Serben I*, 1911.; *II*, 1918. i *Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien I–IV*, 1912.–1919.). Skupa s L. Thallóczyjem i M. Šufflayem surađivao je na Albanskom diplomatskom zborniku (*Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia*).

Na osnovi Dogovora o znanstvenoj suradnji između Saveznog Savjeta za koordinaciju naučnih istraživanja bivše SFR Jugoslavije i Bugarske akademije znanosti za 1962./63., a na prijedlog Savjeta za naučni rad Hrvatske i na osnovi odluke komisije za međunarodne naučne veze, bio sam od 20. prosinca 1963. do 17. siječnja 1964. na četverotjednom studijskom boravku u Bugarskoj (Sofiji)⁴. Taj moj studijski boravak uklopio se u okvir ispunjenja Kulturne konvencije između bivše Jugoslavije i Bugarske iz 1962., prema kojoj je bilo predviđeno da će povjesničari dviju zemalja surađivati na temi *Privredna i demografska ispitivanja balkanskih zemalja od XV. do kraja XVIII. vijeka*⁵. Historijski institut Bugarske akademije, koji je po istoj Konvenciji bio zadužen organizirati posao u Bugarskoj, zainteresirao se posebno za temu *Ekonomski i politički odnosi između Dubrovnika i balkanskih država u Srednjem vijeku*. Tako je izbor

4 Vidi moj *Izveštaj o studijskom boravku u Bugarskoj (Sofiji)*, u *Ljetopisu JAZU*; knjiga 72; Zagreb, 1957.; str. 345. i dalje.

5 Vidi *Saradnja jugoslovenskih i bugarskih istoričara*; u »Jugoslovenski istorijski časopis«, broj 3., Beograd, 1963.; str. 154–155.

pao na mene kao pravnog historičara medievalistu, koji se posebno bavi prošlošću Dubrovnika, da s bugarskim kolegama-povjesničarima ispitam sve mogućnosti zajedničkog rada na toj temi.

Četiri tjedna studijskog boravka u Sofiji iskoristio sam dogovorenu osnovnu temu i za upoznavanje s bogatom znanstvenom rukopisnom ostavštinom Konstantina Jirečeka, koju je on, kao bugarski ministar prosvjete, ostavio iza sebe i koja se čuva u znanstvenom Arhivu Bugarske Akademije u Sofiji. Na tu je ostavštinu i njezinu iznimnu važnost za našu povijesnu znanost upozorio prof. Jorjo Tadić⁶, dok je bugarski profesor Petar Mijatov od 1953. dalje otpočeo u izdanjima Bugarske akademije sustavnim objavljivanjem Jiračkovih korespondencija⁷. Među mnogobrojnim pismima, ima ih priličan broj od naših znanstvenih, kulturnih i javnih radnika, između kojih su i pisma poznatih Dubrovčana: Balde Bogišića, Marinice Gjorgjića, baruna Getaldić-Gundulića i Josipa Gelčića.

Za nas je ovdje, jasno, osobito zanimljivo Jirečkovovo pismo iz kolovoza 1872. pisano, eto, hrvatski u Češkoj i upućeno u Bugarsku Grigoru Načoviću, u kojem istaknuti češki znanstvenik s osobitim oduševljenjem piše tom poznatom bugarskom javnom i političkom radniku iz druge polovice prošlog (XIX.) stoljeća i slavi hrvatski jezik: *...koj je istina najsladji od sviju slavenskih...*, kako izričito tamo piše.

Zbog iznimne, dakle, zanimljivosti i važnosti toga pisma, evo ga ovdje *in extenso* objavljujem s najnužnijim komentarom, ali doslovce, kako ga je napisao sâm Jireček, tako reći fototipski, ne mijenjajući ništa pa ni očite lapsuse, da se ne bi ni u čemu možda promijenio sâm smisao teksta.

6 Usporedi J. Tadić: *Arhiv Konstantina Jirečeka*; Ibidem: str. 95–97.

7 *Blgarska Akademija na naukita, Arhiven Institut; Iz Arhive na Konstantin Ireček, prepiske s Blgari, dokumenti za obštествeno-političeskata i kulturnata istorija na Blgarije ot 1871. do 1914. godina; podbral i podgotovil za pečat Petar Mijatev...* Sofija: dosad izišla tri sveska: I. — 1953., II. — 1959. i III. — 1963. — U predgovoru I. svesku Mijatev je ukratko opisao sadržaj tog arhiva ovako: *Celijat arhiven fond proče se sastoi ot: 1. Rakopisi... 2. Lekcii... 3. Iljustrativni materialii... 4. Prepiska (7.000 pisama)... 5. Čuždi (tj. strani, primjedba moja) rakopisi (prepisi, biografski beležki, izvlečenija ot sočinjenija, kopija ot nadpisi, prepisi ot dokumenti i dr. praveni ot drugi lica)... 6. Pečatni materijali... 7. Služebni prepiski...* — Vidi, također, recenziju toga djela od J. Tadića u »Jugoslovenskom istorijskom časopisu«, br. 3.; Beograd, 1963.; str. 133–134.

Dragi prijatelju!

Bože mil (sic!), čuda velikoga! (sic!) Eto golemo pismo! A hrvatski! Može bit opet njeka poslanica u Brailu!⁸ Nemojte se čuditi. Samo je poslanica na Načoviča⁹. Čitajući, da Vam moje pisamce, što Vam nedavno pisah hrvatski vrlo dopalo, nakanio sam se, da danas upotriebim ovog liepog i krasnok (sic!) jezika, buduć takodjer da njime gotovo kao i svojim materinskim govorim i pišem (podcrtao A. M.).

Jučer, kad sam uprav svršavao ručak, dodje Vaše pismo od 9 ov. mj. s prevodom mojih rodomontada za brailsku skupštinu¹⁰, za koj Vama velika hvala. Mnogo sa (sic!) smijah novinam iz Beča, osobito, da ste prozvali eoropske (sic!) monarke, što sküpe u Berlinu gradu, — »Sultanes«¹¹! To mene veoma razveselilo. Poslanicu prepisah umah

8 *Braila*, glavni grad istoimene pokrajine i poslije Constante najvažnija luka Rumunjske na lijevoj obali Dunava. (Vidi *Pomorska enciklopedija Leksikografskog zavoda*; Drugo izdanje, svezak 1., Zagreb, 1972.; str. 432., *sub voce*.)

9 *Grigor Načovič*, bugarski javni radnik, jedan od četvorice vođa konzervativne struje, koji nisu uspjeli okupiti pod svojom zastavom veliku i moćnu stranku. O njemu vidi kod Mihail Andreev — Dimitr Angelov: *Istorija na Blgarskata država i pravo*; Sofija, 1959.

10 *Rodomontada*, iskrivljena talijanska riječ od pravilne *rodomontata*, hrvatski hvastanje, razmetanje (vidi Mirko Deanović: *Talijansko-hrvatski rječnik*; Zagreb, 1948.; drugo dotjerano i prošireno izdanje; *sub voce* za *Brailski bunt* od 1842. na čelu s *Georgijem Rakovskim*. Pokušaj oslobođenja od Turaka, organiziran od bugarskih emigranata u istočnoj Rumunjskoj, u Braili. O tome opširnije kod Mihail Andreev — Dimitr Angelov; *Istorija na Blgarskata država i pravo*; o. c.; str. 298.

11 Radi se o trojnom sastanku: u rujnu 1872. sastali su se u Berlinu pruski, austrijski i ruski car. Taj sastanak triju careva uklapa se u politički razvoj europskih sila nakon francusko-pruskog rata 1870. te izravno prethodi tzv. *savezu triju careva* sklopljenom 6. lipnja i 23. listopada 1873. Na tom sastanku u Berlinu svaka od triju carevina imala je svoju računicu: Pruska sa svojim kancelarom Bismarckom nastojala je diplomatski izolirati Francusku i spriječiti njezino oporavljanje nakon poraza od 1870., Rusija je nastojala spriječiti zbližavanje Austrije Engleskoj, dok je Austro-Ugarska bila prisiljena, unatoč stalnom rusko-austrijskom sukobu na Balkanu, na sporazumijevanje s Rusijom. (O tome opširnije u *Historija diplomacije*; drugi svezak; *Diplomacija novoga doba (1872–1919)*; u redakciji akademika V. P. Potemkina sastavili prof. V. M. Hvostov i prof. I. I. Minc, preveo Vladimir Babić; izdanje Matice hrvatske; Zagreb 1931.; posebno str. 9–14. (prvo poglavlje *Poslije Frankfurt-skog mira (1872.–1875.)* — *Trocarski sporazum*).

»svojim (sic!) rukom« te odpravih »belu knjigu« u Brailu pod adresom našeg nesretnog mučenika¹².

Vrlo mene zaradovala novine, koje mi pisaste jučer. Ako je imao Stojanov¹³ onoliko uspjeha i na drugih mjestih, neima sumnje, da se skupština dobro vladala. Karavelov¹⁴ je s (sic!) prosta duša...

U ostalom, danas je posljedni dan a sutra je dan velikog suda Božijeg; nerado bih otišao iz svijeta, dragi prijatelju, da se nerazstavim s Vami. Eto na razstanak ovo pisamce! Ovdje mnogi ljudi danas dobro jede (sic!) i piju, misleć, da je to posljedni put. Osobito je veliki strah medj' nižnjimi klasami stanovništva i medju ljubopitnom djecom. No veseli ljudi, imenito študenti i mehandžije, sbijaju si s time rasličite šale¹⁵.

Sad što da pišem! Latinska poslovice kaže: *Omne incipit ab ego*, tj. *Сучко захвана от 'Аз-а'* — Sve počinje od (našeg) ja. — (prijevod A. M.) Ergo naj prije o sebi...

Nebavim se sad nikakovim učenum (sic!) istraživanjima, nikakvom filozofijom, koja glavobol stvara, nego samo — pjesmami. No nemojte misliti, da jih pišem — za to sam suviše suhoparan i prosaićan (sic!);

12 Na kojeg mučenika misli ovdje Jireček nisam uspio otkriti, ali to i nije bitno za naš predmet razmatranja.

13 Stojanov Vasil Dim., *delovoditelj na Blgarskoto kniževno družestvo* (tajnik Bugarskoga književnog društva). — Zabilješka uz ovo pismo P. Mijateva: *Iz Arhiva na Konstantin Ireček...* o. c. /Vidi ovdje bilj. br. 7/. U našim enciklopedijama ne zabilježih, pa ni u *Općoj Leksikografskog zavoda*, Zagreb.

14 Karavelov Ljuben, *revoljucioner, pisatel* — također zabilješka P. Mijateva, *Iz Arhiva na Konstantin Ireček...* o. c., uz ovo pismo. Prvi bugarski novelist, uz Ivana Vazova najveći bugarski pisac, 1867. u Beogradu zagovarao i isticao potrebu balkanske federacije. O njemu opširnije i u *Enciklopedija Leksikografskog zavoda* (Opća, svezak 3.; Zagreb, 1967.; str. 407., sub voce).

15 Bilješka u »Obzoru«, br. 155., Zagreb, srijeda 10. srpnja 1872., objašnjava Jirečkove riječi o navedenom kraju svijeta. U rubrici *Različite vesti* »Obzor« donosi ovu bilješku: (*Jošte nešto o strašnoj repatici i koncu svieta*). *Grozna ona repatica koja bi se imala dojdućeg mjeseca sresti s našom zemljom i tim prouzročiti neznam ni sam što sve ne, nije sada ništa drugo, nego puka šala nekih veselih lyonskih lakrdijaša, koji su viest o primicajućoj se repatici izmudrili te u ime zviezdara Plantamoura poslali ju u jedan lyonski časopis, koji ju umah i odtisne. Ženevski S v i s T i m e s pobuni svojom viesti pomalo cieli svet. Ubogi Plantamour jur četvrt godine nema drugoga posla, kako se je sam potužio svomu jednomu prijatelju, nego demantiranjem te viesti na sve strane svieta. Svi ga njegovi spisi neučiniše tako znamenitim, kao što ga učini ta šala lyonskih lakrdijaša. Očito i Jireček govori u šali o tobožnjem kraju svijeta. (Za ovaj podatak zahvaljujem kolegi prof. Tomislavu Raukaru.)*

ja samo čitam, što pjevaše drugi. S jednim prijateljem, koji će buduće godine takodjer proći kroz paklena vrata maturitnog ispita, šetamo cio dan po okolini, iztraživajuć liepa poetička miesta, da se tamo nasladjivamo djelama hrvatskog pjesnika Stanka Vraza¹⁶, koj življaše u vreme preporoda (възрожденіа) naroda hrvatskog... O vdašnje livade čuju (sic!) može bit prvi put sladke glasove jezika, koj je istina najsladjji od svijuh slavenskih (podcrtao A. M.).

O Stanka Vraza 'Djulabijah' (1839) moram se priznati, da u poetičnosti visoko nadmaše da i našu česku 'Slavi Dcera' — Дѣвѣ на слава — (Kći slave, pr. A. M.) koju pjevà Kollár¹⁷ god. 1820. Na omladinu hrvatsku i slovinsku imale su onakav ogromni uplio (sic!) kao Kollarova djela na česku i slovačku. Su fo (sic!) četiri knjige sonneti (po osam redaka), sadržaja stranom romantičnog stranom patriotskog. U formi i u sadržaju sdrúžio pjesnik krasote stare poesie jugoslavenske, koja cvatjaše u 15. i 16. vjeku u dalmatinskom Dubrovniku i pjesamah narodnih (podcrtao A. M.). Mnogi sonneti obsežu proročanstva, koja su u naše vreme već izpunjena. Onda mogao pjevati: 'Gradi su nevjerni, sini renegati'¹⁸; kod Hrvatah i Slovinacah bijaše u tome kao i u nas — nemačstvo, il' kod Bugara grčtvo. O jeziku pjeva:

Božanstvo sveto
slovo od dēdovah,
Kuda si nam, kuda
iz slavskih gradova

U grobu nam spavaš
u grobu sadara (ceza)
Na koj luda slēpost
pogrom¹⁹ udara

16 Stanko Vraz (pravo ime Jakob Frass), 1810.–1851.) rodnom Slovenac, hrvatski književnik: pjesnik, kritičar, putopisac, sakupljač narodnih pjesama i prevoditelj, jedan od najistaknutijih iliraca. Najpoznatije mu je djelo *Đulabije*.

17 Jan Kollár (1793.–1852.) slovački književnik i preporoditelj, pobornik slavenske solidarnosti.

18 Usp. P. Mijatev: *Iz Arhiva na Konstantin Ireček*, svezak II: Sofija, 1959. (vidi ovdje bilješku br. 7); *Dodatak I. Prvo izdanje »Đulabija« (1840.)*. — *Đulabije II*, br. 12., kitica 2, stih 7–8, str. 228. — Sve dalje navedene stihove u ovom Jirečkovom pismu Mijatev je popratio bilješkama iz tog I. izdanja *Đulabija*, koje su bilješke, međutim, suvišne i nepotrebne za razumijevanje teksta i samo bi ga svojom brojnošću opteretile, zato i ne donosim te bilješke. Napominjem samo da je u novije vrijeme objavio tiskom u izdanju JAZU *Slavko Ježić* svoju studiju *Stanko Vraz, Pjesnička djela i Đulabije*; Noviji pisci hrvat-

*Nu kolo steče se
kretje bez pokaja
Sinut će sunašce
i pred vrata tvoja.*

*Znamenit je plač na jednom brdu na granici njemačkog i slaven-
skog u Štajerskoj²⁰ tamo strašno dirnuo Niemce.*

*Tamo je tudjinca²¹
digô car paklenski
Kažuć kud' se stire
mili raj slovenski*

*Etô ti pred vraga
tudjin nica pane,
Te kô Bogu njemu
klanjati se stane!*

*Pododno opisuje (sic!) ostale neprijatelje i mučitelje Slovenstva,
Avare, Hunne, Tatare, Madjare i Turke. Eto što pëva o Turcima
(znam da Vi takove stvari rado čitate):*

*Turci, bratjo, Turci
za srdjbom se kletom
Digoše kô pakô
nad nesložnim svetom*

*Kud urve, izza njih
otvara se groblje
A izpred njih cvileć
trta jedno roblje.*

*Saharani stoje
gradovi i polja
A nad njimi mućeć
caruje nevolja.*

*Veoma krasan je opis zapadne Hrvatske i Slovenije, modrih plani-
nah, zelenih ravninah, i liepih bielih kućah, koje su po dolinah
raztrešene; a po brdih crkve, dvore sa gradići.*

*U trećom (sic!) pjevanju diže se pjesnik u visine nedostigle. Eto Vam
njekoliko najkrasnijih sonneta:*

*Gle se (sic!) Velebita²², (sic!)
Vitoša, Triglava²³ (sic!)
Gromoglasnom trubljom
pozivlje te Slava.*

ski, knjiga 10; Zagreb 1953., što će našem čitatelju zasigurno mnogo više koristiti za razumijevanje teksta od bilježaka Mijateva.

19 [Verachtung] — napomenio K. I. Jireček

20 [Stearmark] — nap. K. I. I.

21 [etranger] — nap. K. I. I.

22 [u Dalmaciji] 0 nap. K. I. I. (sic!)

23 [u Soveniji] — nap. K. I. I.

Što su odkupili
 dēdi krvcom teškom
 Sad ti brani s dušom
 hrabrom i vitežkom.
 O mâ domovino
 puna sjajnih zrakah!
 Mati od sokolah
 mati od junakah!
 Uvek sokolove (e— piše se sad obično ie) (sic!)
 sinke vid'la zdrave!
 Nad tobom izašle
 zvezde pune slave!

Koliko, koliko
 sveta mati moja
 Ti od tudjinacah
 trpiš zla bez broja.
 Kanó ranien junak
 nad kim letju vrane
 Če-kajúc (sic!), dok jadan
 bolju neizdahne.

Koliko od nevrēdnih
 sinov, jedna mati
 — Jadi ih ubili! —
 tuge protрпи!
 Što s' u tudje krilo
 kleti odmetali
 Vrativši se svetu
 grud ti probijali

Zdrava bila, ti ćeš
 liepše vidit dane,
 Osvētlit će se obraz
 zamladit ti rane;
 Pred tobom se članjat (sic!)
 kule i mečiti
 što je tvoje bilo
 tvoje će opet biti.

Sad nekoliko, koje Vam će istina mnogo dopadati! Čitajući je spomenuo sam si mnogo, što mi dva često razgovarasma o budućnosti Slovenah, o uzkršnuću naših naroda! Čujte!

Zarko dan svániva
 krvcom trava rosi
 Strašan grom topovah
 nebo, semlju tresi.
 Eto, bratjo, ide
 kći nebeskog voda,
 Vratjajuć se s neba
 na zemlju — s l o b o d a. (sic!)

Zlatnim mačem m i s l i (y.ma)
 duh skrši voruge (sic!)
 Te dopre slobodan
 i u naše luge.
 Kô pčele isa sna
 probudi glad Vesne,
 I u naših luzih
 zvaki úm úzkršne.

Još dva:

Nu pazite dobro,
bratjo, na taj danak,
Da Vas nezateče (sic!)
kano smrtni sanak.
Sakupljajte ulje (масло)
za svoje svētilnice
Jer će ga predhodit
tri dana od tmice.

Nije svaka iskra
sunca žar veseli,
Nije svaka svētlost
već i danak běli.
Ned'kag (sic!) će se suncem
raztopit dno groba
Znajte da j' prolētje! —
onda da je doba (еpеmе)

Lako možemo razumjeti, od kakova upliva bile i dosada su ove, pjesmice medj' mladom generacijom [...]

Ako bih Vam pisao jošte o erotiĉkim pjesmikama (sic!) Stanka Vraza, nebilo bi momu pismu ni kraja. U ostalom — mene bave više politiĉke i rodoljubne, negoli ljubavni stihovi, koji su mojeg prijatelja sasvim 'oĉarali'.

Pismo je već dugo, no ostavaju jošte gotovo dve stranke, jove (sic!) ću popisati. Kad ste došli u ćitanju semo (sic!), dodjete i dalje, prije neg' se sruši (sic!) miri nego nas pozove trublja angjela na sudni dan!...

Za sad je mislim, već dosta. Umorih Vas ćitanjem (sic!) u jeziku, koj ste (sic!) dosada bliŹje neznali. No ako niste razumjeli, pisao sam uzalud.

U budućem pismu ćitati ćete (sic!) razliĉne istorice (sic!) o svršetku i razvalinah mira. Sutra dan pogine sviet. Kao crvi budemo razbiti. S Bogom?

S osobitim poštovanjem

Vaš

veseli

Jos. Konst. Jireĉek

U Vis. Mitu²⁴ u Ćeskoj 18 11/8 72.

»Un autre fois je ne serais pas si méchant: je vous écrirai en une autre langue, quel vous comprenez mieux.« (Drugi put ne ću biti toliko zloĉest; pisat ću Vam na drugom jeziku, koji Vi bolje razumijete — prijevod A. M.)²⁵

²⁴ Visoko Mito, grad u Ćeskoj.

²⁵ Ovo je Jireĉekovo pismo donio P. Mijatev, Iz Arhiva na Konstantin Ireĉek, svezak II; o. c.; pod rednim brojem 32; na str. 95-99.

Odakle toliko zanimanje, pa i oduševljenje za hrvatski jezik kod Jirečeka, a i njegovih bugarskih kolega s kojima se i dopisuje, evo, na našem, za njih stranom, jeziku? Kako je do toga došlo?

Poznato je, doista, našoj historiografiji kako su dubrovački trgovci, pored svoga važnog i odlučujućeg udjela u bugarskoj srednjovjekovnoj trgovini, izvršili također, preko svojih brojnih i dobro organiziranih kolonija (*faktorija*) u svim poznatijim bugarskim gradovima, i veliki kulturni i političku utjecaj. Zna se i to da su te kolonije postale čak i središte okupljanja bugarskih rodoljuba u borbi za oslobođenje od turskog ropstva²⁶. Sve je to, međutim, poznato samo u općim crtama, dok su pojedinosti i načini kako je do toga došlo slabo poznati ili čak nepoznati.

Slabo je poznato npr. ili nepoznato da su prve škole koje je osnovala Katolička crkva u Bugarskoj, organizirali i bili im učitelji naši ljudi, Hrvati, glavni propagatori katolicizma u toj zemlji, bosanski franjevci, naši dobro poznati »*ujaci*« i dubrovački trgovci. Zahvaljujući upravo tim našim ljudima, katolička je propaganda u Bugarskoj, za relativno kratko vrijeme, imala vidnog uspjeha osobito kod *Pavlikana*²⁷, među kojima je najviše djelovala. Uvelike je koristilo tim ljudima u njihovu radu i propagandi — kako kaže istaknuti bugarski povjesničar iz kraja prošlog (XIX.) i početka našeg (XX.) stoljeća, profesor Sofijskog sveučilišta, *Ljubomir Miletić* (1863.–1937.) — *srodstvo njihova materinskog hrvatskog jezika, osobito pak narječja dubrovačko-dalmatinskog, s bugarskim jezikom kao i ista slavenska narodnost*²⁸.

26 O tome opširnije u *Enciklopediji Jugoslavije Leksikografskog Zavoda*, svezak II, Zagreb 1956. g., *sub voce* Bugarsko-jugoslavenski odnosi, posebno str. 267 i dalje.

27 Kršćanska sekta slična našim bogumilima u Bosni, koja im je zapravo prethodila. (O tome opširnije kod Dimitr Angelov: *Bogomilstvo v Blgarija*, drugo izdanje, Sofija 1961.; posebno str. 72 i dalje.) Ta sekta iako kršćanska, nije častila križ zbog toga što je na njemu umro (pogubljen) Spasitelj svijeta. Zato su ih bugarski pravoslavci držali hereticima i nisu nikako htjeli s njima općiti, čak im ni soli dati, a oni su se iskazivali kao da se, tobože, pokoravaju Papi u Rimu. (Usp. *Acta Bulgariae ecclesiastica...*, *collegit et digessit P. Fr. Eusebius Fermandžiu*; u *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium Academiae Scientiarum et artium Slavorum meridionalium*; volumen decimum octavum; Zagrabiae, 1887.; str. 7.)

28 *Mnogo e pomagalo na tija franciskani srodstvoto na tehinja materin ezik-hrvatskije (poveče narečie dubrovniško-dalmatinsko) s našija ezik, kakt*

Osobito je zanimljivo da je naukovni jezik u tim prvim školama u Bugarskoj bio hrvatski a ne bugarski. To je bilo zbog toga jer su se u početku, dok još nije bilo bugarskih udžbenika, u njima služili iz nužde istim udžbenicima koji su se upotrebljavali i u bosanskim franjevačkim učilištima, a to su bili hrvatski udžbenici, preko kojih je, eto, bugarska katolička mladež učila pismo i književni jezik hrvatski.

Za vjersku pouku, katekizam, i za vršenje crkvenih obreda služili su u početku, također, isključivo hrvatski priručnici, obrednici. Hrvatskim su se jezikom služili kao službenim i u dopisivanju s Rimskom kurijom. Ipak, domaći ljudi Bugari, koji su s vremenom — sasvim prirodno — preuzimali funkcije u katoličkoj crkvi u svojoj zemlji, iako su bili odgajani od hrvatskih učitelja i po hrvatskim udžbenicima, nisu mogli, naravno, potpuno se priučiti i ovladati čistim i pravilnim hrvatskim književnim jezikom. Odatle i sve najstarije sačuvane knjige katoličke propagande u Bugarskoj — kako dalje tvrdi isti Miletić — *pisane su čudnom mješavinom hrvatsko-bugarskog jezika*²⁹. Bilo bi potrebno i svakako veoma korisno kad bi se naši mladi hrvatski povjesničari pozabavili proučavanjem udjela naših ljudi, Bosanaca i Dubrovčana u bugarskom školstvu XVII. i XVIII. stoljeća i hrvatskim školama u Bugarskoj.

Dobro je na kraju podsjetiti se ovdje i na to kako je upravo Hrvatska Atena — Dubrovnik — predvodio u borbi za čistoću i usavršavanje hrvatskog jezika. Na početku XIX. stoljeća, upravo 1802., dakle pred sam pad Dubrovačke Republike, osnovana je u Dubrovniku

i izobšto tehnata slavenska narodnost. Dr. L. Miletić: *Iz istorijata na blgarskata katoliška propaganda v XVII. vek*. (posebno str. 7 i dalje) tiskano u *Blgarski pregled*; knjiga X–XII; Sofija, 1894. (knjiga je u Narodnoj biblioteci Vasil Kolarov u Sofiji pod signaturom 63.380). Autor u knjizi opširno i dokumentirano piše o tom problemu koristeći mnogobrojnu literaturu, među ostalim i Jirečekovu *Istoriju Bugarske*, kao i izdanje JAZU (Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti) u Zagrebu iz 1887. u 18. knjizi poznate zbirke *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium: Acta Bulgariae ecclesiastica...*, o. c.

²⁹ *Suštoto predislovie kaktio i cjeloto sočinienie sledva na hrvatski ezik, ala taka smesen s blgarski konstrukcii...* i dalje: *...setne našite katolici i v emigranstvoto si ne su mogli da se priučut na čist, pravilen hrvatski ezik*. (L. Miletić, *Iz istorijata na blgarskata katoliška propaganda...*; o. c.; str. 5. i dalje.)

Akademija *Intrepidi Arcades* (Neustrašivi akademici) kao nastavak ranijih akademija Dangubnijeh, Academia degli ozion, *Razbornih*, *Smetenih* i njima sličnih, koji su vodili borbu za čistoću hrvatskoga narodnog jezika. Njima su se priključili i dubrovački latinisti koji, uza svu ljubav prema latinskom jeziku, nisu zanemarivali ni svoj materinski hrvatski jezik. *Kako da se ne voli taj jezik* — pitaju ti ljudi — *koji se baš u Dubrovniku tako krasno govori?* Oni su, na primjer, širili legendu kako se rimski pjesnik *Ovidije*, zatočen na obalama Ponta—Crnoga mora, prikazao dubrovačkom redovniku—pjesniku Ignjatu Đurđeviću i nabrojio mu zemlje u kojima se *slovinški* (a to znači dubrovački—hrvatski govor, primjedba moja!) govori — po prilici pô svijeta — i izjavio mu da bi sâm bio *slovinški* pjevao da ga nije smrt prerano pokosila; *svakojako* — reče — *tome jeziku prijestolje je Dubrovnik*. O tome nije nitko sumnjao. Sto godina po Đurđićevoj smrti talijanski književnik *Urban Lampredi* išao je dalje, tvrdeći, da samo Dubrovčani imaju *i l i r s k u književnost* i da je njihov jezik tako neiskvaren od tuđinaka, da bi Rusi (!) pametno učinili, kad bi pregnuli da uče dubrovačke pisce, ako hoće da svoj vlastiti jezik usavrše³⁰.

I kao zaključak morali bismo se, čini mi se, sami sebe upitati: Je li, doista, tom divnom našem hrvatskom jeziku bila potrebna ikakva poštapalica—proteza, kao: *ilirski*, *slovinški*, posebno pak, *srpsko-hrvatski*, *hrvatsko-srpski* i slične? — Što smo time dobili?

I kako se ovdje ne prisjetiti onih stihova što ih je davne 1831. u svojoj poznatoj elegiji *Kip domovine* ispjevao naš Pavao Štoos: *Narod se drugi sebi raduje, / A s menum sinko moj se sramuje; / Vre i svoj jezik zabiti Horvati / Hoću ter drugi narod postati*.

Sapienti sat!

Ante Marinović

30 Usporedi Josip Bersa: *Dubrovačke slike i prilike 1800.–1880*. Izdanje Matice hrvatske; Zagreb, 1941.; str. 159–160.

VRAZOVI NERAZVRSTANI PREPJEVI IZ ROMANSKIH POEZIJA

Stanko Vraz (1810.–1851.) nakon *Đulabija* prionuo je novom kanconijeru, posvećenom Hildegardi Karvančićevoj, koji se konceptijski razlikovao od prvoga. Ta galantna romantičarska pjesmarica po uzoru na Petrarca i Mickiewicza ostala je nedovršenom. Sastavljena je od 47 soneta prema Ježićevom izdanju¹, od kojih je 28 objavio u »Danici« (1845.) i »Iskri« (1846.). Interpreti Vrazove lirike od Branka Vodnika² do Nedjeljka Mihanovića³ isticali su iznimnu vrijednost tog kanconijera, nazvana *Sanak i istina*, antologičari su mu također bili skloni poput Bogdana Svilokosa⁴ i Nikole Milićevića⁵. Nije, međutim, rečeni sonetni ciklus u postojećoj literaturi izazvao veću kritičku recepciju niti su pohvalbene ocjene potkrepljivane analizama. Po mojem sudu izrečene impresije su vjerodostojne, a bio sam se nakanio Vrazov *Sanak i istina* prikazati u kontekstu hrvatske galantne lirike s izrazitim pozitivnim predznakom u odnosu na vrstu i oblik

1 Stanko Vraz: *Pjesnička djela II*. Priredio Slavko Ježić. Zagreb, 1954. Sadržavaju zbirke *Glasi iz dubrave žeravinske*, *Gusle i tambure I-II*. Prema tom izdanju citiram sve Vrazove sihove. *Pjesnička djela I. i III.* istog prireditelja pojavila su se 1953. (*Đulabije*), odnosno 1955. (*Prijevod*).

2 »*Sanak i istina* je najzrelije i najdotjeranije Vrazovo pjesničko djelo, a gdjekoji soneti [...] biserje su hrvatske erotike«, dr. Branko Drechsler: *Stanko Vraz, studija*. Zagreb, 1909.; str. 140.

3 »U tim sonetima došla je do punog izražaja pjesnikova stvaralačka zrelost, oblikovna savršenost i skladnost izraza«, Nedjeljko Mihanović: *Portreti i eseji o hrvatskim piscima*. Stvarnost. Zagreb, s. a.; str. 36.

4 *Hrvatska poezija od Preporoda do Kranjčevića*. Priredio Bogdan Svilokos. Zagreb, 1957.; str. 8–81.

5 *100 hrvatskih soneta*. Sastavio Nikola Milićević. Zagreb, 1989.; str. 35–39.

te europsku romantičarsku poziciju. Teza bi mi bila da taj zamišljeni kanconijer više od *Đulabija* ovjerodostojuje Vraza kao darovita i osposobljena pjesnika, da razmjerno rano potvrđuje domete hrvatskoga obnovljena pjesništva, estetizacije pjeva nakon okušaja »domorodnog« stihotvorenja po »ilirskim« glasilima. *Sanak i istina* k tome su znatan iskorak u hrvatskom sonetizmu, koji se tih godina zapravo konstituirao. »Za hrvatsku književnost XIX. st. pitanje o prihvatljivosti soneta u praksi je riješeno godine 1845., kad je objavljen prvi Vrazov niz soneta iz zamišljene zbirke *Sanak i istina*«⁶. No, od prvobitne nakane morao sam odustati, jer se u toj zbirci nahodi, pokraj izvornih 34, i 13 prepjevanih soneta (od Prešerna, Kollára, Byrona, Mickiewicza, Uhlanda). Tu su i prepjevi dviju Petrarkinih pjesama i jedne Antónia Ferreire. Nepriličnost je u tome, što *Sanak i istina*, svih 47 soneta, tvore i u Matičinu izdanju iz 1863.–1868.⁷ i Ježićevu iz 1954. dio izvornih pjesama (*Gusle i tambura*, *Knjiga druga*). Prepjevi, dakle, nisu izdvojeni i objavljeni u posebnoj svesku s drugim prijevodima iz navedenih edicija (1868., 1955.). Nisu razvrstani u odgovarajući svezak, neki nisu ni identificirani, pa ih se uzima za izvorne Vrazove pjesme. Razumljivo je da svaki ozbiljni pristup *Sanku i istini* mora uvažiti činjenicu da je riječ o dvjema kategorijama auktorstva, o elementarnoj diferencijaciji, tj. o redukciji izvornih pjesama u Vrazovu opusu i o uvećanju prevedenih. To više i što u *Knjizi prvoj Gusala i tambura*, tiskanoj u Pragu 1845. imade 16 prepjevanih pjesama umetnutih među izvorne po rukopisu, koji je pripremio sam Vraz. Ne ulazeći u zamršenost izdanja njegovih pjesničkih djela i rukopisa iz ostavštine⁸, spomenut ćemo ovdje tek da je Stanko od 1841. radio na vlastitom projektu antologije svjetske poezije⁹, koji nije priveo kraju. Antologija bi se sastojala od pjesničkih uzoraka iz slovačke, češke, ruske, poljske, litavske, engleske, njemačke, francuske, talijanske, španjolske i portugalske književnosti. Tri-desetak tih prepjeva dospjelo je u zbirku *Gusle i tambura*, što traži kritičku reviziju, kojom se ovdje ne ćemo baviti, već samo upozoru-

6 Svetozar Petrović: *Problem soneta u starijoj hrvatskoj književnosti*. Rad JAZU. Zagreb, 1968.; str. 80.

7 Drugi svezak tog izdanja (*Glasi iz dubrave žeravinske*; *Gusle i tambura*) tiskan je 1864. *Prijevođi* su u četvrtom svesku (Zagreb, 1868.)

8 Usp. o. c. (bilješka 6); str. 249–260.

9 Vidjeti S. Ježić, *O Vrazovim prijevodima*. Predgovor *Pjesničkim djelima III*. Zagreb, 1955.; str. 9–10.

jemo prireditelje budućih izdanja Vrazovih pjesama, da o tome vode računa.

Odustajući zbog podastrijetih razloga od raščlambe kanconijera *Sanak i istina*, svjestan da se ne mogu upuštati u ocjenu pojedinih tekstova, koji su pjesnička transmisija s jezika, nepoznatih mi, ipak sam držao svrhovitim identificirati i traduktološki opisati prepjeve u navedenoj zbirci s talijanskoga, francuskog, španjolskog i portugalskog. U prvom redu zbog toga što je Stanko Vraz bio plodan, zauzet i štovanja vrijedan prevoditelj, poliglot neslućena talenta, zaslužan za europeizaciju hrvatske pjesničke kulture, neumoran u tom poslu. Njegov prevoditeljski opus prema Matičinu izdanju zaprema preko 280 tiskanih stranica (str. 1–287), prema Ježićevu preko 220 (str. 17–241), što će reći da je izvanredno velik i raznovrstan, posebno priključe li mu se prepjevi iz *Gusala i tambure*. Zaslužuje ne samo respekt, nego i skrb traduktologa. Primjerice, do sada je umaklo pozornosti stručne javnosti^{9a}, da je Stanko Vraz prepjevavao i s portugalskoga jezika.

Sonet iz *Sanka i istine* br. 42, pod naslovom *Svijet i pjesnik*, ne može podnipošto biti izvornom pjesmom, budući da je transpozicija jednog sastava portugalskog pjesnika Antónia Ferreire iz XVI. stoljeća¹⁰. Evo kako glasi izvornik, a kako Vrazova verzija:

*Quando entoar começo com voz branda
Vosso nome d'amor, doce, e suave,
A terra, o mar, vento, água, flor, fôlha, ave
Ao brando som s'alegra, move, e abranda.*

*Nem nuvem cobre o Céu, nem na gente anda
Trabalhoso cuidado, on pêso grave,
Nova côr toma o Sol, ou se erga, ou lave
No claro Teho, e nova luz nos manda.*

*Tudo se ri, se alegre, e reverdece.
Todo mundo parece que renova.
Nem há triste planeta, ou dura sorte.*

9a Temeljiti je zapravo istražio Vrazov prijevodni i auktorski odnos prema uzorima jedino Jan Wierzbicki u studiji *Vrazovi soneti i Mickiewicz (Umjetnost riječi, br. 4; Zagreb, 1967.; str. 323–342.)*

10 António Ferreira (1528.–1569.), teoretik, dramatik. Pisao je i petrarkističke sonete, posmrtno objavljene u zbirci *Poemas Lusitanas* (1589.).

*A minh'alma só chora, e se entristece.
 Maravilha d'Amor cruel, e nova!
 O que a todos traz vida, a mim traz morte¹¹.*

(Ferreira)

*Kad klicati stanem u glas mili
 Ime tvoje, o dušice slatka!
 List zašumi, nikne ruža glatka,
 Tić zapoje, lug jekom zacvili.
 Svak oblačić s neba se otkrili,
 Ode brižnom tuga bez povratka,
 Sunce stane poslije mira kratka,
 Hrleć k nebu, kô junak svôj vili.
 Sve se smije, sve igra, sve skače;
 Svijet prebrodit čini se vaskolik,
 Ista noćca razgrne plaš divot'.
 Samo moja duša tuži jače.
 O ljubavi divna, zašto tolik'
 Kolješ mene, čim daješ svim život.*

(Vraz)

S metričko–strofičkog stajališta prepjevatelj odražuje u potpunsoti sustav rimovanja soneta, njegov visoki standard, tek portugalski jedanaesterac odmijenjuje hrvatskim desetercem, kojim inače sklada i izvorne sonete. U katrenima uz to postiže vrsnu četverostruku rimu. Očekivati jambski jedanaesterac bilo bi inače nerealno, jer se on kao prijevodni i auktorski stih u hrvatskoj versifikaciji¹² oblikovao nekoliko desetljeća poslije Vrazove smrti, a ovaj mu je prepjev nastao početkom četrdesetih godina. U katrenima, u prvim dvjema kiticama uočavamo također ritmičku i stilsku skladnost, poetičnost verzije. Vraz prati na toj razini Ferreirin tekst, ali na razini točnosti, vjernosti »sadržaju« ima odstupanja. Prvi je stih i u tom pogledu vrsno podudaran, naredna tri nešto manje, jer je prevoditelj zbog rime bio

11 Citat prema: António Ferreira, *Poemas Lusitanas*, I.; Lisboa 1939; p. 15. Zahvaljujem gospodinu kolegi Nikicu Talanu, što me obaskrbio s izvornikom iz Lisabona.

12 O tom procesu višekratno govorim u knjizi *Traduktološke rasprave*. Zagreb, 1986., posebno str. 119–130.

prisiljen uvesti »dušicu« i »ružu«. »Dušica slatka«, međutim, uklapa se u galantni petrarkistički vokabular, »ruža«, poglavito »glatka«, ne. Vraz je ponajdalje od originala u dvama posljednjim stihovima druge strofe, kad je zanemario važan element, pjesnikov lament nad rijekom Tejom. I to je svojstveno ondašnjoj traduktološkoj svijesti, koja se nadahnjivala »ponašivanjem«, »pohrvaćivanjem«¹³, namjenom i funkcijom prepjeva u recepciji. Deveti stih izvršno je i precizno prenesen, jedanaesti preoblikovan u traženju sroka. Dvanaesti je vrlo bliz Ferreiri i čuvenoj *saudade*, što izvire iz njegove zvonjelice, ostala su dva korektna pratnja (za sadašnji senzibilitet, istina, metafora »kolješ« je dvojbena). No, u tercetima ima samo jedna korektna rima *skače* — *jače*, ostale su dvije usiljene, pa je na prepjevu još trebalo raditi. Naime, Vraz ga nije za života objavio. Izbor soneta je karakterističan: portugalskog pjesnika za svrhu naumljene antologije svjetskoga pjesništva, petrarkistički mu sonet u skladu s evolucijom Vrazove galantne lirike. Kako je naš romantik oćutio potrebu za luzitanskom pjesničkom riječju? Možda sugestijom njemačkih romantičara i predromantičara (primjerice braće Schlegel), koji su »otkrivali« renesansni ljuveni sonetizam na romanskim jezicima. U komparatističkom kontekstu valja zabilježiti s pozitivnim signalom: Vrazov sonet *Svijet i pjesnik* prvi je prepjev (po nastanku) jednoga portugalskoga pjesničkog teksta na hrvatski jezik, Vraz prvi prepjevatelj s tog jezika. Prevodio je izravno, u rukopisu štoviše naznačio prvi stih izvornika i doslovno ga prenio.

Kanconijer *Sanak i istina* tvore i dva prepjeva iz Petrarkina *Kanconijera*. Prvi pak pod naslovom *Blaženstvo* (objavljen već u »Iskri« iz 1846.), verzija nadasve glasovita Petrarkina soneta *Benedetto sia 'l giorno*. (*Il Canzoniere*, LXI), identificiran je kao prijevod¹⁴, uvršten u antologiju *Talijanska lirika*¹⁵. Vraz je drugi prepjevatelj tog soneta nakon Šiška Menčetića (»Blažen čas i hip najprvo kad sam ja...«), a poslije su slijedile još četiri hrvatske verzije. Vrazova je među najboljima, istina u desetercu, dobro retorički oblikovana i dosta vjerna osim u posljednjim dvama stihovima. Pjesma *Hari*, također je prepjev Petrarkine *Gratie, ch'a pochi 'l giorno largo destina...* (*Il Canzoniere*,

13 U istoj se knjizi bavim fenomenom prošlostoljetnog prevođenja, str. 75–110.

14 Usp. Frano Čale, *Petrarca i petrarkizam*; Zagreb, 1971.; str. 82.

15 Uredili O. Delorko i A. Nizeteo; Zagreb, 1939.; str. 49. Vrazov je prepjev i u *Antologiji suvjetske lirike*; uredio S. Ježić; Zagreb, 1965.; str. 188.

CCXIII), ali se sveudilj tiska među originalnim tvorevinama¹⁶. Naslov joj je dao Vraz prema početnoj Petrarkinoj riječi (*Grazie*). I ovaj Vrazov prijenos iz *Kanconijera* jednako je suptilan, doimlju nas se dosjetljiva rješenja i dobre rime, što se vidi iz terceta:

*Et que' belli occhi che i cor' fanno smalti,
Possenti a rischiarar abisso et notti,
Et tôrre l'alme a' corpi, et dare altrui;
Col dir pien d'intelletti dolci et alti,
Coi sospiri soave-mente rotti:
Da questi magi trasformato fui*¹⁷.

(Petrarca)

*Oči silne, što srdašce ruše,
Krv razigrat kadre (što ja ćutim),
Gasit živim, vraćat mrtvim duše.
Usta krasna, iz kojih¹⁸ milost zbori
Sa uzdašci slatko prekinutim:
To ti, brate, to mene pretvori.*

(Vraz)

Zamjerka je samo na drugi citirani stih, koji je preslobodno preveđen, dok je za završna dva stiha pronađena vrlo darovita sprega, što ne vrijedi za onaj kolokvijalni umetak »brate« na kraju. Nije mi jasno zbog čega su tu Vrazovu verziju Petrarkina soneta mimoilazili sastavljači izbora iz *Kanconijera* i proučavatelji njegove sudbine u Hrvata.

I prijevodi Petrarke su dakako u desetercu, mimoilaze izvorni talijanski »hendekasilab«. Francuski aleksandrinac u prepjevu Lamartineove pjesme *La Papillon* također je Vrazu nametnuo metričko-srokovne dvojbe. Riječ je o vrlo poznatom sastavu iz *Novih*

16 Stanko Vraz, Petar Preradović. Uredio Antun Barac. *Djela hrvatskih pisaca*. Zagreb, 1954.; str. 184.

17 Citat prema: Francesco Petrarca, *Opere*; Sansoni editore; Milano 1993.; p. 115.

18 Mislim da je u prijepisu iz Vrazove ostavštine došlo do propusta, te da umjesto *iz kojih* valja stajati *iz kih* (takve oblike u svrhu metričke kontrakcije, Vraz je »po dubrovačku« rabio u svojim pjesmama). Inače, u ovakvoj verziji stih ima 11 slogova (nepravilni jedanaesterac), što Vraz zacijelo ne bi dopustio, jer mu je deseteračka podloga dosljedna. Prepisivač je, pretpostavljam, »lektorirao« auktoru i nanio mu štetu, premećaj u izosilabičnosti, gubitak ritma.

meditacija, zapravo o jednom deseterostihu sa shemom rimovanja *a b a b c c d e e d*. Prepjevao je u prvoj knjizi *Gusala i tambure* (Prag, 1845.). Vrazov je naslov *Metulj*.

Prepjevatelju se pjesma očevidno jako svidjela, iako je njezin oblik bio zahtjevan. Kakvo je rješenje našao? Srok je aktivirao podjednako, a stih je slogovno rasporedio u šesterce. U biti to su dvanaesterici 6 + 6, pa ćemo ih i tako prepisati:

*Roditi¹⁹ se s proljećem, s ružama umrići,
čistim zrakom plivat na krilih vjetrova,
njihat se na njedrih ruža tek razviti',
opajat krasotom, mirisom cvjetljica,
prah stresavši s krila mlado i bez tuge
kano dah se uznijet u nebeske krug; —
eto od metulja prekrasne sudbine!
Nije l' slična želji, što vijek dalje hiti;
prvo stvar oskube, neg se je nasiti;
nakon k nebu vrati, te u slast razmine.*

S takvim grafičkim ustrojem Vrazov prepjev očituje isti broj stihova, metar i srok primjerene izvorniku, dobija na vrijednosti. U šesterac-kom nizu naprotiv strofa se raspada, deset je stihova sa srokom, deset bez njega. Korespondencija s Lamartineom samim tim je zornija:

*Naître avec le printemps, mourir avec les roses,
Sur l'aile du zéphyr nager dans un ciel pur;
Balancé sur le sein des fleurs à peine écloses,
S'enivrer de parfums, de lumière et d'azur;
Secouant, jeune encore, la poudre de ses ailes,
S'envoler comme un souffle aux voûtes éternelles;
Voilà du papillon le destin enchanté:
Il ressemble au désir, qui jamais ne se pose,
Et sans se satisfaire, effleurant toute chose,
Retourne enfin au ciel chercher le volupté²⁰.*

Uspoređujući ovako prepjev i izvornik, stih po stih, riječ po riječ, na kraju ćemo ostati zadivljeni Vrazovim ostvarenjem. To je antologijski

19 To je trinaesterac, valjalo bi grješku prepisivača ispraviti: »Rodit'...« Vidjeti prethodnu bilješku.

20 Citat prema: Lamartine, *Méditations*; Garnier; Paris 1868.; p. 172.

prepjev, i prava je šteta što je ostao neiskorišten, zametnut među pjesmama *Gusala i tambura*. On je od četiriju²¹ hrvatskih prijevoda Lamartineova *Leptira* prvi i možda najbolji. Poradi mogućnosti usporedbe, navodim suvremeni prepjev:

*S ružama umirat, čedo pramaljeća,
na krilu zefira nebom nošen biti;
ljuljan u naručju tek procvala cvijeća,
mirise, sujetlosti, plavetnila piti;
tresući sa svojih krila zlatan prašak,
do uječnog svoda vinut se ko dašak,
leptiru je sudba takvu dala sreću.
Nalik je željama što zastat ne mogu,
što neutažene, dodirnuv stvar mogu,
da slast ištu k nebu naposljetku kreću*²².

(Tomasović, 1969., 1979., 1990.)

Suvremeni prepjev je višekratno dorađivan, a njegov auktor nije tada znao za Vrazov. Uspio je u odnosu na predšasnika postići pravilnije rime, doduše, ne birane, svježe, već dosta istrošene (poput: *pramaljeća — cvijeća, sreću — kreću, mogu — mnogu*). Prednosti su Vraza s druge strane u doslovnom praćenju Lamartineova teksta. Primjerice prvih stih:

Naître avec le printemps, mourir avec les roses.

(Lamartine)

Roditi se s proljećem, s ružama umrići,

(Vraz)

S ružama umirat, čedo pramaljeća,

(Tomasović)

Suvremeni prepjevatelj napravio je inverziju, od glagolskog infinitiva imeničku apoziciju; Vraz je prenio do jednu riječ gotovo u identičnu raspoređaju. U drugom je stihu Vrazova prednost što je sačuvao *nager* »plivat« (što je bolje od Tomasovićeva pasiva »nošen«), u tre-

21 Vidjeti Ružica Cindori, *Hrvatski prijevodi Lamartineovih pjesama*; diplomski rad na Odsjeku za komparativnu književnost Filozofskog fakulteta u Zagrebu; Zagreb, 1986.; str. 6, 19, 24.

22 M. Tomasović: *Prepjevi iz romanskog pjesništva*. Split, 1990.; str. 152.

ćem je Vraz još uspješniji (bolje je *na njedrih* nego »u naručju«, točnije *razvitih* nego *procvalih* cvijetova); u petomu stihu Vrazu je pošlo za rukom pretočiti *jeune encore*, što Tomasoviću nije, primjerenije je odrazio također *aux vœux éternelles* u šestomu, sedmi mu je pak stih uzoran u svemu, Tomasoviću prosječan. Suvremeni prijevod tek je u trima posljednjim stihovima napokon natkrilio verziju iz 1845. u točnosti i protočnosti Lamartineova izrijeke. Valja napomenuti da je *Le Papillon*, što se tiče transpozicije, vrlo težak; to još jače potvrđuje Vrazovo prevoditeljsko umijeće i nadahnutost.

U istomu odjeljku *Gusala i tambura* Vraz je objavio pod naslovima *Divna pjesma i Djevojka kraj mora* dva prijevoda starih španjolskih romanci (*Romances vijeos*), glasovitih uzoraka pučkog pjesništva, zabilježenih prvi put u zborniku iz 1550. *Divna pjesma* verzija je romance *El conde Arnaldo* (U Milićevićevu prijevodu *Romanca o grofu Arnaldu*)²³. Metar je Vraz uglavnom respektirao (osmerac, alterirajući ga sa sedmercem), istu asonanciju u parnim stihovima nije dosljedno proveo. Prepjev je svejedno dojmljiv i dokazuje Vrazovu spretnost:

— *Galera, la mi galera,
Dios te me guarde de mal,
de los peligros del mundo
sobre las aguas del mar,
de los llanos de Almería,
de estrecho de Gibraltar,
y del golfo de Venecia,
y de los bancos de Flandes,
y del golfo de León,
donde suelen peligrar* —²⁴

*O moj brode, drijevo tanko,
Čuvao tebe Bog od zla!
Od napasti bijelog svijeta,
Kad ti brodiš morski val;
Od plitvina almerijskih,
Gibraltarskih klisura,
Od zatoka mletačkih,*

23 Nikola Milićević: *Zlatna knjiga španjolske poezije*. Zagreb, 1972.; str. 56.

24 Citat prema: *Romances viejos* for José Gella Iturriaga; Zaragoza, 1969.; p. 108–109.

*Od flanderskih pješčara,
I od bure kraj Leona,
Gdje ti prijeti zla propast!*

Vraz je poput drugih romantika bio osjetljiv prema pučkim pjesničkim tvorevinama. Prepoznao je ritam, našao odgovarajuće formule, naznačio i asonancijsku pratnju. No, ono što nas posebno impresionira, vještina je kojom je zemljopisno nazivlje pretočio u stihovlje, te bogatstvo i istančanost njegova rječnika iz 1845. (primjerice: »drijevo«, »plitvina«, »zatok«, »pješčara«). To se vidi i u prepjevima druge romance *Yo me levantara, madre...* Romance i balade, kao što je znano, bit će poslije važna sastavnica pjesničkog programa u hrvatskom romantizmu. Vraz je ovim prepjevima dao dva vrsna priloga tom programu, i sve do Nikole Milićevića ostao osamljen u predstavljanju legendarne pjesmarice španjolskog pučkog genija, kojim su se napajali bezbrojni pjesnici od Gongore do Lorke. Vraz je, dakle, začetnik prevođenja i lirike na španjolskom jeziku. Napokon, sastav *Sestrica*, također romanca, u *Guslama i tamburi* prijevod je jedne pjesme talijanskog romantičara Luigia Carrera, Vrazova suvremenika. Taj je pak prijevod, međutim, stručno obrađen²⁵ i s afirmativnom ocjenom.

Nerazvrstani prepjevi s romanskih jezika, objavljeni u *Guslama i tamburi*, zbirci, kako rekosmo, s oznakama Vrazova auktorstva, nude nam novih spoznaja o njegovu prevoditeljskom liku. U tom pogledu iskazuju širinu interesa i potvrđuju njegovu pjesničku kulturu. Daju, jednom riječju, argumente o neslućenim mogućnostima Vrazova prepjevateljskog talenta, što bi ih valjalo istražiti i kod verzija s drugih europskih jezika. Tada bi se, uvjeren sam, još izrazitiije ocrtala uloga Stanka Vraza u hrvatskoj poeziji u kojoj je on četrdesetih godina prošlog stoljeća ostvario znatan napredak u lirskom preustroju. Pjesnički mu dodiri s europskim auktorima značili su puno više od prevoditeljskih ambicija, jer su europeizirali hrvatsku versifikaciju i književnu recepciju. Već tada zaslugom Vrazova umijeća moglo se naslutiti da je hrvatski jezik sposoban odraziti raznovrsne pjesničke oblike i očitovanja iz klasične i onodobne europske lirike. Primjeri, predloženi u ovom redu, pokazuju također

25 Mate Zorić: *Književna prožimanja hrvatsko-talijanska*. Split, 1992.; str. 533–535.

uznapredovali pjesničku pismenost tog razdoblja, što je pripomoglo prijeko potrebnj samosvijesti Vrazova naraštaja u njihovim obnoviteljskim i preporoditeljskim težnjama. Iz tih prepjevanih uzoraka nazire se pouzdan pjesnički ukus i romantičarski sluh u izboru (Petrarca, lirika iz Iberije, koja je privlačila romantike, Lamartine, ideal generacije, legendarni zaljubljenik u Elviru). Sukladno tome, Vrazovi bi višestruki i dragocjeni napor i ostvaraji zasluživali primjereniju pozornost. Uz daljnje proučavanje i predstavljanje, a kao njihov uvjet, nužno bi bilo tiskati kritičko izdanje Vrazovih pjesama i prepjeva. Trosveščana *Pjesnička djela*, koja je priredio zaslužni Slavko Ježić, tiskana su prije četrdeset i pet godina. Na temelju novih istraživanja došlo je vrijeme da se Vrazov opus tekstološki provjeri, drugačije klasificira, razdvoje izvorni i prepjevani tekstovi, što smo dužni učiniti jednoj velikoj pojavi u hrvatskoj devetnaestostoljetnoj literaturi, klasiku našeg romantizma, izvanrednom prevoditelju. Nemar prema toj literaturi, zapuštanje njezina istraživanja i objavljivanje, pogodio je, nažalost, i Stanka Vraza.

Mirko Tomasović

FANCEVLJEVI POGLEDI NA REFORMACIJU

Franjo Fancev je u više navrata pisao o problemu protestantizma i polemizirao sa stajalištima, posebno Franje Bučara i Mije Mirkovića. Moglo bi se reći da je u svojim gledištima bio prilično krut i oštar, pa i nemilosrdan, sve u velikoj želji da oslobodi hrvatsku književnu historiografiju, kako je volio reći, »bajanja« i »prepričavanja« o »hrvatskom protestantizmu«. Fancev je uporišta za svoje književno-povijesne sudove prvenstveno tražio u književnim i povijesnim činjenicama. Iskustvo mu je, naime, pokazalo da se na tuđe ocjene ne može i ne smije suviše oslanjati, te da mora najmanje podatke i činjenice sam provjeravati. Tek na temelju provjerenih podataka mogu se donositi valjani sudovi, i to je bio osnovni postulat kojim se Fancev rukovodio u svojim revizijama povijesti starije hrvatske književnosti. Kako se bez dokumenata ne može ništa pouzdano tvrditi, osobito u povijesti, pa i u povijesti književnosti, Fancev je često isticao koliko su činjenice nepotkupljive, i koliko ih treba uvažavati i cijeniti. U protivnom, zaključci koji ne bi počivali na stvarnim podacima, mogli bi dovesti do ishitrenih i nevjerodostojnih rezultata¹. U raspravama i polemikama o reformaciji i protestantskoj književnosti Fanceva se nastojalo prikazati kao netolerantna odvjetnika katoličke obnove i isusovačkih zasluga, kao konzervativnoga i nesmi-

1 Josip Bratulić, priređivač Fancevljevih tekstova za ediciju *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, među ostalim, ističe: »Franjo Fancev, imajući iskustva s dotadašnjom našom književnopovijesnom znanošću i publicistikom, nije se u svome radu oslanjao na tuđe sudove, već je najmanji podatak i činjenicu sam provjeravao. Za takav način rada trebalo je mnogo truda, strpljivosti i samoprijedora«. Vidi: *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knj. 121/I, str. 162.

ljenoga protivnika protestantizma². Vođen činjenicama, Fancev je morao ući u te sukobe, tim više što se u razdoblju od 1925. pa do 1935. zaista dogodio veliki pomak u proučavanju hrvatske književnosti, te su nove spoznaje i nova osvjetljenja pojedinih književnih pojava u pravom smislu riječi poticali, pače, zahtijevali ispravljanje uvriježenih, često bez ikakvih provjera preuzimanih, sudova. Dodatnu boju Fancevljevu isključivom oslanjanju na stvarne povijesne činjenice davao je duh vremena i političkih prilika u kojima se našao hrvatski narod za monarhističke diktature u Kraljevini Jugoslaviji. Iz tih je prilika, ali i razloga, Fancev posegnuo za analizom srednjoškolskih udžbenika i nastave književnosti u srednjim školama. Osvrćući se vrlo polemički na sadržaj tih udžbenika i opisujući položaj hrvatske književnosti, svedene na atomizirani zbir regionalnih književnosti, za razliku od srpske i slovenske, Fancev je sažeto pružio uvid u svoja istraživanja o različitim pitanjima starije hrvatske književnosti. Objavivši svoj tekst *Starija hrvatska književnost u današnjim srednjoškolskim udžbenicima* u Matičinu časopisu »Hrvatska revija« iz 1937. Fancev je zaista promijenio odnose unutar starije hrvatske književnosti, inzistirajući na njezinoj jedinstvenosti i cjelovitosti. Nakon Fancevljevih istraživanja nijedan hrvatski povjesničar nije mogao bez prethodnih provjeravanja ostati pri dostignućima starijih hrvatskih književnih povjesničara. Razumije se, velik dio Fancevljevih shvaćanja, možda nešto drukčije postavljenih i promišljenih, našao se i u Kombolovoj *Povijesti hrvatske književnosti do preporoda* i u *Hrvatskoj književnosti* Slavka Ježića.

2 Ib., str. 163: »Kako je upravo u to doba« — piše Bratulić — »posebice u krugovima liberalne građanske klase bila izražena oštro i rezolutno misao da su isusovci, jezuiti, krivi za mnoge naše neprilike u prošlosti i sadašnjosti, Franjo se Fancev našao ponukanim da o isusovcima u Hrvatskoj, odnosno Slavoniji, dade drugačije mišljenje, drugačiji, autentičniji sud«. Tako je nastala opsežna, temeljita i dokumentirana studija *Isusovci i slavonska knjiga 18. stoljeća*, studija koja je proizvela Fancevljevu polemiku s Brankom Vodnikom. Zanimljivo je da Bratulić u svojem pristupu portretu Franje Fanceva ne obraća gotovo nikakvu pozornost polemici Fanceva, Bučara i Mirkovića o problematici »hrvatskoga protestantizma«. Inače Bratulić je u svoj izbor iz Fancevljeva opusa uvrstio njegov opsežan kritički osvrt, u biti, svojevrstnu summu Fancevljeve revizije povijesti hrvatske književnosti *Starija hrvatska književnost u današnjim srednjoškolskim udžbenicima*, ocijenivši je, bez obzira na polemički ton, kao »sažetak njegovih istraživanja o brojnim pitanjima starije hrvatske književnosti«. Ib., str. 170–171.

U šestom poglavlju svoje analize položaja starije hrvatske književnosti u srednjoškolskim udžbenicima³ Fancev se osvrće na pitanje Reformacija u hrvatskoj književnosti i zaključuje ga konstatacijom, nalik onoj koju je izrekao u svojoj natuknici Hrvatska književnost u *Leksikonu Minerve*⁴: »Reformacijskog pokreta u bilo kakvom organiziranom pokušaju u banskoj Hrvatskoj uopće i nije bilo, već su se sad ovdje sad ondje od vremena do vremena pojavljivali samo pojedinačno pristae reformacije«⁵. Za zbirku takvih neodređenih podataka Fancev izrijeком okrivljuje Bučarove *Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije* iz 1910. i *Povijest reformacije i protureformacije u Međimurju i susjednoj Hrvatskoj* iz 1913. Te su dvije knjige bile temelj iz kojega su, prema Fancevljevu sudu, nastala naklapanja o tzv. razmahu reformacije kod Hrvata banske Hrvatske, a koja su potpuno nekritički preuzeli autori srednjoškolskih udžbenika.

Godine 1938. pojavljuju se žestoke polemike oko pitanja reformacije kod Hrvata. Te godine Mijo Mirković objavljuje svoju monografiju o Matiji Vlačiću Iliriku s naslovom *Flacius*. Knjiga je objavljena u Hrvatskoj nakladi. Habent sua fata libelli. U *Predgovoru* svoje monografije Mirković koristi priliku objasniti poticaj kako je do nje uopće došlo: »To je bila pojava časopisa 'Danas', koji su kratko vrijeme izdavali Miroslav Krleža i Milan Bogdanović. Krleži je bilo

3 Franjo Fancev: *Starija hrvatska književnost u današnjim srednjoškolskim udžbenicima*. »Hrvatska revija«, 11. Zagreb, 1937.; str. 601–603.

4 Vidi: *Leksikon Minerve*, Zagreb, 1936. Stupac 549. U sklopu svoje natuknice *Hrvatska književnost* Fancev piše: »Reformacijski pokret u stranama primorskim i graničnim prema Sloveniji imao je samo pojedinačne pristae, dok je hrvatskom narodu kao cjelini ostao potpuno stran. Svi istaknutiji pristae reformacije emigrirali su ili u Kranjsku ili u Njemačku. To su popovi glagoljaši A. Dalmatin, Stj. Konzul, Juraj Juričić, Juraj Cvečić, koji su na račun njemačke reformacijske propagande spremali za izdavanje hrvatske prijevode protestantskih propagandističkih tekstova. Između 1559. i 1567. izdato je glagoljicom 13, latinicom 9 i ćirilicom 8 reformacijskih knjiga. Dokaza interesiranja za te knjige ima samo iz Hrv. Primorja i Istre. Prema tom pothvatu N. Zrinski (+1566.) odnosio se neprijateljski, a njegov sin Juraj (+1549.) već po godinama života nije mogao pružiti bilo kakvu potporu. Bez svake veze s time pokušaj, da se iz Ugarske unese kalvinizam (Mih. Bučić, zgb. crkv. sinod. 1574.) Ivan Pergošić i A. Vramec koriste se nazočnošću štampara–putnika R. Hofhaltera i Iv. Manlius–a i izdaju knjige bez propagande u bilo kojem smjeru«.

5 Franjo Fancev, op. cit.; str. 601.

stalo do toga da se u 'Danasu' obradi tako značajna ličnost, kakva je Vlačić i prvi rukopis o 'Flaciusu' bio je pripremljen za taj časopis već aprila 1934. Pošto je 'Danas' prestao da izlazi, prvobitni rukopis je bio ponovno prerađen 1936. i u sadašnjem obujmu spremljen januara 1937.«⁶. Dalje će Mirković u *Predgovoru* iznijeti svoju istinu o sudbini svoga rukopisa koji je trebao biti objavljen u ediciji *Suvremeni hrvatski pisci* Društva hrvatskih književnika. U jesen iste godine Mirković je saznao da je DHK odbilo tiskati njegova *Flaciusa*, te ga je ustupio Hrvatskoj nakladi. Mirković dalje objavljuje kako je odbijen zbog »historijskih netočnosti« koje je ustanovio Franjo Fancev, te donosi u cijelosti pismo koje je uputio Fancevu 5. ožujka 1938. i Fancevljev odgovor od 7. ožujka 1938. Na temelju Fancevljeva odgovora Mirko- vić zaključuje: »1. Da je on [Fancev, o. p.] predložio da D. H. K. ne primi u svoja izdanja moj rukopis *Flacius*, jer to nije ni roman ni novela, ni zbirka eseja nego monografija (studija) i prema tome ne odgovara uvjetima ugovora D. H. K. i njegovog izdavača. 2. Da je profesor Fancev ustanovio u mome rukopisu *Flacius* neku neukusnu napomenu, ali ta napomena nije bila mjerodavna za odbijanje rukopisa. 3. Da profesor Fancev ne će da mi ustupi tekst svoga referata prije nego bude moj *Flacius* tiskan, jer se boji da bih iz njegova referata nešto naučio i rukopis popravio. 4. Da profesor Fancev ostavlja da profesor Šišić odluči da li je on (Fancev) opravdano zamjerio onu neukusnost na račun hrvatske nauke. [...] Tendenciozna i neukusna napomena moja na račun cjelokupne hrvatske nauke odnosi se, koliko mogu da prosudim, na ovo: U zadnjoj glavi *Flaciusa* iznosim da je hrvatski protestantizam nedovoljno istražen, da su dosljedan pozitivan stav prema protestantizmu zauzimali Hrvati ili Slovenci koji žive u inozemstvu (Kostrenčić, Murko) i da pozitivno gledanje na hrvatski protestantizam izaziva reakciju protureformacije doma«⁷. Mirković u sljedećoj rečenici cijelu stvar postavlja u ideološki kontekst i političke prilike uoči drugoga svjetskog rata i piše: »Jedini i pravi uzrok što je DHK odbilo izdavanje *Flaciusa* nalazim u tome, što se kulturna orijentacija DHK kreće danas na liniji, koja nije Vlačićeva. U ostalom u današnjem zbivanju evropskom takva orijentacija je suvremena, a takva situacija samo pojačava aktuelnost Vlačićevih misaonih konstrukcija«⁸. Je li Mirković u

6 Mijo Mirković, *Flacius*. Zagreb, 1938.; str. XI–XII.

7 Ib.; str. XV–XVI.

8 Ib.; str. XII.

pravu ili nije u pogledu razloga koje je čak uzdigao na posve ideološku razinu, nije i ne može biti razvidno, ako se ne otkrije čitav slučaj njegova rukopisa.

Fancev je žestoko odgovorio najprije u lipanjskom broju »Savremenika«⁹, ali i u »Hrvatskom dnevniku«¹⁰ od 5. lipnja 1938. »[...] prema rezultatima dosadašnjih objektivnih istraživanja o »hrvatskom protestantskom pokretu« (termin prof. dra. Fr. Bučara) odnosno »hrvatskom protestantizmu« (termin prof. dr. M. Mirkovića) zasad ne može biti još ni govora, ali dopuštam, da će se o njemu moći govoriti od onoga časa, kada se *stvarno i nepristrano dokaže*, da je u XVI. stoljeću u čistim hrvatskim sredinama (uključivši ovamo i Varaždin i Međimurje), bez brkanja i pomijeranja s *hrvatskim* religioznim izjvljavanjima *njemačkih* posada u Vojnoj Krajini, pristalo uz Luterov ili Kalvinov »protestantizam« bar toliko Hrvata, koliko je u isto doba, bilo od svoje volje ili pod silu, pristalo i prešlo Hrvata na muhamedanstvo«¹¹, na samom početku ustvrđuje Fancev. Osim toga, Fancev će iznijeti na svijetlo dana Mirkovićevo pismo koje ovaj u svome *Predgovoru* uopće ne spominje. Početkom 1937. sam Mirković javio se Franji Fancevu, tražeći ga za savjet dok je radio na monografiji o Vlačiću. Čuo je, naime, od bivših Fancevljevih đaka da Fancev ima o hrvatskom protestantizmu posebno mišljenje. U svom odgovoru, koji također donosi prema konceptu na poledini Mirkovićeva pisma, Fancev potvrđuje da na hrvatski protestantizam gleda posve drugačije od onih koji su »bilo ranije bilo u ove posljednje godine«¹² o njemu pisali. Došao je do svojih oprečnih pogleda, proučivši svu sačuvanu korespondenciju i sva tzv. hrvatska protestantska izdanja i »sve ono što smo mi Hrvati imali za bilo kakvu duhovnu potrebu napisano na našem jeziku«¹³. Na tim je temeljima Fancev stekao »dokumentirano uvjerenje« da je »hrvatski protestantski pokret jedna epizoda u životu nekolicine naših emigranata, ali bez svake pa i najmanje važnosti za duhovni život bilo koje hrvatske

9 Franjo Fancev, *Koliko istine ima u prepričavanjima o »hrvatskom protestantizmu«?* »Savremenik«. Zagreb, lipanj 1938.; str. 493–511.

10 Franjo Fancev, *Povodom knjižice Flacius od Mije Mirkovića*. »Hrvatski dnevnik«, III, 743. Zagreb, 5. lipnja 1938.; str. 16.

11 Franjo Fancev, op. cit. »Savremenik«; str. 493.

12 Ib.; str. 499.

13 Ib.; str. 499.

pokrajine»¹⁴. U pokretu su sudjelovali samo emigranti iz Istre i Hrvatskoga primorja. »Cjelokupni hrvatski narod«, ističe Fancev, »u svim svojim pokrajinama imao je stoljeća — prije reformacije — svoju narodnu književnost, koja se na cjelokupnom prostranstvu razvila na onoj staroj glagoljaškoj književnosti i samo ta je književnost u XIII. i XIV. vijeku otprilike dala temelje hrvatskom književnom jeziku jednako u Dubrovniku kao i u Bosni, Dalmaciji, Hrvatskom primorju, Istri i Bansknoj Hrvatskoj i t.d. A specijalno oni krajevi, koji su po svojim emigrantima — jer to su i jedine pristalice reformacije iz Istre i Hrvatskog Primorja — sudjelovali u hrvatskoj protestantskoj književnosti, zar da i oni tek potaknuti reformacijom počinju u književnost uvoditi svoj jezik, kad su prije reformacije bili kula glagoljaštva i imali narodnu književnost s tradicijama od više stoljeća. Historija ni za jedan naš kraj nije utvrdila bilo luteranski bilo kalvinski pokret. — U Samom Zagrebu 1574. osuđen je bio samo jedan jedini župnik kao pristalica mađarskoga kalvinizma. Naprotiv historija utvrđuje upravo obrnuto, da je od biskupa Jurja Draškovića Hrvatskoj polazilo za rukom sačuvati Hrvatsku čistu od novovjerača»¹⁵, zaključuje svoje pismo Mirkoviću Franjo Fancev.

Uprava Društva hrvatskih književnika povjerila je Mirkovićev rukopis na prosudbu Franji Fancevu. Fancev je svoj referat o Mirkovićevu rukopisu napisao 20. srpnja 1937. Iz toga se referata—ocjene može vidjeti tijek postupka s Mirkovićevim rukopisom: iako je edicija DHK prema »utanačenjima« objavljivala beletristička djela¹⁶, ne i znanstvena, Fancev se u svojem prikazu Mirkovićeve ponuđene knjige (rukopis je, naime, kako tvrdi Fancev, za redovno izdanje DHK ponudio Mirkovićev pouzdanik i nakladnik DHK Stanko Kopčok) osvrnuo na njezinu znanstvenu razinu. Djelo ne može biti objavljeno jer ne zadovoljava znanstvene kriterije: kada bi i bilo »naučno djelo«, koje bi se prema »utanačenjima« moglo objaviti, »opet ja se ne bih mogao ni uz kakve ograde odlučiti za prihvrat djela, jer kao naučno djelo, s obzirom na javljanje i opseg pa i značenje protestantizma u našoj, hrvatskoj kulturnoj prošlosti, ono nije objektivno već tendenciozno, u njemu se prižiže na nedokazane i potpuno premašene izvo-

14 Ib.; str. 499.

15 Ib.; str. 499.

16 Usp. Ib.; str. 500–501.

de historičara toga pokreta g. dra. Bučara [...]»¹⁷. Fancev, dakle, otvoreno u svojoj prosudbi predbacuje Mirkoviću da se nekritički prepustio rezultatima Bučarovih »istraživanja«, i to osobito u glavi šestoj *O protestantizmu, naročito hrvatskom*, ocijenivši sa strogo znanstvenoga gledišta Mirkovićeve zaključke promašenima i tendencioznima, »jer su sve tvrdnje o hrvatskom protestantizmu baš tako bajke i ispod Mirkovićeva pera, kako su bajke bile i ispod Bučarova pa i pera njihovih prethodnika«¹⁸. Ni o kakvoj se djelotvornosti hrvatskoga protestantskoga pokreta na razvitak hrvatske narodne književnosti i na samo stvaranje uvjeta hrvatskoga preporoda u XIX. stoljeću, koji je autohtona i autentična hrvatska pojava, ne može potkrijepiti činjenicama i na njihovu temelju govoriti. Ukratko, dakle, odgovarajući na postavljeno pitanje iz naslova *Koliko istine ima u prepričavanjima o hrvatskom protestantizmu?* Fancev je izravan i posve jasan: dosadašnja objektivna istraživanja pokazuju da se o »hrvatskom protestantizmu« uopće ne može govoriti. Bučar se ne oslanja na dokumente nego »slijepo i u pogrešnoj stilizaciji ponavlja romantička tvrđenja svojih prethodnika«¹⁹, Mirković, pak, svoja gledišta temelji, kako se moglo vidjeti, na Bučarovima.

Franjo Bučar promptno prikazuje *Flaciusa* u »Jutarnjem listu« pod naslovom *Flacius. Jedna interesantna knjiga*²⁰. »Od profesora pravnog fakulteta u Subotici dr. Mije Mirkovića izašla je nedavno vrlo zanimljiva knjiga iz povijesti reformacije našeg zemljaka iz Istre Matije Ilirika–Frankovića iz Žabina. Flacije je kao mladić otišao u Njemačku g. 1539. po savjetu svoga ujaka Balde Lupetina u Veneciji, da upozna pravu kršćansku vjeru, te je odmah pristupio protestantizmu, za koji se je borio koli usmeno toli pismeno u bezbroj knjiga sve do konca života. Knjiga je izašla kod Hrvatske naklade a pisac u predgovoru spominje da je imala izaći u DHK gdje je ali po savjetu predsjednika dra Fanceva odbijena«²¹, piše Bučar. On, dakle, hvali Mirkovićevu monografiju: Vlačićev rad i životopis da je autor opisao detaljno nakon odlaska u Njemačku, dok se o njemu do odlaska u

17 Ib.; str. 500.

18 Ib.; str. 502–503.

19 Ib.; str. 495.

20 Franjo Bučar, *Flacius. Jedna interesantna knjiga*. »Jutarnji list«, XXVII, 9946, Zagreb, 15. svibnja 1938.; str. 22.

21 Ib.; str. 22.

Njemačku vrlo malo znade. Osvrćući se na Vlačićevo djelovanje s protestantskih pozicija i u čvrstim vezama s protestantskim, njemačkim, djelatnicima, uključujući i Luthera (koji mu je bio i na svadbi), borio se protiv »katolicizma i katoličanstva«. Posebno zanimljivim Bučar smatra poglavlje u kojem se govori o hrvatskom protestantizmu, odnosno, o širenju reformacije među Hrvatima. »[...] Radnja M. Mirkovića je svakako vrlo zanimljiv i lijep prilog poznavanju ličnosti Flacija te reformacije među Hrvatima, koja je ako i vrlo kratko vrijeme trajala ostavila ipak znamenite i lijepe književne i kulturne tragove u našoj historiji, makar da se to sa stanovite strane, ne vjerske, prilično osporava«²², zaključuje Bučar svoj prikaz.

U svomu, pak, osvrtu Franjo Fancev u »Hrvatskom dnevniku« od 5. lipnja 1938., odgovoru na Bučarov prikaz uglavnom ponavlja svoja gledišta o tzv. »hrvatskom protestantizmu«, izrijeком rekavši da ne će više propustiti »nijedne brbljarije bez zaslužene ocjene«. Osim toga, otklanja ideološku pozadinu slučaja Mirkovićeva *Flaciusa* prema kojoj bi se DHK i on, Fancev, vodili »nekim protivu reformacijskim bijesom protiv njegova, 'reformacijskoga istraživanja'«²³. »U hrvatskoj je sredini dr. Bučar«, piše Fancev, »žrtvovao jedini jedan cijeli život, da sistematski istražuje javljanja utjecaja njemačke reformacije na hrvatska religiozna zbivanja. U tim istraživanjima«, priznaje Fancev, »on ima doista trajnih zasluga, naročito u smjeru produženja Kostrenčićeva *skupljanja građe* za proučavanje tzv. hrvatske reformacije. Dok ću dotle uvijek lojalno i s poštovanjem gledati na Bučarove napore pa i neke uspjehe, od časa kad je pomislio da na skupljenoj građi kao autoritet može on i 'protestovati', moje poštovanje za Bučarov rad prestaje, jer kao svačiji tako i njegov rad mora biti i ocijenjen, i u mome gledanju na 'hrvatski protestantizam' prof. Bučar stoji kao glavni krivac, da se protestantizmu u hrvatskoj stvarnosti počelo davati mjesto i važnost, koje nikada i nikako nije imao«²⁴.

»Hrvatski dnevnik« od 3. srpnja 1938. otvara dvije svoje cijele stranice velikoga formata polemici Mije Mirkovića i Franje Fanceva

²² Ib.; str. 22.

²³ Franjo Fancev, op. cit., »Hrvatski dnevnik«, str. 16.

²⁴ Ib.; str. 16.

s velikim naslovom *Za i protiv Flaciusa*²⁵. Mirković piše svoj odgovor na Fancevljev prikaz od 5. lipnja 1938. I sa strane Mirkovićeve i »moje posljednje g. prof. dru. M. Mirkoviću« Franje Fanceva ima dosta žuči, zajedljivosti i inata. Novo što Mirković spominje, pitanje je književnika koji je predložio da DHK objavi njegova *Flaciusa*. Dakle, u tom smislu opovrgava Fancevljevu tvrdnju da je rukopis preporučio Mirkovićev tobožnji pouzdanik Slavko Kopčok. »Iz sredi-ne uprave DHK ja sam pismeno zamoljen od književnika, koji mjeri srcem — a koga ja nijesam lično poznao ni bio prije toga u korespondenciji s njime — da ustupim svoj rukopis *Flacius* DHK. I kad sam se ustručavao da to učinim, na mene se intimno navaljivalo da popustim, da im molbu ne odbijem, dapače mi je unaprijed stavljen u izgled honorar i suma honorara konkretizirana«²⁶, piše Mirković. Mirkovićev rukopis nalazio se kod Miroslava Krleže, i Krleža ga je predao upravi DHK. Glede Fancevljevih stavova o »hrvatskom protestantizmu« jasno je da ih Mirković ne prihvaća. Fancev, pak, u svojem odgovoru Miji Mirkoviću, dakako, ne mijenja svoja gledišta, ali upotpunjuje neke praznine koje Mirković ni u predgovoru svoga *Flaciusa*, ni u odgovoru Franji Fancevu ni riječju ne spominje. Kako se već prije vidjelo, Mirković je početkom, točnije 14. siječnja 1937. pisao Fancevu, te dobio Fancevljev odgovor. Na Fancevljev odgovor uslijedilo je novo Mirkovićevo pismo od 3. ožujka 1937. Fancev donosi pismo u cijelosti. »Primio sam Vaše pismo i prilog«, piše Mirković, »i toplo Vam zahvaljujem na Vašoj susretljivosti. Jako mi je drago da ste mi svoje gledište precizno iznijeli. Jedno i drugo će mi koristiti, a nabavit ću i Vašu raspravu u 31. knjizi 'Djela Ak.'. Nažalost premalo znam iz povijesti našega jezika, da bih mogao imati svoj sud o Vašem spornom pitanju utjecaja prot. knjiga hrvatskih na kasniju hrvatsku književnost. [...] Slažem se u tome, da protestantske knjige nisu još reformacija i da se reformacija mora proživjeti a ne prevesti«²⁷. Mirković, dalje, u pismu govori da su tri istarska Hrvata,

25 *Za i protiv Flaciusa*. Prof. Mirković i prof. Fancev o utjecaju na seljačke pokrete. Izjava društva hrvatskih književnika. »Hrvatski dnevnik«, III, 771. Zagreb, 3. srpnja 1938.; str. 18–19.

26 Mijo Mirković, *Povodom »Flaciusa«*. »Hrvatski dnevnik«, str. 18.

27 Franjo Fancev, *Maja posljednja g. prof. dru. M. Mirkoviću*. »Hrvatski dnevnik«; str. 18.

Vlačić, Grbac i Lupetina nju (reformaciju) proživjeli: »Kod ovih istarskih protestanata iz venecijanskih krajeva, koji su do reformacije došli preko Venecije, sumnje ne može biti o iskrenom proživljavanju reformacije. A da je u Istri proturimska tendencija Hrvata bila i morala biti jača nego drugdje je razumljivo: mi smo vodili sa Talijanima borbu na svakom koraku tada kao i danas«²⁸. Dalje će Mirković prijeći na polje čiste politike, tvrdeći među ostalim, kako je Juraj Dobrila bio »ne samo Antitalijan nego antipapist«²⁹, dok cijeloj reformaciji pripisuje attribute tadašnje opće progresivne orijentacije. No, tu i prestaju prave književne rasprave i književna polemika; počinju ideološka suprotstavljanja, osobito u Mirkovićevim gledištima, dok se Fancev, raščlanjujući Mirkovićevo pismo, predgovor *Flaciusa* i odgovor, nastoji držati književnog područja, spočitavajući Mirkoviću netočnosti, neispravnosti i tendencioznosti. U politički dio rasprave uključila se i redakcija »Hrvatskoga dnevnika«, a objavljena je i posebna *Izjava* Društva hrvatskih književnika o Mirkovićevu predgovoru *Flaciusu* kojom se pobijaju njegovi stavovi i otklanja tvrdnja po kojoj je DHK odbio objaviti njegovu knjigu samo zato »što se kulturna orijentacija DHK kreće danas na liniji, koja nije Vlačićeva«³⁰.

Nakon tih burnih polemičkih tonova i sučeljavanja u »Obzoru« od 15. srpnja 1938. javlja se Franjo Bučar³¹. To je njegov odgovor Franji Fancevu na napis od 5. lipnja u »Hrvatskom dnevniku«, »U 'Jutarnjem listu' od 15. svibnja 1938. donio sam prikaz — ne panegirik — o knjizi: *Flacius*, od Dr. Mije Mirkovića, gdje sam istaknuo interesantan slučaj jednog učenog Hrvata iz Istre Flacija Ilirika, koji se kao reformator u Njemačkoj popeo na istaknuto mjesto među tamošnjim protestantskim književnicima i teološkim prvacima«³², piše Bučar. Polemizirajući s Fancevljevim tezama, Bučar svoj odgovor zaključuje riječima: »Ova perioda hrvatske književnosti i povijesti za koje je izašlo oko 25 raznih vjerskih knjiga glagoljicom, ćirilicom, latinicom

28 Ib.; str. 18.

29 Ib.; str. 19.

30 Ib.; str. 19.

31 Franjo Bučar: *O reformaciji među Hrvatima. Odgovor prof. dr. Fancevu.* »Obzor«, LXXVIII, 157, Zagreb, 15. srpnja 1938.; str. 1–2–6.

32 Ib.; str. 1.

i na talijanskom jeziku iz tiskare u Urachu sa blizu 25000 primjeraka od kojih su se samo još koje 300 komada sačuvali, ponajviše u inozemstvu, bit će uvijek vrlo zanimljiva stranica hrvatskih historijskih i literarnih istraživača, pa makar se ta perioda nazvala samo pokušaj ili pokret ili hrvatski protestantizam³³.

Cijeli slučaj dobio je svoj epilog u »Savremeniku« gdje je Fancev završio ovu tešku i iscrpljujuću, katkada i ne baš književnu ili književnopovijesnu polemiku. U tekstu, svojevrsnom nastavku, iz šestoga broja »Savremenika«, s naslovom *Koliko istine ima u prepričavanju o »hrvatskom protestantizmu«*, Fancev odgovara Franji Bučaru³⁴, te otvoreno kazuje kako na svoje pitanje nije dobio odgovor ni od Mirkovića, ni od Bučara: »[...] g. Bučar, međuto, baš to je pitanje zaobišao, pa i prepričava stvari, koje više utvrđuju nego umanjuju njegovu krivicu, što se samo reformacija, naročito u ova tendenciozna vremena, u povijestima južnoslavenskih naroda iskrsla kao tobože najvažnija sila pokretnica književnih i kulturnih zbivanja u prošlosti hrvatskoga jezika³⁵. Uslijedila je zatim analiza Bučarova »naopaka rasuđivanja i objašnjavanja« varaždinskoga protesta od 20. lipnja 1613., kojima je Varaždin učinio »kulom hrvatskog protestantskog pokreta od punih stotinu godina, a time zaveo i druge pisce, da su u obrađivanju prošlosti grada Varaždina stvarali odsjeke njegova protestantskoga pokreta³⁶. Fancev napose otklanja Bučarovu tezu po kojoj se borba protiv reformacije vodila »protureformatorskim« sredstvima: »A borba hrvatskoga naroda u drugoj polovini XVI. vijeka, kao i u kasnijim vijekovima sve do Hrvatskoga preporoda, protiv protestantizma, koji su unesti u Hrvatsku uglavnomo nastojali luteranski Nijemci i kalvinski Mađari, s hrvatske strane i nije uopće bila vođena 'protureformatorskim' već političkim sredstvima sve sa svrhom, kako je u jednoj prilici vrlo dobro istaknuo prof. Vj. Klaić, 'jedinstvom vjere obraniti i osigurati i političko jedinstvo hrvatskoga kraljevstva'³⁷. Svoj epilog Fancev zaključuje riječima: »U najnovijim

33 Ib.; str. 6.

34 Franjo Fancev: *Koliko istine ima o prepričavanjima o »Hrvatskom protestantizmu«?* (Epilog). »Savremenik«, XXVII, 7–8. Zagreb, srpanj–kolovoz 1938.; str. 728–735.

35 Ib.; str. 729.

36 Ib.; str. 730.

37 Ib.; str. 735.

svojim radovima ja sam pokazao, da sve hrvatske pokrajinske književnosti od Istre preko Hrvatske, Dalmacije, Bosne, Dubrovnika pa sve do Boke Kotorske u svojim biblijskim tekstovima, u svojoj crkvenoj poeziji već od drevnih vremena XIII. do XIV. vijeka vuku svoju lozu iz stare hrvatske glagoljaške književnosti — u najnovije vrijeme ja sam pokazao, da je i kajkavska Hrvatska *prije* reformacije imala i svoju pobožnu pa i svjetovnu književnost. To je uspjeh mojih dosadašnjih naprezanja u prodiranju u sredovječnu tamu, koji mi neće priznati samo neprijatelji istine o književnoj prošlosti hrvatskoga naroda — u svom odgovoru ne će da mi ga prizna ni g. Bučar, pa zato i ponavlja tuđe, oborene tvrdnje o naslanjanju Vramčeve književne djelatnosti na protestantsku književnost itd. A 'stanovite strane', kako sam pokazao u svojoj kritici školskih knjiga u 'Hrvatskoj reviji', i te kako se trse, da hrvatskom javnom mišljenju u prikazivanju hrvatske kulturne i književne prošlosti nametnu baš ovakva protuhrvatska, a ne ispravna gledišta. A u pitanju 'reformacije među Hrvatima' tim 'stanovitim stranama' glavni izvor i potpora jest gosp. Bučar sa svim svojim potpuno promašenim pa i zastarjelim radovima³⁸.

Sve spomenute polemike postupno rasvjetljuju spoznaje o marginalnosti reformističkih utjecaja i tragova u hrvatskoj književnosti. Fancevljeva se gledišta u potpunosti potvrđuju: trud hrvatskih protestantskih pisaca—emigranata nije imao utjecaja na ukupna zbivanja i razvitak hrvatske književnosti. Političke prilike zahtijevale su da se jedinstvenom vjerom brani i osigura političko jedinstvo hrvatskoga naroda. Svaka ozbiljnija unutarnja podjela, pa i vjerska, naroda izazvala bi još pogubniju ugrozu njegova opstanka na razmeđu svjetova i tuđih, napose, turskih osvajanja.

Fancevljeva gledišta našla su svoje mjesto u Kombolovoj *Povijesti hrvatske književnosti do preporoda*, *Hrvatskoj književnosti* Slavka Ježića, u ediciji *Povijesti hrvatske književnosti*; *Od renesanse do prosuvjetiteljstva* Marina Franičevića, Franje Šveleca i Rafe Bogišića, pa i u najnovijoj *Povijesti hrvatske književnosti* Ive Frangeša. Kombol vrlo kratko poglavlje posvećeno reformaciji naslovljuje *Protestantski pokušaj*, i izrijekom piše: »I u hrvatskim je krajevima, kao i u drugim zemljama južne Evrope, bilo pristaša i simpatizera protestantizma,

38 Ib.; str. 735.

ali nije bilo protestantskog pokreta. [...] Držanje Hrvatskog sabora i njegov zaključak protiv protestanata 1608., posljednja riječ o 'ovom vjerskom pitanju, sačuvao je Bansku Hrvatsku definitivno katolicizmu. Tako je protestantizam dotakao samo periferiju hrvatskog narodnog tijela, a hrvatski protestantski spisi, nedovoljno rašireni radi plijenjenja i slaba odziva, nisu izazvali nikakva daljeg samostalnog rada i ostali su bez utjecaja na dalji tok hrvatskog kulturnoknjiževnog života»³⁹.

U devetom, kratkom poglavlju *Pokušaji reformacije; počeci narodne pismenosti u slobodnoj Hrvatskoj (1555.-1600.)* svoje *Hrvatske književnosti* Slavko Ježić piše: »U Hrvatskoj je protestantizam naišao na žestoki otpor svih vlasti, pa se uopće ne može govoriti o nekom protestantskom pokretu, nego samo o pojedinim pristašama reformacije. Narodu kao cjelini ostao je reformacijski pokret stran. Svi istaknutiji pristaše reformacije emigrirali su u Kranjsku ili u Njemačku»⁴⁰, ili na drugom mjestu: »Sav taj rad hrvatskih protestantskih pisaca ipak nije imao utjecaja na opći tok i daljnji razvoj hrvatske književnosti. To su bili pisci, koji su radili izvan domovine, a njihov osobni ugled nije bio tolik, da bi se bili kadri nametnuti snagom svoje ličnosti. Pokušaji protestanata da nađu veze s uglednim hrvatskim ličnostima nisu uspjeli»⁴¹.

Marin Franičević, Franjo Švelec i Rafo Bogišić naslovili su u svojoj povijesti to poglavlje *Književnost reformacije*. Iako su kazali da protestantski tekstovi, osobito prijevodi, nisu ostali potpuno izvan glavnoga toka, te da su, makar posredno, utjecali na hrvatski prozni izraz sljedećih stoljeća, i oni izrijeком pišu: »Reformatorske ideje u raskomadanoj Hrvatskoj za sve češćih turskih provala i prisilnih migracija hrvatskog pučanstva te opće ekonomske krize, izazvane povijesnim zbivanjima, nisu mogle uhvatiti korijena u seljačkim masama. Seljačka buna pod Matijom Gupcem (1573.), koja će početi tek nekoliko godina nakon rasturanja protestantske književne grupe, imala je čisto klasni karakter i nije bila vjerski obojena»⁴². Dakle, posve su-

39 Mihovil Kombol: *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*; II. izd. Zagreb, 1961.; str. 204.

40 Slavko Ježić: *Hrvatska književnost od početka do danas 1100.-1941*. Zagreb, 1993.; str. 97.

41 Ib.; str. 98.

42 Marin Franičević, Franjo Švelec, Rafo Bogišić: *Od renesanse do prosuvjetiteljstva*. Zagreb, 1974.; str. 164.

protno tvrdnjama Mije Mirkovića iz 1938. koji je u svom predgovoru *Flaciusu*, i napose u svojoj polemici s Fancevom naglašavao kako je hrvatsko seljaštvo upravo pod neposrednim utjecajem reformacije i njezinih ideja o jednakopravnosti, temeljenih na Evanđelju, ustalo protiv feudalaca.

U četvrtom poglavlju svoje *Povijesti hrvatske književnosti* Ivo Frangeš se vrlo kratko osvrće na reformaciju: »Ostaci hrvatskih zemalja, nalazeći se tada na samom rubu kršćanskog svijeta, morali su u reformaciji pozdraviti pokret koji će demokratizirati društvene odnose. Posebno je to vrijedilo za sjeverne hrvatske krajeve koji su prije 1527. i izbora Ferdinanda Habsburga za kralja Hrvatske, ušli u sferu srednjoeuropske politike. Međutim, za sudbinu reformacije u Hrvatskoj nije bilo odlučno raspoloženje masa niti duhovne krize svećenstva, nego stav što će ga Habsburzi zauzeti. Kada su se oni opredijelili za katolicizam, sudbina reformacije u Hrvatskoj bila je riješena. [...] Već spomenuti reformator Matija Vlačić ostao je, poput mnogih latinista hrvatskih, više njemački nego hrvatski javni radnik [...]«⁴³. I Frangeš ostaje pri zaključku da reformacija nije imala većeg utjecaja na razvitak hrvatske kulture i književnosti. Naposljetku, treba istaknuti i knjigu Franje Šanjeka *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*⁴⁴. Šanjek, među ostalim piše: »Lutherov i Calvinov apel za povratak evanđeoskom idealu zajedništva i njihovo zauzimanje za narodni jezik u Crkvi podudaraju se sa stoljetnim nastojanjima Crkve u Hrvata, što je nesumnjivo poticaj širenju reformističkih doktrina na hrvatskom nacionalnom prostoru. Pa ipak, unatoč navedenim činjenicama i nekim istaknutim duhovnim osobitostima iz Hrvatske, vrlo aktivnim u širenju nove religioznosti, protestantizam nije uhvatio dubljeg i trajnijeg korijena u hrvatskom narodu. Hrvati naime još iz prvog tisućljeća kršćanstva posjeduju solidan prijevod Biblije i liturgijskih tekstova, pa ih u tome Luther i ostali reformatori nisu imali čemu podučiti. Slobodnom širenju protestantskih ideja u Hrvatskoj nisu pogodovale ni onovremene društveno-političke prilike, jer su Hrvati zbog latentne turske opasnosti više razmišljali kako da opstanu kao narod u ozračju zapadne kršćanske uljudbe«⁴⁵. Crkveni povjesničar Šanjek ipak zaključuje kako boljem poznavanju

43 Ivo Frangeš: *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb, 1987.; str. 82–83.

44 Franjo Šanjek: *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*. Zagreb, 1996.

45 Ib.; str. 350.

hrvatskog protestantizma nedostaju još uvijek »izvori iz prve ruke neposrednih propagatora Reformacije, onih koji pridobivaju vjernike i stvaraju prve nukleuse protestantske organizacije u našim krajevima«⁴⁶. Osim toga, »fenomenom protestantizma«, kazuje Šanjek, »u nas bavili su se pretežno jezikoslovci i povjesničari književnosti, ali bi više svijetla u tu problematiku unijelo sustavno proučavanje inkvizicijskih arhiva, kanonskih vizitacija, izvješća biskupa, kanonskih pohoditelja Svete Stolice i zapisa pučkih misionara iz potridentskog razdoblja«⁴⁷. Suprotno Fancevu, Šanjek ističe kako protestantizam »ima, čini se, najviše uspjeha u Slavoniji, posebno u okolici Valpova i Vukovara, dakle na području gdje je u prethodnom razdoblju prisutan husizam. U tim je krajevima 1544.–1551. osnovano stotinu dvadeset protestantskih crkvenih općina, pod vodstvom Mihaela Sztaraja iz Baranje, a 17. V. 1551. u Tordincima je održan prvi protestantski sinod kod nas«⁴⁸.

Što se iz svega toga može zaključiti? Nepobitna je činjenica da je Fancevljevim prodorima u različita *tamna* mjesta hrvatske književne historiografije, pa i u ona koja se tiču reformacije, ona, hrvatska književna historiografija, postala bitno drukčija, temeljeći se na provjerenim izvorima i dokumentima. Je li Fancev u odnosu prema tzv. »hrvatskom protestantizmu« bio isključiv i u svim svojim gledištima ispravan? Možda bi najbolje bilo odgovoriti da je u većini pitanja bio posve u pravu, ali da je ipak bio odveć krut. Teško je, pa i za ono vrijeme, reći da informacije o reformatorskim idejama, ne samo vjerskim, nego i književnim, nisu stizale do naših domicilnih pisaca. Oni su ih svakako morali poznavati. Drugo je pitanje jesu li na njih mogli pozitivno odgovoriti. Posredno, dakle, protestantski se književni duh mogao barem slutiti. S druge strane, ma koliko čvrsto stajala Fancevljeva tvrdnja kako je, primjerice, Vlačić kao sigurno najsposobniji među hrvatskim protestantskim piscima emigrantima, prvenstveno njemački kulturni i književni djelatnik, samo porijeklom Hrvat, teško bi se dalo održati gledište po kojem bi se njega, Vlačića, kao hrvatskog pisca trebalo iskorijeniti iz ukupne hrvatske književnosti.

46 Usp. Nikola Crnković, *Protestanti i »protestanti« u Istri i na Kvarnerskim otocima u 16. i 17. stoljeću*. »Croatica christiana periodica«, IX, 16. Zagreb, 1985.; str. 47–62.

47 Franjo Šanjek, op. cit.; str. 350–351.

48 Ib.; 352

I ne samo on, nego i drugi hrvatski pisci emigranti u Kranjskoj ili Njemačkoj. U biti, treba naći pravu mjeru između nepomirljivih gledišta: dakle, niti preuveličavati, niti, pak, posve ukloniti i izbrisati svako značenje hrvatskih protestantskih pisaca u sklopu ukupne povijesti hrvatske književnosti. Uostalom, ti su pisci, poglavito u svojim prijevodima, imali na umu ideal suvremenijega standardnoga jezika, koji su oni nazivali »sadašnji općeni i razumni hrvatski jezik«. Istranin Franjo Glavinić je, pak, početkom XVII. stoljeća upozorio na skladnost prijevoda hrvatskih protestantskih pisaca. Te su prijevode zacijelo hrvatski pisci u hrvatskim zemljama morali poznavati. Možda bi se u tom pogledu mogla korigirati Fancevljeva inače točna stajališta.

Božidar Petrač

O PJESNIŠTVU BORISA BILETIĆA

Hermetizam je konstanta Biletićeve lirike. Konstanta, to znači zadnji teorijski sloj, na koji je moguće svesti sve druge označnice moderna mišljenja. A označnice bi se »izvlačile« iz područja suvremene teorije komunikacije, ili iz semiotike književnosti. Nipošto na kraju, mogle bi se izvoditi iz estetičkog znanja, koje bi dalekozor svoje analize usmjeravale prema ezoterici, gnosticizmu i spiritualnom zračanju kakva neoplatonističkog nauka.

Dakako da se sva ova površno spomenuta problematika nameće kao mogućnost, nipošto kao kakva realna mreža pojmova unutar koje bi se mogao »smjestiti« Biletićev opus. Ne bi to bilo moguće ni s kojim pjesničkim opisom, pa ni s onima najznačajnijima u našem stoljeću. Doba »poezije svijeta«, doba Dantea, Goethea ili Eliota, nažalost nije naše doba. Možda će takvo opet jednom nadoći, ali nije na nama da donosimo čvršće prognoze.

Biletić je sljedbenik, ustvrdili smo, hermetizma kao ustaljene književne i književnoteorijske prakse. A to znači, da je na djelu koliko poticajno pjesničko inspirativno tvorivo, toliko i njegovo »zamagljivanje« u mreži jezika; u mreži koju ne tvori samo njegova prva, semantička relacija, nego i sintaktička i pragmatička. Na tim trima semiotičkim upućenostima prema bitnoj definiciji *znaka*, Biletiću je do izrazne razine, koja na velikoj većini »mjesta« zatamnjuje izvorne usmjerenosti (na zbilju, na suodnošenje prema drugim znakovima, na rabilje pjesničkog znaka), te ih svodi na »istraživanje jezika«, na ispitivanje unutarjezičnih relacija.

Hermetizam nije u svezi s kakvom »zatvorenošću«, sve ako jest s provansalskim »trobar clus«, bar ako je riječ o našoj, europskoj tradiciji. Više je u svezi s imenom, ne boga vjenčanja, dakle grčkog

Hermesa, nego s pretpostavljenim egipatskim mudracem Hermesom Trismegistom, čiji su se otajni spisi, vele, čitali od aleksandrijske epohe do renesansnih, grecistički usmjerenih neoplatonika. Za našu je svrhu važno napomenuti, da je u moderno »pjesničko mišljenje« Hermesa Trismegista uveo Baudelaire, u hrvatskim prostorima Tin Ujević. Otajni nauk, koji je navodno spajao grčku, judaističku, kaldejsku i egipatsku učenost, te ga je znao kodirati u tadašnjim pjesničkim i filozofskim sustavima, do nas nije dopro ni u kojem stupnju jasnoće, ali je dao ime traženju jezičnih ekvivalenata za zbiljnosne odnose koji nisu jasni ljudskom oku i duhu otrprve.

Odnosi koji nisu jasni ljudskom oku i duhu otrprve, ti odnosi danas su jamačno ponajveća i ponajснаžnija težnja moderna pjesnika. Budući da su se u naše doba, pogotovo u naše doba »kraja tisućljeća«, znanost i pjesništvo dokraja razdvojili, spominjući se možda zajedničkih izvora u teoriji čestica ili u istraživanjima pojma aproksimacije, razdvajanja, limesa, zakrivljenosti, ponajviše pak u astronomskim razmišljanjima o mladim zvijezdama i crnim rupama; budući dakle da suvremena znanost i pjesništvo idu odvojenim stazama, na užtrb i jednoga i drugog, pjesništvo je prihvatilo sudbinu istraživačačke strasti glede »onkrajnih« prostora, zanemarujući ono »ovdje i sada«. (To »ovdje i sada«, to je jamačno opsesija hrvatskih pjesnika u netom prošlim godinama, ali uvjetovana specifičnim hrvatskim prilikama; uvjetovana doslovnom borbom za individualni i opći opstanak.)

»Onkrajni« su dakle prostori cilj pjesničkog imenovanja, i pjesnici se, suvremeni europski i suvremeni hrvatski, rado upuštaju u pustolovine glede tog imenovanja. Pustolovine su to slobodna i smislom opasna plova beskrajnim morima i prostranstvima jezika.

Boris Biletić takav je pustolov na moru hrvatskoga jezika. Sad, takva tvrdnja vrijedi za svakog hrvatskog suvremenog klasika, kakav je primjerice Mihalić, ili Vesna Parun, ili Kaštelan, možda i Paljetak. Ali u Biletića je, za razliku od spomenutih hrvatskih klasika, na djelu očitija, gotovo samoubilačka težnja, da u svom zasad nevelikom no vrlo značajnom opusu pomiri sve poetičke tendencije našega stoljeća, koje su htjele »plodno razarati jezik«; koje su mu, tražeći smisao izraza, »vadile dušu« sadržaja, da bi je, oslobođenu leksičke i sintaktičke »sile teže«, uputile prostranstvima duha, prema slobodnom lebdenju pojmova.

Očito su na djelu pomirena, nekoć razložna, dosegnuća europskog i hrvatskog »avangardizma«. U Biletića će slobodno suživjeti leksički i versifikacijski dometi ekspresionizma, nadrealizma, čak i mjesti-

mične dade; potom težnje »poezije jezika«, upravo one potencije pjesničke obuzetosti razdvajanjem izrazne i sadržajne razine; i, nipošto na kraju, težnje suvremena pjesništva, da u udaljenim predjelima i udaljenim vremenima traže arhetipove suvremena stanja čovjeka pojedinca, civilizacije, i domovine. Biletić je vještak moderna aleksandrinizma. Biletić je sažimatelj mnogih dostignuća hrvatskoga pjesništva ovoga stoljeća.

Kao nositelj vlastitog emocionalnog naboja, što ga, kao i svaki nepatvoreni pjesnik, mora izraziti, u našega je pjesnika razvidna stanovita igra na »oštrici noža«. Zasanjani oniričar u jednoj pjesmi, u drugoj će se odmaknuti i od vlastita pjeva, te ga ironizirati, nijekati, stavljati žestoko u pitanje. Pjesnik dakle identifikacije sa »strujom vremena« i s krajolikom, ali i pjesnik koji se zna odmaknuti, te sam samcat polagati račun pretpostavljenoj razornoj racionalnosti. *Igra identifikacije i njezina nijekanja igra je izmučena današnjeg bića.* Odatle je lako zaključiti o modernu lirskom subjektu, koji je izgubio sve pretpostavke tradicionalna osobnog pjevača, a stekao izgleda za istraživanje otajnih sveza svijeta.

Upravo otajne sveze svijeta, tj. vlastita životnog okružja, rodne Pule i zavičajnog Rovinja, domovine Hrvatske, dosuđene Europe i suvremene civilizacije, te otajne sveze pokušava uspostaviti Boris Biletić, i to bi bila ona opća pohrana referentnih polja kojoj žudi kreativna pjesnička mašta. Biletić se jednostavno ne zadovoljava time da bude sljedbenik »genii loci«, ni domovinski oduševljenik, ni snobovski »Europejac«, ni apstraktni »kozmpolit« (iza kojega se krije kolonijalni mentalitet), nego na prijepornim mjestima tako hijerarhizirana svijeta traži mjesta suglasja svoje lirske opsesije i spoznajnih mogućnosti. »Svijet« njegovih pjesama, njegov »kontekst«, ne poznaje granica. Kadšto se u pjesmama blista pejzaž, kadšto onirička dubina filozofske podloge, kadšto snatrenje o prošlome, dakako i o tragično prošlome; nerijetko pak slutnja crne budućnosti, upravo skeptično prihvaćanje apokaliptičnih misli naših dana. Gdje je korijen tih misli, u to ovdje nije moguće ulaziti. Ali da je na djelu tmuran svijet naše budućnosti, o tome ova pjesnička misao ne ostavlja ni traga dvojbe.

Jamačno je tako postavljen pjesnički subjekt, i tako, pluralno, označujući naš suvremeni svijet, i razlogom s kojega je pjesništvo Borisa Biletića zabljesnulo zadnjih godina u hrvatskoj književnosti. Moderan se čitatelj jednostavno »prisjeća« vlastitih korijena, muči muku s istim jezikom, muca i brblja, zamišlja i snatri, sluti i strepi

slično Biletiću. Tako uspostavljena relacija između Biletića i suvremena čitatelja odaje oblik »kristalizacije iskustva«, koja nije nipošto »optimistična«. Dapače, naša je zbilja tijekom zadnjeg desetljeća došla korjenito u pitanje, i na pjesnicima i njihovim čitateljima ostaje da vjeruju jasnim jezičnim znakovima. Ako su oni »razlomljeni«, razlomljena je i zbilja. Ako su jezični slojevi lirskog sloga tako »zamućeni«, zamućena je i zbilja. Ako su jezični znakovi »razdrti krikom« i prisilno spojeni »odvažnom metaforom«, onda je i zbilja razdrta u svom dosadašnjem poimanju, a sluti se, možda, budućnosno pomirenje; ili zakonita povijesna propast.

Pjesništvo Borisa Biletića jasan je složen znak našega današnjeg opstanka. Zašto mu je Ovidije arhetip; zašto mu je crnina svijeta, upravo njegovo stanje ni svijetla ni tame, opća atmosfera; zašto mu je autoironija i skepsa temeljno intelektualno stanje; zašto mu je, nipošto na kraju, stanovita gorčina prema uzurpatorima naših prostora i naših duša razvidan oporbenjački stav prema svemu što nas nehumano tišti u ovo doba »prevrednovanja svih vrijednosti«; zašto je svemu tomu dakle tako, to ne ćemo moći dokraja odčitati iz Biletićeve »lirske pjene«. Ali ćemo, današnji čitatelji i fenomenolozi vremena, moći zaključiti, kako se i u opusu ovoga vrsnog pjesnika zrcale mnogi važni problemi našega vremena i našega današnjeg življenja.

Ante Stamać

KAZALIŠNA KRONIKA

JAVA LJETNE NOĆI

UZ LIPANJSKI DOTOK PREDSTAVA NA ZAGREBAČKE
»DANE SATIRE«, PLUS PONEŠTO
DOJESENSKOG ZAVIRIVANJA U KAZALIŠNA ZBIVANJA
DUBROVNIKA, PULE I VARAŽDINA

*Ali molitva je satire besplodna,
Ona tek nasumice u sućut pogada,
A vama je ući znatno dublje unutra,
I izgubiti se u ekstazi suosjećanja,
Gdje patnja isparava u zraku ljetnom —
Žrvanj izjednačujući' sa zvijezdom.*

Patrick Kavanagh

Prikaz ovogodišnjih, dvadeset prvih (punoljetnih) Dana satire, bilo bi privlačno i pravično u cijelosti posvetiti komornoj predstavi *Tužna je nedjelja* varaždinskog Hrvatskog narodnog kazališta, s Ljubomir Kerekešom i Barbarom Rocco u glavnim ulogama, a u režiji Vladimira Gerića. Tim više što je riječ o unutar Festivala krajnje skromno odigranom ostvarenju, sat prije ponoći gostujućem u Gradskoj kavani na Jelačićevu trgu, bez privlačenja znatne medijske ili pomodarsko-posjetiteljske pozornosti, bez izazivanja smijeha klaunskim prevrtanjem i posrtanjem, bez igranja na »prešućenu povijest« ili sadašnjost, uopće — bez politiziranja ili žanrovskih podilaženja publici. Dakle, o *nekomercijalnoj* predstavi, progovarajućoj o vrijednostima *neprodavanja*, osobnog digniteta, studiranja intimnih emocija. Publika, kako istakoh, malobrojna — ali zato gurmanski počašćena — bijaše.

Tužna je nedjelja posuđuje svoj naslov od jazz standarda *Gloomy Sunday* skladatelja Rudija Sereša, lica kroz čiju nas dramtiziranu i glazbom natopljenu biografiju provodi mađarski drama-

tičar Peter Müller u neishitrenom i duhovitom hrvatskom prijevodu L a i m e L o i d l. Formalno, tekst predstave derivat je ekspresionističke drame (u smislu L o t h a r a S c h r e y e r a koji ekspresionizam određuje kao spiritualni pokret stavljanja *unutarnjeg* iskustva ponad vanjskoga te scenskog utjelovljenja unutar-njih stanja lika) budući da je mjesto/vrijeme radnje Müllerove drame Seressova (Kerekeševa) glava te glazbenikov *um*, nakon samoubojstva zastao u čistilištu omiljene mu kavane.

Kao duh, umjesto u bijeloj plahti, Seress se pred porotom publike pojavljuje u savršeno elegantnom bijelom odijelu iz četrdesetih godina, nimalo oronuo, ali zato vrlo ozbiljan, uspravan, napet i usredotočen na pojašnjavanje razloga svog samoubojstva i životnih (ne)prilika. Pripovijedanje obilježavajući stalnim kontrastima visokog i niskog (usp. komentar o nalaženju zaposlenja u dragom mu cirkusu: »U srcu ljubav, u rukama konjsko govno!« ili »Htio sam postati cirkuski artist visina. Ali završio sam u bolnici, kao ranjeni orao, plačući *nja, nja, nja...*) te neprekidnom samoironijom, Seressa upoznajemo kao kompulsivnog komičara, čovjeka koji ranjivost ili osjećajnost bez predaha maskira u samoporugu i smijeh, istovremeno komponirajući jedan od najtužnijih napjeva (*Gloomy Sunday*). Zbog učinka rasplamsavanja tzv. *Sonntagsneurose* (termin Freuda) Seressova je pjesma okrivljena i za seriju onodobnih samoubojstava, vjerojatno uzrokovanih dubljom, potisnutom depresivnošću (ratne i poratne) zbilje u kojoj je skladana. Pjesmu su, međutim, i pored preporuke za zabranu američkog senatora Stevena Carla, kako navodi cedulja uz predstavu, obradili Billie Holliday, Bill Eckstine, Louis Armstrong, Stan Kenton, Paul Whitmann, Maurice Chevalier, Tom Jones i dr.

Seress je, nadalje, uspio proživjeti život kao pijanist i kompozitor ne poznavajući note niti čak svirajući glasovir sa svih deset prstiju; oženio je jednu od najvećih peštanskih ljepotica, iako je malo mario za vanjštinu kao takvu; zahvaljujući *Sumornoj nedjelji* stekao je svjetsku slavu, ali novac od tantijema nikada mu nije isplaćen zbog ratnih okolnosti, pa je živ(otar)io i umro kao siromašak. Riječima Seressa: »Ja sam vam prljavi buržuj, jedino što baš nemam novaca«, ili: »Ja sam vam samo jedan obični... svakodnevni... genij«.

Velik dio drame zauzima i raščišćavanje odnosa sa suprugom Helen (Barbara Rocco) također ugošćenoj u »stalnoj gaži« protagonistova uma te kavanskog čistilišta. Trideset pet godina njihova braka zapremala je nesmanjena strast i igra, ali razdoblje drugog svjetskog

rata donijelo je Helenin »preljub iz očaja« te Rudijev posttraumatski ratni sindrom (ironijom sudbine preživio je konclogor) nakon koga se par zadugo nije oporavio. *Tužna je nedjelja* djelimično je i drama o povjerenju. Seress, komičar i »luda« predstave, svoj oštroomni dar satiriziranja ne stavlja u službu socijalne kritike, već njime »posvećuje« i čisti intiman odnos. Sve dok ima povjerenja. Najteži trenutci protagonistova života povezani su sa supruginom izdajom, toliko razornom po glazbenikov unutarnji svijet, da ga za neko vrijeme napušta i humorna muza. Nakon rata, Seressa i Helen zbližit će, paradoksalno, jer *paradoks* je temeljac motivike teksta, zajedništvo u strahotama staljinističkih čistki, a neposredno pred umjetnikovu smrt, zagrljeni bračni par vodi ovaj razgovor.

ON: Voliš me?

ONA: Da.

ON: Osjećam se kao beba-klokan u majčinu tobolcu.

Slijedi — ispričani — hitac.

Na sceni, Seressovo je napuštanje života, znači i kraj narativne okosnice retrospektivne priče, prikazano jednostavnim, polaganim udaljavanjem glumca s pozornice. Za razliku od »nedjeljnih samoubojica« čiju je smrt tobože »skrivila« Rudijeva kompozicija, smrt jedino skladatelja *Sumorne nedjelje* doista stiže zbog *njegove pjesme*, ukoliko pristanemo na tumačenje spomenute skladbe kao sažetka, sukusa čitave groteskne galerije apsurdnih nesrazmjera *autorova* životopisa. Za pretpostaviti nam je da tek jednom izvedbom scenske autobiografije, tek jednim »osvrtnjem za sobom«, Seressov purgatorij nipošto nije finalno okončan: još će uslijediti mnoga lutanja scenama i publikama, baš kao što »putu očišćenja« (Strindbergovom *Putu u Damask*), tom pred-paklu ili pred-raju te tragedije s brojnim »komičnim predasima«, i dolikuje. Irski pjesnik Kavanagh, dragi gost ove kazališne kronike, na svoj je način izrazio kolebljivost Seressova umjetničkog i osobnog paradoksa, tragediju definirajući kao »ne do kraja razvijenu komediju«, komediju pak kao »ne do kraja razvijenu tragediju«. Ili, kako bi rekla *S u s a n n e L a n g e r*, ritam tragične i ritam komične dramske radnje nisu suprotni, nego komplementarni; sporno je samo koji će u cjelini teksta steći prevlast. Pitate li me o dominantnom ritmu Müllerove drame, rekla bih da su Talija i Melpomena jednakomjerno, ne škrtareći ni na ironijskim postmodernim obratima, podijelile lovinu.

»Nevidljivom« režijom, prepuštanjem glumcima da samostalno osvoje prostor kavane te bojeći njen ugođaj tek diskretnim, međuprizorskim puštanjem različitih verzija pjesme *Gloomy Sunday*, Gerić je stvorio izrazito intimističku, dokumentarističku, hipertrofirano glumačku predstavu. Zbog obilja solilokvija, znanih nam po učinku najveće moguće identifikacije glumca i gledatelja, predstava emitira golem emotivni naboj, i to igrajući isključivo na kontakt »oči u oči«, lakat do lakta, glumca s publikom. To ne bih držala nedostatkom, jer i Kerekeš i Rocca briljiraju u ulogama, da dramski predložak ne nudi materijala i za nadilaženje »karakternog klinča« kroz pokoji začim »zagrobne« fantastike: ipak nam se čitavo vrijeme obraća jedan *duh* ter *duheta*, *duhica*, *duhinja*, *duhana* ili *duhinjela*. »Ovaj« i »onaj« svijet, međutim, po redatelju ne dijeli baš ništa — čak su i nadzemaljski konobari (D a r k o P l o v a n i ć) istovjetni sa smrtnima. Ne mogu odlučiti je li ta swedenborgovska (beskrajno ponavljajuća scenarij zemnog života) te sizifovska vizija (guranja ispočetka sve to jednog te istog kamena, grude zaostale u grlu lika) života poslije smrti *sumornija* od katoličke Nagrade i Kazne, ili su obje slično zastrašujuće, ali znam da snižavanje tona predstave prema svakodnevici navodi gledateljstvo da zaborave kako se kreću prostorima Posljednjeg Suda, što, vjerujem, pomalo oštećuje izvrnuti moralitet mađarskog dramatičara, sklon ekspresionističkom pretjerivanju i snovito svemogućoj mašti.

Zastanimo i na glumačkim kreacijama. Tko je Ljubomira Kerekeša gledao u prošlogodišnjoj varaždinskoj verziji *Vsakoviča* u režiji G e o r g i j a P a r a, posvjedočio je majstorstvu ozbiljne, mračne, traگیčne maske jednoga od naših ponajboljih komičara. I u Müllerovom komadu Kerekeš ne skida s lica tugaljivu serioznost »stidljivo« obojena ili netremice u publiku zagledana pogleda, ruke drži opuštene niz ponešto pogureno tijelo (izbjegavajući gestikulaciju) ali unutar velikog raspona glasa, izražaja lica i bogate skale neočekivanih, polifonih smjehotvornih intonacija (skoro sam napisala kompozicija), Kerekeš doista čini — čuda. Rasteže ili nepredvidljivo oštro reže vokale, muca, sustavno »bruji« produljenim, kotrljajućim zvukom »r«, prišuljava se scenskoj supruzi ispruženoj na krevetu komično-prijeteće tutnjeći u basu: »Daa... daa...« (zatim joj se standardnim baritonom dobacuje »Ne moraš se bojati, ovo je jedna čedna predstava«) svađa se tanjeći glas do cvileža, a plače tiho, kao da ga se suze uopće ne tiču, nudeći pri tom ljubavniku svoje žene, najgorem neprijatelju ali ratnoj žrtvi što je i sâm, jednu od zadnjih cigareta. Kada

ga u predstavi prvi put premlate fašisti, veselom će i upravo razdražano dječjom intonacijom priopćiti supruzi, aludirajući na plave masnice (»šljive«) svoje promijenjene fizionomije: »Picasso je imao svoje *plavo razdoblje*, ovo je moje *plavo razdoblje*«. Čini se da nam se događa zlatno razdoblje Kerekeševe — glazbi teksta okrenute — glume.

Barbara Rocco kao Helen također se vinula do *naslućenih* visi-na: uloga je vodi kroz metamorfozu od peštanske »hofirantice«, s pripadajućim erotskim poziranjem i damskom nonšalancijom igre »cigaršpicom«, preko platonske, nadtjelesne čežnje za suprugom u zarobljeništvu (ostvarene fragilno nježnim pjevušenjem pjesme *Gloomy Sunday* skvrčivši se na praznom zajedničkom krevetu) sve do siromaške aseksualnosti žene koja se brine za golo preživljavanje između dva bombardiranja, dvije uzbune ili dvije političke čistke. Na kraju, ostaje joj samo majčinska nježnost prema ostarjelom, djetinjastom pijanistu i bijes zbog njegova samoubojstvena egzorcizma. Ovom je ulogom Barbara Rocco raskrstila s nepotrebnim *pathosom* prošlostoljetnog preglumljivanja, kao i vlastitim šablonama naivete ili »drage cure iz susjedstva«. Helen je odigrana prvenstveno kao melankoličan, preodrastao, nujan lik (možda jedino mjestimično pre-tih) pažljivo iznijansiran i senzibiliziran s publikom i scenskim suigračem.

Kontrapunktno prskavoj i škripavoj, *staccato* glasovnoj glumi Kerekeša (= kotačića, mađ.) Rocco je sve vještija *allegro* ritmici govora, uz glas — flaute. Rijetka uigranost kazališnog para Kerekeš/Rocco, pri čemu je svaki realizirani talenat *per se*, rezultirala je i zaslužnim dijeljenjem ravnopravne nagrade za najbolja glumačka ostvarenja ove godine na Festivalu glumaca u Vinkovcima.

K E R E M P U H I

Upustimo se i u šire zahvaćanje »slatkog života« slavljeničke, ljetnofestivalske produkcije. Na *Danima satire '97*, predstavama plodnijima no ikada, odigrano je dvadeset i osam komada, od kojih jedanaest bijaše gostujućih. Ovaj će prikaz svoj pogled usmjeriti i zadržati samo na onima koje do sad *nismo* recenzirali.

Prikazana je, tako, i pečuško-osiječka koprodukcija *Mire Gavrana* (*Pacijent doktora Freuda*) o kojoj ne bih trošila previše riječi budući da se radi o kvazibiografskoj sklepanosti neduhovitog

teksta (Freud u »fušu« liječi seksualno frustriranog Hitlera naposljetku spolno općeci s Hitlerovom curom) obilježenog i elementarnim nepoznavanjem bilo psihoanalize, bilo Freudova životopisa. Da živimo u iole kritičnijim uvjetima, Gavranovi amaterski, slavohlepni tekstovi (obično sežući za biografijom neke iz povijesti štršeće persone) sigurno ne bi ugledali svijetla pozornice. S druge strane, pošto nismo u stanju snimati svoju *Santa Barbaru*, Gavran zadovoljava upravo taj »sapunski« — traća gladan — vid domaće nam proizvodnje (bolje rečeno — »štancanja«) tekstova.

Dvije splitske predstave redatelja V a n č e K l j a k o v i ć a, *Pokvarenjak* Raya Cooneyja i *Vaš Antiša* samog Kljakovića, dugotrajnijoj publici splitskog kazalištarca, što je prilično obeshrabrujuće, ne donose nikakvih iznenađenja. *Pokvarenjak* vrvi tupoglavim »uspaljenicama« i fejdoovskim nasrtajima hotelskih predmeta na korumpiranu poslovnog čovjeka, sve skupa unutar predvidljiva kriminalističkog zapleta potrage za »lešom« koji svako toliko oživi jer je samo oammljen padom hotelskog prozora na njegov vrat (gledateljstvo se, dakako, smije *nespretnijem* od sebe) dok je *Vaš Antiša* mrožekovska farsa o hrvatskim »žrtvama« domaćeg »Velikog Brata«, Antiše. Utoliko je potonji komad zanimljiviji.

Mrkan (M i l a n Š t r l j i ć) i Pipe (I l i j a Z o v k o) dva su prekaljena kriminalca naredbom Antiše dovedena u malu podrumsku prostoriju Negdje u Hrvatskoj. Dok njih dvojica konspirativno izmjenjuju gangsterske tekovine, publika ih upoznaje kao zastupnike »nek i susjedu crkne krava« logike, a na spomen pakla, Mrkan komentira: »Bit će i dolje lijepih sisa i guzica«. Njihov se jednosatni razgovor vrti oko *junk*-seksa, gotovine i pitanja kako je nelegalno steći, s povremenim čitanjem u podrum stalno pristižućih Antišinih »fakseva« koji kao da imaju izravan uvid u razgovor dvojice muškaraca. Antiša ih, naime, prisluškuje. Hvaleći se jedan pred drugim, protagonisti izbrbljaju i više no što bi htjeli, primjerice — koliki im je račun u švicarskoj banci, a Antiša to iskoristi da im zaprijeti smrću ako ne prebace novac sa svojih računa na njegov. To biva (telefonom) obavljeno. Pred završetak drame Mrkan i Pipe shvate da ih je Antiša grdno nasamario, pa se krenu s njim i fizički obračunati, ali revolverski metci vrata ih smrtno ranjene natrag u podrumsku rupu. Izide još i da Antiša *ne postoji*, već se prisluškivanjem i ucjenjivanjem bavio njihov kolega kriminalac — Čurda. Pouka: niti Orwellove grandiozne distopije imperija Velikog Brata, kolege, *više nema*; sve je samo okrutna bitka sitnih i primitivnih kriminalaca. Štono reče

Macbeth: »...puna buke i bjesnila, a ne znači baš *ništa*«. Tako Kljaković.

I Štrlić i Zovko glumačkom su poslu na ogoljeloj i zamračenoj noćnoj sceni *Kerempuha* (izuzmemo li telefon i telefax) pristupili znalački, ali njihov se žar potrošio na jednodimenzionalnom i redundantnom tekstu, zbog čega rat »pijetlića« Dalmatinske zagore ne pruža mnogo više od besmislena međusobna »čerupanja«, bolje rečeno: »perofrcanja«. Prevarantima nedostaje pozitivna, da ne velim »ljudska« dimenzija — ovako su svedeni na ideologijski strip (*Orwell za početnike* ili *Tržišni kapitalizam za neznalice* itsl.)

Festival satire predstavio je i dva posvemašnja nesatirična teksta: Shakespeareovu *Komediju zabuna* u tromoj i nekomunikativnoj verziji *Kazališta Virovitica*, ali i dinamikom pršteće *Kroćenje goropadnice* kazališta *Marin Držić* iz Dubrovnika. Zanimljivo je da se u oba slučaja radi o komedijama nastalim u istom (ranom) Shakespeareovom razdoblju, 1592. i 1593. godine, dakle razdoblju koje teatrolozi poput L e a h S c r a g g a (1994.; 144) omeđuju »ne do kraja razvijenim karakterima« britanskog Barda — humor *Komedije zabuna* proizlazi upravo iz *neizdiferenciranosti* efeških i sirakuških blizanaca, kao što je i krotiteljstvo goropadi u potonjem komadu usmjereno na »klesanje« individualne Katarine na *tip* »dobre i poslušne supruge«. Tematski (ne i sadržajno ili stilski) vrlo blisko Kljakovićevu *Antiši*, i dvije hrvatske inscenacije Shakespearea odlučile su se pozabaviti upravo tragikomikom *gubitka identiteta*.

Postoji još jedan razlog zašto se, možebit, redatelj D a m i r M a đ a r i ć odlučio da s virovitičkim ansamblom postavi upravo *Komediju zabuna*. D r a š k o Z i d a r i M i j o P a v l e k o dugogodišnji su prvaci malene virovitičke družine, a Shakespeareova komedija pruža im po mjeri skrojene uloge, i to: po dvije za svakoga. Šteta je, međutim, što ostatak ekipe nije u stanju slijediti veterane. Redatelj je naročito pogriješio podarivši ulogu V o d i č a K r o z P r e d s t a v u (ili: izgovarača *nepotrebnih* i nepostojećih u originalnom tekstu didaskalija, npr. »William Shakespeare. Prvi čin. Ovo je palača. Ja sam vojvoda«) uštogljenom i amaterski isforsiranom I g o r u G o l o b u, kao što je i *predvidio* mogućnosti scenografije (T a n j a L a c k o) ne iskoristivši niti desetinu brojnih otvora rasklopive, cca. 2 m visoke drvene ograde koja okružuje — uglavnom praznu — pozornicu. Zbog inzistiranja na »realističnosti« dramskih zbivanja koja su kod Shakespearea bjelodano fantastična, iz publike se u jednom trenutku začuo bijesan, sredovječan muški glas: *Je l'*

ovo »*Marisol*« ili *Shakespeare*? Da sam na mjestu redatelja, duboko bih se — i samokritično — zamislila nad ovom upadicom. Jer *Komedija zabuna* bliža je suvremenom, gorkom *teatru apsurd*a (s likovima koji se opetovano i izgubljeno pitaju *Jesam li ja — ja?* a da bi došli do odgovora proći im je kroz mnoge fizičke i psihičke *patnje*) no kičastoj TV melodrami. Još nešto. Ne mora u virovitičkim predstavama sudjelovati *cijeli* ansambl ako to sustavno snižava kvalitetu prikazanoga. Vlasta Golub, Draško Zidar i Mijo Pavleko — kao »perjanice« dotičnog glumišta — *ne moraju* baš ni igrati mnogoljudnog (likovima izdašnog) *Shakespeare*a — komorni komadi čine mi se nemjerljivo svrsishodnijom opcijom. Vrijeme je, osim toga, da na virovitičkim daskama zaigraju i *mlađi glumci*, što bi vjerojatno bilo moguće da uprava kazališta uspostavi kontakt sa zagrebačkom Akademijom ili još »zelenim« snagama iskusnijih amatera, pa im ponudi primamljivu, znalcima ravnopravnu ulogu, inače očito rezerviranu samo za sve »zimzelenije« lokalne artiste. Pitanje opstanka virovitičkog teatra time bi vjerojatno bilo riješeno unutaršnjom, organskom obnovom. Ufam se, nadalje, da ću uskoro vidjeti kako se *Kazalištu Virovitica* pridružio i pokoji novi redatelj: *osim* Damira Mađarevića. U neizmjenjenom sastavu, postoji opasnost da jedan mali teatar postane još manja kućna zabava.

Da je glazba »hrana ljubavi«, kako je *Shakespeare* proglasio u tekstu *Antonije i Kleopatra* te početkom komedije *Na tri kralja*, pokazalo je i uprizorenje *Kroćenje goropadnice*, i to ne ono *Colea Portera* (mjuzikl *Kiss Me Kate*) već ono Dubrovčana i redatelja *Lea Katunarića*. Za živahnu, ritmičku glazbu na tragu renesanse pobrinula se skladateljica *Pola Dražić-Zekić*, povezujući prizore ne samo različitim napjevima, nego katkada i samo jednim udarcem defa, hukom roga ili akordom mandoline. Time je postignuta gotovo plesna žestina smjene slika, u poprilično skraćenoj i promijenjenoj (adaptaciju i »dramatizaciju« predložka potpisuju *Leo Katunarić* i *Mani Gotovac*) varijanti teksta. Izbačen je prolog, kao *prvi* okvir *Shakespeare*ove multiplanske radnje; okvir koji sve kasnije događaje smješta u tzv. »metateatar« ili kazalište unutar kazališta, budući da se originalna drama otvara podmetanjem karnevalskog prerusavanja zaspalom i pijanom sluzi Slyju (»Liscu« u Bogdanovićevu prijevodu), te preoblačenjem »kotlokrpa« u uglednog Gospodina, za koga je naručena i čitava izvedba *Kroćenja goropadi*. Katunarić, s druge strane, izbjegava pokazati *povlastice* »izokrenute« socijalne slike svijeta (dubrovački *Tranio*

B r a n i m i r a V i d i ć a u roli učenog gospodina izaziva smijeh nezgrapnim češanjem noge o nogu uz tekst *Visoka sam roda* ali nešto od katarktičkog — kompenzacijskog — naboja naopake dioptrije zadržalo se u zadnjim prizorima komada, kada izlazi da su dva od tri tijekom predstave sklopljena braka *lažno* idilična: ni Bianca ni Udovica ne će pokazati ni malo sluha za želje svojih muževa, dok će se dosele divlja Kata iskazati kao oličenje nesebičnosti i poslušnosti. Parodiju »prevrtanja« arhaične slike svijeta na njeno naličje odat će i kostimi (M a r i n G o z z e) — Katicu će krasiti vikinško rogovlje, Petruccio će vjenčanju pristupiti u kosturu korzeta krinoline i gol do pasa, a po vlastitom domu šetat će u ružičastim papučama na »coflek« bijelih margareta. Petrucciove sluškinje nosit će feredžu da tobožnjom vizualnom semantikom »čelične discipline« zbune svježedanu Katarinu, čiji će uspravni, ratoborni rogovi od prizora do prizora sve više opadati prema obješenim polumjesecima. Povremeno se iz off-a začuje i zvuk njakanja, posebno približimo li se rodnoj grudi neustrašivog Petruccia.

Zabava nad sirotom divljakušom ipak nije odrežirana s pozicije srednjovjekovne mizoginije (od koje je crpio, ali se od nje i *odmakao*, i sam Shakespeare): završni monolog Ukroćene Goropadnice njen će »gospodar« (F r a n e P e r i š i n) slušati *na koljenima* i s divljenjem u oku, pa teško možemo sa sigurnošću razlučiti šale li se u zadnjem prizoru Kata i Petruccio međusobnom internom šalom o patrijarhalnim ulogama, ili *predstavljaju* žensku pokornost (izokreću zbilju) poradi prisutnog općinstva. Glumački, Perišin je više nego izvrstan izbor »ženokrotitelja« — u početnom jurišanju na »vragometnu« Katicu hladnokrvniji je i muževniji i od muškarčina koje u hollywoodskoj kinematografiji obično oličava B r u c e W i l l i s (jer *teže* je osvojiti ljutitu ženu, nego oružjem raznijeti par jurećih automobila) tijekom vjenčanja pravi je »fakin«, ali fakin ispod čijih ciničnih primjedbi, ispod braka iz računa i šeretskog držanja, proviruje najzaigranije, a time i najpronijljivije te najhumanije lice komada. Pusa koju izmjenjuje s Katarinom također govori u prilog *strasti*, a ne netrpeljivosti temperamentnog mladog para. Perišinu: dogotrajan pljesak.

Katarina Jasne Jukić ima nekoliko izvrsnih »napržničkih« i furiozno mlatilačkih trenutaka, ali nedostaje joj unutarnja *karizma* »nepokorive« ženske sile. Jukićeva svu snagu usredotočuje na vanjske učinke (mrštenje, vikanje, udarce, posprdan smijeh, sijevanje očima i šakama) dok je Katino oružje bjelodano u *okretnom jeziku*, pa

junakinja može proći bez uraganskog divljanja, ali ne i bez mentalnog osobenjaštva. Stoga bih zaključila da je riječ o solidnom, ne i nadahnutom glumačkom ostvarenju.

Humornu je inspiraciju doživio, međutim, Branimir Vidić, kao Tranio, Lucenziev sluga. Zaglavljujući tijelo u što neprirodnijim pozama dostojanstvenih kipova, a govor u neumjesnom aoristu svugdje gdje bismo očekivali običan perfekt ili prezent, te često ponavljajući kratke riječce (npr. »Gospodo neznam, *ja* idem kamo hoću, *ja*!« Vidić je frazi »kićenje tuđim perjem« — ovdje: plemenitaškim — podario potpuno novo, hiperbolično značenje. I g o r H a j d a r h o d ž i ć kao Lucencio dao je naslutiti izvorište kvalitetne dikcije i komičnog talenta, ali tek ostaje da vidimo kako će se razvijati u zahtjevnijim ulogama. Pohvalila bih još samo J a s n u A n č i ć u roli Vicenzie, hripavo grmeće Udovice, uvijek spremne na požudno »hrzajuće« hihotanje, a koračajuće pod izvanredno pravim kutem izravnane kralježnice. Po nebrojeni put mala uloga pokazala je vještinu nemalo nadarene glumice.

Redatelj Katunarić pozornicu je podijelio na nekoliko planova, dok pokretni paravani (oslikani kamenim uzorkom romaničkih zidina) u stalnom podizanju i spuštanju uvjetuju premještanje radnje u dubinu scene ili pak bliže gledalištu. Dakako da pokretljivost fokusa pridonosi dopadljivosti »stampeda« čitavog komada, ali olujni tempo pri tom nije postao samom sebi svrhom. Zbog »pučkog« šarma, predstava će, vjerujem, još zadugo uveseljavati njene stare i nove, osobito mlade posjetitelje.

Toliko o D a n i m a s a t i r e, sve poznatijima po ugošćivanju svih žanrova i rodova domaćeg nam kazališta (od bajkovita *Hampera* do krimića *Pauk i Pepeljuga*) nevezanih za satirično proklamiran zajednički nazivnik. O dvije predstave videne i nagrađene na motrenoj priredbi, Schwabovim *Predsjednicama* i Brechtovom *Piru malo-građana*, više u idućem nastavku kronike, usidrene primarno uz pozornice E u r o k a z a. Lipanj u Zagrebu, naime, doživljava svoje preuranjeno i preobilno kazališno zrenje te mahnitu berbu: *Kerempuhov* dvadesetdnevni stijeg smotre svih iole vrednijih predstava iz čitave Hrvatske zamjenjuje zastava desetodnevnog Eurokaza, nakon čega pak nastupa prisilna tromjesečna teatarska bonaca. Totalna utiha.

I dok Pula, Zadar, Split i Dubrovnik poglavito »ljetinom« gostovanja i autentičnih festivalskih predstava hrane svoj kazališni identitet, Zagreb pada u dubok, košmaran, u kolovozu već i komatozan

»ljetni san«. Kritičar, doduše, ostaje budan, ali ni uz najbolju volju ne umije obilje lipanjskih događanja ugurati u »kapsulu« jednog jedincatog nastavka recenzentskog javljanja. Na radost (festivus = radostan) opsjenara, lipanj stoga, *jedino u Zagrebu*, traje do kraja rujna.

NEGROMANCIJA

Stali smo god Gruške luke. Tijekom Dana satire dubrovačko je glumište doplovilo do Zagreba, a sada bismo progovoriti željeli o nekoliko predstava koje pogledati mogu samo gosti (točnije — turisti) Dubrovačkog ljetnog festivala. Moj izbor pao je na one »najdubrovačkije«, ambijentalne, neprenosive u prijestolnicu Hrvatske (od ovogodišnje dubrovačke ponude u zagrebačkom HNK ujesen će se igrati *Hamlet* u režiji Joška Juvančića te *Skup* pod redateljvanjem Marina Carića), dakle — na dvije Kunčevićeve režije: *Građanina-plemića* i *Tužnu Jele*, plus *Posljednji ljetni cvijet* Luke Paljetka u režiji Ozrena Prohića.

Počnimo od starije, već treću godinu »U Pilama« izvođene Kunčevićeve predstave *Tužna Jele*, novele Mate Vodopića (1816.–1893.), ujedno i biskupa dubrovačkoga, koju je dramatizirao nedavno preminuli Petar Brečić, a dubrovačkoj uvali prilagodio scenograf Marin Gozze. Ne mogu reći da je itko od njih obavio loš posao, no rezultat rada na predstavi, na žalost, nema veze sa suvremenom stvarnošću niti s kakvim iole komunikativnim kazališnim činom. Jele (Doris Šarić-Kukuljica) leži u krevetu postavljenom na drveni mol neposredno iznad mora, bolesna; pateći za nestalim suprugom Jozom (glumi ga Kruno Šarić, smješten u plutajuću brodicu iza Jelinih leđa) te za njihovo dvoje djece. Njeguje ju Marija (Milka Podrug Kokotović) pretežito kršenjem ruku, zabrinutim klimanjem glave, poravnavanjem posteljine i zagrljajima. Parok (Pero Kvirgić) u jednom trenutku drži »sveti govor« o Božjoj volji i Božjoj milosti. I to je sve. Puno za devetnaesto, premalo za dvadeseto stoljeće.

Tu su još, ruku na srce, tmurna čela svih glumaca te od česte uporabe izlizani Kunčevićeви postupci: obvezatna grupa desetgodišnje djece u bijelim košuljicama, koja »poput anđela« hitaju s pilske stijene u odozdo osvijetljeno more i plivaju na drugu obalu (u međuprizorima komada) kao i Jozino somnambulno koračanje kroz plitko

more. O neprimjerenom »savladavanju prostora« svjedočili su i mikrofoni, ustoličeni na nekoliko fiksnih mjesta suhe pozornice, pa glumci povremeno posve izlaze iz dometa čujnosti, da bi tren kasnije odzvanjali preglasno. Prostor vjetrovite i prostrane, pri tom i neakustične uvale, dakle, *nije* u funkciji predstave.

Vodopićev je tekst, inzistiram, *nesceničan*, i nikakva »kupajuća« ili teško uzdišuća glumačka *stanja* ne privode ga scenskom životu (isto je vrijedilo i za Kolarovu novelu *B r e z a*, bližu filmskoj no kazališnoj dramaturgiji). Doris Šarić-Kukuljica nije znala izraziti *rastuću* groznicu Jelinog stanja (kulminirajućeg smrću): preforsirala je *jednolično* napuklu, plačnu intonaciju, postižući tek jednakomjernu karikaturu, i to ne duševne i tjelesne boli, nego starinske patetike tužne grimase bogorodičina *pietà* izražaja. Milka Podrug Kokotović, sve više igrajući nepostojeću, uvijek sličnu, ulogu kapriciozne lokalne prznice (nalakćena ruka o struk, izbačena noga) sklone dobrom gutljaju koji pak mjestimično smjenjuje maska otupljele tuge (usp. uloge u *Tri visoke žene*, *Staklenoj menažeriji* i *Tužnoj Jele*) nije me se osobito dojmila. Voljela bih je vidjeti i u intonacijskom i u gestualnom »iskoraku s poznatog terena«, kako reče *V e l i m i r V i s k o v i ć*.

I Pero Kvirgić bio je standardno *vrlo dobar* (da se razumijemo: taj »visoki prag« *esencija* je profesionalizma) možda i najbolji u predstavi, podsjećajući nas na dane crne mantije u Marinkovićevoj *Gloriji*, ali tekst mu nije pružio više od ključa za dostojanstven i uglavnom šaljiv izražaj užasa i sućuti; upitanosti pred licem Smrti. Jozo Krune Šarića, osim što većinu predstave prosjedi u čamcu ovješanih vesala podrhtavajućem na vodi, kao lik sveden je na zagledanost u krupnog, papirnatog bijelog leptira (klizećeg užetom iznad glumačkih glava), a simbolizirajući, nimalo maštovito nit' originalno, bolesnu Jelu.

Po završetku predstave (popraćene mlakim pljeskom, kao nakon svake, rekli bi fizičari, »akcije bez reakcije«) pokušavala sam u viđenom pronaći negdašnjeg drsko-autonomnog, lucidnog *I v i c u K u n č e v i ć a*, pasioniranog prevrednovatelja predložaka, ali ukazivao se samo gubitak vremena i volje glumaca, u beživotnoj, muzejskoj postavci slijepe ulice domaće baštine. Zar ćemo odsad nadalje iz Kunčevićeve radionice dobivati samo beskrajne derivate dubrovačkih i zagrebačkih *Ekvinokcija*? Za dobro umjetnika u ovom moćnom redatelju, ponizno bih primijetila kako mu s mukom izvršen posao *oduzima*, a ne dodaje na snazi.

Oslanjajući se na tekst *Gradanina-plemića* (*Le Bourgeois gentil-homme*) *J e a n a - B a p t i s t a P o q u e l i n a* zvanog *Molière*

te držeći se poglavito frančezarije *Ilija Kuljaš* (to jest: hrvatskog prijevoda spomenute drame najvećeg francuskog komediografa — ali *prijevoda* »slobodnog« do adaptacije) potpisanog imenom Dubrovčanina *Marina Tudiševića* (1707.–1788.), Kunčević je ovog ljeta gospodnjeg ipak za gledatelje–namjernike upriličio i nešto ne *sasvim* predvidljivo: bajku. Ljupku, klasicističku, bez asocijacija na ovodobnu ksenofobiju ili današnjeg gospodina Jourdaina.

Radi osamnaestostoljetnog konteksta Tudiševićeve preradbe, poslušajmo Nikolu Batušića (1978.; 164):

»U nedostatku izvorne hrvatske dramatike, krug je prevoditelja i adaptatora posegnuo za najboljim što je u onodobnoj Europi mogao naći (Goldoni se tek sredinom XVII. stoljeća afirmira u Italiji i kasnije dopire u inozemstvo) pa je tako hrvatsko glumište sve do polovine XVII. stoljeća živjelo i održavalo svoj kontinuitet na temeljima molièreovskih adaptacija, što je i za glumački izraz bilo od mnogo veće vrijednosti nego klišeizirana tvorba ostale prijevodne naše dramatike koja se okretala talijanskim uzorima, navlastito Metastasiu, čija je moderna i mondena zvijezda bivala sve sjajnijom. Molière je s nizom svojih invektiva bio opreznom i sumnjičavom Dubrovniku sve nesimpatičniji; opasnost od francuskih ideja što su pripremale revoluciju krajem stoljeća, bila je sve vidljivija [...].«

Za Tudiševića je, dakle, premda *medijem adaptacije* iliti prilagodbe, Molière bio *reformer*. U današnjoj glumišnoj konstelaciji, posebno u neutralnoj, dječje pojednostavljenoj Kunčevićevoj verziji, *Ilija Kuljaš* konzervator je jednodimenzionalnosti. Novopečeni »lovator« razbacuje se novcem i šarenim krpicama odjevnih predmeta, uči govoriti i mačevati, za plemićkom titulom žudi većma no i za sučeljavanjem s licem Dragog Boga, a ipak mu »ugled« neprestance i nezaustavno klizi kroz prste. Ha, ha, smiju se (i ne samo) dječica, uvjerena da slični »striček« i izvan pozornice najčešće ispadaju *smiješni*. *Borislav Vujčić*, dramom *Glembajević*, nedavno je pokazao da ista ta novobogataška lica na žalost ispadaju i vrlo opasna te u najmanju ruku tragikomična, što je, vjerujem, proganjalo i Molièrea. Zanimljivo je da Tudišević dramu okončava Kuljašovom *realizacijom* vlastite grotesknosti, dok gospodin Jourdain Molièrea ostaje lebdjeti — neosviješten — u ružičastoj sumaglici svoje lažne veličine. Potonja je varijanta, jamačno, mračnija.

Naslovna uloga pripala je M u s t a f i N a d a r e v i ć u, prvo-klasnom glumcu »stare škole«, koga je i u dubrovačkoj predstavi — sa svim »ojkanjem«, snobovlukom grimmovske uloge umišljenog trgovca u ličkim čarapama na svečano odijelo — bilo istinski užitak promatrati. Kritičari su taj fenomen rođenog histriona ovako opisivali: »On izađe na scenu, ne mora ništa raditi, ništa reći, ali teatar je već tu«. Nadarević radi kazalište već od prvog prizora dozivanja slugu, izvedenog nadimajući se od »gosparskog« užitka, u pjevnoj intonaciji (*»Djétići, djétići moji!«*), uzvika koji će, kao akustični *jingle*, pratiti čitavu postavku. Nepogrješivog osjećaja za pravo vrijeme gestualne nespretnosti te za naivnu intonaciju lakovjernika, nestrpljivo rastresen kod učenja otmjenog pravila ponašanja, u zadnjem prizoru ričući od uvrede (kćer mu se nije udala, kako su ga uvjeravali, za plemića, kralja Tunguzijskog, nego za običnog trgovačkog sina) Mustafa Nadarević ležerno je kreirao jednu od onih uloga kojom će se mjeriti svi budući Ilije Kuljaši.

Solidno smjehotvorno karikirane uloge — često crtano-filmski, s prenamaglenim mrštenjem ili hijenskim cerekanjem — iznijeli su i B r a n i m i r V i d i ć (Kuljašev prijetvorni učitelj novogovora i filozofije), J a s n a A n č i ć (Kuljaševa namrgođena žena), I z m i r a B r a u t o v i ć (Kuljaševa promiskuitetna kćer) i J a s n a J u k i ć (vatrena udovica, potencijalna Kuljaševa ljubavnica). Milka Podrug Kokotović iskazala se kao dobra mačevateljica (okretnija od I v i c e B a r i š i ć a koji je glumio *službenog* učitelja mačevanja!) i svojeglava — jezičava — služavka. G o r a n G r g i ć bez ikakvih je izmjena *ponovio* svoju ulogu iz zagrebačke predstave Molièreovog *Mizantropa* u režiji P e t r a V e č e k a. Uostalom, ulogu uvjerljivo bahatu i spletkarsku, ali od Grgića bismo ipak očekivali veće štovanje unikatnosti pojedinih dramskih *spelavanja*.

Režija se odigrava na dvije razine: dvorištu palače Sponza i njenom prvom katu (na balkonu). Publika balkonske događaje promatra iz »donjeg rakursa« dvorišta, pa je za »više« razine glumljenja odabrano malorijeko udvaranje s mnoštvom cjelova, špijuniranje (skrivanje iza stupova) i ljutito marširanje s kraja na kraj terase. Dulji monolozi odvijaju se u pravilu na čvrstom tlu prizemlja palače; u ravnini gledateljeva oka. Stražnji plan »partera« dvoplanskog dvorišta zauzima Kuljaševa bogata garderoba, zastrta tamnocrvenim, plišanim zastorom. Posebne redateljske postupke, osim one po prizore nena-metljivo (u što ubrajam i živo muziciranje na lutnji) predstava se nudi. Krpice blještavih boja koje se u zadnjoj sceni »iz zraka« sruče

na shrvanog Iliju također su za ubrojiti u viševjekovnu konvenciju Molièreove *Škole za redatelje*.

Poželimo Kunčeviću povrat (s kamatama) prigušene inspiracije.

Posljednji ljetni cvijet Luke Paljetka (redatelj: Ozren P r o h i ć) jedina je predstava dubrovačkog ansambla čije su tematika, režija i gluma svijesne pulsa kraja devedesetih. Bez čvrste priče, ali igrajući se njenim nagovještajima i to medijem poetskih Paljetkovih crtica (tekst Gospodina Berta: *Treba propadati kao Titanik, sa glazbom između golemih ledenih santi*), kao i bez glumačkih »kapitalaca« — svi su izvođači važne karike u konačnoj slagalici odgonetke značenja, *Posljednji ljetni cvijet* drama je o ljepoti stilske i tragičnosti ljudske dekadencije našeg doba. Pozornica je višeplanski »cirkus« zasut umjetnim ružama i starim novinama; njome lutaju harmonikaši, odbačene djevojke, gondole, balerine, klaunski odjeven polusvijet (s duhovitim tekstom protiv nereda protestirajuće gospode: »Stajala sam si, gledala sam si, i pomislila sam si: GDJE JE POLICAJAC?!«) a Prohićeva specijalnost, antički »vlakici« zvani još i *ekkylema*, dokoturavaju se i iskoturavaju sa scene u funkciji pokretnih *tableauxa* (smrznutih slika).

Ugrubo, glavni su likovi Gospodin Bert (B o r i s B u z a n č i ć) i Gospođica N. N. (J a s n a A n č i ć). Njihov susret za kišne večeri na pločniku, kraj novinskog kioska, polako prerasta u ljubavnu priču — melodramu — uz glazbu iz *Traviate*, isprepletenu Njenim ispovjedima o bivšim ljubavima (fetišistu haljina i bacaču noževa) te ne do kraja jasnim aluzijama na kriminalističku prošlost dotične: *netko* ju progoni, ona se *nečega* boji. Sumnjiva Dama naposljetku nestane iz Gospodinova života, a on se baca u potragu (za »posljednjim ljetnim cvijetom«) iako je vrlo moguće da mu se cijela romansa samo... prisnila (usp. Shakespeare: *San ljetne noći*). Susrevši nakon mnogih lutanja nepoznatu Noćnu Damu koja ga za časak podsjeti na žudenu ženu, te začuvši iz njenih usta stihove koje mu je uvijek recitirala nestala »Beatrice«, Bert je izvan sebe od uzbuđenja. Ali, avaj, prijateljica noći priznaje mu da je spomenuti naramak rima pročitala u nekoj jeftinoj reviji za žene, pa i posljednji trag *priviđenja ljubavi* nestaje iz Bertova života. Kiša nastavlja padati, antijunak nastavlja lutati. Kraja nema.

Jer što traži »poludjeli Bert«? Poeziju? Spokoj? Arkadiju vječnog ljeta? Napitak neprolazne mladosti, antijesensku formulu? Rajski perivoj kognitivnog ispunjenja? Ljubav? Ili *lasagne*, za koje u jednom trenu uzvikuje kako su »najvažnije na svijetu«? Poput *road*-priča

Irene Lukšić, s likovima koji uvijek *putuju* prema »jagodama s Galapagosa« stežući u ruci plastičnu vrećicu tri put nepodnošljivog svakodnevlja, Paljetkovi protagonisti također namjeravaju u razne utopije: ljubavnoromanske, dadaističke, detektivski svemoćne — dakle: KNJIŽEVNE — kao i u utopije bezgranične bliskosti, dakle: međuljudske i ZBILJSKE. Prohić je majstorski odrežirao Paljetkovu (inicijalno radijsku) dramu, upravo zbog finog balansiranja na užetu kojim koračaju i suvremeni pripovjedači: stvarnost zamijenivši za fikciju, fikcijom kompenzirajući stvarnost.

I glumci su predstavu osjetili kao »svoju«: Buzančić parodira detektivsko rezonerstvo, ali i pripušta zanos kad je Dama u pitanju; Branimir Vidić fenomenalno je »skinuo« sadističku okrutnost Bacača Noževa kome žena jedino može biti *metom*, ne i partnerom; Milka Podrug-Kokotović velemajstorski je utjelovila mediteransku, glasnu, nezaustavljivo brbljavu, razmetljivu i nametljivu, flertujuću Kućepaziteljicu; Jasna Ančić pokazala se kao dobar izbor za »palog anđela« čiji »stručući« alt glasa prate nesigurni, pa ipak senzualni pokreti »životinje u bijegu« (iz žanra u žanr, ili iz stvarnog odnosa u stvarni odnos: svejedno).

I skladateljica Paola Dražić-Zekić osluhnula je pišćevu plus redateljovu metaforu cirkusa kao »kuće bitka/bića«, pa tuševi i koračnice komercijalne šatre bivaju sofisticirano prepjevani u uspo-renim tehnikama i melodijski nadopunjeni, mjestimično ustupajući zvukovno prvenstvo komadićima operetnih i opernih arija. Režiji se jedino može zamjeriti tzv. »agonija završetaka« — barem četiri puta događaji su bespotrebno dovedeni do točke jakog poantiranja, pa opet produljeni. Problem Ozrena Prohića i dosad je bila nesposobnost zadavanja jakih zadnjih »udaraca« ili »čistih rezova« predstave, no pred njim je dovoljno vremena da i to umijeće svlada.

Posljednji ljetni cvijet prva je, dakle, umjetnina čije postojanje Dubrovačkom ljetnom festivalu jamči i ne samo sveždersko turističko trajanje.

VJEŠTICE

Oko pulskog *Macbetha* nezavisne glumačke družine *Teatar 2000* (redatelj: Henryk Baranowski) mediji su uskovitlali zavidnu zvjezdano *žutu* prašinu. Osnivač družine, Vili Matula, dijelio je intervjue-manifeste, televizija je izvještavala o strašnom nevremenu koje je Pulu zahvatilo neposredno pred premijeru, spo-

minjući usput i seriju legendarnih *nesreća* koje, navodno, uvijek za sobom povlači inscenacija »škotskog komada«, a kritičari i teatrolozi nisu propuštali istaknuti kako se *Migu oka* i *Exitu*, kao renesansi nezavisnog kazališta u Hrvatskoj, pridružuje, eto, i *Teatar 2000*. I to, ni manje ni više, prvim pa Shakespeareovim komadom.

Mnogo je vike, međutim, bilo podignuto oko malo čega. Inače vrlo nadareni Matula prikazao je valjda najsporednijeg, najprigušenijeg i najsamozatajnijeg Macbetha u povijesti uloge; zamišljenog, introvertnog i uvelike odsutnog, kao da se ni Povijest ni Ambicija ni strast prema vlastitoj Ženi, ni »traženje hljeba povrh pogače« rekao bi naš narod (jer na samom je početku tragedije Macbeth već slavan i od kralja odlikovan vojskovođa) ne događaju njemu, nego ga konstantno zaobilaze. Vili Matula je *de facto* odigrao jednu od boljih verzija kolebljivog, u sebe zatvorenog Hamleta, koji ne može ni pogled spustiti na svoje okrvavljene ruke, nego ih zabacuje iza leđa te u polučučnju, s glavom nagnutom prema koljenima, podiže rastvorene šake zločinca prema nebesima. Slavni monolog drame, nakon smrti Lady Macbeth, o obesmišljenom životu te egzistenciji pretvorenoj u san i glumu i sjenu lutalicu, tumač naslovne uloge izgovara kojih dvadesetak metara *ispod* publike, u položaju polusrušenog zdanja tik do kule (na kojoj je pak smješteno gledateljstvo) pulskog Kaštela, što je prilično doslovno »čitanje« *smanjenja* Macbethove veličine i moći, da ne spominjemo kako Shakespeare u tom istom, blago je reći genijalnom prizoru, nastoji pred konačan Macbethov pad probuditi gledateljevo *suosjećanje* s herojem samokorupcije, a ne udijeliti mu »pogled s visine«, packu ili prijezir.

Redateljeva koncepcija razbijanja jedinstva mjesta radnje neprestanim *seljenjem publike* urodila je brojnim zbrkama: bez ikakva dramaturškog razloga, pogotovo sjetimo li se kompaktnosti Shakespeareova predloška, pulsko je gledateljstvo svakih deset minuta ustajalo, okretalo se, penjalo, spuštalo. Dakako da se svakim fizičkim pomakom gubila netom uspostavljena psihička koncentracija praćenja komada, kao što se i povećavala nezainteresiranost za predstojeće *rascjepkane* dramske događaje. Promašajnom te nadasve neudobnom držim i (dez)organizaciju sjedalica: polovica gledatelja statične je dionice drame prosjedila na sitnim četvrtastima spužvastim podmetačima bačenima izravno na zemlju, a za poziciju iz koje se nešto od izvođenih događaja vidi ili čuje, gosti su se bili prisiljeni *utrživati*! Tako je *Macbeth*, umjesto hrabro zgusnute analize Zla — i to zla kao pervertiranog Dobra koje se može dogoditi svakome — postao luna-park (park pod Lunom) s nekoliko postaja jeftine »kuće strave«.

Baranowski nije smatrao važnim ni započeti predstavu Shakespeareovim sijelom vještica, krucijalnim po sve (najstarije i najsvježije) interpretacije Bardove drame: *i* one koje uvažavaju misticizam i fatalizam vještijeg proročanstva, *i* one koje Macbetha drže anti-Edipom, čovjekom koji je *mogao* izbjeći svojoj sudbini. Pulski *Macbeth* otpočinje paljenjem cigareta nekoliko vojnika u maskirnim odorama i među kojima sjedi, pučkajući lulu, i Duncan (S r e t e n M o k r o v i ć), odjeven u admiralsko odijelo, s votkom u ruci. Tek nakon zvuka sirene za opasnost i bacanja glumaca na tlo, iz stražnjeg plana pozornice pojavljuju se vitke »vještice« u pomodnoj odjeći, jeftinim salonkama, pripijenim blještavim haljinama, zaokrnute perjem i po svemu asocirajuće na prostitutke, ako ne i na priviđenja pijanih vojnika. Njihovo vraćanje ispada farsično i smiješno, a što se diktije tiče — nerijetko i nerazumljivo. Jednostavno je nelogično da im itko, a nekmoli u nagonu samoodržanja usavršen *ratnik* Macbeth, povjeruje.

Lady Macbeth (B r a n k a T r l i n) odjećom se i stilom izgledanja nimalo ne razlikuje od vještica, jedino što je ozbiljna — ne krivi usne kreveljenjem. Višak dugih noževa i dugih svijeća kojima u prva tri čina naveliko barata gospođa Macbeth svjedoči o redateljjevoj fiksaciji za falusoidne predmete u rukama lijepe — *zle* — žene; *demonški seksualne*. Baranowski je čak prisilio Trlinu da u roli gospodarice Macbethove kuće besramno, pri prvom susretu s Duncanom, istom ponudi napućene usne. Što je, ponovno, višak erotske pirotehnike u komadu o znatno *nutarnjim* silama. Kvaliteta režijskog vođenja Trline vidljiva je, međutim, u scenama ludila, kada glumica — ozvučena mikrofonom — luta šikarom napuštenog dijela Kule (gledatelji je promatraju s velike udaljenosti i odozgo) usklađujući vanjsku i unutarnju radnju: razdor/rasap svog uma s nesnalaženjem u zraslim predjelima stvarnog prostora. To je otprilike i jedini prizor zbog kojeg vrijedi pogledati pulsku predstavu. Čudno je da redatelju nije palo na pamet da i Vještice iz prvog prizora, prema Shakespeareovu napatku, smjesti u istu »pustoš« kojom će u zadnjem činu lutati i Lady Macbeth.

A *propos* tretiranja coprnica u predstavu: drugi Macbethov posjet vješticama vizualno je obilježen gorenjem ogromnog drvenog križa, i to na vrhu kule. Spektakl poganske bakljade, uz glasnu glazbu, posve *zaglušuje* — natkriljuje — *tekst drame*, pa je teško shvatiti da je Macbeth u tom trenutku na najvišoj točki svoje moći, svog finalnog ne prezanja pred zločinaštvom, iza čega slijedi munjevito srozavanje i smrt. Nevolja je u tome što se Ku Klux Klanova bakljada križeva,

ako se baš *mora*, valja prirediti svakako treba *bez* igranja Shakespearea teksta.

Sigurno je i da Baranowski nije htio prikazati tragediju Macbethova *individualizma*, iznimne i jedinstvene junakove »vlastoproždrljivosti«, nego tendencioznu sociologiju propadanja *društvenih sustava* kao takvih. Od početne scene vojnog opijanja, do završne scene (nakon smrti Macbetha) u kojoj vojnici razbijaju ogromnu količinu flaša obijesnim treskanjem o pod (publika je iza sigurnosne ograde) redatelj kao da upućuje na neprolaznost ratnog razaranja, na nezaustavljivo stanje nehumane borbe za vlast i prevlast te neprevladivost iskušenja destrukcije, čime poglavito Macbethova sudbina *prekršitelja* stanja reda/harmonije — uspostavljenog za Duncanove vlasti, a ne zaboravimo ni da shakespearelozi u *Macbethu* očitavaju jak utjecaj *katoličkog* referentnog okvira, prema kojem zlo ima *samorazorni* potencijal — biva posve isključena! Tvrdim da se redatelj trebao prihvatiti Brechta ili Bonda, a ne Shakespearea.

Troje glumaca: Sretan Mokrović (Duncan), Nebojša Borojević (Banquo) i Ksenija Pajić (Lady Macduff) isplivao je iz brodoloma pulske predstave. Mokrović je Duncana pretvorio u dvorsku ludu, bacajući se na pod kako bi provjerio hoće li ga i čitav poltronski dvor u tome imitirati (imitira ga); Borojević je časnog Banqua naoružao bezazlenošću uživanja u svakodnevnim detaljima — za smrt Duncana Banqua saznaje s četikom za zube zastalom u ustima; a Ksenija Pajić pobrinula se da pokaže onu stranu materinstva koje krvniku, umjesto djetetova, neustrašivo nudi svoj život, kao i svoje tijelo. Ostatak nadobudnog i nade-protraćujućeg *Macbetha*, uključivši i prijevod Borka Augušтина, velim, potonuo je. I to bez posredstva Viših Sila: u sasvim *ovozemaljskom* šlamperaju i nedomišljenosti.

GRABANCIJAŠI

*Kak zvon je KAJ germelo,
kak kres je KAJ plamtelo,
kak jogenj, kak harfa vekomaj...*

Krleža

U Varaždinu gradu, s kojim je, sjećate se, i počelo ovo trčkanje za Tjespisovim kotačima, zbila se mjeseca srpnja premijera *Pinte nove* pisca Borisa Senkera te redatelja Vladimira Gerića. Veza Krležina »kresa« plamtećeg te sudbine varaždinskog gra-

da, *osim* što se tiče kajkavštine koju sjevernohrvatska kazališna oaza sustavno njeguje, skrivena je u temi Senkerova teksta: u fiktivnim uzrocima (bolje rečeno: uzročnicama) *požara* koji je 1776. poharao kraljevski grad Varaždin. Plamići su, navodno, poletjeli iz puške strašne Brunhilde, amazonke zagorskih pašnjaka i razuzdane bakan-tice kad je u pitanju ispijanje vinskih pinti il' cjelivanje mladih lje-potana. Na nesreću, Brunhildin već poodrastao sin, barum Adam Smeško, nije se uvrkao na mamicu — od vina bi povraćao, nad suprugom bdjeo kao kobac, a drugih žena nije gledao — što je rodi-teljicu mu, kako zamisliti možete, jako žalostilo i jedilo.

Očajan, Adamek je Smeško, nakon trećeg *pada* na prijamnom ispitu za doktora vinske kupice iliti pinte (sramotnim »riganjem« ispitnog vina predstava počinje) pomišljao i na samoubojstvo. Od dragog Boga tražio je tek brzu isporuku jednih »*ad hoc* galgica«. Svevišnji mu je, međutim, poslao Matijaša Grabancijaša dijaka (ina-če stanujućeg kod Tituša Brezovačkog u istoimenoj drami) a dijak kao svaki đak i študent filozofskog utješiteljskog žanra (*consola-tio*) za pristojnu naknadu u zlatu, ponudi grofu usluge »jačanja vin-ske moći« kako bi Adam napokon matici poslužio na čast. Usput, za jednako povoljnu svoticu, Grabancijaš izda svoje usluge i mla-dom Wertheru imenom Petronius, zaljubljenom u grofovu suprugu Petronilu. Rasplet svima donosi zasluženi račun: mračni i škrti Ada-mek s mukom (ali ne i mučninom) položi ispit, ženica ga — sasvim u duhu nonšalantnog klasicističkog preljuba — napusti zbog slatkor-ječivog Petroniusa, doktori »veselog fakulteta« pinte pretvore se u prasce, Frau Brunhilda zapali Varaždin pucajući za odbjeglom sna-hom, a Adameku se, nakon ispitnog mamurluka, »prišmajhla« slu-žavka Magda, stvorenje štedljivo i poslušno, već dugo u gospodara krišom zaljubljeno. Zagrljajem Adameka i Magde *Pinta nova* spušta (nevidljiv) zastor.

Ako vam se učinilo da Senkerov tekst ništa manje od dubrovačkih frančezarija i »vojnovičarija« ne boravi dovoljno u kontekstu da-našnjice, ili da je romantično (i mizoginijski) egzotičan po svojoj minulosti, reći ću da je to nedvojbeno »prva lopta« interpretacije, te površna i lažna maska priče. Jer doista ne živimo u zamkovima, ne lovimo srne, pod idealnom ženskom ulogom u domaćinstvu ne pod-razumijevamo sluškinje, disertacije ne stječemo »usisavanjem« laš-kog rizlinga. Što ne znači da suvremeni »vučenjaci« lako ne zapadaju u praseće valjanje (u vinu ili whiskeyju), ili da ovodobni svijet ne pati od snobovskih »ispita zrelosti« koji su po svojoj *formalnosti* i *izvanj-*

skosti, bez provjere pravog znanja i duhovnih moći (rezerviranih, kako zna Grabancijaš, samo za *uječne* »vučenike«), ravni pintinoj školi. A i za »obične« ovisnike o alkoholnim isparavanjima, praseća maska također nije zastarjela poanta pinte. Pogledajte samo *stalne* goste bilo koje A k a d e m i j e D o b r e K a p l j i c e (s geslom iz Senkerova komada: *Aut bibere, aut mori!*) zvane još i Birtija. *Pinta nova* izvrsno parodira macbethovsku ambiciju, visokoparnost institucija i obreda socijalizacije, ali za opovrgnute vrijednosti ne nudi nikakvu zamjensku vrlinu — osim eskapističke melodrame Adameka i Magde te do temelja izgorene varaždinske Sodome i Gomore. Kreativan u distopijama, Senker ostaje prikraćen za svijetlu, smisao nalazeću, obnavljajuću stranu komedije. Zato gledatelj predstavu napušta s osjećajem nejasne ontološke nedovršenosti. Porok i požar u nama zadovoljavaju »pravednikov bijes«, ali naše bi unutarne dijete istovremeno htjelo pravila neke *nove* pinte (mjerice), sinegdohalno odabrane za *princip socijalizacije*. Ne pinte *vina* niti pinte flerta, već uzvišenosti, mudrosti, visoko razvijene komunikacije, suosjećanja... no, da: biblijskih i ideologijskih vrlosti. Današnja komedija i današnja drama ne mogu vratiti uzdrmani vrt smisla zatvaranjem društveno nezadovoljnih likova iza niske ograde američke varijante kućice u cvijeću s roštiljem i bazenom i leševima u podrumu. To je znao još i G. B. Shaw. Ali *prevrednovati* je svakako teže no *opovrći*. Senkeru ostaje da učini ono teže, ako ne i nemoguće.

V l a d i m i r G e r i ć mudro je locirao Senkerov moralitet: u dvorište varaždinskoga kamenog, bajkovitog Starog grada, između starinskog bunara i širokih stuba u gornju galeriju. I podjela uloga upućivala je na uspješnicu: L j u b o m i r K e r e k e š kao Adam Smeško, B a r b a r a R o c c o kao Petronila, T o m i s l a v L i p l j i n — Grabancijaš, R o b e r t P l e m i ć — Petronius, a L j i l j a n a B o g o j e v i ć igrala je Brunhildu. Kerekeš je, suprotno ulozi u predstavi *Tužna je nedjelja* (gdje komičar skriva tragičara) u *Pinti* ocrtao portret namrštenka, prigovarala i »trtaroš« iza čijih oštih naredbi slugama, baš kao i prestrašenog zapomaganja pred društvom »učenih alkoholičara« ili mame Brunhilde, tinja komični žar *dobričine*. Urnebesan smijeh izaziva Adamov pokušaj shrvanog dovlaćenja do vješala, da bi tamo ustanovio kako mu svaki put fali drugi dio galženjačkog pribora (Grabancijaš mu skriva čas omču čas lojtre, ili oboje, a Kerekeš uz tekst *Ni reč da bi rekel!* donosi duple i troduple zalihe), kao i scena u kojoj Adamu puna pintica »popeva« (na melodiju *Beži Jankec*): *Neš me popil, neš me popil, opet*

buš me zrigal... Kerekešev je komičarski stil, nesumnjivo, prepoznatljiv, ali samo u smislu zadivljujuće izgrađene — autonomne — gestualne i intonacijske poetike. Kojoj se svaki put, priznajem, ma koliko prepoznavala matricu, divim.

Tomislav Liplijn, Dijak, nije tu da nas nasmijava — on je *deus ex machina* komada i zadaća mu je kao i kod Brezovačkog, kad ne lukavošću onda *čarolijom* razriješiti sukobe. Zato je Liplijn blag i tajanstven. Ljiljana Bogojević sjajno je nesmiljena »pušketirka« i, što bi rekao Držić: nadžak—baba, a Barbara Rocco prvi se put, time ne manje uspješno, upustila u posvemašnju komičnu stilizaciju praznoglave kokete a la Pompadour. Izgleda da je ambijentalno kazalište iz glumaca izvuklo pravu mjeru karikiranja književnih i pučkih obrazaca.

Režija višestruko iskorištava unutrašnjost zdanja Staroga varaždinskog grada, kao i ulicu unutar zamka koja vodi do dvorišta/pozornice te donji i gornji plan dvorišne galerije. Prizori su povezani nenasilno, ulascima i izlascima glumaca, a za trajanja predstave stječe se dojam oživljenosti starinske tvrđave, jer ne prođe dugo a da iza nekog prozora ili ugla ne zamakne kostimirano lice. Gerić ne stavlja predstavu u službu zamka, već zamak u službu predstave. Za gledatelje, posjet *Pinti novoj* nije samo razglednica iz ambijentalnog teatra, nego i mentalno putovanje satirizacijom dvorskog (institucionalnog) života, predvođeno girsom ovaj put društvenokritične dvorske lude, zvjezdoznanačeva sina Grabancijaša. Da je još netko pred kraj drame, uoči vatrice koja progutati mora sve izvanjske tričarije (tako se bar na zgarištu vlastita doma izrazio Huxley), pustio bilo kakvu po kajkavske klišeje *prodrnavajuću* glazbu, bila bi zadovoljena i moja ljubav prema prožimanju nespojivosti. Ali nije. Um caruje i spaljuje, tamburica klade valja. Toliko o *neobičnom događaju koji je vaša kritičarka imala na varaždinskom ladanju*.

Za oproštaj i kraj:

servus, adio i shakespearski: *bye*.

Nataša Govedić

Zagonetka: Držić

RAFO BOGIŠIĆ: *MARIN DRŽIĆ SAM NA PUTU.*
HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI.
ZAGREB, 1996; 364 STR.

Prikaz životnog puta, esej o Marinu Držiću zapravo, koji je u iznimno čitkoj i zanimljivoj formi uobličio akademik Rafo Bogišić, nikako nije »klasičan« životopis u kojemu je faktografija jedina i osnovna premisa kako bi se isključivo na temelju nje »rekonstruirao« životni put jednog od naših najvećih pisaca. Godine provedene »u društvu« s Držićem, bogato stečeno znanje—osjećaj, omogućili su Rafi Bogišiću specifičan izvorni doživljaj pisca i čovjeka.

Biografski podaci, često nedostatni, onemogućili bi prisnost s Držićem kakva se osjeća u Bogišićevu djelu. U nedavnom razgovoru akademik Bogišić rekao mi je kako je »muka« popuniti bijela mjesta karte Držićeva životopisa jer često biografija »ne podržava« recepciju književnog djela onako kako smo navikli zaključivati, no događa se i obratno, samo književno djelo »pobija« životopisni podatak. Stoga je jedina mogućnost koja još preostaje — osjetiti Držićevu namjeru i uklopiti je u karakternost koja se može konvergirati iz svih tih izvora.

Bogišić u Držićevu životu prepoznaje tri osnovna područja koja su jedino pouzdano »sredstvo« razotkrivanja Držićeve intimne osobnosti:

— Držićev izbor za rektora Studija u Sieni koji najrječitije svjedoči o Držićevoj senzibilnosti i karakteru;

— sukob s dijelom Dubrovčana, koji je trajao tri—četiri godine, na početku dramsko—kazališne karijere, a tragovi toga pronalaze se u *Tireni* i *Dundu Maroju*;

— napuštanje Dubrovnika i odlazak u Veneciju i zatim u Firencu te pisma Cosimu Mediciju.

Knjiga je podijeljena u sedam cjelina, a uz njih epilog, prilozi i bibliografska bilješka čine njezin završetak.

Prvo je poglavlje naslovljeno: *Djetinjstvo i mladost u gradu*.

»Prvu polovicu života, djetinjstvo i mladost, Držić je proveo u svom Dubrovniku. Iz tog razdoblja života budućeg komediografa nemamo dovoljan broj podataka da bismo ga mogli potanko rekonstruirati [...] Pa ipak prema podatcima koje imamo, prema onome što znamo o obitelji Držić, prema svemu što sadrže Držićeva djela i prema poznatom i uhodanom načinu života i življenja dubrovačkih građanskih i trgovačkih obitelji, možemo s velikom vjerojatnošću zamišljati kako je Marin Držić proveo svoje djetinjstvo i mladost«, počinje Bogišić.

Držić, kao najmlađe dijete u obitelji, bio je predodređen za svećeničko zvanje, a na taj su način obitelji osigurane sve povlastice koje su iz toga mogle proizaći. I tako nakon bezbrižna djetinjstva, Marina Držića upisuju u gradsku školu, baš tih godina reformiranu u materijalnom te organizacijskom smislu plana i programa. Suvremena nastojanja Dubrovčana tim su postupkom uvela klasičnu humanističku izobrazbu gdje su na prvom mjestu bili talijanski i latinski jezik, zatim književnost, prije svega u smislu retorike, te filozofija, logika, osnove prava, glazbe i astronomije. Proces školovanja oblikovao je Držića koji kao tridesetgodišnji klerik odlučuje — zapravo životne okolnosti čine to, dobrim dijelom umjesto njega — otići u Italiju. Jedan od snažnijih motiva mogla bi biti i želja za pjesničkim skladanjem, jer je Italija tada bila »pupak« pjesničkog svijeta.

Drugo poglavlje predstavlja Držića kao studenta u Sieni.

Kojim je putem krenuo, i zašto baš u Sienu? Je li razlog tome bilo svojevršno demokratsko uređenje tog sveučilišta ili je kumovala upravo želja — biti što dalje od Dubrovnika? Uvodna su pitanja na koja Bogišić daje odgovor suodnoseći ih s kulturnim i duhovnim ozračjem Siene kao snažnog središta u kojem je Držić izabran za rektora *Kuće mudrosti* te prorektora sienskog sveučilišta. Sve to potvrđuje Držića kao vrijednog i samoprijegornog kulturnog čovjeka, a neposrednu će beneficiju Držić steći u utvrđivanju »vlastite spoznaje o učenoj komediji i o pastirskoj igri i farsu«. Ne zna se točno koliko je godina Držić proboravio u Sieni, ali pouzdano se zna da se vratio u Dubrovnik.

Povratak i nemir snalaženja treće je poglavlje na čijem početku akademik Rafo Bogišić pokušava doprijeti do vremena koje je Držić

boravio, vjerojatno, u Italiji, Anconi, prije nego li se vratio u Dubrovnik.

Dolaskom u Dubrovnik ime grofa Kristofa von Rogendorfa iz stare Štajerske, punih će godinu dana (1545.–1546.) Držićevo ime biti »povezano« s njime. Tromjesečni boravak u Austriji u službi grofa Rogendorfa, svojevrsnog pustolova, dat će novu sliku odnosa koji su se razvili oko Austrije, Dubrovnika i Carigrada gdje je Rogendorfu Držić bio tumač. Godina 1547. prijelomna je za Držića jer nakon povratka iz Carigrada počinje »novo razdoblje u životu velikog komediografa«. Drugi je tako pokušaj Držićeva »bijega« ostao bezuspješan, ali je zato, možda i prisilno, stvoreno ozračje u kojem je Držić morao »plivati« kako najbolje umije, a tragovi su te »morske pjene« postali »zvijezde« naše komediografije.

Prvi nastupi i prvi nesporedumi naslov je četvrtom poglavlju.

Od 1547. do 1551. Držić je primoran osigurati vlastitu egzistenciju u Dubrovniku, što je zaslugom njegove stručnosti i ugleda, ali i zaduživanja, uspijeva ostvariti. Tada se stvara temelj Držićeva odnosa prema svijetu, a djela *Pomet*, *Dundo Maroje*, *Tirena*, *Venera i Adon*, *Novela od Stanca* refleksija su tog stava. Nakon *Dunda Maroja* i *Tirene* postao je poznati i priznati književnik. Oštre strelice Držićeve donijele su mu nedaća, ali isto tako lukavo je pretočio svoj petrarkistički svjetonazor u vlastitu pokoru i osigurao egzistenciju svojim objavljenim pjesmama, kojih je bilo dvadeset, premda je, kao svećenik, pripadao staležu koji se nije time mogao baviti. Time je definitivno zaslužio naziv — Vidra.

Poglavlje *Ovo je Njarnjas grad* sagledava desetgodišnje razdoblje Držićeva boravka u Dubrovniku gdje je obnašajući skromne dužnosti opata, rektora crkava te gradskog pisara u *solani* pronašao načina boraviti s ljudima različitih društvenih staleža. Sklon zaduživanjima, povremenim neprilikama s obitelji, pronalazio je mnoge načine kako bi se iz duga izvukao, čak se odvojio u svim poslovima i zajedničkim posjedovanjima od brata Vlaha, promišljeno, možda i u dogovoru s braćom, kako bi imanje ostalo sačuvano u krugu obitelji.

Geneza Držićevih djela prati se u ovom poglavlju, no isto tako i kazališne družine (*Pomet družina*, *Garzarija* i *Njarnjasi*) svjedoče, naziv prve od njih, o Držićevoj »zagrijanosti« za kazališni i nezadovoljstvu sa stvarnim životom. Upravo je »vlast u rukama nesposobne, pokvarene i ohole manjine« navela Držića na ponovni odlazak iz Dubrovnika. O tome govori zadnja cjelina Bogišićeve knjige *Marin Držić sam na putu*.

Kraj u Mlecima govori o razlozima Držićeva odlaska iz rodnoga grada, a protekle godine urodile su plodom Držićevih razmišljanja pretočenih u dijaloge književnih djela. Konačni je sud morao donijeti izvan Dubrovnika, jer je pričuva životne energije bila već pri kraju i »tanjila mogućnost neposredna djelovanja«. Živio je u sredini koja se nije mijenjala dok je svijet krupnim koracima grabio naprijed. Dva-put je odlazio u Mletke, i zbog sebe i zbog Dubrovnika.

U Firencu je stigao svibnja 1566. gdje je Cosimu Mediciju uputio tri pisma, govoreći o svom nezadovoljstvu Dubrovnikom, te želji (i načinu) da to promijeni. U nezadovoljstvu nije bio sam, dubrovačka je zavist »osudila« i Marija Kabogu, vršnjaka Držićevog, istovremenika i sugrađana. Mjesecima je čekao odgovor jer je »zaljubljeni« Cosimo baš u to vrijeme pokušavao riješiti neke životne i moralne začkoljice koje su mu se na putu ispriječile, a na kraju nije imao niti snage niti političkog kredibiliteta takve Držićeve prijedloge i sprovesti.

Nakon posljednjeg pisma Držić je poživio još osam mjeseci, 2. svibnja 1567. umro je u Mlecima, sam. Prema podatku koji je dao Držićev nećak Jere, pokopan je u Veneciji u bazilici sv. Ivana i Pavla, jednoj od najstarijih i »najuglednijih« u Mlecima, u neposrednoj blizini istoimene bolnice. Najvjerojatnije je pokopan u zajedničkoj grobnici samostanske, dominikanske braće, ispod jedne od ploča na kojima nema imena.

Epilog na kraju knjige govori o tome kako je Držićeva smrt zapisana u anale dubrovačke knjige-matice kako bi se sredilo administrativno-imovinsko stanje. Upravo zbog toga, pet mjeseci nakon Držićeve smrti, zbog nenaplaćenog duga, neke su Držićeve stvari pripale Ivanu Bartolu Nalješkoviću, koje je Držićev brat Vice mogao otkupiti prije javne dražbe. Je li to učinio — ne zna se, baš kao i sudbina tih predmeta, ali se zna koji to predmeti bijahu.

Jedini koji su reagirali na Držićevu smrt bili su pjesnici; četvorice njih (Mavro Vetranović, Antun Sasin Bratosaljić, Slavko Bobaljević Glušac i Miho Monaldi) sačuvane su pjesme posvećene prijatelju.

Dakle, Držić je otišao sam, ali ne i nezapažen i ne bez potomstva, duhovnog dakako. Prvo što se dogodilo bila je Gundulićeva *Dubravka* koja je proizašla iz Držićeve *Tirene*, čime je ušao u Gundulićev opus i nastavio živjeti u novom vremenu i na novi način.

Prilozi na kraju te *Bibliografska bilješka* zaokružili su knjigu *Marin Držić sam na putu* kao cjelinu kojoj nema prigovora i kojom se možemo, u najmanju ruku, dičiti.

Stari i novi Boro

BORO PAVLOVIĆ: *NEPOZNATE*.

DORA KRUPICEVA. ZAGREB, 1997.; 104 STR.

Rane pjesme Bore Pavlovića, nastale između 1940. i 1943., koje je za tisak odabrao i pripremio Branimir Donat te objavio pod naslovom *Nepoznate*, pružaju zaista dobar uvid u Pavlovićeve početke stvaranja.

Pavlovićev pjesnički nadrealizam primjećuje se već u njegovoj prvoj fazi kad je sklon eksperimentu a sve je to urodilo nesvakidašnjom poezijom. Piše vrlo razvidno, rabeći motive koji ukazuju na tjelesnost oslobođenu strasti i »slabosti«, kao da se radi o nečemu što je izvan stvari, nečemu što je čisti ples molekula i atoma, biologija sama sebi dovoljna. Sve zapravo proizlazi iz igre, sve je vrlo različit oblik postojanja i poezija je samo igra.

Zbirka je podijeljena u tri cjeline koje su jednim dijelom nastale uvrštavanjem iz još neobjavljenih rukopisa.

Naslov je prve cjeline *Bijelo voće*, a najčešće spominjani motivi u njoj su — motivi vode. U biokemijskom smislu voda je idealno otapalo, gotovo se sve daje u njoj rastopiti i amorfizirati. Služeći se takvim sličnim postupkom, Pavlović u rijekama otapa riječi, u potocima upornost, u morima tugu. Gotovo svi naslovi pjesama ove cjeline mogu neposredno označavati koju ljudsku osobinu ili djelatnost. Piše o tjelesnom odnosu prema stvarnosti, no isto tako ne zaboravlja niti slike podsvijesti. Te dvije krajnosti kontrapunktom združuje u cjelinu velike zornosti i univerzalne sadržajnosti.

Joujou naslov je drugoj cjelini u kojoj je ključna riječ — dan koji se ostvaruje dodirima s mnogim predmetima, bićima i pojavama, on ih bilježi u svoju kratkotrajnu kronologiju i pretvara ih u elemente pjesničke refleksije. Personifikacija svijeta stvari, životinja i bilja govori o ljudskim osobinama i ljudima općenito. Ponekad je čovjek poput škara koje vodi ruka Svemogućeg Krojača, ponekad je poput kapi sklon padu u more sreće koje će ga utopiti ili je, poput kaktusa, vječita prijetnja bezbrižnoj dječjoj igri. U svakom je slučaju čovjek nešto što samo dan može vidjeti i zapamtiti, pretvoriti u čovjeka.

Sa plave strane ime je zadnjoj cjelini zbirke. Plavo je boja zraka i boja sjetnog raspoloženja. Ova je cjelina prepuna glazbe pokreta, ali kako Pavlović svemu nastoji dati protutežu, pokret se događa na nepokretnom tlu — zemlji. Pokret klizi statičnom površinom i ostvaruje se kao svrhovitost. On je žetelica koja na zemlji ubire plodove,

jablan koji u visinu raste dodirujući plavetnilo, zvijezda koja oko zemlje kruži, predvečerje koje obzorom upija bol.

Na kraju su knjige *Pogovor*, *Kronologija* i *Svjetlosni zapis*, fotografski tekst o životu Bore Pavlovića.

Svakome tko želi bolje upoznati Pavlovićeve početke, *Nepoznate* će otvoriti put u bogata prostranstva pjesnikove riječi.

Novi uvid

ANTE STAMAĆ: *IZABRANE PJESME*.

NAPRIJED. ZAGREB, 1997.; 190 STR.

Knjiga izabranih pjesama Ante Stamaća svojevrsna je svjetonazorska sinteza dosadašnje karizme. Stamać je poput Demostena s »pjesmom« u ruci tražio čovjeka, metafizičku inačicu onoga koji je htio biti kao Bog, bitka čija egzistencija nije nikad bila razlog za njegovo postojanje.

Izabrane pjesme, općenito govoreći, uvijek svojom cjelovitošću otkrivaju nešto novo u preraspodjeli elemenata nad-strukture. Naime, sve pjesme koje simultano nastaju u sinkronom času i u nekoj sjeni duše, često nose pečat uzastopnosti. Kao da se dopunjuju u dalekom, ultraniskofrekventnom smislu za čiji fragment mislimo da ga lako prepoznamo. Pjesme se slažu, jedna do druge, u »velikom prijateljstvu«, ali i »malom razmimoilaženju« kojemu mi ne pridajemo dovoljno pozornosti. Ta mala neprijateljstva pjesama, koja tako ležerno preskačemo, pomaci su koji tek na kraju opusa bivaju vidljivi, jer njihova je mijena spora, prekratka da bi ju shvatio samo jedan dan ili tjedan. Upravo s tog razloga *Izabrane pjesme* Ante Stmaća u ovom svom »slučajnom« izboru pružaju novi uvid nego li »fragmenti« — zbirke nastajale u kraćim vremenskim intervalima.

Zbirka je podijeljena u osam cjelina, a svaka nosi naslov prema pjesničkoj zbirci iz koje je izabrana, a to su: *Rasap*, *Sa svijetom jedno*, *Smjer*, *Doba prisjećanja*, *Dešifriranje vage*, *Odronske poredbe*, *Žalostinke* i *Crne rupe*, *mračni soneti*.

Poeziju se ne može prepričati, najlakše je o njoj govoriti načinom kojim se i sama stvara, slikom i igrom riječi.

Stamać je pjesnik, putnik bez konačišta koji neprestano luta po moru zvijezda pokušavajući u njihovu sjaju otkriti — RAZLOG. Svi Stamaćeви tamni tonaliteti zapravo su njegovo razočaranje time što

razlog ne može dokučiti, ali pri tome nije siguran postoji li on uopće ili se samo vješto skriva i bježi vođen rukom vrhovne Inteligencije. Kada se njegov opus sagleda u ovoj izabranoj cjelini, prepoznat će se motivi raspada, analize i proučavanja, a sve to ide prema onoj znatijelji kakvu ima dijete dočepa li se starog sata pa još uvijek ne vjeruje da vrijeme proizvode kotačići i zupci, nemoguće opruge. Kad sat jednom bude rastavljen, kada se raspadne, dijete ne shvaća, ljuti se i biva razočarano. Dječji um u najmanju ruku očekuje patuljke, vile, njake, »logičan« uzrok micanja kazaljki, a pronalazi samo nazubljene kotačiće, zvijezde raspadnutog svemira. O takvom svemiru pjeva Stamać.

On traži pokretačku silu, a ne rasap sam po sebi. On ne predviđa mrak, nego traži svjetlost.

Upravo zbog toga njegove su »metode« dobro uhodane, klasične forme jer on polazi od »realnog«, a nada se sveobuhvatnom rješenju triju temeljnih pitanja svih religija i filozofija. Polazi od »sata« a nada se »vilenjacima«. Sukob tih dvaju nastojanja stvara privid kaosa, ljutnje i bijesa. Shvaća da Nemoguće ne može izreći mogućim, niti Neizrecivo izrecivim, stoga se igra poezijom i dalje nadajući se slučajnom rješenju i pateći kad se ono pretvori u »opiljiv metal« i gorčinu života.

Shvaća da mu se, pronikne li u jedan detalj čovjekove egzistencije, otvara put i način da pronade i drugo tamno polje, a tada će već konvergencija učiniti svoje.

Izabrane pjesme Ante Stamaća otkrivaju ljepotu nade, iskustvo traženja i tugu spoznaje, jer je taj »dugi val niske frekvencije« napokon otkrio svoj minimum i maksimum, svoje razdoblje nesvakidašnje egzistencije, nesagledivo samo iz jedne točke vremena.

Na deset jezika

DANE ZAJC, JOŽE TISNIKAR: GAVRAN.

EDINA. LJUBLJANA, 1997.; 187 STR.

Vrlo maštovit spoj poezije Dane Zajca i obojenih crteža Jože Tisnikara najrječitije govori o polifoniji umjetnosti. Pjesma i crtež spojeni istim motivskim počelom i tematskom opredjeljenošću unisono bruje snažnom porukom i doživljajem koji bi, možda, izostankom jedne od tih dviju komponenti bivao siromašnijim za pola recepcije.

Pored te maštovitosti odmah se uočava i nastojanje približavanja tog sklopa raznim kulturama i jezicima. Naime, zbirka je prevedena na devet stranih jezika, zajedno sa slovenskim originalom dobiva se broj deset. Broj biblijske i novovjekovne potpunosti.

Dvanaest pjesama, još jedan broj cjelovitosti, prevedeno je sa slovenskog na engleski, njemački, francuski, talijanski, španjolski, hrvatski, poljski, ruski i kineski. Uz poeziju tu su i prijevodi autobiografsko-esejističkih tekstova (*Pjesnik strave i tamnoga smijeha te Smrtni bol živoga*) kojima se autori sami predstavljaju i bivaju predstavljani konciznom znanstvenom ekspertizom.

Dvanaest pjesama na hrvatski je preveo Slavko Mihalić, a pjesme su: *Veliki crni bik*, *Gruda pepela*, *Uhvaćeni vuk*, *Ubojice zmija*, *Sve ptice*, *Za sve moraš platiti*, *Tihi čegrtavac*, *Nema te*, *Gotski prozori*, *Isti*, *Škorpioni* i naslovna pjesma *Gavran*. Svaka je pjesma popraćena »prigodnim« Tisnikarovim obojenim crtežom.

Izdanje je doista raskošno, otisnuto na visoko kvalitetnom papiru, rukom ukoričeno i u zaštitnom stiliziranom ovitku. Očito Slovenci ni ovaj put nisu žalili truda i novaca da na deset jezika predstavljaju svijetu svojega značajnog pjesnika, što je u nas i danas nezamislivo — pjesnicima, nerijetko i sami pjesnici — kopaju »jame«.

Dane Zajc rođen je 1929. u kraju Zgornja Javorščica. Prvom pjesničkom zbirkom *Spaljena trava* javio se 1958., a osnovna njegova postavka — skepsa i pitanja o smislu postala je i ostala ključnim pokretač Zajčeve »tamne poezije«.

Jože Tisnikar, rođen je 1928. u Mislinji, jedan je od najizrazajnijih slovenskih slikara »tamnih tonova«.

Obala, mati mora

TOMAŽ ŠALAMUN: *RIVA* (PREVEO RADOSLAV DABO).
MEANDAR. ZAGREB, 1997.; 127 STR.

Izabrane pjesme Tomaža Šalamuna mogli bismo nazvati peripatetičkim pjesništvom, jer to je poezija prostora i ljubavi koji se osvajaju pjesničkom riječi.

Gotovo stotinu pjesama u *Rivi* nalazi svoje »pokretanje« u promjeni ambijenta: od prostora koji zauzima izgovorena riječ pa do prostora svijeta u najširoj paleti pejzaža, ali i međuljudskih odnosa. Jezik je ovdje pokretač koji vodi neutabanim stazama i supermodernim

autocestama bez cilja, na prvi pogled, no uvijek iščekujući i predviđajući sljedeći korak u kojem će se nešto reći o čovjeku, putniku bez cilja, mornaru prepuštenom oceanu kojemu je svjetionik samo riječ u magli nove spoznaje.

Zamislite sada da putujete obalom koja je »mati mora« i tražite nešto što bi moglo zaokupiti vašu pozornost. Primijetit ćete ženu u crnom kojoj oči govore umjesto crnine kojom je ovijena, vidjet ćete potoke i Zeusa u metamorfozama svojim, kokoš kako smireno na stolu leži, vidjet ćete jelena ili pastira. Svaka od ovih, među bezbroj pojedinosti, zapitat će vas nešto o sebi samoj, volite li »svoj mali život«, jeste li u njem lav ili ste samo zrnice povijesti, beznačajniji od latice na vjetru. Šalamun odgovara, daje vlastitu viziju čovjeka — sebe kao »hranu ovoga plemena«, pjesnika koji »prodaje svoju dušu«. Govoriti je imperativ, jer »narodi koji prestanu pripovijedati priču — umiru«, stoga Šalamun govori: »riječ je jedini temelj svijeta«, prema kriteriju koji je samo u nama, nekima donosi smrt kao »grješku u imenovanju«, a nekima život jer vjeruju u nju.

Šalamun, dakle, koristi motive koji asociraju na promjenu ambijenta i podneblja i tvori poeziju koja je široko otvorena mnogim formama i vrstama pjesničkog izraza. U pravilu kombinira razne strukture proizvodeći posve nov doživljaj nekoga već poznatog oblika. Npr. pjesma *Razmeđe* po svemu odgovara sonetu: dva katrena i dvije tercine; katreni uvode »problematiku« dok je tercine »razrješavaju«, ali, što je kod Šalamuna pravilo — izostaje rima. Tako je nastao »otvoreni sonet«.

Ponekad su Šalamunu pjesme sačinjene od samo dva stiha, kojiput zauzimaju dvije stranice, pravila nema, osim toga što je pravilo samo to da izostaje stari kalup. Zbog toga njegovi slobodni stihovi imaju sidrište u nečemu što možemo naslutiti u njegovim stihovima. Poezija mu je pretežno refleksivna u rasponu osjećaja od ljubavi do optuživanja ili suosjećanja. Sve ga može na nešto podsjetiti, neki kamen, napis u novinama o političkom događaju, smrt ili život. Rahlim potezima pjesničke kičice oslikava vanjske prostore — prostorima duše. Boja je samo pjesnička riječ.

Tomaž Šalamun rođen je 1941. u Zagrebu. Od 1950. živi u Kopru i studira na ljubljanskom Filozofskom fakultetu. Uređivao je reviju »Perspektiva« te je zbog svog slobodarskog pisanja i pjevanja dopao zatvora. Po izlasku iz zatočeništva, završava studij i putuje svijetom. Poznati je prevoditelj s više jezika. Objavio je gotovo trideset knjiga poezije. Pjesme u ovoj knjizi predstavljaju izbor pjesama nastalih u razdoblju od 1964. do 1995.

Pet cjelina

RADNÓTI MIKLÓS: *NESKLADNOM VREMENU USPRKOS*
(PREVEO STJEPAN BLAŽETIN, ml.). NEOTRADICIJA,
OSIJEK, 1997.; 54 STR.

Radnóti Miklós jedan je od najpriznatijih mađarskih pjesnika. *Neskladnom vremenu usprkos* izborna je zbirka koju je sačinio Stjepan Blažetin ml., a obuhvaća četrdeset pjesama iz svih Miklósevih zbirki, osim jedne — *Hodaj samo na smrt osuđeni*. Neke je pjesme preveo i Enver Čolaković (*Razglednice*). Bilo bi iznimno dobro da je zbirka sadržajno veća i da je rečeno koji naslovi pripadaju Radnótiju, a koji priređivačima, a pri tome mislim na nadnaslove cjelina, no vjerojatno su autori zbirke imali svoje razloge.

Odmah pri uvodnom čitanju zbirke stječe se dojam o pjesniku izrazite ekspresije, toliko snažne, i toliko skladne, s mjerom i ritmom. Posebnu pozornost vraćam na slikovitost izrečenu krajnje zgusnutim izrazom i kratkoćom forme.

Zbirka je podijeljena u pet cjelina: *Pobožni psalmi*; *Sitni sveci*; *Od zore do ponoći*; *Neskladnom vremenu usprkos* i *Razglednice*.

Prva cjelina stihovi su o ljubavi predstavljeni kao dio ciklusa. Neki ljudi razlikuju tjelesnu i duhovnu tog najplemenitijeg osjećaja, no kod Radnótija, sudeći prema njegovim stihovima, obje su strane jedan odraz istog. Ne postoje jedna bez druge, one su *Poput novog boga u plavim nebesima*. Drugi dio *Pobožnih psalama* refleksivna je poezija o početku i trajanju postojanja. *Tihi stihovi pognutom glavom* iznimno je snažna pjesma tog dijela u kojem Radnóti govori o gorčini svog postanka, koja je odredila njegov život.

Druga cjelina *Sitni sveci* govori o svecima, onim »pravim« i onim koje čovjek stvara sam u sebi i za sebe. Suprotnost i stanje slično šoku, koje proizlazi iz Radnótijevih stihova, te cjeline rarješava početni tonalitet u pjesmama dobro odmjerenim cinizmom, ili možda hrabrošću, o čemu rječito govore zadnji stihovi *Tako ću se i ja boriti i pasti / a kosti moje kao poruku čuvat će kraj vjekovima* pjesme *Poput bika*.

Treća cjelina *Od zore do ponoći* slika je stanovitog ni po čemu posebnog dana. Sve su te pjesme relativno kratke, do devet kraćih stihova, a način njihova koncipiranja u suvremenosti bi se najlakše dao opisati filmskom montažom.

U predzadnjoj cjelini *Neskladnom vremenu usprkos* ključna je riječ — smrt. Promišljanje smrti pjesničkim jezikom za Radnótija je poput sviranja egzotičnog glazbala u niskim registrima. Tamnost svoda i svijetlo života postoje kao kontrapunkt stava u kojem se zahtijeva odgovor: *Ali dim srdžbe tvoje neka leti do neba / ako se sve razbilo ti piši na nebo* (Četvrti ekloga).

Zadnja cjelina *Razglednice* »razglednice« su sa najstrašnijeg polja ljudskog postojanja, s ratnih polja. Rat je poput nemani, pošasti, uglavnom lociran na području s kojeg se čuje riganje topova, osjeća smrad baruta i krvi. Priroda nije u ratu, ali čovjek jest, sve gazi pa i sebe samog. Posljednja njegova pjesma koju je, vjerojatno, uopće napisao, u *Ra(t)glednicama* označena brojem četiri, navodno je pronađena u njegovom džepu nakon što su ga ubili kao zatvorenika negdje u Mađarskoj:

*Pao sam kraj njega, tijelo mu se okrenulo
i kao nategnuta žica bijaše već napeto.*

*U potiljak. — Tako ćeš i ti skončat —
šapnuh sebi — samo mirno leži.*

*Strpljivost sad smrću cujeta. —
Der springt noch auf — čuh iznad glave
i krvlju izmiješano blato suši se na ušima.*

Radnóti Miklós rođen je 1909. u Budimpešti. Godine 1929. javlja se prvim pjesmama u antologiji *Dobrota*. Djelovao je kao nastavnik i objavio oko tristo pjesama. Tragično je preminuo 1944., ubijen kao zatvorenik nedaleko od sela Abda na sjeveru Mađarske.

NIKLAS LUHMANN: *LJUBAV KAO PASIJA;
O KODIRANJU INTIMNOSTI*

(PREVELA DARIJA DOMIĆ). NAKLADA MD. ZAGREB, 1996.;
223 STR.

Kada govorimo o ljubavi, najčešće to činimo s obzirom, rabeći »lakše« izraze kako ne bismo »oštetili« osjećaj.

Ljubav kao pasija Niklasa Luhmanna knjiga je koja se »usuđuje« govoriti o ljubavi bez obzira. Štoviše čak je secira i analizira svim sredstvima koja sociološka (i književna) teorija posjeduje. S obzirom

na uloženi trud, pristup tematici i dobiveni rezultat, Luhmannu zaista moramo odati visoko priznanje.

Luhmann u svojoj knjizi shvaća različitosti pojedinca i društva koje se očituju o međusobnom odnosu koji se može ostvariti kroz komunikaciju simbolikom ljubavi. Društva se u biti ponašaju kao pojedinci, različito kodiraju pojmove ljubavi i pridaju im različite kako kvalitativne, tako i sve druge vrijednosti. Stav pojedinca u društvu dat će još više »varijacija«, ali uvijek temeljenih na ishodišnoj »temi«.

S razvojem sredstava komunikacije, razvilo se i prenošenje osjećaja ljubavi, što je omogućilo njeno semantičko razvijanje u još većem stupnju. Ljubav i intimnost ovdje su na novoj kušnji.

Ljubav je uvijek bila prijatelj evolucije, ponekad njezin uzrok, a ponekad i posljedica. Ljubav je vrlo srodna pojmu slobode, ali s njime je i u određenom paradoksu. Jedna može razobličiti drugu i transformirati ju u »novo« pokretačko čudo.

Najinteresantnije je promatrati »proces« ljubavi među dvjema jedinkama. Tada se najbolje može uočiti njena transformativnost koja ide od galantnosti do prijateljstva, razuma i strasti, platonizma i seksualnosti.

Kad je jednom rođena, ljubav može oslikavati romansu, ali i trpljenje. Nešto između toga, »razumska« ljubav, temelj je i bračne zajednice u kojoj upravo ljubav »osigurava« egzistenciju. Ona je poticaj i razlog ljudskom egoizmu da ne ostane na samome sebi.

Općenito, govori li se o ljubavi, govori se o cijelom svemiru iskustava i doživljaja, toliko zapletenih da ih je zaista nemoguće razmrsiti. Ali, zato uvijek možemo posegnuti za nekom odrednicom koja je iz ljubavi proizišla i njome interpretirati svijet oko sebe.

Niklas Luhmann istaknuti je njemački sociolog, rođen 1927. Na Harvardu studira Parsonovu teoriju sustava, a usput je završio i objavio čuvenu kartoteku referenci. Kako se razvijala njegova teorija sustava u dodiru s poststrukturalističkim i postmodernim idejama, u sve je bržem ritmu nastajao sve veći broj knjiga. Kulminira knjigom *Socijalni sustavi* (1984.) koja je u tom desetljeću postala jednim od većih dostignuća sociološke misli.

Ljubav i kao lijek

MIRO GAVRAN: *POKUŠAJ ZABORAVITI*.
ZNANJE. ZAGREB, 1996.; 84 STR.

Miro Gavran u našoj je književnosti najpoznatiji kao dramski pisac sa znanim darom za komično-tragične zaplete. Njegov prozni opus prije svega je bio namijenjen mlađoj čitateljskog publici, a u njemu je često plutao problemima mladenačke zaljubljenosti, igre koja nas uči životu i naivnosti kojom djeca sve »plaćaju«.

Pokušaj zaboraviti je roman koji kao protagoniste i ovaj put ima mlađu generaciju, ali je problematika puno ozbiljnija, i opet na putu globalne škole života.

Dakle, isprobanom metodologijom koja mu je donijela i nagrade, Gavran kreira odnos žrtve i života.

Roman je koncipiran kao dnevničko–epistolarni zapis u kojem glavna junakinja Anita, šesnaestgodišnja djevojka, pokušava razriješiti stravičan čin silovanja u kojemu je bila žrtvom. Rat sobom nosi razna stradanja koja su proizvod topovskih cijevi kojima upravljaju i prijatelji i neprijatelji, no pored topova rat raste i u bolesnim dušama koje vrebaju žrtvu i na »svojoj« strani, čekaju zamračenje i pun mjesec vlastita ludila. Oni nisu ničiji prijatelji.

Jedne je takve noći Anita postala u sebi poražena za čitav život. »Iščupali su mi dušu«. Jedino što još može pokušati jest zaboraviti. Slabe riječi za prejak bol.

Anita se s roditeljima preselila iz Nove Gradiške u Njemačku, vratila se na školovanje u Zagreb i ovdje vodi dnevnik. Život je povezuje s drugim glavnim junakom — Danielom. Daniel pak piše pisma prijatelju Robiju, pokušava sebi rastumačiti zaljubljenost koju osjeća prema Aniti, premda o njoj gotovo ništa ne zna. Time proces pripovijedanja dobiva svoj oblik.

Anita u dnevniku govori o sebi, svojim roditeljima i Danielu. Svjedok je roditeljske traume koja se zbog silovanja u obitelji događa, zbunjena je samom sobom i njihovim reakcijama, a tu svoju zbunjenost pretvara u strah, strah u odbijanje i svojevrsnu agresiju, a agresija je sve više otuđuje od svih pa i nje same. Daniel saznaje za Anitinu kob za posjeta Novoj Gradiški, i unatoč tome šuti prijatelju te se pokušava približiti Aniti. Bijeg od istine, mislim da se to u psihološkoj terminologiji naziva racionalizacija, stvara od Daniela

odrasla čovjeka koji unatoč svemu pokušava voljeti i isto tako — zaboraviti.

Kada je zaljubljenost razbila bedem zatvorenosti i straha, prepuštala je mjesto, opet, životu, a mladost je već pronašla način zaborava. Je li time, tjelesnim zbližavanjem, sve riješeno? Mogao bi to biti materijal za neku novu knjigu.

BARBIR, MAČEŠIĆ, DOMOVIĆ: *BERMUDSKI TROKUT*.
CENTAR DRUŠTVENIH DJELATNOSTI MLADIH. RIJEKA,
1997.; 105 STR.

Zbirka poezije triju mladih hrvatskih pjesnika, združena naslovom pjesme Tomislava Domovića *Bermudski trokut*, pregled je novijih, mladih strujanja u hrvatskoj pjesničkoj riječi. Svaki je autor uložio vlastiti, ne baš »cvjetni« doživljaj svijeta i svoj komadić duše, a zauzvrat dobili su knjigu koja će, možda, postati poznata kao tropreg našega pjesništva.

Hrvoje Barbir — *Barba* prvi je od »trojice« čije su pjesme tiskane u zajedničkoj knjizi (šteta je što u ovom mom primjerku nedostaje trideset i druga stranica baš njegovog dijela *Domobran ranjenog srca*). Barbir piše o »Marinkovićevu Polifemu« koji je pustošio zemljom, ali nije opustošio ljude, barem ne do kraja. Njegovo je viđenje rata mahom — boračko. Gleda ga iz perspektive nišana koji navodi »pušku u blatu« na razloge koji drže mladog ratnika raspoloženim za pjesničku borbu. On zapravo opisuje događanja, koliko god teška, lakim jezikom sklonim šali i ironiji, kao da je to sve zapravo igra. I jest, samo karta se olovom, a »čip« su ljudski životi.

Tomislav Domović se predstavio kao drugi, ali dvojici jednak. Naslov je njegove cjeline *Ex voto*. Zapravo proizlazi da je *Ex voto* pjesma u devet dijelova. Njegovo je pismo teško i crno »poput crne vode«, u kojem se čuje ritam vojničkih čizama u jeci, jer su već otprije prošle, ali se njihov bat još uvijek čuva u zemlji i tragovima koje su za sobom ostavile. Ako je Barbir satirični ironičar, tada je Domović netrijezni cinik. Njegova poezija obuhvaća, teži obuhvatiti, cijeli svijet od Washingtona do zemlje Bušmana, od šanka do bescarinske trgovine, od čovjeka do čovječanstva. Možda bi sve to i mogao obuhvatiti da ima

čizme od sedam milja, ili da je barem napisao veću zbirku. U svakom slučaju pokušava, a po svemu sudeći, ako se požuri, mogao bi i uspjeti.

Milan Maćešić je »treći čovjek«. Svoj je dio imenovao *Pusta zemlja*. On je konkretniji i čvršći u optužbi, a glavno mu je oružje groteska. Kako je Kain postao političar i kako su mu klicali na trgu, vrlo je dobar zajednički nazivnik Maćešićeva dijela. Naravno, »kiti« svoju poeziju »saftnim« izrazima pletući ih u gnomskim iliti poslovičnim načinom kako bi kroz »šalu i pošalicu« ipak dovoljno snažno rekao što o svemu misli.

Ovakav tip poezije, da je povijest filma u pitanju, nazvao bi se filmom mladog buntovnika, ali jako, jako ljutog. Sva trojica pjesnika nastoje reći isto: što mi mislimo o svijetu (i sebi) sada, samo ni izbliza galantnim načinom koji je resio Dumasove junake.

Hrvoje Barbir — Barba rođen je 1961. u Pločama. Dosad je objavio pet zbiraka poezije.

Tomislav Domović rođen je 1964. u Zagrebu. Zastupljen je u antologijama i panorami suvremenog hrvatskog pjesništva. Objavio je sedam knjiga pjesama.

Milan Maćešić rođen je u Privlaci 1960. Pored poezije piše novele, kratke priče, novinske članke, drame i katkad kritiku. Četiri knjige objavljene dosad govore o njemu kao o autoru koji se podjednako snalazi u svim četirima književnim rodovima.

Davor Piskač

(Nastavak sa 2. str. korica)

Suvremeni austrijski pjesnici (III.)
preveo Mate A. Ivandić

CHRISTINE BUSTA	Zvezdani pjevač; Posjed čovjekov; Snijeg u došašću; Kronika; Zidovi; 1945.; Bez dokaza; Susret na autoputu	1224
GERHARD FRITSCH	Za početak; Žuti cvijet; Listopad; Ponedjeljak; Moć legende; Ofelija; Amen	1229
ALOIS HERGOUTH	Golubovi; Posjet; Obrat; Kos; Spokoj nakon kiše; Crvene opeke na večernjem svijetlu	1233
HEIDI PATAKI	Autdafe; Zima; Udobnije stanovanje; Dobro i krasno; Natura morte; Elegija	1239
BRUNO WEINHALS	Tišina; Tišina se u uhu budi; Sunčano proživljeni dan; Ostajanje isušivanje daljnje življenje; Inferno prije Dantea; Ne čitaj to; Ljetna glazba	1244
PETRA GANGLBAUER	Život zimi spada	1247
IRENA LUKŠIĆ	LOVAC NA ŠTAKORE	1250

Vanjskopolitički pregled

IVO SANADER	NOVA EUROPSKA SIGURNOSNA ARHITEKTURA	1260
IVAN PEDERIN	VELIKOSRPSKA PROMIDŽBA I SUBVERZIJA U DALMACIJI IZMEĐU 1908. I 1912.	1267
ANTE MARINOVIĆ	FILOZOFI I KNJIŽEVNICI O HRVATSKOM JEZIKU	1287
MIRKO TOMASOVIĆ	VRAZOVI NERAZVRSTANI PREPJEVI IZ ROMANSKIH POEZIJA	1299
BOŽIDAR PETRAČ	FANCEVLJEVI POGLEDI NA REFORMACIJU	1310
ANTE STAMAĆ	O PJSNIŠTVU BORISA BILETIĆA	1326

Kazališna kronika

NATAŠA GOVEDIĆ	JAVA LJETNE NOĆI (Kerempuhi; Negromancija; Vještice; Grabancijaši)	1330
----------------	---	------

Forumov izlog knjiga

DAVOR PISKAČ	Rafo Bogišić; Boro Pavlović, Ante Stamać; Dane Zajc; Tomaž Šalamun; Radnóti Miklós; Niklas Luhmann; Miro Gavran; Barbir, Maćešić, Domović	1352
--------------	---	------

AUTORI U SLJEDEĆIM SVESCIMA:

AGOTIĆ, Ela
BALENTOVIĆ, Ivo
BALOG, Zvonimir
BANIĆ, Mario
BAUER, Wolfgang
BECKER, Jarek
BÖLL, Heinrich
BOROZAN, Nenad Valentin
BRECHT, Bertolt
CHRISTENSEN, Inger
DEHMEI, Paule
DEVIDÉ, Vladimir
DIMITROVA, Blaga
GEROV, Aleksandar
GOVEDIĆ, Nataša
GUILLEN, Jorge
HERBERT, Zbigniew
HORVATIĆ, Dubravko
IVANDIĆ, Mate A.
JELUŠIĆ, Božica
JOORIS, Roland
KASCHNITZ, Marie
K'NČEV, Nikolaj
KNEŽEVIĆ, Željko
KOVAČIČEK, Miljenko
KRALJIĆ, Nikola
LEVSTIK, Fran
LIPOVČAN, Srećko
LUKŠIĆ, Irena
MAĐER, S. Miroslav

MIHALIĆ, Slavko
MIHALIĆ, Stjepan
MIHOVILOVIĆ, Nicolás
MIKŠIĆ, Vanda
MILOHANIĆ, Tomislav
MOOG, Brigitte
MUJIČIĆ, Tahir
NAČINOVIĆ, Daniel
PALJETAK, Luko
PAVLIČIĆ, Pavao
PAVLOV, Konstantin
PETROV, Valeri
RADINSKA, Valentina
RILKE, Rainer Maria
ROBIĆ, Dunja
SABLJAK, Tomislav
SNOEK, Paul
STAHULJAK, Višnja
SUŠAC, Gojko
ŠEGEDIN, Jasna
ŠEGEDIN, Petar
ŠEMBERA, Slobodan
ŠUR-PUHLOVSKI, Marina
ŠVELEC, Franjo
UNGARETTI, Giuseppe
VLATKOVIĆ, Frane
VULETIĆ, Anđelko
VYORAL, Hannes
WASSERMANN, Jakob
ZAGORSKA, Marija

CIJENA OVOM DVOBROJU
30,00 Kn

POŠTARINA PLAĆENA